T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2312
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1309

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

Yazarlar
Prof.Dr. Fatmagül BERKTAY (Ünite 1)
Prof.Dr. Yıldız ECEVİT (Ünite 2)
Doç.Dr. Ayşe GÜNDÜZ HOŞGÖR (Ünite 3)
Prof.Dr. Belkıs KÜMBETOĞLU (Ünite 4)
Prof.Dr. Eser KÖKER (Ünite 5)
Arş.Gör.Dr. Halise KARAASLAN ŞANLI (Ünite 5)
Prof.Dr. Gülriz UYGUR (Ünite 6)
Yrd.Doç.Dr. F. İrem ÇAĞLAR (Ünite 6)
Gülnur ELÇİK (Ünite 7)
Prof.Dr. Yıldız ECEVİT (Ünite 7)
Prof.Dr. Serpil SANCAR (Ünite 8)

Editörler
Prof.Dr. Yıldız ECEVİT
Yrd.Doç.Dr. Nadide KARKINER

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı
Doç.Dr. Nezih Orhon
Yrd.Doç.Dr. D. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Öğr.Gör. Günnur Tuba Türksavaş

Dil Yazım Danışmanı
Okt. Sevgi Çalışır Zenci

Kitap Koordinasyon Birimi
Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları

ISBN
978-975-06-0986-2

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 4.700 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ekim 2011

İçindekiler

Önsöz ..... **vii**

Feminist Teoride Açılımlar ..... **2** — **1. ÜNİTE**

GİRİŞ 3
FEMİNİST BİLİNCİN GELİŞME SÜRECİ 3
SANAYİLEŞME, MODERNLEŞME, ULUS-DEVLET VE FEMİNİZM 5
Yeni Feminizm ve "Kız Kardeşlik" 6
"Kız Kardeşliğin" Sorgulanması 7
POST-MODERN DÖNEMDE FEMİNİZM 8
Hak Eşitliğine Vurgu: Liberal Feminizm 9
Bedene ve Cinselliğe Vurgu: Radikal Feminizm 9
Sınıfsal Farklılığa Vurgu: Marksist Feminizm 10
Uzlaştırıcı Bir Yaklaşım: Sosyalist Feminizm 11
SORULAR, BÖLÜNMELER 11
Evrensellik İle Yerellik Arasındaki İlişki ya da Feminizmin Çelişkileri 13
Farklılıklara Duyarlığın Sonuçları: Feminist Teoride Yeni Açılımlar 14
Maddeci Feminizm 15
Toplumsal İnşa Feminizmi 16
POST-MODERN YAKLAŞIMIN ELEŞTİRİSİ 16
Ataerkil Sisteme Karşı Mücadeleden Vazgeçilemez 17
Farklılıklarımızla ve Onlara Rağmen Birlikte 18
Özet 19
Kendimizi Sınayalım 20
Okuma Parçası 21
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 21
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 22
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 23

Emek ..... **24** — **2. ÜNİTE**

KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK ÇALIŞMALARIN GELİŞİMİ 25
EV-İÇİ/KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR 26
EV-İÇİ /KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ 27
ÜCRETLİ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ 28
Emek Piyasasına Katılım 29
Sektörler ve İşkolları Temelinde Yatay Ayrışma 30
İş Yeri İçinde Dikey Ayrışma 30
Ücretlerde Toplumsal Cinsiyet Farkı 31
Enformel (Kayıt Dışı) İstihdam ve Kısmi Zamanlı Çalışma 31
ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ KURAMLAR 32
Ücretli Kadın Emeği Konusunda Klasik Sosyolojik Kuramlar 32
İnsan Sermayesi Kuramı 33
Marksist ve Marksist Feminist Kuramlar 34
Harry Braverman ve Vasıfsızlaşma 34
Yedek Sanayi Ordusu Kuramı 34
Marksist Parçalı Emek Piyasası Kuramı 35
Radikal Feminist Yaklaşımlar 36
İkili Sistemler Kuramı 36

TEKNOLOJİK DEĞİŞMELERİN KADIN EMEĞİ İLE İLİŞKİSİ 38
KÜRESELLEŞMENİN KADIN EMEĞİNE ETKİLERİ..... 39
EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE KADIN EMEĞİ 41
Özet..... 43
Kendimizi Sınayalım..... 44
Okuma Parçası 45
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 46
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 46
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar..... 47

3. ÜNİTE
Kalkınma..... 50
GİRİŞ..... 51
KURAMSAL YAKLAŞIMLAR 51
Kalkınmada Kadın Yaklaşımı 52
Klasik Modernleşme Yaklaşımına Göre Kalkınmada Kadın..... 52
Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı 56
Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı 58
Kadın Çevre ve Kalkınma Yaklaşımı 59
Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi Yaklaşımı 60
KALKINMADA TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKASI..... 60
KIRSAL KALKINMA VE KADIN..... 61
Özet 64
Kendimizi Sınayalım 66
Okuma Parçası 1 67
Okuma Parçası 2 68
Okuma Parçası 3 68
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 69
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 69
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar..... 70

4. ÜNİTE
Afetler..... 72
AFETLER SONRASI KADINLAR VE ERKEKLER 73
TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI YAKLAŞIMLAR GELİŞTİRMEK..... 77
AFETLERİN ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI..... 80
AFETLERE İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR GENEL BİR BAKIŞ 81
AFETLERİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI..... 84
AFETLERDE AİLE, YAKIN ÇEVRE İLİŞKİLERİ..... 87
Özet..... 90
Kendimizi Sınayalım..... 91
Okuma Parçası 92
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 93
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 94
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar..... 94

5. ÜNİTE
Medya..... 96
MEDYA VE KADINLAR ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TANIMLAMAK..... 97
KADIN OKUR VE İZLEYİCİNİN AŞAĞILANMASINA
İMKAN TANIMAMAK 99
HABERSİZ BİR DÜNYADA BIRAKILMAK 101
ORTA SINIF KADINLIĞIN YÜCELTİMİNİN

BİR ARACI OLARAK REKLAM 105
MEDYADA ÇALIŞAN KADINLARIN KONUMU 106
TÜRKİYE'DE MEDYADA ÇALIŞAN KADINLARIN DURUMU 109
Özet 112
Kendimizi Sınayalım 113
Okuma Parçası 114
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 115
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 115
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 116

Şiddet ..... 118 — **6. ÜNİTE**
GİRİŞ 119
TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET 119
Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet 120
TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI OLARAK KADINA YÖNELİK ŞİDDET 123
KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE HUKUK 126
Hukukun Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşımı 126
Kadına Yönelik Şiddete Dair Belirli Şiddet Türleri Çerçevesinde Hukukun Yaklaşımı 128
Ev-İçi Şiddet 128
Tecavüz 130
Namus Cinayetleri 132
Özet 135
Kendimizi Sınayalım 136
Okuma Parçası 137
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 137
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 138
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 139

Cinsellik ve Beden ..... 140 — **7. ÜNİTE**
GİRİŞ 141
BEDENİN TARİHSEL SERÜVENİNE BAKIŞ 142
Beden Konusu Neden Öne Çıktı? 143
GÜZELLİK POLİTİKALARI 144
Beden Direnişin Öznesi Olabilir mi? 147
CİNSELLİK VE İKTİDAR 148
Sermaye Olarak Beden 149
Bekâret, Vajinusmus ve İktidarsızlık 151
MODERN TIBBIN KADIN BEDENİNE YAKLAŞIMI 154
Tıbbileştirme (Medikalizasyon) 155
Kadın Bedeninin Doğurganlığa Hapsedilişi 157
"Kullanışlı" Kadın Bedeni 160
Özet 161
Kendimizi Sınayalım 162
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 163
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 164
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 165
Yararlanılan İnternet Adresleri 166

8. ÜNİTE

Erkeklik 168
MODERN TOPLUMLARDA CİNSİYET FARKLARI VE TOPLUMSAL İKTİDAR İLİŞKİSİ 169
Toplumsal Eşitsizlikler, Cinsiyet Farkları ve Toplumsal İktidar İlişkileri Arasındaki İlişki 169
Modern Toplumlar ve 'Cinsiyet Farkları Rejimi' 169
ERKEK EGEMEN TOPLUM 170
Egemen Erkeklik Değerleri Toplumsal Düzenin Devamını Sağlar 170
Erkeklik: Biyolojik Yapı mı Kültürel/Toplumsal İnşa mı? 171
Egemen Erkeklik Nedir? 171
Egemen Erkeklik Karşısında Farklı Erkeklikler Mümkün mü? 171
Egemen Toplumu Nasıl Tanımlayabiliriz? 172
Farklı Erkeklik Çıkarlarının İşbirliği: Hegemonik Erkeklik Düzeni 173
ENDÜSTRİLEŞME, ERKEK EMEĞİ VE MODERN ERKEKLİK 174
Endüstriyel Üretim, Erkek Kas Gücü, Aile Reisliği 175
Modern Aile: Çalışan Erkek ve Ev Kadını 175
Kapitalizmin Çalışma Ahlakı ve Çalışarak Kendini Yaratan Erkek 175
BEDENİN CİNSİYETİ VE ERKEKLİK 176
Modern Tıbbın Erilliği 177
Erkek Bedeni ve Bedensel Özgürlük 177
Eril İktidarın Pratiği: Bakma-Bakılma İlişkisi 177
Erkek Homososyalliği ve Erkek Cemaatleri 178
Erkek Sporları 'Eril Beden'in İnşasında Nasıl bir Rol Oynar? 179
Sporun Eril İçeriği, Erkek Bedeni-Kadın Bedeni Arasında Nasıl bir Hiyerarşi Kurar? 179
ERKEKLİK VE ŞİDDET İLİŞKİSİ 180
Şiddet Erkeklere Mahsus Bir Özellik midir? 180
Eril Şiddet Her Erkeğin Yararına mıdır? Connell ve 'Ataerkil Pay' Tartışması 181
Eril Şiddetin Kurumsal Temeli Var mıdır? 181
Eril Şiddetin Yaygın Türü: Aile İçi Şiddet 181
ERKEK EGEMENLİĞİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ 182
Erkekliğin Krizi mi? 183
Endüstri-Sonrası Kapitalizmde Hane, Piyasa ve Cinsiyet İlişkilerinde Değişimler 184
Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı 186
SONUÇ 186
Özet 187
Kendimizi Sınayalım 189
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 190
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 191
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 191

Önsöz

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları kitabı, uzaktan eğitim ile sosyoloji eğitimi alacak öğrenciler için hazırlanmıştır. Bu kitap son otuz senede toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmaları birçok değişik alandan örneklerle okuyucuların dikkatine sunmayı hedefler.

Feminist teori ve hareketin gelişim sürecini izleyebileceğiniz birinci ünite, kitaba bir başlangıç yapma amacını taşır. Bu ünite aracılığıyla modernist ve post modernist yaklaşımları karşılaştırabileceksiniz ve kadınlar arası farklılıkların feminist teori içinde yol açtığı sonuçları öğrenebileceksiniz. İkinci ünite sizi kadınların ücretsiz (karşılıksız) ve ücretli emeği ile tanıştıracak. Bu ünitede kadın emeğinin özgüllüğünü açıklayan feminist yaklaşımları bulacaksınız. Ayrıca kadın emeği ile küreselleşme ve kriz ilişkilerini de kurabileceksiniz. Üçüncü ünite yardımıyla kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmayı nasıl etkilediğini fark edeceksiniz. Kitabın dördüncü ünitesi size afetler sırasında kadın ve erkeklerin farklı zedelenebilirlik durumları yaşadıklarını gösterecek. Beşinci üniteyi okuduğunuzda medyanın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmek için izlediği yollar hakkında farkındalık kazanacaksınız. Altıncı ünite hukukun toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı yaklaşımını anlayabilmeniz için size yol gösterecek. Yedinci üniteyle bedenin siyasal bir özne olduğunun ve kadın bedeni üzerinde kurulan iktidarın etkilerinin farkına varacaksınız. Sekizinci ünite cinsiyet farklarının modern toplumlarda ortaya çıkardığı egemen erkeklik değerlerini çözümlemenize katkı sağlayacaktır. Her ünitenin sonunda yer alan Özet, Sıra Sizde ve Kendimizi Sınayalım bölümleri okuduğunuz konuları anlamanıza yardımcı olacak, kendinizi sınamanıza olanak tanıyacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları kitabının ünitelerini yazan, Prof.Dr. Fatmagül Berktay'a, Prof.Dr. Belkıs Kümbetoğlu'na, Prof.Dr. Eser Köker'e, Prof.Dr. Gülriz Uygur'a, Prof.Dr. Serpil Sancar'a, Doç.Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör'e, Yrd.Doç. Dr. İrem Çağlar'a, Arş.Gör.Dr. Halise Karaaslan Şanlı'ya ve Gülnur Elçik'e emeklerinden dolayı teşekkür borçluyuz. Ayrıca kitabın tasarımına katkılarından dolayı Yrd. Doç.Dr. D. Alper Altınay'a ve basım işlerinde çalışan A.Ö.F. Dizgi Birimine teşekkür ederiz.

Editörler
Prof.Dr. Yıldız Ecevit
Yrd.Doç.Dr. Nadide Karkıner

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

Amaçlarımız

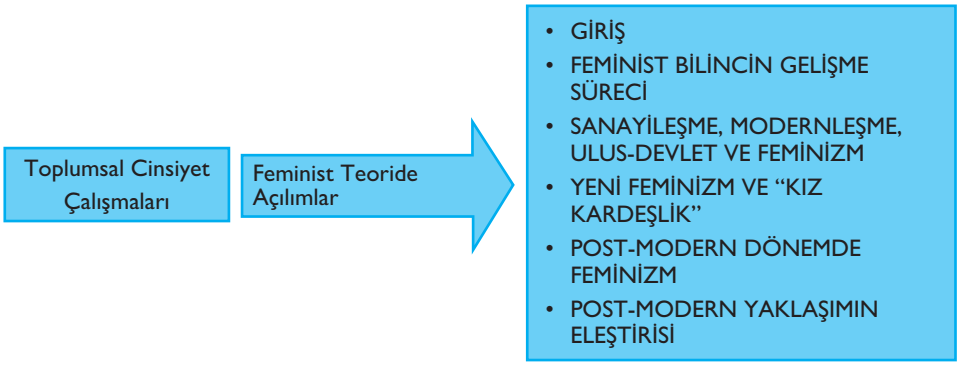
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Feminist teori ve hareketin gelişim sürecini ifade edebilecek,
- Modernleşme süreçleri ile feminizm arasındaki ilişkiyi kavrayabilecek,
- Kadınlar arasındaki farklılıkların feminist teori içinde yol açtığı sonuçları açıklayabilecek,
- Post-modern feminist yaklaşımın eleştirisini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal cinsiyet
- Ataerkil sistem
- Kız kardeşlik
- Eşitlik/farklılık
- Post-modern feminizm
- Maddeci feminizm
- Kesişimlilik
- Toplumsal inşa feminizmi
- Söylemsellik

İçindekiler

Feminist Teoride Açılımlar

GİRİŞ

Feminist teori ve hareketin gelişim sürecini ifade edebilmek.

Daha önce de önemli ipuçları olmakla birlikte 19. Yüzyıldan itibaren şekillenen feminist bilinç, 1) kadınların bağımlı bir toplumsal grup olduklarının ve bu gruba dahil olmak nedeniyle haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını; 2) bağımlı konumlarının doğal değil, toplumsal/kültürel olarak belirlenmiş bir olgu olduğunu anlamalarını; 3) bu durumun değiştirilmesi için bağımsız mücadele hedeflerinin ve stratejilerinin tanımlanmasını; 4) hedeflere ulaşmak açısından kadınlar arası dayanışma duygusunun ve pratiklerinin oluşturulmasını; ve nihayet 5) geleceğe ilişkin alternatif bir vizyon geliştirilmesini içerir. Başka bir deyişle, feminizm, kadınların sırf kadın oldukları için, yani cinsiyetleri nedeniyle maruz kaldıkları baskı ve kısıtlamalara karşı, bu haksızlıkları telafi edecek talepler etrafında mücadele ve direnişin örgütlenmesini ifade eder ve bu mücadeleyi toplumun maddi koşullarından zihinsel kalıplarına dek uzanan geniş bir yelpazeye yayar.

FEMİNİST BİLİNCİN GELİŞME SÜRECİ

Kadınlar çok uzun bir süre ve hala **ataerkil sistem** ve kurumlar içinde toplumsallaştıkları, yüzyıllar boyunca eğitimden yoksun bırakıldıkları, ekonomik olarak da erkeklere bağımlı kılındıkları için bu bilincin ve farkındalığın gelişmesi ancak çok sayıda zorlu engelin aşılabilmesine bağlı oldu. Belki de en başta, bu toplumsallaşma süreçleri içinde ister istemez içselleştirdikleri zihinsel/tinsel aşağılık ve bağımlılık duygusunun aşılması gerekiyordu. Çünkü binlerce yıldır süren ve kadını ikincilleştiren ataerkil sistem, bütün toplumun derinlerine işlemiş durumdaydı.

Burada, ataerkil sistemin ***(patriarki)*** anlamı üzerinde durmak gerekir. Ataerkil sistem, bir cins olarak toplumda kadınların ezilmesi sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel düzenleme ve uygulamaları belirtir ve genel olarak kullanıldığında erkek iktidarını ifade eder. Ancak bu, ataerkil sistemin örgütlenmesinin ve uygulanmasının tarihsel ve kültürel olarak farklılık gösterdiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Aksi halde, tarih dışına düşmek ve bu kavramı "cinsiyetçilik" ile eşanlamlı kullanmak tehlikesiyle karşılaşılır. Ataerkil sistem dendiğinde, yalnızca kadın emeğinin değil, aynı zamanda kadın cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denet-

lendiği bir toplumsal sistem kastedilmektedir. Bu sistemde esas olarak korunan erkek çıkarları olmakla birlikte, sistem, erkeklerin iradesinden bağımsız nesnel bir gerçeklik olarak var olur. Ataerkil aile biçimi de, baba/erkek otoritesine ve soyuna dayalı ve esas olarak mülkiyetin babadan meşru oğula geçmesini güvence altına alan aile biçimidir. (Berktay, 2009: 24.)

Kadınlar bu sistemde bağımsız bir biçimde düşünebilmek, yazabilmek ve eyleyebilmek için, her şeyden önce kendilerine ve birbirlerine Tanrı karşısında eşit insan varlıkları olduklarını kanıtlamak durumundaydılar. O nedenle, "kadının ruhu var mıdır, yok mudur" diye tartışan kilise kurullarının, din adamlarının ve filozofların karşısına "kadın, insandır" sloganıyla çıkıyorlardı. Özellikle din içinden yürütülen tartışmada, Batı Hıristiyan Orta Çağı'nda Azize Theresa gibi kadın mistiklerin işlevi, kadınların Tanrı ile erkek dolayımı olmaksızın, kendi adlarına "Konuşabilecekleri"ni, iletişim kurabileceklerini, ve kutsal olanı kendi bildiklerince kavramsallaştırabileceklerini ve böylelikle kadınların da *özerk insan varlıkları* olduğunu kanıtlamak oldu. Bu, günümüzün feminist felsefecilerinin, kadınların düşünen özneler olduğunu kanıtlama çabalarını andıran bir durumdu. Aynı dönemlerde, din dışında başka bir grup kadın da, annelik otoritesine sığınarak gene aynı talebe sahip çıktı. Toplumdaki annelik rolü, kadınları güçlendiriyor ve ataerkil uygulama ve düşüncenin en azından bir bölümüne direnme cesareti veriyordu. Batı Orta Çağı'nda, kadınların değerinin vurgulanmasını sağlayan "Meryem Ana kültü"nün yaygınlaşması, her iki kadın grubunun da taleplerine ve özlemlerine yanıt niteliğindeydi.

Feminist düşüncenin en önemli öncülerinden olan **Mary Wollstonecraft** (1759-1797), cinsiyet eşitliğinin bir insan hakkı olduğunu savundu ve kadınların aşağı konumunun o zamana dek öne sürüldüğü gibi akıldan daha az pay almalarından değil, toplumsal olarak erkeklere bağımlı olmalarından kaynaklandığını vurguladı.

Hayatını kalemiyle kazanan ilk kadın yazar olarak bilinen Christine de Pizan, daha 14. Yüzyılda kadın haklarını savunan ***Kadınlar Kenti (La cité des Dames)*** adlı kitabıyla kadınların duygularını dile getirmişti: *"Hiçbir günah kadınınki kadar büyük değildir diyorlar ama, kadınlar adam öldürmezler, kentleri yakıp yıkmazlar, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, kundakçılık yapmazlar, sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar şefkatli, nazik, yardımsever, alçakgönüllü, sağduyulu varlıklardır."*

Mary Wollstonecraft'a göre var olan toplumda kadınların "duygusallıkları" ve "zayıflıkları" körüklenip "kadınlığın", narinlik, edilgenlik ve bağımlılık ile özdeşleştirilmesi onları aşağı konumda tutmaya ve ev içine hapsetmeye yarar.

Ancak anneliğin yüceltilmesi ataerkil çerçeve içinde kalıyor ve ona meydan okuma niteliği taşımıyordu; nitekim bu yaklaşım, 19. Yüzyılda "evdeki melek" imgesinin yaygınlaşmasına ve böylelikle kadının evdeki rolünün daha da pekiştirilmesine yol açtı. Ne var ki, buna karşı da giderek daha fazla kadın, değişen ekonomik koşulların ve eğitim olanaklarının artmasıyla, kolektif bir grup olarak kadınların "annelik" ve aile ile değil, "kişilik"leri ile tanımlanması gerektiğini düşünmeye başladı. Zaten dönem de, Aydınlanma'nın "özerk birey" kavramının yükseldiği dönemdi ve **Mary Wollstonecraft** gibi feminist öncüler, kadınların bağımlılığının biyolojiden, yani doğadan değil, toplumdan kaynaklandığını ve toplumsal/kültürel/eğitimsel engeller aşıldığı zaman kadınların özerk bireylere dönüşmelerinin mümkün olacağını savunuyorlardı.

Kadın Haklarının Savunusu adlı öncü yapıtında Wollstonecraft, bir yandan kadınların akıl sahibi bilinçli varlıklar olduklarını ve dolayısıyla erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunurken, bir yandan da klasik liberal çerçevenin ötesine geçerek cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesi için toplumsal bir değişimin gerekli olduğunu vurguladı.

Haksızlığa uğramışlık bilinci ile kadının bağımlılığının ve bunu meşrulaştırmak için kullanılan "kadın doğası" denen şeyin doğal değil de, toplum içinde belirlenmiş bir olgu olduğu bilinci elele gelişmekteydi. Ne var ki, kadının aşağı konumunu değiştirmek için mücadele etmek açısından kritik olan kadınlar arası dayanışma duygusunu ve pratiklerini geliştirmek, binlerce yıldır ataerkil egemenlik tarafından bölünerek yönetilmiş olan bir grup için hiç de kolay değildi. Aradan geçen bunca zamana ve bunca mücadelelere rağmen, ne yazık ki, bu dayanışmanın sağlanması ve kadınlar arasındaki farklılıkların ortak bir paydada buluşularak aşılması, hâlâ çok zor olmaya devam ediyor.

SANAYİLEŞME, MODERNLEŞME, ULUS-DEVLET VE FEMİNİZM

Modernleşme süreçleri ile feminizm arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek.

Feminist bilincin gelişimi açısından merkezi önemde bir aşama, kadınların ekonomik bağımsızlık içinde yaşamalarına olanak sağlayan toplumsal ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesiydi. Sanayileşme ve modernleşme süreçleriyle bağlantılı olan bu gelişmeler sonucunda anne ve çocuk ölümlerinin azalması, insan ömrünün uzaması ve belki daha da önemlisi kadınların işgücüne katılımının sağlanmasıydı. Böylelikle, feminist bilincin gelişmesinin önkoşullarından biri olan, kadınların salt doğurganlık ve annelik nitelikleriyle tanımlanmamalarını mümkün kılacak biçimde evlilik dışında ekonomik bir alternatife sahip olmaları gerçekleşti. Bu koşullar gerçekleşmeden, kadınların ataerkil egemenliğe alternatif yaşam ve varoluş biçimlerini tahayyül edip kavramsallaştırmaları ve bu hedef için mücadeleyi örgütleyip kendi aralarında dayanışma kurmaları mümkün değildi. Dayanışma, hak talep edebilen bilinçli bireylerin ve toplulukların, etkin öznelerin, yani "kendisi için insan"ların *(per se una)* ortaya çıkmasını ve bunların kendi çıkarları ve talepleri etrafında örgütlenebilmelerini içerir.

Dolayısıyla, feminist dayanışma ve örgütlenmenin koşullarının, ancak, 19. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış olması bir rastlantı değildir. Bu dönem, kadınların artan istihdamına ve eğitim olanaklarının genişlemesine paralel olarak alternatif bir vizyon geliştirmelerine tanık oldu. Zaten 17. Yüzyıldan itibaren kadınlar açısından en önemli konu eğitimdi; kadınlar, annelik işlevleri dolayısıyla görevleri olan, çocukları daha iyi eğitebilmenin yolunun kadınların kendilerini eğitmekten geçtiğini dile getiriyorlardı. 19. Yüzyılda ise aynı hak talebi, ulus-devletlerin gelişmesine paralel olarak, "daha iyi yurttaşlar yetiştirmek için anaların eğitilmesi" biçimini aldı. Ancak kadınlar sadece "ulusun anaları" olmakla yetinmeyerek bizzat kendi yurttaşlık ve özerk insanlık taleplerini öne sürdüler ve siyasal oy hakkında billurlaşan kamusal hak mücadelesine giriştiler. Ne var ki, mülksüz erkeklere oy hakkı tanıyan eril burjuva egemenliği henüz mülk sahibi orta sınıf kadınlarına bile oy hakkı tanımayarak erkek egemenliğinin bütün ayrımcılıklardan daha derin olduğunu bir kez daha gözler önüne serdi. Örneğin Fransa'da 1789, 1848, 1870 devrimlerine canla başla katılan kadınların payına oy hakkından mahrum kalmak, "politika yapmaya kalktıkları ve böylece kadınlık erdemlerini unuttukları" gerekçesiyle giyotine yollanmak, ya da ev kadınlığı rolüne geri döndürülmek düştü. Batı'da kadınların oy hakkına kavuşması, önemli ölçüde, ancak I. Dünya Savaşı sonrasında ve savaştaki fedakârlıklarının artık onların "rüştlerini ispat" ettiklerini gösterdiği gerekçesiyle mümkün oldu. Ama bir Fransa'da veya İsviçre'de kadınların bunun için daha da uzun süre beklemesi gerekti!

Modernleşme, sanayileşme ve ulus-devletin gelişmesiyle kadınların mücadelesinin yükselmesi arasında hem olumlu, hem de olumsuz bir ilişki vardır. Bu durumu nasıl açıklarsınız?

Yeni Feminizm ve "Kız Kardeşlik"

AMAÇ 3 ***Kadınlar arasındaki farklılıkların feminist teori içinde yol açtığı sonuçları açıklayabilmek.***

Oy hakkının kazanılması, bir süreliğine sanki hedeflere ulaşılmış gibi bir yanılgıya ve dolayısıyla kadın hareketinde bir durgunluğa yol açtıysa da, özellikle 1960'larda daha ziyade beden, cinsellik, toplumsal cinsiyet rolleri ve işbölümü üzerinde duran ve bunları sorgulayan önemli bir yeni yükselişe tanık olundu. Yeni feminizm ya da İkinci Dalga Feminizm adı verilen bu dönem, dünyanın hemen her yerinde kadınların taleplerinin yaygınlaşmasına, kadın tarihinin araştırılmasına ve dönüştürücü bir vizyon olarak feminist teori ve pratiğin yükselmesine yol açtı. Dönemin"kişisel olan politiktir" sloganı, salt kamusal alanda eşitlik değil, özel alanda ve **cinsiyete dayalı işbölümünde** da dönüşüm talebini ifade ediyordu ve bu hedefe ulaşmak için önerilen ortak mücadele politikalarının zeminini, bütün kadınların ortak bir ezilmişliğe maruz kaldıklarını ve dolayısıyla çıkarlarının da ortak olduğunu ima eden "kız kardeşlik" kavramı oluşturuyordu. Bu yönüyle, 1960'lı yıllardan itibaren gelişen feminizm teori ve uygulaması daha önceki feminizm biçimlerinden farklıydı ve kadınların baskı karşısındaki kardeşliği anlayışından hareket ediyordu; kadınların, **kadın olarak** ortak çıkarlarını savunan bu hareket, erkek egemenliğine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmayı başarmıştı. Feminist muhalefet, 1970'lerin sonlarından itibaren akademiye de yansıdı ve edebiyat araştırmalarından sosyal tarihe ve sosyal politikaya dek birçok disiplini etkiledi; aynı zamanda çok sayıda kadın merkezli inisiyatifin ve projenin (özellikle yayın, öğretim etkinlikleri, konferanslar, forumlar vb.) hayata geçirilmesine yol açtı. Önemli bir diğer sonucu ise, "Kadın Çalışmaları" adı verilen yeni bir disiplinlerarası araştırma alanının ortaya çıkmasıydı.

"Kız kardeşlik" düşüncesi, hiyerarşi ilkesine de bir meydan okumayı ifade etmekteydi. Bu düşünceye göre, ataerkil bir toplumda erkek egemenliği, yapısal bir "böl ve yönet" politikasıyla güvence altına alınır. Kadınlar, cinsiyetçi çekirdek aile içine hapsedilerek ve hiyerarşik eril yapının genel ilkesine bağımlı kılınarak hem birbirlerinden koparılarak bölünürler, hem de kadın olarak ortak ezilmişliklerine ilişkin kolektif bir bilinç kazanmaktan uzak tutulurlar. Bu durumun üstesinden gelebilmek için yaşadıkları ortak deneyimleri ve erkek egemen düzene karşı duydukları hoşnutsuzluğu paylaşmaları gerekir. Nitekim dönemin özelliği olan "kız kardeşlik güçlüdür" sloganı, bu iki noktayı da içermekteydi. Kız kardeşlik kavramı, kişisel deneyimin değerinin ve statüsünün bir yeniden tanımlamasını içerir. Kişisel olan, siyasal olana dönüşür; yani kadınların ezilmesi olgusunun, özel deneyimlerin anlatılması aracılığıyla çözümlenebileceği düşünülür. Erkek egemen kültürde, özel yaşam ile kamusal yaşam arasındaki bölünme ve erkeğin kamusal olan ile kadının ise özel ve kişisel olan ile özdeşleştirilmesi yoluyla, kişisel olan alçaltılır. İşte bu yüzden, kendi kişisel deneyimleri ile başka kadınların kişisel deneyimleri arasındaki benzerlikleri keşfetmek ve yaşamlarının bu yönlerini kamusal (siyasal) bakımdan önemli bir duruma yükseltmek, kadınlar açısından siyasal bir eylemdir ve dönemin **"kişisel olan politiktir"** sloganının çıkış noktası budur.

Kadınların, **"bilinç yükseltme grupları"** aracılığıyla evliliğe, çocuk doğurmaya, anneliğe, cinselliğe ve kadının rolünün diğer yönlerine ve yaşadıklarına ilişkin deneyimlerini birbirleriyle paylaşmaları sayesinde ataerkil toplumda kadın olma-

nın ne anlama geldiği ve tek tek kadınların aslında ortak bir baskıyı yaşadıkları ortaya konmuş oldu. Bu çabanın amacı kadının ezilmişliğini sergilemek olduğu için, doğaldır ki, bu alandaki yapıtlar kadın olmanın sorunlarını ve acılarını işlemekteydi, ama aynı zamanda bunlar kadınların gücünü de gözler önüne sermekteydi. Dolayısıyla, "güçlüyüm, kadınım" sloganı, yalnızca gelecekte daha fazla kadına-dönük bir toplum yaratma umudunu dile getirmekle kalmıyor, aynı zamanda feministlerin o anki coşkularını da yansıtıyordu.

"Kişisel olan politiktir" sloganı, kamusal alan ile özel alanı mutlak biçimde ayıran ve özel alanın eşitsiz iktidar ilişkilerine kaynaklık ettiğini inkar eden siyasal kavrayışların dönüştürülmesine önemli katkıda bulundu. 1970'lerin kadın hareketi, egemen kültürde kadınların kaderi ve "doğal" olarak kabul edilen kalıp yargıları sorgulamakla işe koyuldu ve buradan, kadın kimliğinin kurgulanmasında rol oynayan toplumsal yapıların ve ilişkilerin sorgulanmasına yöneldi ve bu yönüyle çok olumlu bir rol oynadı. Ancak, "kişisel olanın politik olduğunu" söylemek; bu sloganın düzelttiği anlayışın bu kez de tam tersi ucuna savrulmak, yani siyasal alanın özgüllüğünü reddetmek, özel olan ile kamusal olan arasında hiçbir ayrım olmadığını savunmak anlamına gelmez. Mahrem ilişkiler alanının dışında, kendine özgü süreçleri ve pratikleri olan bir kamusal alan vardır ve feministlerin bu alanın ortadan kaldırılması için değil, cinsiyet eşitliğini de içerecek biçimde dönüştürülmesi için mücadele etmeleri gerekir (Berktay, 2003: 114-15).

"Kız kardeşliğin" göstergelerinden biri, kadın hareketi içinde hiyerarşik önderlik düşüncesinin tümüyle yadsınmasıdır. "Bilinç yükseltme" amacıyla küçük, kişisel kadın grupları oluşturma yöntemi, kolektif sorumluluk düşüncesine dayanır.

Kolektif sorumluluk ilkesi, bazen oldukça biçimsel araçlar kullanılarak güvence altına alınır. Örneğin her üyenin sırayla konuşması, dışarıya karşı açıklamaların bireylerce değil, bir grup kadın tarafından yapılması, grup içindeki sorumlulukların sırayla herkes tarafından üstlenilmesine titizlik gösterilmesi, toplantıların yuvarlak oturma düzeninde yapılması gibi.

"Kız Kardeşliğin" Sorgulanması

Ne var ki, feminist hareket içinde "kızkardeşlik" anlayışına eleştiriler yöneltilmesi gecikmedi. Çeşitli feminist yazarlar, kadın hareketi içinde katılaşma ve esnekliği yitirme yönünde bir eğilim olduğuna ve bunun da olgunlaşmamış kişisel yargıların siyasal ilkeler, hatta "reçeteler" biçiminde kurallaştırılmasından ileri geldiğini savunmaya başladılar. Örneğin Juliet Mitchel ve Ann Oakley, kişisel deneyimlerin aktarılmasının ve "kızkardeşliğin" yüceltilmesinin, kendi kendisini tekrar eden bir nitelik taşıdığına dikkat çektiler. Şöyle diyorlardı: "[Bunlar] bir başlangıç noktası olarak yararlıdırlar ama bunun ötesinde aynı derecede önemli bir diğer noktadan uzaklaşılmasına hizmet ederler. Bu, belki bir görünümün tanımlayıcı coğrafyasının ortaya konmasına benzer; harita yapımının belli bir noktasında artık arazide dolaşmaya devam etmek yerine çizim tahtasını çıkarıp çalışmak gerekir. Siyasal çalışma daima belli bir düzeyde kişisel yaşamlarla ilgili olsa bile artık çizim tahtasını çıkarmanın zamanının geldiği kanısındayız" (1984: 18).

Kolektif sorumluluk anlayışı, günümüzde sivil toplum kuruluşlarında uygulanan genel ilkeler haline gelmiştir. Ancak, feminist mücadele açısından zihinsel dönüşüm çok önemli olmakla birlikte, salt bilinç yükseltme ile yetinilemeyeceği de unutulmamalıdır.

1960'ların ikinci yarısında, kadın hareketinin ikinci aşaması şekillenirken, fikirlerin oluşturulduğu ya da yeniden keşfedildiği bir ortamda birleştirici bir ideolojiye ihtiyaç vardı. "Kızkardeşlik", siyasal bakımdan az gelişmişlik koşullarının parlak sözler ihtiyacını karşılayan bir kavram, yararlı bir mücadele sloganıydı. Ancak, içerdiği bütün anlam yükleri üzerinde doğru dürüst düşünülmemişti ve giderek ardında gerçek bir birlik olmayışını maskelediği ve kendi içinde sorunlu ilişkiler barındırdığını göz ardı ettiği yolundaki eleştirilere maruz kaldı. Hem kadınlar arasındaki, hem de feminist hareket içindeki farklılıkların giderek belirginleşmesi, "kız kardeşlik" ile birlikte tekil ve homojen bir **"kadın"** kategorisinin de sorgulanmasına yol açtı. Hiyerarşik bir dünyada yaşadığımız ve kadınların kendi aralarında bölünmüş oldukları gerçeği, "kızkardeşliğe" kendiliğinden ulaşmanın mümkün olmadığını ortaya koydu. Kadınlar, yalnızca egemenlik ve baskı yapılarıyla mücadele etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda hem onlar tarafından kuşatılmış durumdalar, hem de onların içindeler ve belirli ölçülerde bu yapıların yeniden üretimine de ka-

tılıyorlar. Dolayısıyla, "kızkardeşlik" kavramının içerdiği birlik ve dayanışma anlamı, kendiliğinden varolan bir şey değil, *amaçlanan, ulaşılması arzulanan bir hedeftir*. Birlik, amaçta birliktir, düşünceleri paylaşmak ve bu düşünceler çerçevesinde mücadele içinde dayanışmayı kurmaktır. Bu mücadele ise, kadınların birbirleriyle olan ilişkilerindeki sorunları yok farz ederek sahte bir "kızkardeşlik" hayaline sığınmakla değil, gerçekçi politikalar, taktikler ve stratejiler geliştirip bunlar etrafında birleşen bir politik hareketle kazanılabilir.

POST-MODERN DÖNEMDE FEMİNİZM

Feminist hareket içindeki bölünmeler, 1990'ların farklılıklara duyarlı post-modern ikliminde daha da keskinleştikçe feminizmin can vermekte olduğuna ilişkin iddialar da yaygınlaştı ve günümüze dek geldi. 1960'ların erken dönem feminist teori ve pratiği, genelde *bir bütün olarak kadınların bir bütün olarak erkeklerinkinden farklı çıkarlara sahip olduğu* ve gene genelde erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu ve bu egemenlikten yararlandığı düşüncesini temel alırken, 1990'lara gelindiğinde artık kadınlararası deneyimlerin, konumların ve dolayısıyla da çıkarların farklılığı üzerinde durulmaya ve bu alanda yeni bilgiler üretilmeye başlandı. Tüm evrenselleştirici ve bütünselleştirici anlatıların ve hatta teorinin kendisinin bile sorgulandığı bir "post-Marksist" ve "post-modern" dönemde feminist teori de herhangi bir "büyük anlatı"dan başka bir şey olmadığı suçlamasıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Üstelik bu suçlama ve sorgulama yalnızca "dışarıdan" gelmedi; feminist teorinin kendi iç gelişimi de kadınlar arasındaki farklılıkların giderek daha çok belirginleşmesi sonucunda kendine ilişkin bazı kuşkulara kaynaklık etti.

Feminizm uzunca bir süre, kadınların ortak deneyimine ve maruz kaldıkları "genel ezilme" ye odaklanmıştı. Ancak bu vurgu, çelişkili biçimde, kadınlar arasındaki pek çok farklılığın daha fazla algılanmasına yol açarak tekçi ve bütünleştirici "kadın" kavramının sarsılmasına neden oldu. Artık o rahat ve sıcak "kız kardeşlik" nosyonuna inanmak eskisi kadar kolay değildi. Kadın Çalışmaları, bir yandan hem akademik çalışmaları, hem de genel olarak kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilerken, diğer yandan kendi içinde daha öz-eleştirel bir nitelik kazandı ve feminist teori ve pratiğe ilişkin kavramsal tartışmalar derinleşti. Örneğin ataerkilliğin ya da erkek egemenliğinin niteliği ve kapsamı cinsiyet eşitsizliği ile diğer baskı ve sömürü biçimleri arasındaki ilişkiler, ve kültürel unsurlar ile maddi unsurlar arasındaki etkileşim bunlardan bazılarıydı. Ayrıca, hareketin beyaz, Batılı, ayrıcalıklı ve heteroseksüel bir nitelik taşıdığı eleştirisi de giderek daha fazla yaygınlaştı. Bu tartışmalar, sosyal teori ve analizde yaygınlaşmakta olan ve aynı zamanda "kadın" ve **"toplumsal cinsiyet"** kategorilerine de meydan okuyan post-modernist eleştirinin etkisiyle birleşti ve bu etkiyi arttırdı.

Feminist teori ve hareket içinde **"kadın"** kategorisinin yekpareliğine yöneltilen en etkili eleştirilerden biri Denise Riley'den geldi **(Am I That Name? Feminism and the Category of 'Woman' in History,** Macmillan, Londra, 1987). Riley, tarihte kadın kategorisini tartıştığı bu kitapta özcü görüşleri reddeder ve bu kategoriye başvurmanın zorunlu olarak özcülüğe götüreceğini savunur.

Denise Riley (1987)'e göre, "kadınlar ....dırlar" (güçlüdürler, duyarlıdırlar, iyidirler, vb. vb.) oyununu oynamayı reddetmek ve kadın kategorisini sürekli yapı söküme uğratmak ama aynı zamanda da kadınların siyasal olarak var edilebileceklerini -siyasal mücadeleye girişebileceklerini- kabul etmek gerekir.

Toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği yere ve zamana göre değişebilen "cinsiyet konumu" ya da "cins kimliği"dir. Yalnızca cinsiyet farklılığını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda cinsler arasındaki *eşitsiz güç ilişkilerini* de belirtir.

DİKKAT

Herhangi bir toplumu, bir analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyet unsurunu hesaba katmadan anlayabilmek mümkün değildir; aynı zamanda toplumsal cinsiyetin kendisi de kültürel ve tarihsel bağlam gerektirir. Dolayısıyla, genelleme yapmak risklidir. Karmaşık bir toplumda, toplumsal cinsiyet deneyiminin etnikliğe, sınıfa, bölgeye göre değiştiği gerçeği bir yana, insanların toplumsal cinsiyet deneyimleri -dinde, kültürel geleneklerde, kaynaklara erişimde ve eğitimde yansımasını bulduğu üzere- tarihsel süreçlere göre farklılık gösterir.

"Feminizm,...kadın ile erkek arasında [biyolojik değil] toplumsal ilişkilerde bir çelişme olduğunu savunur. Bu çelişme hiçbir zaman bir biyolojik karşıtlık gibi sabit değildir; tersine bu çelişme değişir, başka şeyleri harekete geçirir ya da onlar tarafından harekete geçirilir ve dolayısıyla toplumsal değişimi ve insanlık tarihinin akışını etkileyen bir güç olur." (Mitchel ve Oakley, 1984: 21-22).

Tartışmalar, özellikle bazı kadınların başka bazı kadınlara uyguladığı iktidar üzerinde yoğunlaşırken, aynı zamanda bazı kadınlar ile erkekler arasında var olabilen ekonomik ve politik çıkar ortaklıkları da gündeme geldi. Kadınlar arasında-

ki çıkar farklılıkları, feminizmin kadınların "ortak ezilmişliği" teorisini tartışılır kılarak feminist politika uygulamalarının zeminini sarstı. Sınıfa, ırka, dine, etnikliğe, cinsel yönelime vb. dayanan farklılıkların ön plana çıkarıldığı ve bu farklılıklar temelinde yürütülen, kimi zaman iyice taşlaşmış ve sınırları donmuş kimlik politikalarının yarattığı çatışmalarla bölünmüş bir dünyada, kadınlardan birleşik ve bölünmez bir kategoriymişçesine söz etmek ve politik pratiği buna dayandırmak elbette artık kolay değildi. Dolayısıyla 1990'ların feminist teorisi farklılığı, özellikle de kadınlar arasındaki güç ve çıkar farklılıklarını daha fazla dikkate almak zorundaydı. Aslına bakılırsa, 1960'ların ortalarından itibaren yükselen İkinci Feminist Dalga'nın içinde daha başından ayırt edilebilen farklı akımlar (liberal, radikal,sosyalist, Marksist vb.) da, bir anlamda kadınlar arasındaki önemli kuramsal, siyasal, ekonomik ve toplumsal bölünmelerin yansımasıydı.

Hak Eşitliğine Vurgu: Liberal Feminizm

Feminizm türleri içinde en belki de en etkilisi ve tarihsel olarak en erken (19.yüzyıldan itibaren) gelişeni olan Liberal *feminizm,* kapitalizmi veri olarak kabul edip kadın-erkek eşitsizliğinin liberal demokrasinin önemli bir çelişkisi olduğunu, haklı olarak, öne sürdü ve kadınlar için eşit özne konumu talep etti. Ancak bu liberal eşitlik anlayışı, gerçek toplumsal sınıfsal, ırksal, etnik vb. eşitsizlikleri dikkate almayan salt yasa önünde eşitliği ve medeni ve siyasal hakların tanınmasını içeriyordu. Liberal teorinin kendi içindeki gelişimine paralel olarak liberal feministler de giderek daha fazla sosyal liberal bir pozisyon benimseyerek kadınlara yönelik eşitsizliğin devlet müdahalesi ile giderilmesini savundular ve bu yönde verdikleri mücadele ile kamusal alanda önemli kazanımlar elde ettiler. Nitekim günümüz demokrasilerinde yaygın olan olumlu eylem politikaları (affirmative action) ve bunların bir parçası olan kota vb. telafi edici politikalar ve uygulamalar bu yaklaşımın bir parçasıdır ve bir anlamda hem kadınlar ile erkekler arasındaki, hem de kadınların kendi aralarındaki ekonomik/toplumsal eşitsizliklerin kabulünün bir ifadesidir.

Bedene ve Cinselliğe Vurgu: Radikal Feminizm

Radikal feministler ise daha ziyade kadın bedenine ve cinselliğine odaklandılar ve kadının ezilmesinin, bütün ezilme biçimlerinin kökenini oluşturan evrensel bir olgu olduğunu ve sınıfsal, ırksal, etnik, vb. diğer farklılıklar dikkate alınmaksızın kadınların sırf kadın oldukları için bir cins olarak erkek baskısına maruz kaldıklarını savundular. İkinci Dalga feminizmin erken dönemlerine damgasını vuran ve "kız kardeşlik" kavramını doğuran yaklaşım bu oldu.

Radikal feministler, kadınlar arasında farklılıklar bulunduğunu inkar etmiyor, ancak bunların ötesinde kadınların belli bir dereceye kadar paylaştıkları ortak ihtiyaçlar ve baskılara dikkat çekiyorlardı. Bugün de ortak bir feminist politikanın zeminini oluşturabilecek olan bu yaklaşım özellikle kadına yönelik şiddet, aile içi cinsel taciz, tecavüz gibi konularda çok önemli bir bilinç yarattı. Radikal feministler, kadın bedenini kuramlarının merkezine yerleştirdiler; üreme yetisi üzerinde sistemli bir biçimde düşünerek cinselliği, doğurganlığı, anneliği, çocuk bakımını vb. politik alanın içine çektiler ve "özel olanın politik olduğunu" haklı olarak savundular.

Üreme, cinsellik ve toplumsal cinsiyet, geleneksel olarak, Batı siyaset teorisinde ve pratiğinde göz ardı edilmiş olan olgulardı. Ancak bazı radikal feministler, feminist analizin temel kavramsal çerçevesi olarak bedeni alırken aynı zamanda in-

san doğasına ilişkin belirlenimci (determinist) bir yaklaşım benimsediler ve kadınların doğuştan, biyolojik olarak üstünlüklere sahip olduklarını, özellikle de "analık" niteliklerinden kaynaklanan "anaç düşünce" yapısı sayesinde erkeklerden daha az saldırgan, daha barışçı, doğaya daha saygılı vb. olduklarını ileri sürerek "özcü" bir pozisyona düştüler. Bu pozisyonun temel zaafı, kadın-erkek eşitsizliğini doğaya ve biyolojiye bağlayarak değişmez kılmasıydı. Oysa biyolojinin kendisi bile sabit ve değişmez bir veri değildir ve etkileşim içinde olduğu çevresel koşullarla birlikte değişir. İnsan, biyoloji ile çevre, doğa ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşimin tarihsel bir ürünüdür. Demek ki kadın biyolojisi, kadın kimliğini oluşturan öğelerden sadece bir tanesidir ve farklı zaman ve mekânlarda hep aynı sonuçlara yol açmaz.

Bazı radikal feministler işte bu olguyu görmezden gelerek kadının bedeninin/biyolojisinin belirli ve sabit bir kadın psikolojisine, erkek biyolojisinin de gene belirli ve sabit bir erkek psikolojisine yol açtığını savundular. Bu özelliklerin ne olduğu konusunda aralarında bazı farklılıklar olsa da radikal feministler genelde erkeği aşırı rasyonellik, saldırganlık, duygusuzlukla, kadını ise bunların tersiyle tanımladılar. Radikal feminizm bu biyolojik determinist yaklaşımla, aslında geleneksel erkek egemen düşüncenin yaptığı şeyin aynısını tersten yapmaktaydı: Erkeği akıl ve rasyonel düşünme yetisiyle bağlantılandırarak ona özne konumu tanıyan, kadını ise beden ve duygularla ilişkilendirip onu nesneye ve bedene indirgeyen eril düşüncenin karşısına başka, bu kez kadına özsel üstünlük tanıyan düalist (ikici) ve özcü bir yaklaşım çıkarılmaktaydı. Oysa, her hangi bir şeyi tersine çevirdiğinizde ondan kurtulmak şöyle dursun, onun yeniden üretimine katkıda bulunmuş olursunuz! Ne erkeklerin tümü avcı, ne de kadınların tümü kurbandır; erkeklerin tümü kadınların tümünü her zaman aynı şekilde ezmez; ataerkillik de her yerde her zaman aynı şekilde bulunan, her yere nüfuz eden, her türlü kurtuluş ve özgürleşim olanağını ortadan kaldıran total bir güç değildir. Bunun aksini iddia etmek sınıf, ırk, etniklik, cinsel yönelim, kültür vb. farklılıklarından kaynaklanan bölünmeleri ve ezilme biçimlerini inkâr etmek anlamına gelir.

Sınıfsal Farklılığa Vurgu: Marksist Feminizm

Nitekim radikal ve liberal feminizmin özellikle kadınlar arası sınıfsal farklılıkları gözden kaçırdığını düşünen Marksist feministler, bütünsel bir kategori olarak kadınların ezilmesinden söz etmenin, sanki tüm kadınlar her yerde aynı deneyimleri ve çıkarları paylaşıyormuş gibi yanlış bir kabulden kaynaklandığını öne sürdüler ve cinsel özellikleri (bedenleri ve doğurganlıkları) nedeniyle benzer baskılara maruz kalsalar bile kadınlar arasındaki sınıfsal, ırksal, etnik, sosyo-ekonomik vb. farklılıkların kadınların kendi aralarında eşitsizlik yarattığının kabul edilmesi gerektiğini vurguladılar. Nitekim üst sınıf mensubu kadınların, pek çok baskı biçiminden korunmak için başvurabilecekleri ekonomik ve toplumsal güçleri vardır; alt sınıf çalışan kadınların ve genel olarak yoksul kadınların ekonomik ve sosyal güçsüzlüğü, onları çeşitli baskı ve ezilme biçimlerine daha açık hale getirir. Örneğin ABD toplumundaki siyah kadınlar, açık arayla daha yoksul olan bir kesime mensupturlar ve daha varlıklı beyaz çalışan kadınlarla karşılaştırıldığında ekonomik ve cinsel sömürü karşısında çok daha savunmasız durumdadırlar. Aynı şey dünyanın az gelişmiş toplumlarındaki azınlıklara mensup yoksul kadınlar için daha bile fazla geçerlidir.

Marksist feminizme göre, var olan toplumdaki eşitsiz cinsel işbölümü, çalışan kadınların "çifte yük" altında ezilmesine yol açar; bir yandan evde ücretsiz eviçi emeklerine kocaları ya da eşleri tarafından el konulurken, diğer yandan da cinsi-

yet ayrımcılığının hüküm sürdüğü emek piyasalarında en düşük ücretli, düşük statülü mavi ve beyaz yakalı işlere mecbur bırakılarak ezilirler. Erkek işçiler genelde sadece bir işte çalışıp eve döndüklerinde hazır ev yemeği ve her türlü bakımı bulacaklarını bilirken, kadınlar eve döndüklerinde çalışmaya devam ederler. Kapitalist toplumda cinsiyetçi işbölümü ve roller devam ettiği için çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri sorumluluğu vb. kadınların omuzlarında olmaya devam eder. Böylece kadınlar bir toplumsal grup olarak, kapitalist sistemde, emeğin yeniden üretimini (bedavaya) üstlenerek egemen sisteme önemli bir avantaj sağlarlar. Bunun yanı sıra kadınlar, sadece üretim süreci içinde değil, hem ücretli emek hem de eviçi yaşam süreçlerinde bizatihi bedenlerinden dolayı ayrıca bir yabancılaşma yaşarlar. Kapitalist üretim tarzında işçilerin ücretli emek ilişkileri içinde kendi emeklerinin ürünlerinden kopmaları ve kendi emeklerine yabancılaşmaları gibi, kadınlar da ataerkil sistemde kendi bedenleri ve onun ürünleri üzerindeki denetimlerini yitirirler; bedenleri kendileri ve başkaları için nesneye indirgenir.

Uzlaştırıcı Bir Yaklaşım: Sosyalist Feminizm

Marksist feminizmin sınıfsal bölünmenin altını çizmesi önemliydi, ancak bu yaklaşım da kadınların ezilmesinin üretim tarzı dışında açıklanabileceğini reddettiği için, hayatın her alanındaki erkek egemenliğini açıklamak konusunda yetersiz kalıyordu. Marksist feminist kuram ile cinsiyeti merkeze alan radikal feminist kuramı birleştiren sosyalist feminizm ise, Marksizm'in temel kavramlarını kadınların durumunun analizine uygulamaya ve bu kavramlara yeni bir içerik kazandırmaya çalıştı. Kadınların ezilmesinde sınıfın yanı sıra toplumsal cinsiyete ve cinselliğe de yer veren sosyalist feminizm, çağdaş toplumlarda kapitalizm ile ataerkilliğin karşılıklı olarak birbirlerini destekleyerek kadınların ezilmesini sürdüren bir etkileşim içinde olduklarını savunan daha kapsamlı bir kuram önerdi.

Çok karmaşık bir dünyayı tek bir modelle açıklamanın mümkün olmadığını düşünen sosyalist feministlere göre tek başına Marksizm, bir ekonomik üretim tarzı kuramı olarak kadınların yalnızca ekonomik sömürüsünü açıklayabilir; radikal feminizmin ataerkillik kavramı ise, kadınlar üzerindeki daha geniş kapsamlı erkek egemenliğini açıklayan bir kuramdır. Dolayısıyla bu iki yaklaşımın birleştirilmesiyle **kapitalist ataerkillik** kavramına ulaşmak, yani ataerkil pratiklerin, toplumsal ilişkilerin, ideolojilerin ve zihniyet yapılarının aile içindeki ve dışındaki ekonomik sömürüyü nasıl yoğunlaştırdığını açıklamak mümkün olur. Kadının ezilmesini ve ataerkilliği analiz ederken, belirli tarihsel ve toplumsal konumlarda kadınların ezilmesinin somut koşullarını incelemek, ama aynı zamanda ataerkilliğin kapsayıcılığını ve gücünü de hep hatırda tutmak gerekir.

SORULAR, BÖLÜNMELER...

Açıktır ki, feminizmin her türünün güçlü ve zayıf yanları vardı ve birbirleriyle etkileşim içindeydiler (hala da öyledirler); bütün bu ekoller, kadınların tarihsel olarak süregelen ezilmesini ve ikincilliğini ortaya çıkarma, açıklama ve onunla mücadele konusunda önemli kazanımlar elde edilmesine yol açtılar. İkinci dalga feminizm, kadınlara karşı yaygın biçimde toplumsal ayrımcılık uygulandığını, kadınların özgürlüklerinin erkeklerin çıkarına kısıtlandığını gösteren reddedilmesi olanaksız sayısız kanıt sundu; feminist teorik perspektif, varolan erkek-egemenliğinin sorgulanmasını ve buna alternatif düzen vizyonlarının ortaya konmasını sağladı.

Ancak, bu kanıtların yorumlanmasında feministler arasında değerlendirme farklılığından ileri gelen bölünmeler olduğu gibi, bizatihi "kadın" kategorisinin bütüncül ve sorunsuz bir kategori olarak kabul edilmesine karşı da itirazlar yükselmekte gecikmedi. "Kadın" teriminin ne anlama geldiği deneysel olarak hemen anlaşılamıyorsa, o zaman bu terimin daha fazla açıklanması gerekirdi (Ramazanoğlu,1998: 40). Irksal bölünmelerin ve ırkçılığın olduğu toplumlarda siyah ve beyaz kadınlar, zengin toplumlarda yoksul kadınlar, açlığın kıyısındaki kadınlar, fahişeliğe zorlanan genç kadınlar, kadın politik liderler, Batılı toplumlardaki varlıklı ev kadınları, örtülü kadınlar, vb. vb. hepsi aynı "kadın" kategorisi içinde birleştirilebilir miydi? Hepsi de erkekler tarafından aynı şekilde mi eziliyordu? Bu gibi soruların giderek daha fazla sorulmaya başlaması, kadınların yaşamları ve konumları arasındaki derin farklılıklara, erkeklerle olan ilişkilerindeki değişkenliğe işaret ederek cinsiyetçi baskının bütün kadınları kapsayan aşırı genellemeci terimlerle tanımlanmasının zorluğunu ortaya koymaktaydı.

Gerçekten de, Marksist feministlerin hep dikkat çektiği gibi kadınlar, üretim süreci içindeki ilişkilerine göre bölünmüşlerdir ve kapitalist toplumlarda işçi sınıfı kadınlarının çıkarları ile burjuva kadınlarının çıkarları aynı değildir. Bazı kadınlar, sınıfsal bölünmeden dolayı, diğer kadınların sömürülmesinden doğrudan veya dolaylı biçimde yararlanırlar. Kadınların böyle sömürüldüğü yerlerde, çıkarlarının, bu sömürü deneyimini yaşamayan kadınlarla değil, aynı şekilde sömürülen erkeklerle ortak mücadelede yattığı söylenebilir. Sınıf çıkarlarının dışında kadınlar, değişik ırkların veya etnik grupların ya da farklı dinlerin üyesi olarak da farklı çıkarlara sahip olabilirler. Gerçekten de, kapitalist ataerkil yapı ve kurumların ırkçılıkla iç içe geçen niteliğinin yanı sıra, emperyalizm ve sömürgeciliğin etkilerinin de kadınlara uygulanan baskı açısından merkezi önemde olduğunu hatırlamak gerekir (Bhavnani, 1993).

Akrabalık gruplarının örgütlenme biçimleri bile, kadınları karşıt gruplara bölebilir. Bazı durumlarda, değişik yaş gruplarına tanınan güç ve ayrıcalıklar da kadınları bölen bir etken olabilir. Birçok toplumda, yaşlı kadınların genç kadınlar üzerinde önemli bir iktidarı vardır, ve ataerkil ideoloji büyük ölçüde bu yaşlı kadınlar tarafından yeniden üretilir. Feministler, kadınların erkeklere karşı dayanışmasının ve mücadelesinin temelini cinsiyetin oluşturduğunu savunsalar da, kadınlar arasındaki cinsel yönelim ve cinsel seçim farkları da derin bölünmelere yol açmıştır. Keza kadınlar, aralarında güç ve kültür çatışması olan ülkelere göre de bölünebilirler. Bir başka bölünme nedeni ise, kadınların erkeklere olan duygusal bağlılıklarıdır. Kadınların amaçlarının evlilik ve annelikle sınırlı olduğu ve saygınlığın ancak böyle kazanıldığı toplumlarda, feminizm, kadınlara çok ürkütücü görünebilir (Ramazanoğlu,1998).

Bütün bu somut bölünmelere rağmen, **İkinci Dalga Feminizm**, bütün kadınların sırf kadın olmaktan doğan ortak çıkarları olduğunu göstererek erkek egemenliğine karşı ortak bir mücadele örgütlemeye çalıştı. Feminizm, kadınlara nasıl ezildiğimizi göstermek için geliştirilmiş evrensel bir teori, ve özgürlüğümüzü kazanmaya yönelik uluslar arası politik bir pratik olarak amaçlanmıştı. Feministler bu iyimser başlangıçtan sonra, kadınlar arasındaki maddi koşullardan doğan deneyim farklılıklarıyla baş etmek zorunda kaldılar. Yeni feminizmin belki de en önemli zorluğu, bölünmüş bir dünyanın daha güçlü ülkelerinde ve bölünmüş toplumların görece ayrıcalıklı kadınları arasında ortaya çıkmış olmasıydı.

Evrensellik İle Yerellik Arasındaki İlişki ya da Feminizmin Çelişkileri

İkinci dalga feminizm, baskıyı, özgürlüğü, hakikati, bilimi ve bireysel hak ve özgürlükleri tanımlamada kendi mücadelesini vermiş olan belirli bir Batı kültürü içinde üretilmişti. Feminizmin kendisinin belirli bir tarihsel dönemin kültürel ürünü olması, Ramazanoğlu'nun deyişiyle, teorinin inanılırlığını azaltmasa da, kadınların kurtuluşunun nerede yattığı konusunda kültürler arası genellemeler yapmak konusunda önemli sorunlar yaratır (Ramazanoğlu, 1998: 42). Kadınların genelde ezildiklerini saptamanın ötesinde, kadınların kurtuluşunun neleri içermesi gerektiğini ve pratikte neleri içerebileceğini belirlemeye çalıştığımızda, kadınlar arasındaki ciddi çıkar çatışmaları da belirginleşir.

Feminizm, bir grup olarak kadınların evrensel bir kolektif insanlık kategorisine, her biri kendi özgül kimliğine sahip olan ama aynı zamanda evrensel bir eşitlik talebini paylaşan özerk bireylerin oluşturduğu bir kolektife dahil oldukları varsayımına dayanır. Ama feminizm açısından aynı derecede önemli bir konu da liberal eşitlik, özerklik ve evrensellik anlayışının eleştirisi olmuştur. Çünkü feministler, bu ideallerin formülasyonunda kadınların farklılığının bastırılmasıyla ya da Kadın'ın dışlanmış, genelleştirilmiş bir "öteki" olarak kurgulanmasıyla elele gittiğini öne sürdüler. Ayrıca, "kadın kimliği" denen şeyin, yukarıda da değinildiği gibi, kadınlar arasındaki farklılıkların yok sayılmasına ve sahte bir evrenselcilik iddiasına dayandığına işaret ettiler. Bu durum, feminist hareketin, görünürde, bir "eşitlik mi, farklılık mı?" tartışmasına sıkışıp kalmasına yol açtı. Oysa bu konuda düalist ve kutuplaştırıcı mantığın ötesine geçilerek, farklılık ve eşitlik arasındaki ilişkinin karşıtlaştırılmaması çok önemli. İkincilleştirilmeyi, ayrımcılığı ve baskıyı tam anlamıyla kavramak ve onlara karşı direnebilmek için, çeşitliliğin ve farklılığın dikkate alındığı gerçek bir eşitlik anlayışına ihtiyacımız var (Berktay, 2010).

Böyle bir anlayışın kavramsallaştırılması konusunda Acar-Savran anlamlı bir yol öneriyor: "Kadınlar arasındaki farklılıkları, betimleyici bir tarzda, dondurulmuş, ampirik özellikler olarak almaktan kaçınmak yararlı olabilir. Bunun yerine teori, kadınlar arası farklılaşmanın, hiyerarşi ve eşitsizliklerin *ortaya çıkış süreçlerine* yönelebilir. Bu, farklılıkların toplumsal ilişkilerin bütünü içine yerleştirilmesi anlamına gelir.Bu anlayış, farklı kadın gruplarının farklı gereksinimlerini birbirinin karşısına koyup mutlaklaştıran ve sonra bütün bu farklılıkları çoğulcu bir potada bir araya getiren çokkültürlükçü anlayıştan ayrılır.Bu dinamik yaklaşım, feminizmin ufkunu genişleterek ırkçılığın, sınıf egemenliğinin, etnik-ulusal şovenizmin, heteroseksizmin kadınlar arasındaki özgül biçimlerini tahlil etmenin, sorgulamanın bağlamını oluşturabilir feminist politikayı yer yer felce uğratan, kadınlar arasındaki farklılıklar değil, hiyerarşilerdir" (Acar-Savran, 2004: 194-195).

Feminizm erkeklerin genel olarak kadınları baskı altında tuttuğunu belirten bir teori olma anlamında evrensel bir teoridir. Bu baskının her yerde aynı olmadığı vurgulansa bile, belli ölçüde bir evrensellik öğesi olmadan feminizm de olmaz. Feministler, kadınların erkekler karşısında dünyayı değiştirmede ortak çıkarları olduğunu savunuyorlar; ama feminizm, aynı zamanda, kadınların birbirleriyle çelişen çıkarlara ve farklı deneyimlere sahip oldukları toplumsal çerçevelerde tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş pratiklerden oluşmuştur ve bu da kadınların ezilmesinin çelişkili bir nitelik taşımasına yol açar (Ramazanoğlu, 1998). Kadınların ezilmesi çelişikse, kadınların özgürlük ve kurtuluş yollarının da çelişkili olması kaçınılmazdır. Bu da günümüzde feminist teori ve pratiğin neden çeşitlilik içermesi ge-

rektiğini açıklar. Farklı baskı deneyimleri farklı özgürleşme hayalleri yaratmakla kalmaz, kadınların özgürlük hayalleri erkek egemen ideoloji tarafından biçimlendirildiği için sorun daha da karmaşıklaşır. Erkek egemen toplumlarda yaşayan kadınların bir toplumsal dönüşümü hayal etmek ve kuramsallaştırmak açısından düşünce ve dil yetileri de sınırlanmış durumdadır. Ve tam da bu gerçek, aslında bütün çelişkilerine ve sorunlarına rağmen neden feminizme ihtiyacımız olduğunu gözler önüne serer. İçinde yaşadığımız erkek egemenliğini ve eril baskıcı yapıları dönüştürebilmek için, eleştirel bir bakış açısının, feminist bilgi birikiminin ve bu birikim temelinde yürütülen pratik mücadelenin kritik önemi vardır.

Farklılıklara Duyarlığın Sonuçları: Feminist Teoride Yeni Açılımlar

1980'ler ve 1990'larda, post-modern kültürel iklimin de etkisiyle her türlü farklılığa olduğu gibi kadınlar arası farklılıklara yönelik duyarlık ve farkındalık da arttı; ancak burada esas etkiyi yaratan **Afrikalı- Amerikalı kadınların** ve gelişmemiş yoksul ülke kadınlarının ırk, sınıf ve kültür bakımından ayrıcalıklı Batılı kadınların deneyimini temsil ettiğini öne sürdükleri feminist kurama yönelttikleri eleştirilerdi. Bu eleştiriler, önceki feminist kuramların çoğunun daha ziyade beyaz, üst ve orta sınıf ve gelişmiş ülke kadınlarının deneyim ve siyasal çıkarlarını yansıttığı noktasında yoğunlaşmaktaydı. Siyah kadınlar, kendi yaşadıkları baskı deneyiminin sadece erkek egemenliği tarafından değil, aynı zamanda sınıfsal ve ırksal yapılar tarafından şekillendirildiğini haklı olarak ileri sürdüler. Sorun, bu farklı baskı ve ezilme biçimlerinden birinin diğerlerine karşı önceliğini savunmaktan çok, hepsinin eşit derecede önemli olduğunun vurgulanmasıydı ve siyah feministlerin "beyaz feminizm"e yönelttikleri eleştiri, tam da bu noktada siyah kadınların özgül toplumsal ve tarihsel ezilme biçimlerini, yani üzerlerindeki bu eşzamanlı baskıları görmedikleri noktasında yoğunlaşmaktaydı. Bu kuramlaştırma sonuçta, eşitsizliğe ilişkin başlıca iki tür kavramlaştırmaya yol açtı: Irk, cinsiyet ve sınıf perspektifi ile çokkültürlü veya çok-ırklı feminizm (Berberoğlu, 2009: 208).

Irk, cinsiyet ve sınıf yaklaşımının çalışma alanı, yapılan adlandırmaların da yansıttığı gibi bu üç eşitsizlik kaynağının *kesişme* noktasıdır: *Üçlü ezilme, Karşılıklı Etkileme, İçiçe Geçme,*vb. Örneğin Patricia Hill Collins'e göre ırk, cinsiyet ve sınıf farklı ama iç içe geçmiş baskı yapılarıdır. Burada, "iç içe geçmiş"lik ırk, cinsiyet, sınıfı birbirine bağlayan makro düzlemdeki ilişkileri; "kesişimlilik" ise, mikro düzlemdeki bağlantıları ifade etmektedir. Herkesin bir ırksal, cinsel, sınıfsal kimliği vardır ve herkes aynı zamanda hem ezen, hem ezilen olabilir. Ezilme türleri de eşit derecede önemlidir ve bir öncelik sırasına konmamalıdır (Collins, 1993). Bu bakış açısına göre, aynı zamanda diğer iki ezilme türünün etkileri bilinmeden ve dikkate alınmadan, herhangi bir ezilme biçimi tek başına anlaşılamaz. Bu yaklaşım, feminist kuramın kadınlar ve cinsiyet üzerine olan vurgusunu, cinsiyet ve kadınlarla ilişkili çalışmaları sınıfsal ve ırksal/etnik baskı bağlamına yerleştiren bir çerçeve ile değiştirmektedir (Berberoğlu, 2009). Crenshaw da "kesişimlilik" terimini, cinsiyetler içi ve cinsiyetler arası karmaşık ilişkileri ifade etmek için kullanmaktadır (Crenshaw, 1991).

Çok-ırklı feminizm adı verilen yaklaşım ise bütünsel bir kuram oluşturmaktan çok, renkli kadın ve erkeklerin (Latin, Asyalı, Amerika yerlisi, ve Afrikalı-Amerikalılar) yaşam deneyimlerinden kaynaklanan sorunları, araştırma alanlarını, kavramsallaştırmaları kapsar. Bu gruplara mensup kadınlar aralarındaki tüm tarihsel, toplumsal ve kültürel farklılıklara rağmen, ortak bir "ötekilik" konumunu paylaşmak-

tadırlar ve bu ortaklık üzerinden beyaz entelektüellerin ve aktivistlerinkinden niteliksel olarak farklı deneyimlerine dayanan toplumsal ve siyasal bir eleştiri çerçevesi üretmek olanağına sahiptirler. Çoğulcu bir yaklaşıma sahip bu kurama göre, toplumsal cinsiyet; sınıf, ırk, etniklik ve cinselliğin kesişmesiyle oluşan bir "tahakküm zemini"nde şekillenir. Bu eşitsizlikler kümesi, bireylerin deneyimlerinin ve toplumsal yapının iç içe geçmiş unsurlarıdır. Dolayısıyla her birinin tek başına ele alınmasına dayanan genellemelerden kaçınmak gerektiğine dikkat çekilir. Eşitsizlik biçimleri, sadece bireysel özelliklerden kaynaklanmaz, tersine bunlar yapısal tahakküm ve baskı biçimleridir ve bu nedenle kadınların baskıya karşı mücadelesi, daima iktidar mücadelelerinin bir parçasıdır. Çok-ırklı feminizmin, çoğulcu yaklaşımına uygun biçimde disiplinler arası bir niteliği vardır ve kuramsal ve yöntemsel olarak çeşitlilik arzetse de ezilmenin iç içe geçmiş kesişimli doğasına dair bir kabulün paylaşılmasına dayalı bir ortaklığa ve ortak mücadele zeminine sahiptir (Berberoğlu, 2009).

Sonuç olarak, erken feminist teoride zaman içinde önemli bir kavramsal değişim meydana geldiği ve bu değişimin, kadınların tarihsel özneler olarak ezilmelerini kuramsallaştırmaktan toplumsal cinsiyetin eşitsizlik üzerindeki etkilerini, yani biyolojik/cinsel farkların toplumsal inşasını araştırmaya ve kuramsallaştırmaya doğru bir yön çizdiği söylenebilir. ABD'li renkli kadınların; beyaz ve görece ayrıcalıklı kadınların deneyimlerine dayalı bir analiz kategorisi olarak bütüncül bir "kadın" kavramına yönelttikleri eleştiri, post-modern eleştirinin gene bu "kadın" kategorisinin özcü niteliğine yönelik eleştirisinden destek buldu. Post-modern görüşe göre de, bu bütüncül "kadın" kavramı, kadınların çok çeşitli deneyimlerini yansıtmaktan uzaktır ve aşırı genellemelerden kaçınabilmek için yapısöküme tabi tutulmalıdır. Görüldüğü gibi burada, kadınların ezilmesini kuramsallaştırmaktan, cinsiyetin toplumsal inşasını ve bu inşadaki eşitsizlikleri ve iktidar ilişkilerini dikkate almaya doğru bir değişim ile birlikte eşitsizlik kuramından farklılık kuramına doğru bir siyasal ilgi kayması söz konusudur.

Maddeci Feminizm

Bu bağlamda günümüz feminist kuramında öne çıkan ve içinde birbirinden çok farklı iki yaklaşım barındıran maddeci feminizmden söz edebiliriz. Maddeci feminizmin kökenleri, Marksizmin cinsel işbölümünü yeterince açıklayamadığı için dönüştürülmesi gerektiğini düşünen ve Marksist feminizm yerine materyalist feminizm terimini tercih eden İngiliz ve Fransız feministlerinin çalışmalarına dek geri götürülebilir. 1970'li yıllarda Marksizm, sınıf konusundaki önyargısı ve üretime olan vurgusu nedeniyle cinsel işbölümünü yeterince açıklayamamakla eleştiriliyordu. Erken dönem feminizm de özcü ve idealist "kadın" kavramı nedeniyle sorunluydu. Bu yüzden post-modern maddeci feminizm, Marksizme ve erken dönem feminizmine bir alternatif olarak gelişti. Bu çerçevedeki *post-modern maddeci feminizm;* söylem, toplumsal cinsiyet, ırk vb. kategorilerin maddi gerçekliğini vurguluyor. Bu yaklaşım, kapitalist toplumda kadınların ezilmesini açıklamaya yönelen Marksist feminizmden kendisini ayırmak için esas olarak *maddilik* kavramını kullanıyor ve toplumsal cinsiyetin ya da ideolojilerin ve söylemlerin de, örneğin sınıf kadar gerçek olduğunu ya da "maddi ağırlığa" sahip bulunduğunu savunuyor. Aynı şekilde, toplumsal örgütlenmenin veya toplum yapısının bütün unsurlarının eşit derecede maddi, yani eşit derecede gerçek ve önemli olduğunu ve gerçek sonuçlar doğurduğunu öne sürüyor. Marksizm, kapitalizmin ekonomik, siyasal ve kültürel kurumlarıyla bireyler ve kurumlar arasındaki toplumsal ilişkilerin sınırlarını be-

lirlemedeki önemine vurgu yaparken, post-modern feminizm **söylemin** maddiliğini veya nedensel önemini vurguluyor.

Marksist feministlerin, ekonomi ve aile ile emeğin kapitalist örgütlenişi arasındaki ilişkiyi çalışan erkek ve kadınlar arasındaki eşitsizliğin temeli olarak görmelerine karşın post-modernistler böyle bir analizin cinsel kimlik dahil tüm kimliklerin kurulmasında söylemin ve ideolojik yapıların hakkını vermediği ve dolayısıyla gerçekliği tam olarak kucaklayamadığı kanısındadırlar. Marksistler üretim ve yeniden üretim tarzını, sınıflı toplumda erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliğe yol açan maddi koşullar olarak değerlendirir. Post-modern maddeci feminizm ise, toplumsal sistemin ırk ve cinsellik ideolojileri gibi diğer boyutlarının da eşit derecede önemli olduğunu savunur. Marksist feminizm, kadınların ezilmesine yol açan koşulları belirlemede kamusal ve özel üretimin kilit rolünü öne çıkarırken post-modern maddeci feminizm toplumsal cinsiyeti etkileyen toplumsal maddi koşulların önemini ve beden ile cinsellik, üreme ve diğer biyolojik bedensel işlevlerin maddiliğini vurgular.

"Söylem", post-modern teoride, sosyologların değerler, normatif sistemler ve kültür olarak ya da bazen ideoloji olarak ifade ettikleri olguya işaret etmekte ve söylemin maddi olması da onun kaçınılmaz ve nesnel etkileri olduğu anlamına gelmektedir. Post-modern feministlere göre, toplumsal cinsiyet ve sınıf da dahil olmak üzere her şey "söylemsel olarak kurulmuştur".

Toplumsal İnşa Feminizmi

Çağdaş feminist kuramda bir diğer önemli yaklaşım, ***toplumsal inşa feminizmi'***dir. Bu akım, "bir bütün olarak cinsiyetlendirilmiş" toplumsal düzene ve onu inşa ve muhafaza eden süreçlere bakar ve tüm feminist kuramlar gibi, her tür değerli kaynağa erişimde toplumsal cinsiyetin kilit bir rol oynadığını savunur. Feminist kurama yaptığı özgün katkı, bireylerin "cinsiyet oluşturma" ve böylece zaman içinde cinsiyet farkları ve eşitsizliklerinin kalıcılığı, yaygınlığı ve sürekliliğine kaçınılmaz olarak etkide bulunma süreçlerine ilişkin analizidir. Buna göre bireyler gündelik etkinlikleri sırasında bir dizi kalıcı model "inşa eder". Cinsiyet de böylesine "inşa edilen" bir toplumsal olgudur ve insanlar cinsiyetlerini inşa ve icra ederken, cinsiyetlerinden beklenen niteliklere uyumlu biçimlerde görünürler. Cinsiyet kategorisi, biyolojik cinsiyete tekabül edebilir de, etmeyebilir de; önemli olan, gündelik etkileşim sürecinde toplumsal olarak meşru bir cinsiyet kategorisine üyeliğin başarılı bir şekilde gösterilmesi veya icra edilmesidir. Bu anlamda cinsiyet, kişinin özsel olarak olduğu değil, deyim yerindeyse "üzerine giydiği", icra ettiği **(performansa** yönelik) bir şeydir. Bu şekilde bireyler toplumsal düzenin cinsiyetlendirilmiş doğasını ve onunla ilişkili eşitsizlikleri de yeniden üretirler. Erkekler için bu, kadınlar üzerinde tahakküm kurulması, kadınlar içinse itaat, bağımlılık ve ikincilliğin kabulü anlamına gelir. İnsanlar başkalarıyla etkileşim sürecinde eşzamanlı olarak sınıf, cinsiyet, ırk, vb. farklılıkları yaratmakta ve bu süreçte eşitsiz yapıların yeniden üretimine de katılmaktadırlar.

Judith Butler, toplumsal cinsiyetin, **performansların** tekrarıyla söylemsel olarak kurulduğu düşüncesine varır: "Toplumsal cinsiyet ifadelerinin gerisinde bir toplumsal cinsiyet kimliği yoktur; o kimlik, kendi sonuçları olduğu söylenen 'ifadeler' tarafından performatif (gösterisel) olarak bizzat oluşturulur" (Butler, 1990: 25).

Toplumsal cinsiyetin berisinde yatan cinsel arzu, cinsel kimlik vb türünden bir kadınlık hakikati [özü] yoktur; tersine böyle bir "öz"ün olduğu yanılsaması, toplumsal cinsiyetin çeşitli iktidar noktalarından söylemsel olarak kuruluşunun sonucudur (Acar-Savran, 2004: 263)

POST-MODERN YAKLAŞIMIN ELEŞTİRİSİ

AMAÇ 4 ***Post-modern feminist yaklaşımın eleştirisini değerlendirebilmek.***

Bu bakış açısı, baskıcı yapıları salt "farklılığa" indirgemekte ve böylece baskıyı oluşturan iktidar ilişkilerini ve maddi eşitsizlikleri göz ardı etmektedir. Oysa eşitsizlik ve baskı sadece insanların bir cinsiyetten (veya bir sınıftan ya da ırktan) beklenen nitelikleri sergiledikleri farklı biçimlerden değil, aynı zamanda mülkiyet, gelir veya diğer ekonomik, toplumsal ve siyasal güç kaynakları üzerinde denetim veya sahiplik konusunda eşitsiz olmalarına dayanan eşitsiz ilişkilerden kaynaklanır. Cinsiyetin

"inşası", sınıfsal konumdan veya diğer hiyerarşilerden bağımsız bir süreç değildir. Cinsiyetin "uygun biçimde inşası", emekçi kadınlar, üst sınıftan kadınlar veya ezilen ırklara mensup kadınlar için farklı sonuçlar üretir. Eğer cinsiyet sadece kurulmuş, inşa edilmiş bir şey, veya Judith Butler'ın dediği gibi bir "performans" ise, yani hem kendi oluşturduğumuz ve dolayısıyla da yıkmaya muktedir olduğumuz bir şeyse, erkekler ve kadınlar arasındaki farklar ve eşitsizlikler salt bir tercih meselesi olurdu, veya daha az katı ve bireylerin "yapısökümüne" açık olurdu. Oysa iktidar eşitsizliklerinin hüküm sürdüğü toplumlarda cinsiyetin de salt söylemsel olarak inşa edilmiş bir kurgu olduğunu söylemek ve bu kurguyu değiştirmenin yolu olarak sadece yapısökümünü (yani ideoloji eleştirisini) veya "yıkıcı performansı" önermek, baskıcı kurumları dönüştürmek için örgütlü kolektif mücadeleye girişilmesini savunan erken dönem feminist kuramlara taban tabana karşıttır.

Ataerkil Sisteme Karşı Mücadeleden Vazgeçilemez

Bütünsel bir "kadın" kavramının kendilerini temsil etmediğini düşünen bütün diğer kadınların eleştirileriyle de örtüşen post-modern eleştirinin etkisi, 1990'larda "kadın"ın söylemsel bir kategori olarak nasıl kurulduğunu ve birden fazla kesişmeyi nasıl barındırdığını araştırmak ve gözlemlenebilir somut bir varlık olarak "kadın"ı sorunsallaştırmak sonucunu doğurdu. Bu yaklaşım aynı zamanda, genellemeci büyük anlatılara karşı çıkmak anlamını da taşıyordu. Ne var ki, bu büyük anlatıların reddi, kadınların hayatlarını etkileyen ataerkillik ve kapitalizm gibi bütünlüklü yapıların eleştirisinden vazgeçilmesi anlamına gelmemelidir. Kadınların hayatları, bütün farklılıklarına rağmen, dünyanın her yerinde kapitalizm ve ataerkillik tarafından olumsuz biçimde etkilenmektedir ve bu bütünlüklü iktidar yapılarına karşı farklılığı kucaklayan ama aynı zamanda da çeşitli mücadele biçimlerini ve stratejilerini birleştirebilen bir ortak mücadele zeminine de ihtiyaç vardır.

"Farklılığa" ve "bağlam"a elbette duyarlı olmalıyız ama aynı zamanda toplumun, politikanın, kültürün, dinin cinsiyetle bölünmüş olduğu gerçeğine ilişkin ortak anlayışlarımızı derinleştirecek ve kolektif güçlerimizi geliştirecek bir küresel dayanışma yaklaşımına ihtiyacımız olduğunu da unutmamalıyız. Demokrasi ve kültürel çoğulculuk taleplerinin, zamanın bir noktasında donup kalmaması, sürekli yenilenmesi ve gelişmesi gerekir, ama bunun için birbirimizin sesini dinlemek ve ortak insan değerlerinin zafer kazanmasına yönelik arayışımızı birbirimizle paylaşmak, ortaklaştırmak da gerekir; bir araya gelmek, ortak geleceğimiz üzerinde düşünmek ve birlikte hareket etmek zorundayız.

Giderek daha fazla küreselleşen bir dünyada yaşadığımız açık, ancak bu yeni dünyanın da çatışmalarla ve eşitsizliklerle şekillendiğine, hatta eşitsizlikleri daha da derinleştirdiğine şüphe yok. Kadınlar üzerindeki ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler ve baskılar farklı toplumlarda ve toplumun farklı katmanlarında derece farklılıkları gösterse de, bir bütün olarak kadınlar hâlâ her yerde cinsiyet ayrımcılığının sonuçlarını yaşıyorlar. Doğu-Batı, Kuzey-Güney veya üst sınıf- alt sınıf ayrımı tanımayan ve **dünyanın her yanında kol gezen kadınlara yönelik şiddet**, bütün kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın hem simgesi, hem de somut göstergesi. Kadınlara yönelik ayrımcılığın varlığını sürdürmesi, hatta yer yer daha da derinleşmesi, liberal feminizmin ve diğer feminizm türlerinin savunduğu eşitlik ilkesinin hâlâ geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu "eşitlik" ilkesi farklılığın reddedilmesine ve erkeği model alan bir eşitlenmeye değil, tam tersine farklılığın kabulüne ve tanınmasına dayanan bir eşitlik anlayışıdır. Nitekim, insan hakları bildirgelerinin temel aldığı "insan" soyutlamasının erkeği temel alan ve kadınları dışlayan bir kavram

olduğunun kabul edilmesiyle "insan hakları" hukukunda ve uluslar arası hukukta "kadınların insan hakları" kavramının geliştirilmesi de bunun bir göstergesidir.

Farklılıklarımızla ve Onlara Rağmen Birlikte

Sonuç olarak, kadınlar arası somut farklılıklar, feministlerin de kendi aralarında bölünmelerinin maddi temelini oluştursa ve bu durum, kadınların kurtuluşu yönünde ortak politikalar geliştirilmesini ve ortak bir eylem platformu oluşturulmasını zorlaştırsa bile mücadeleyi tümüyle engellemediğini vurgulamalıyız. Böylesi bir platform, ancak, farklılığı ve bölünmeleri dikkate alan ama aynı zamanda da kültürlerin ve değerlerin birbiriyle karşılaştırılmasını ve uyumlulaştırılmasını mümkün kılan teoriler ve stratejilerle gerçekleştirilebilir. 1960'larda geliştirilen feminizmin önemli bir zaafı, gerçekten de, farklılıkları dikkate almayan genelleştirilmiş bir teori olmasıydı. Oysa kadınların ezilmesi ve kadın-erkek ilişkileri, topluma ve zamana göre farklılaşan özgül biçimler alır. Ayrıca kadınların birbirleriyle ilişkilerinde yaşadıkları ırksal, etnik, sınıfsal, dinsel, kültürel, cinsel vb. farklılıklardan kaynaklanan baskı ve iktidar deneyimleri vardır. Bu olguyu yok sayarak yapay ortaklıklar üretmek, "mış gibi" yapmak ve politikaları bu yapay ortaklığa dayandırmaya çalışmak yerine, zor da olsa, kadınlar arasındaki baskı ilişkileri gerçeğiyle yüzleşmek gerekir. Ancak bu yüzleşmenin, var olan duruma teslim olmak değil, onu aşmak ve ortak mücadeleyi hayata geçirmek amacıyla yapılması önemlidir.

Günümüzde adil, gelişmiş ve sürdürülebilir bir toplumun kurulması, cinsiyetler arası eşitliğin "bir insan hakları sorunu ve toplumsal adaletin koşulu" olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. İşçi hakları gibi, kadınların insan haklarının da evrenselleştirici bir potansiyeli vardır çünkü sınıf, ırk, etnisite, din, kültür, milliyet vb. tarafından bölünmüş olan kadınları birleştirebilir. Kadınlar arasındaki iletişim ağlarının yaygınlaşması, kadın hareketinin örgütlenmesi ve eylemliliği açısından önemli olanaklar yaratmakta ve eşitlik ve adalet mücadelesinin ulusal, kültürel, dinsel, dilsel ve diğer engelleri aşabileceğini ortaya koymaktadır. Kadınlar bu ulus aşırı ağlarla ataerkilliğe olduğu kadar ekonomik küreselleşmenin yol açtığı eşitsizliklerin derinleşmesine karşı da mücadele etmektedirler ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinden sağlık hizmetlerine erişime, üreme haklarından eğitime ulaşmaya kadar bir dizi mücadele içinde kendilerini siyasal öznelere dönüştürmektedirler. Günümüzde feminist teori, cinsiyet eşitsizliğini başka eşitsizliklerle ilişkisi içinde ele almakta ve cinsiyeti biricik analiz kategorisi olarak değil, diğer eşitsizlik ve ayrımcılık yaratan kategorilerle birlikte değerlendirerek toplumsal baskı ve eşitsizlikleri anlamak açısından daha bütüncül ve açıklayıcı bir kavrayışa ulaşmaktadır. Bu, kendisine yöneltilen bütün eleştirilere ve sınırlılıklarına rağmen çağdaş feminist teorinin, kadınların bilincini değiştirip yüzyıllardır süregiden erkek tahakkümünü sorgulamalarını ve böylece daha eşitlikçi bir dünyanın kapılarının açılmasını sağladığını ortaya koymaktadır.

SIRA SİZDE 2

Kadınlar arasındaki farklılıkları dikkate alan evrensel bir feminist teori ve pratik yaratmak neden önemlidir?

Özet

Feminist teori ve hareketin gelişim sürecini ifade edebilmek.

Kadınların ayrı bir toplumsal grup olarak ezildiklerinin ve eşitsiz konumda bırakıldıklarının bilincine varıp bu durumu değiştirmek amacıyla örgütlü mücadeleye girişmeleri anlamına gelen feminizm 19.yüzyıldan itibaren şekillenmeye başladı. Ancak daha Ortaçağ'da bile kadınların bireysel başkaldırıları mevcuttu; Christine de Pizan, Mary Wollstonecraft ve başka yazarlar bu eşitsizliği dile getiriyor ve başta eğitim olmak üzere kadınların haklarını savunuyorlardı. Ancak bu savunular büyük ölçüde kadının aile içindeki rolüne ve annelik niteliğine dayandırıldığı için, kadınların birey olarak özgürleşmesini ifade etmiyor ve ataerkil bir çerçevede kalıyordu.

Modernleşme süreçleri ile feminizm arasındaki ilişkiyi ayırt edebilmek.

Modernleşme, beraberinde getirdiği sanayileşme ve ulus-devletleşme süreçleriyle kadınların hayatında önemli değişmelere yol açtı. Anne-çocuk ölümlerinin azalması, insan ömrünün uzaması gibi sağlık açısından olumlu gelişmelerin yanı sıra, kadın işgücüne duyulan talebin de artması giderek daha fazla kadının kamusal alana çıkmasına ve evlilik dışında ekonomik alternatife sahip olmalarına yol açtı. Kamusal alana çıkan kadınlar insan ve yurttaşlık haklarını talep ettiler ve bu bağlamda liberal teorinin ve erken dönem liberal demokrasinin cinsiyet ayrımcılığını eleştirdiler. Kadınların Batı'da temel haklar ve siyasi haklar (oy hakkı) için yürüttükleri örgütlü mücadele, ancak 20. Yüzyılda meyvesini vermeye başladı. İlk başta "ulusun anaları" olma sıfatıyla hak talep eden kadınlar nihayet hak öznesi bireyler olarak kabul edildiler (ne var ki, bazı ülkelerde bunun hâlâ gerçekleşmemiş olduğunu da unutmamak gerekir.)

Kadınlar arasındaki farklılıkların feminist teori içinde yol açtığı sonuçları açıklayabilmek.

1960'larda Batı'da 2. Dalga feminizmin (yeni feminizm) ortaya çıkması, kadınların hak ve eşitlik taleplerinin yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel cinsiyet rollerinin ve işbölümünün sorgulanmasına yol açtı. Beden, cinsellik ve toplumsal cinsiyet üzerinde yoğunlaşan ve kadınların kadın olarak ortak çıkarlarını savunan 2. Dalga feminizm "kız kardeşlik" kavramını ve bilinç yükseltme yöntemini temel aldı ve "kişisel olanın politik olduğunu" savundu. Bu hareket akademiye de yansıdı ve pek çok sosyal bilim disiplinini etkilemenin yanı sıra "kadın çalışmaları" adlı yeni bir interdisipliner alanın gelişmesini sağladı. Kadınlar arasında var olan farklılıklar bu hareketin ve feminist teorinin çeşitli dallara ayrılmasına yol açtıysa da, kadınlar arası sınıfsal, ırksal, etnik, cinsel, dinsel vb. farklılıkları göz ardı ettiği gerekçesiyle özellikle siyah feministler ve üçüncü dünya feministleri tarafından eleştirildi.

Post-modern feminist yaklaşımın eleştirisini değerlendirebilmek.

Post-modern feminist yaklaşım, bir yandan kadınlar arasındaki farklılıklara karşı daha duyarlı olunmasını sağlarken, bir yandan da bu farklılıkları salt söyleme indirgeyerek kadınların mücadelesini zayıflatma tehlikesini getirdi. Kadınların mücadelesi, kadınlar arasındaki çok çeşitli farklılıklar nedeniyle hem çok karmaşık hem de çelişik bir nitelik taşır. O yüzden, bu farklılıkları yok sayıp rahatlatıcı bir "kız kardeşlik" hayaline sarılmak mümkün değildir. Ancak, varolan dünyada ataerkil egemenlik hüküm sürmeye devam etmekte ve kadınların ezilmesi de, onlara uygulanan baskı ve ayrımcılık da son derece gerçek ve somut olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, baskıcı yapıları salt söylemsel farklılığa indirgemek ve ayrımcılığa yol açan eşitsiz iktidar ilişkilerini gözden kaçırmak son derece tehlikelidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Ataerkil sistemi tanımlayan en önemli nitelik hangisidir?
a. Erkek iktidarı
b. Eşitsizlik
c. Erkek çıkarları
d. Kadın bedeninin ve emeğinin denetlenmesi
e. Baba otoritesi

2. Aşağıdakilerden hangisi feminist bilincin gelişmesinin önkoşullarından **değildir?**
a. Sanayileşme
b. Modernleşme
c. Evlilik
d. İşgücüne katılım
e. Anne-çocuk ölümlerinin azalması

3. İkinci Dalga Feminizmin ayırt edici özelliği hangisidir?
a. Kadınların oy hakkını savunması
b. Kamusal alanda eşitlik
c. Kadın tarihinin araştırılması
d. Kadınların ezilmesinin ortak olduğunu savunması
e. Erkek düşmanlığı

4. "Kız kardeşlik" kavramına yöneltilen esas eleştiri nedir?
a. Ütopik olması
b. Aşırı bir slogan olması
c. Farklılıkları yok sayması
d. İyi düşünülmemiş olması
e. Duygusal olması

5. Aşağıdakilerden hangisi, feminist teori açısından kadınlar arası bölünmelere yol açan bir unsur **değildir?**
a. Sınıfsal farklılık
b. Duygusal farklılık
c. Cinsel yönelim
d. Irksal farklılık
e. Yorum farklılığı

6. Cinsiyetin söylemsel bir performans olduğunu söyleyen kimdir?
a. Mary Wollstonecraft
b. Berç Berberoğlu
c. Judith Butler
d. Christine de Pizan
e. Kimberle Crenshaw

7. Maddeci feminizmin ayırt edici niteliği nedir?
a. Söylemin nedenselliğini vurgulaması
b. Sınıfsal ezilme üzerinde yoğunlaşması
c. Cinselliği merkeze alması
d. Materyalist olması
e. Irk ayrımına dikkat çekmesi

8. Cinsiyetin "icra edilen" bir şey olduğunu savunan feminizm türü hangisidir?
a. 2. Dalga Feminizm
b. Radikal feminizm
c. Toplumsal inşa feminizmi
d. Çok ırklı feminizm
e. Maddeci feminizm

9. Post-modern feminizme yöneltilebilecek en önemli eleştiri nedir?
a. Cinsiyetin uygun biçimde inşa edildiğini savunması
b. Baskıcı yapıları salt söylemsel farklılığa indirgemesi
c. Sınıfsal konuma önem vermemesi
d. Kadınlar arasındaki farklılıkları göz ardı etmesi
e. Her şeyi performans sayması

10. Feminist mücadeleye neden hâlâ ihtiyaç vardır?
a. Cinsiyet ayrımcılığının devam etmesi nedeniyle
b. Kadınlar arasındaki farklılıklar nedeniyle
c. Küreselleşme nedeniyle
d. Ulus aşırı ağlar nedeniyle
e. Çalışma koşullarının kötülüğü nedeniyle.

Okuma Parçası

Önde gelen bir Afrikalı-Amerikalı yazar olan **bell hooks,** feminist teorinin ve hareketin siyah kadınları görmezlikten gelmesine yönelttiği eleştiriyi vurgulamak amacıyla 1982'de yayınladığı kitabın adını **Ben Kadın değil miyim? (Ain't I aWoman?)** koymuştu. Bu başlık,1851 yılında ABD'nin Ohio eyaletinde (Akron) yapılan Kadın Hakları Konvansiyonu'na katılan tek siyah kadın olan Sojourner Truth'un toplantıda yaptığı konuşmaya gönderme yapmaktaydı.

Truth, kendisini dinleyenlere şöyle sesleniyordu:

"Şuradaki adam, arabaya binerken kadınlara yardım edilmesi, çukurların üzerinden taşınmaları ve en iyi yerlere oturtulmaları gerektiğini söylüyor peki ben kadın değil miyim? İşte bana bakın! Kollarıma bakın!...Ben çift sürdüm, ekin ektim, hasadı kaldırdım, ve hiçbir erkek bana yardım etmedi. Ben kadın değil miyim? İş bulabildiğimde bir erkek ne kadar çalışıyorsa o kadar çalıştım ve aynı sayıda kırbaca dayandım -ben kadın değil miyim? Beş tane çocuk doğurdum ve çoğunun köle olarak satıldığına tanık oldum ve acıyla ağlayıp haykırdığımda beni Tanrıdan başka duyan olmadı -peki, ben kadın değil miyim?" Bu sözleriyle Sojourner Truth, 19. Yüzyıldaki kadın hareketinin içindeki ırkçılığı ve sınıfsal ayrımcılığı mahkum ediyor ve "kadın" kategorisinin bütünleştiriciliğine meydan okuyordu. bellhooks da, 20.yüzyılın sonlarında feminist hareket içindeki ırksal ve sınıfsal yanlılığı eleştirmek için Truth'un sözlerine gönderme yapmaktaydı (Bhavnani: 31).

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise, "Feminist Bilincin Gelişme Süreci" bölümünü gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise, "Sanayileşme, Modernleşme, Ulus-devlet, ve Feminizm" bölümünü gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Feminizm ve "Kız Kardeşlik" bölümünü gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise, "Kız Kardeşliğin Sorgulanması" bölümünü gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise, Farklı Feminizmler" konusunu gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise, "Toplumsal İnşa Feminizmi" bölümünü gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise, "Maddeci Feminizm" bölümünü gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise, "Post-modernizmin etkisi" konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise, "Post-modern Yaklaşımın Eleştirisi" bölümünü gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise, "Ataerkilliğin Eleştirisinden Vazgeçilemez" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Modernleşmeye bağlı sanayileşme ve ulus-devletleşme süreçleri, kadınların sağlığı ve işgücüne katılımları açısından olanaklar sağladı. Böylece kadınların eşlik ve annelik konumunun dışına çıkarak kendi ayakları üzerinde durabilen özerk bireylere dönüşebilmelerinin yolu açılmış oldu. Bu elbette olumlu bir gelişmeydi. Bu yola giren kadınlar, siyasal alan da dahil olmak üzere hayatın her alanında eşit hak mücadelesini yükselttiler. Ancak, ataerkil sistem ve erkek egemenliği öylesine derinlere kök salmıştı ki, başka birçok alanda demokratikleşme sağlansa bile kadınlara karşı ayrımcılık ve ataerkil önyargılar devam etti ve kadınlara eşit yurttaşlık hakkı tanınmadı. Eşitlik ve özgürlük bayrağını yükselten burjuvazi ve "liberal demokrasi" kendi kendisiyle çelişerek kadınları ikinci sınıf saymaya devam etti ve cinsiyet eşitsizliğini sürdürdü. Bu durum, zorlu mücadeleler sonucunda, ancak 20. Yüzyılda düzeldi (bazı ülkelerde varlığını hâlâ sürdürdüğü de bir gerçek).

Sıra Sizde 2

Kadınlar üzerindeki ekonomik ve toplumsal baskılar ve eşitsizlikler farklı toplumlarda ve toplumun farklı katmanlarında derece farklılıkları göstermekle birlikte, bir bütün olarak kadınlar her yerde cinsiyet ayrımcılığının sonuçlarını yaşamaya devam ediyorlar. Dünyanın her yanında kol gezen kadınlara yönelik şiddet, bu ayrımcılığın en somut ve aynı zamanda da simgesel göstergesi. Dolayısıyla kadınların eşitsizlik, baskı ve sömürüye karşı ortak bir mücadele geliştirmeleri vazgeçilmez. Ancak bu mücadelenin ve ona yol gösteren feminist teorinin kadınlar arasındaki farklılıkları ve bölünmeleri yok saymaması, tersine bunları kabul eden ve dikkate alan strateji ve taktikler geliştirmesi şart. Bu açıdan cinsiyetler arası eşitliğin, bir insan hakları sorunu ve toplumsal adaletin koşulu olduğu anlayışı, evrensel anlamda bir hareket yaratmanın yol gösterici ilkesi olabilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Acar-Savran, G. (2004). **Beden-Emek-Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin**. İstanbul: Kanat Kitap.

Akgökçe, N. (2001). "Kültürel Feminizmin Işığında Farklılıklar", (Der. N.Akgökçe ve A.İlyasoğlu). **Yerli Bir Feminizme Doğru.** İstanbul: Sel Yayıncılık.

Anzaldua, G. E. (1999). **Borderlands/La Frontera: The New Mestiza.** Aunt Lute Books.

Barrett, M. (1995). **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı.** İstanbul: Pencere yayınları. Benhabib, S. (1999). "Postmodernizm Sorunu ve Feminizm", **Modernizm, Evrensellik ve Birey.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bates, D. G. (2009). **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Benhabib,S., Butler, J. Cornell, D. ve Fraser, N. (2008). **Çatışan Feminizmler.** İstanbul: Metis Yayınları.

Berberoğlu, B. (2009). **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berktay, F. (2003). **Tarihin Cinsiyeti.** İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (2009). **Tek tanrılı Dinler Karşısında Kadın (3. Baskı).** İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (2010). " Kültürel Görecilik Çözüm mü?", **Tarihin Cinsiyeti (3. Baskı).** İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (2010). "Kimlik Politikasının Sınırları ve İslamcı Kadın Kimliği", **Tarihin Cinsiyeti (3. Baskı).** İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (2011). "Küreselleştikçe Parçalanan Bir Dünyanın Düşünsel İzdüşümü: Postmodernizm", **Politikanın Çağrısı.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berktay, F. (2011). "Ortaçağ'da Kadınlar", "Ortaçağ'da Yaşam, Aşk ve Ölüm", **Politikanın Çağrısı (2. Baskı).** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bhavnani, K-K. (1993). "Talking Racism and the Editing of Women's Studies", **Introducing Women's Studies,** (Eds. D. Richardson&V. Robinson). Macmillan.

Bora, A. (2001). "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü", (Der. N.Akgökçe ve A.İlyasoğlu). **Yerli Bir Feminizme Doğru.** İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bora, A. (2005). **Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası.** İstanbu: İletişim Yayınları.

Butler, J. (1990). **Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity.** London: Routledge.

Butler, J. (2008). **Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.** İstanbul: Metis Yayınları.

Collins, P. H. (1993). "Toward a New Vision: Race, Class and Gender as Categories of Analysis and Connections", **Race, Sex&Class 1,**no.1, (Akt. B.Berberoğlu, s. 209).

Connell, R.W.(1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Crenshaw, K.W. (). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", **Stanford LawReview,** C.43. sayı 6.

Delpy,C. (1998). **Baş Düşman.** İstanbul: Saf Yayınları.

Donovan, J. (1992). **Feminist Teori.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Durakbaşa, A. (2001). **Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet.** İstanbul: İletişim Yayınları.

French,M. (1993). **Kadınlara Karşı Savaş.** İstanbul: Metis Yayınları.

Hooks, B. (1989). **TalkingBack: Thinking Feminist, Thinking Black.** South EndPress.

Kaplan, P. &M. Bujra, J.(Eds.) (1978). **Women United WomenDivided, Cross Cultural Perspectives on FemaleSolidarity.** Tavistock Publications.

Mitchel, J. ve Oakley, A. (1984). **Kadın ve Eşitlik.** (Der. Juliet Mitchel ve Ann Oakley), (Çev. Fatmagül Berktay). Ankara: Kaynak Yayınları, s. 11-22.

Ramazanoğlu, C. (1998). **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri.** Pencere Yayınları.

Savran, G.-Tura, N. (1992). **Kadının Görünmeyen Emeği.** Kardelen Yayınları.

Serpil Çakır, S. (2009). "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", **Modern Siyasal İdeolojiler (3. Baskı).** (Der. H.Birsen Örs) , İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Stanley, L. ve Wise, S. (1996). "Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji", (Yay. Haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe). **Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem.** İstanbul: Sel Yayıncılık.

Tong, R. (1983). **Feminist Thought.** London: Unwyn-Hyman.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kadın emeği hakkında sosyolojik çalışmaların neler olduğunu açıklayabilecek,
- Ev-içi/ karşılıksız kadın emeği ile ilgili tartışmaları yapabilecek,
- Ev-içi/karşılıksız kadın emeğinin özgüllüklerini tanımlayabilecek,
- Ücretli kadın emeğinin özgüllükleri hakkında bilgi sahibi olabilecek,
- Ücretli kadın emeğini analiz eden kuramları tartışabilecek,
- Teknolojinin kadın emeği ile ilişkisini ifade edebilecek,
- Küreselleşmenin kadın emeği üzerine etkilerini değerlendirebilecek,
- Ekonomik kriz dönemlerinde kadın emeğine neler olduğunu açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Cinsiyet
- Yeniden Üretim
- Ev-içi/Karşılıksız Kadın Emeği
- Ücretli Kadın Emeği
- Toplumsal Cinsiyet Temelli Yatay Ayrışma
- Toplumsal Cinsiyet Temelli Dikey Ayrışma
- Ataerkil Kapitalizm
- Teknoloji
- Küreselleşme
- Ekonomik Kriz

İçindekiler

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları → Emek

- KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK ÇALIŞMALARIN GELİŞİMİ
- EV-İÇİ/KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR
- EV-İÇİ/KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ
- ÜCRETLİ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ
- ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ KURAMLAR
- TEKNOLOJİK DEĞİŞMELERİN KADIN EMEĞİ İLE İLİŞKİSİ
- KÜRESELLEŞMENİN KADIN EMEĞİNE ETKİLERİ
- EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE KADIN EMEĞİ

Emek

KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK ÇALIŞMALARIN GELİŞİMİ

Kadın emeği hakkında sosyolojik çalışmaların neler olduğunu açıklayabilmek.

Kadınlar dünyanın her yerinde, tarihin her döneminde, üretici ve yeniden üretici rolleri ile yaşamın devamını sağlamışlardır. Sosyologlar, antropologlar, iktisatçılar ve tarihçiler kendi disiplinlerinin bakış açısıyla ev içinde, tarımda, sanayide, hizmet işlerinde çalışan kadınların iş yapma biçimleriyle ilgilenmişlerdir. Sosyoloji bu disiplinlerden biri olarak çalışan kadınlarla ilgisini özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artırdı. Bu ilgi artışının nedenlerinden biri, sanayi sosyolojisi alt dalının gelişimi ve emek kullanım biçimlerini öğrenme merakıdır. İkinci neden, savaştan sonra doğan işgücü sıkıntısından dolayı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ücretli çalışan kadın sayısındaki artıştır.

20 yüzyılda kadın emeği konusunda çalışan sosyologların ve diğer sosyal bilimcilerin bu emeğin sadece ücretli biçimiyle ilgilendiği uzun bir dönem oldu. Özellikle sanayi sosyolojisinin gelişimine paralel olarak çalışan kadınları konu alan araştırmalarda kadınlar sanayi, hizmet ve tarım sektöründe ücret karşılığı çalışan kişiler olarak tanımlandı. Kadın emeğine bu tür bir bakışın ve 'çalışma' kavramının dar anlamıyla tanımlanışının birkaç nedeni vardı: 1) Bu sosyolojik çalışmalar, kadınların ev dışında ücretli olarak çalışma biçimlerinin en yoğun olduğu sanayileşmiş ülkelerde yapılıyordu. Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi, hem sokaktaki vatandaşın hem de sosyal bilimcilerin aklına **'çalışma'** denince hemen bu sektörlerde, ev dışında, para karşılığı yapılan faaliyetleri getiriyordu. 2) Kadınların esas olarak evi çekip çevirmek, ev hizmetlerini yapmak ve çocuk bakmak, ailenin düzenini sağlamak gibi ev içi-aile merkezli işler yapmaları gerektiğine ilişkin kuvvetli bir 'aile ideolojisi' vardı. Bu ideolojiye göre, ev içinde kadınların yaptıkları işler **'çalışma'** değil, sorumluluk duygusuyla ve sevgiyle gönüllü olarak yapılan, adeta kadın olmanın bir parçası olarak görülen işlerdi.

'Çalışma' kavramının bu kadar dar anlamlı kullanılması kadın emeğinin ücretli iş dışında kalan biçimlerini uzun zaman gölgede bıraktı. 1960'lı yıllarda feminist hareket içinde yer alan kadınların, daha sonra da feminist akademisyenlerin katkı-

larıyla *ev-içi/karşılıksız emek* sorgulanmaya başlandı. Daha önce klasik disiplinlerin içinde ve ana kuramlar kullanılarak çalışılan *ücretli emek* de feminist bakış açısıyla analiz edildi. Bu nedenle bu ünite iki tür emeği ayrı ayrı inceleyebileceğiniz şekilde tasarlanmıştır.

Her ne kadar ünitenin tasarlanmasında ev-içi/karşılıksız (ücretsiz) ve ücretli emek, ayrı başlıklar altında size sunulmuşsa da bu tasarım tamamen 'öğrenme' amaçlıdır. Gündelik hayatta bu iki emek türü iç içe geçmiş biçimde ortaya çıkar. Bu duruma pek çok örnek verebiliriz ama şimdilik iki örnekle yetinelim: 1) Ev dışında ücret karşılığı çalışan bir kadın, evde geçirdiği zamanın büyük bir kısmında, ailesinin kendinden beklediği işleri yapmaya yani karşılıksız emek sunmaya, devam eder. 2) Evinden çıkmayan, ama yakındaki fabrikalar için parça başı dikim işi yapan bir kadın düşünün. Onun iş yeri evidir. Bir taraftan fabrikaya teslim edeceği dikişi yaparken bir taraftan da yemek yapar ve evdeki hastasına bakar. Kolayca görebileceğiniz gibi her iki örneğimizde de ücretsiz (karşılıksız) ve ücretli emek kullanımı birlikte gerçekleşmektedir.

EV-İÇİ/KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

AMAÇ 2 ***Ev-içi/ karşılıksız kadın emeği ile ilgili tartışmaları yapabilmek.***

Yukarıda okuduğunuz gibi sosyal bilimciler kadın emeğinin analizini sadece kapitalist piyasada yer alan ücretli emek üzerinden yaparak ve ev içini (haneyi) çalışmayı ihmal ederek karşılığı ödenmeyen emeğin uzun bir zaman **'saklı'** (Abbot, Wallace, Tyler, 2005: 231) kalmasına katkıda bulunmuş oldular.

1960'lı yılların ortalarında kadın hareketi içinde yer alan veya bu hareketten etkilenen sosyal bilimcilerin ilgilendikleri en önemli soru, kadınların ikincilliği ve **ezilmişliği** idi. Bazen bu durumu anlatmak için **alta sıralı olma ve tabi olma** kavramını da kullandılar. Kadınlar dünya üzerinde birçok ülkede neden erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi? Eşit haklarının olduğu ülkelerde neden bu hakları kullanamıyorlardı? Ailede cinsiyete dayalı işbölümündeki sorun neredeydi? Yani neden aynı ev; paylaşan kadın ve erkek arasında işlerin dağılımında bir denge ve eşitlik yoktu? Kadınların erkeklere bağımlılığı hangi mekanizmalarla sürdürülüyordu? Kadınların ezilmişliklerinin maddi kaynakları var mıydı, varsa nelerdi? Bu soruları soran sosyal bilimcilerin öncüleri, kadınların ev içindeki hayatlarına bakarak cevaplar bulmaya çalıştılar. Onların çalışmaları sayesinde evi-içi, hane-içi emeğin özelliklerinin farkına varıldı. Şimdi önce bu emeği anlama ve açıklama çabalarına bakalım, sonra da bu emeğin özelliklerini kısaca gözden geçirelim.

Öncülerden biri olan Margaret Benston, The Political Economy of Housework (Ev işinin ekonomi politiği) isimli ilk çalışmasını 1964'te yayınladı.

Yeniden üretim kavramı ile başlayalım: Bir kapitalist toplumda emek gücü taşıyıcıları (Herkesin bir emek gücü, çalışabilme potansiyeli vardır. Bu potansiyel, çalışma ile ortaya çıkar. Aklımıza ilk gelen fabrika işçileri olsun.), kendilerini yeniden üretmelidir. Bu, kapitalizmin var olabilmesinin ön koşuludur. O hâlde, evlilikler olmalı, çocuklar doğmalı, beslenip bakılmalı, büyüdüklerinde onlar da kapitalist piyasa içinde yerlerini almaya hazırlanmalıdır. Yani doğumlarla, doğan çocukların beslenip büyütülmeleri ile aileleri tarafından sosyalleştirilmeleri ile emek gücü yeniden üretilmelidir. Bu nasıl sağlanabilir?

Ipsos Araştırma Merkezi'nin, temizlik malzemeleri şirketi Mapa Spontex için İspanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'de yaptığı kamuoyu yoklaması, Avrupalı erkeklerin çoğunun ev işlerini yapmak istemediğini hatta bundan kaçtıklarını gösterdi.

Feminist kuramcılar, emek gücünün yeniden üretiminde kadının oynadığı rolü ve koyduğu emeği analiz ederek kadınların ezilmişliğini anlayabileceklerini dü-

şündüler. Marksist kavramları da kullanarak şöyle bir açıklamaya giriştiler: Marks, işçinin fabrikada kendisini ve ailesini yeniden üretebilmek için harcadığı emeğe **'zorunlu emek'** diyordu ve bunun bir bedeli vardı. Yani işçi, harcadığı emek karşılığında bir ücret alıyordu. Zorunlu emeğin bir parçasını ev emeği oluşturuyordu. Ev emeği kadının evde çalışması demekti.

Eğer kadın evde çalışmasa, yemek pişirip ütü yapmasa, evi temizlemese, çocuklara ve yaşlılara bakmasa, erkek bu hizmetleri 'ailenin reisi' olarak ev dışından para ile temin etmek zorunda kalacaktı. O zaman da erkeğin ücretinin daha yüksek olması gerekecekti. İşte kadının evde **'karşılık almadan'** yaptığı bütün bu işler, kocanın daha az ücret alabilmesini ve ailesini bununla geçindirebilmesini, işverenin de daha çok kâr edebilmesini sağlıyordu.

Ipsos araştırmasında kadınlara göre, erkeklerin yüzde 80'i ütü yapmaktan hoşlanmıyor ya da bunu reddediyor. Ayrıca kadınlar, erkeklerin yüzde 72'sinin banyo ve tuvalet temizliğinden ve yüzde 68'i çarşafları değiştirmekten ya da yıkamaktan kaçtıkları görüşünde.

Bu kadar kısa bir açıklama ile bile, kadının evde harcadığı emeğin ne kadar vazgeçilmez önemde olduğunu görebildiniz. Ama bu emek, sevgi, aşk, annelik içgüdüsü, yaşlıya merhamet gibi duygular sonucu koyulan '**duygusal emek**' olarak tanımlandığı zaman, evde kadının yaptığı işlerin kapitalist sistemin devamlılığı için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıyordu. İşte feminist kuramcılar önce bu **'saklı'** ve **'değerli'** emeği açığa çıkardılar.

DİKKAT

Nurcan Özkaplan'ın 'Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi' makalesini bu ünitenin arkasındaki kaynak listesinden ulaşarak okuyabilirsiniz.

Ev dışında çalışan ve **para** kazanan erkeğin karşısında **karşılıksız** kadın emeği, her iki cinsin de konumlarını belirledi, erkeğin üstünlüğünü sağlamlaştıran tarihsel bir gelişim gösterdi. Aslında kadın ve erkek emeği arasındaki ayrım, feodal düzende, hatta ondan önceki dönemlerde de vardı ama kapitalizm ücretli emek ile ev emeği arasındaki bu ayrımı keskinleştirdi. Neden? Çünkü sanayileşmeyle ev (içeri) ile işin yapıldığı yer (dışarı) keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış, ev dışında para getiren bir işte çalışmak daha önemli olmuştu. 'Çalışma' denince de esas olarak bu tür faaliyet akla geliyordu.

Ipsos araştırmasında kadınların yüzde 73'ü evde erkeklerden daha fazla bu işlerle uğraştıklarını belirtirken erkeklerin yüzde 59'u evde daha fazlasını yapmaları gerektiğini kabul ediyor.

KİTAP

Ev içi emek ile ilgili kuramsal tartışmaların gelişiminin daha kapsamlı öğrenmek isterseniz Gülnur Acar Savran'ın 'Beden-Emek-Tarih' isimli kitabının ilk makalesine başvurabilirsiniz.

Buraya kadar, kadınların ev içinde kullandıkları 'karşılıksız emek' ile ilgili kuramsal tartışmaların nasıl ve hangi amaçla başladığını izleme olanağını buldunuz. Şimdi biraz da bu emeğin özellikleri ve türleri ile ilgili açıklamalar hakkında bilgi sahibi olunuz.

EV-İÇİ /KARŞILIKSIZ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ

AMAÇ 3 *Ev-içi/karşılıksız kadın emeğinin özgüllüklerini tanımlayabilmek.*

Kadınların Görünmeyen Emeği kitabının yazarlarından Gülnur Savran, (Savran, 2008: 11) incelediğimiz emek türünü, daha iyi anlaşılabilmesi için şu özellikleriyle tanıtıyor:

1) Karşılıksız emek '**görünmeyen**' emektir. Görünmez emek olmasının üç temel nedeni vardır: i) *Doğallaştırılmış emek*tir. Ev içindeki ilişkilere ve pratiklere

kadınların doğalarının bir parçası olarak bakılır ve bu işlere kadınların 'doğal olarak' yatkın oldukları düşünülür: ii) *Miktarı belirlenemez.* Evde yapılan işlerin belirlenmiş saatleri yoktur. İş zamanı ile dinlenme zamanı iç içedir. iii) *Karşılıksızdır.* Kadınların ev işlerini yapmak ve aile üyelerinin bakım, sağlık ve refahını sağlamak için harcadıkları emeğin karşılığı yoktur.

2) Şimdi bu görünmezlik özelliğine başka özellikler de ekleyelim: Chabaud-Rychter ve arkadaşlarına göre ev emeği **nesneleşmemiştir;** tersine, nesneleşmenin çok uzağındadır. "Aile içindeki duygusal ilişkilerle bağlantılıdır ve kadınların anne ve eş olarak 'kullanılabilirliği' üzerine temellenmiştir." (Chabaud-Rychter'den aktaran Hirata vd. 2008:132). Karşılıksız emeğe önemli bir örnek olarak verebileceğimiz **bakım emeği,** bu ilişkiler üzerinden sunulur. Çocukların bakımı, anne ve çocuk arasındaki içgüdüsel yakınlık ve aile ideolojisi ile sağlanır. Hasta ve yaşlıların kadınlar tarafından bakımı da yine duygusal bağlar ve ataerkil ilişkiler üzerinden temin edilir.

3) Karşılıksız emeğin bir başka ve çok önemli özelliği, kadınların ev içinde ürettikleri ürünlerin (tarhana, reçel, yoğurt), yaptıkları işlerin (çamaşır, ütü, temizlik) ve sundukları bakım hizmetlerinin **piyasa değerinin olmaması,** yani kadınların bunları piyasa için hazırlamamalarıdır. Bu saydıklarımız piyasada satılsalardı, değişim değeri kazanacaklardı. [Kendi koyunlarından süt sağıp evinde yoğurt yapan, bunu da evine gelen ziyaretçilere ikram eden bir kadının yoğurdunun sadece kullanım değeri vardır. Bu kadın aynı yoğurdu pazara götürüp satarsa yoğurt değişim değeri kazanır.] Sadece **kullanım değeri** olan ev işi ve hizmetleri, ücretli emek karşısında **'değersiz'** ve **'ekonomi dışı'** görülür.

O zaman aklınıza şu soru gelebilir: Mademki ev-içi karşılıksız emek bu kadar değersiz, o hâlde kadınlar bunları yapmaktan vazgeçip neden ev dışında emek piyasasına katılmıyorlar ve ücret karşılığı çalışmıyorlar?

Bu sorunun yanıtı iki alanla ilişkilidir: 1) **aile** 2) **ekonomi ve piyasa.** Yani kadınların ücretli olarak çalışabilmeleri için hem emeklerini piyasaya sunarken aileleri ile ilgili bazı koşulları yerine getirmeleri hem de piyasanın onları çalıştırmaya elverişli olması gerekir. Başka deyişle, ev işlerini, dışarıda yaptıkları ücretli işten geri kalan zamana sıkıştırsalar bile, kendileri yokken çocukların ve yaşlıların bakımını üstlenecek kişileri bulmak, bu konuda düzenlemeler yapmak zorundadırlar. İkinci olarak, ekonominin durgun olmaması, piyasanın emek ihtiyacının olması ve işverenlerin de bu ihtiyacı karşılamak için kadınları çalıştırmaya hazır olmaları gerekir.

Sosyologların ve iktisatçıların kadınların ücretli çalışması konusunda yaptıkları analizleri 'ücretli emekle ilgili kuramlar' bölümünde inceleyeceksiniz. Ama bundan önce ücretli emeğin özgüllüklerini tartışmamızda fayda var.

KİTAP **Karşılıksız-ücretsiz kadın emeği hakkında daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için bu konuda üç makale barındıran İktisat Dergisi'nin 514. sayısına başvurabilirsiniz.**

ÜCRETLİ KADIN EMEĞİNİN ÖZGÜLLÜKLERİ

AMAÇ 4 ***Ücretli kadın emeğinin özgüllükleri hakkında bilgi sahibi olabilmek.***

Temel bir soru ile başlayalım: Ücret karşılığı çalışmanın kadınlar için güçlendirici ve özgürleştirici potansiyeli var mıdır? Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için bir araç olabilir mi, yoksa etkisi eşitsizlikleri artırıcı yönde mi olmaktadır?

Bir yaklaşım, ücretli çalışmanın kadına, aile ve toplum içindeki konumunu yükseltici bir güç kazandıracağı yönündedir. Kadınlar, bağımsız kullanabilecekleri kaynaklara sahip olmaz iseler babalarına ve kocalarına tabi olacaklar, bu durum da onların yaşam kalitelerini olumsuz etkileyecektir. Oysa ücretli çalışma ve bunun sonucu elde edecekleri gelir, kadınların özgüvenlerini artırarak, başkalarına bağlı ve bağımlı olma durumlarını hafifleterek, yoksulluklarını gidererek onları güçlendirir.

İkinci yaklaşım, kadınların-ücretli de olsa-ev dışında bir işte çalışmalarının çifte sömürüden başka bir getirisinin olmayacağı yönündedir. Çünkü ücretli çalışma, olumsuz çalışma koşulları, karşılaşılacak ayrımcı muameleler ve evle birlikte işyerinde de çalışmaktan kaynaklanan iş yükü getirir, başka bir şey değil.

Bu üniteyi, hatırınızda bu iki yaklaşımı tutarak okuyunuz ve kadınların ücretli çalışmasına yönelik kendi tavrınızı (yaklaşımınızı) oluşturmaya çalışınız.

DİKKAT

Önce ücretli kadın emeğinin özgüllüğünden ne anladığımız konusunda netleşelim: Bu ifadeden, kadın ücretli emeğinin, emek piyasasında erkek ücretli emeğinden farklı şekilde var olduğunu anlamamız gerekiyor. Piyasanın toplumsal cinsiyet temelinde farklılaşan bir karakteri vardır ve bu farklılaşma esas olarak şu alanlarda kendini gösterir: 1) Kadınlar emek piyasasına erkeklerden daha az katılırlar, istihdam oranları düşüktür. 2) Yatay ayrışma: Kadınların ve erkeklerin yoğunlaştıkları sektörler ve iş kolları farklıdır. 3) Dikey ayrışma: Kadınlar erkeklerle birlikte çalışmakta oldukları iş yerlerinde, statüsü düşük işlerde, alt katmanlarda yoğunlaşırlar. 4) Kadınların ücretleri erkeklerinkinden düşüktür. 5) Kadınların enformel sektörde ve kısmi zamanlı işlerde çalışma sıklıkları erkeklerden yüksektir.

Şimdi bu farklılıklara sırasıyla daha yakından bakalım:

Emek Piyasasına Katılım

Kadınların ücretli çalışanlar olarak emek piyasasına katılımı, yani istihdamı, erkeklerin katılımından düşüktür. Bu, hemen hemen her ülkede böyledir. Hemen başka birkaç ülkede kadın istihdam oranlarına göz atalım: 2008 yılında kadınların istihdam oranları İsveç'te % 73, Fransa'da %61; İspanya'da % 51; Meksika'da % 42'dir.

Türkiye'de ise, Türkiye İstatistik Kurumu 2009 Hane Halkı İşgücü Anketlerine göre, 2009 yılında kadın istihdamı % 24'tür. Her 100 kadından sadece 24'ünün bir iktisadi faaliyette bulunuyor olması, Türkiye ekonomisi için son derece alarm verici bir durumdur. Sorun, kadınlar açısından bakıldığında daha da önemlidir, çünkü erkeklere bu kadar yüksek bir bağımlılık, kadın erkek eşitliğinin önünde ciddi bir engel oluşturur.

Son otuz senedir sürekli düşmekte olan kadın istihdamının bir taban noktasına ulaşacağı ve sonra yükselmeye başlayacağı beklenmekteydi. Çünkü iktisatçılar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadın emeğinin tarımdan çekilmesi nedeniyle kadın istihdamının önce düşeceğini sonra da yükselmeye başlayacağını öngörüyorlardı. Türkiye'deki durum bu beklentinin dışında gelişti. Kadınların işgücüne katılımı düşmeye devam etti. Eğer tüm Türkiye'ye bakmaz da sadece kentlerde kadın istihdamı ile ilgilenirsek bu oranın % 17 gibi çok düşük bir oran olduğunu görürüz.

Türkiye'de kentlerde kadınların istihdam oranı %17 iken bu oran kırsal kesimlerde % 35'tir. Tarımda çalışan kadınların çok büyük çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

Toplumsal cinsiyet farklılıkları üzerine çok sayıda yapılan araştırma, bir taraftan kadınların aile ile ilgili sorumluluklarının (en temel olarak ev işleri ve bakım), insan sermayelerinin ve kültürel faktörlerin etkisini, bir yandan da piyasanın tercihlerini incelemiştir. Çok ayrıntılı yapılan bu çalışmalar sonucu, kadınların emek piyasasına katılımlarının çoklu faktörlerin sonucu oluştuğu bulunmuştur.

SIRA SİZDE 1

2009 yılında DPT ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan 'Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı' Raporu'nun (http://siteresources.worldbank.org) üçüncü sayfasında bugüne kadar bu konuda yapılan araştırmalara ve onların sonuçlarına ilişkin bir tablo bulacaksınız. Bu tabloyu inceledikten sonra kadınların ücretli işlerde çalışma veya çalışmamalarını belirleyen etmenleri sıralayınız.

Sektörler ve İşkolları Temelinde Yatay Ayrışma

Ekonominin sektörlerinden bazıları erkeklerin yoğunlaştığı, diğerleri de kadınların bulunduğu sektörlerdir. Diğer bir deyişle, bazı sektörlerdeki işlere **'kadın işi'**, bazılarındaki işlere de **'erkek işi'** demek yaygındır. Örneğin otomobil ve petrol sektörü erkeklerle doludur, tekstil ve hazır giyim ise kadın yoğun sektörlerdir. Bu durumu Catherine Hakim (1979) **sektörel ayrışma** olarak adlandırdı. Aynı durum için 'mesleksel ayrışma' kavramını da kulandı. İlk bakışta bu ayrışmayı çok sorunlu görmüyor olabilirsiniz. Buna toplumsal cinsiyet temelinde gerçekleşen rasyonel bir işbölümü olarak bakabilirsiniz. Herkes her işi yapamayacağına göre, bazı işlerin 'eli yatan' kadınlar tarafından, bazı işlerin de 'gücü yeten' erkekler tarafından yapılmasını normal karşılayabilirsiniz. Ancak sektörel ayrışmanın sonuçlarına baktığınızda durumun bu kadar da sorunsuz olmadığını hemen fark edersiniz. Çünkü işlerin ve mesleklerin kadın ve erkekler için tanımlanması, kompartımanlara ayrılması, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa zemin hazırlar. Yani bu anlayışın bir sonucu olarak kadınlar, erkeklere uygun görülen işlere seçilmezler, alınmazlar (Tabii erkekler de kadınlara uygun olduğu düşünülen işlere alınmazlar ama erkeklerin kadın işlerinde çalışmak istemeleri zaten çok nadirdir.).

2004 yılında KPSS kılavuzunda Maden Tetkik ve Araştırma Genel Müdürlüğüne alınacak 80 mühendislik kadrosundan 75'i için erkek olma koşulu aranmış, sadece 5 kadro kadınlar için ayrılmıştır.

O zaman, kadınlar çalışmalarının toplum ve aileleri tarafından uygun görüldüğü birkaç sektörde yoğunlaşmak (Buna kalabalıklaşmak da diyebilirsiniz.) zorunda kalırlar. Bu durum, yani o sektörlerin kadın ağırlıklı sektörler olması, işlerin değerini azaltır, ücretlerin de düşük olmasına neden olur. Böylece sektörel (mesleksel) ayrışmanın ardından kadınlara yapılan farklı ödemeler ve ayrımcı muameleler gelir. Bu ayrımcılığı yapanlar sadece özel sektör işletmeleri değildir. Kamu kuruluşlarında da ayrımcılık örneklerine rastlanır.

Mesleksel ayrışma, kadın ve erkekler piyasaya girmeden çok önce oluşur, emek piyasası tarafından da güçlendirilir. Kadın yoğun sektörlerde, işverenler için istihdam ettikleri kadınların o işte kalıcı olup olmamasının pek önemi yoktur. İşten ayrılanların yerine başka kadın işçiler rahatça bulunabilir.

İş Yeri İçinde Dikey Ayrışma

Catherine Hakim'in İngiltere'de kadınlar ile erkeklerin yaptıkları işleri çok dikkatli bir analize tabi tutuktan sonra vardığı ikinci sonuç, **dikey ayrışma**dır. Kadınlar ve erkekler sadece meslekler arası ayrıştırılmaz, aynı zamanda aynı iş yerinde bu defa dikey olarak ayrışırlar. Bu, bir iş yerinde kadınların vasıf gerektirmeyen veya pek az gerektiren, dolayısıyla statüsü ve ücretleri düşük işlerde, erkeklerin de vasıflı ve statülü işlerde yığılmaları demektir. İş yeri hiyerarşisinde yukarıya doğru çıkıldıkça işler daha çok değerli hâle gelir. Kadınların yukarıdaki, üst düzey işlere erişmesi ise zordur. Bazı meslek dallarında kadınlar erkeklerle yarışabilseler de çoğu zaman yükselmeleri ile ilgili sorunlar yaşarlar. Kadınların işlerinde yükselmeleri, terfi etmeleri, yönetici kadrolara gelebilmeleri engellenir. Kadınların bu kadrolara ulaşamamalarına neden olan engeller vardır. Bu engellere literatürde **'cam tavan'** denir.

Türkiye'de Iris Eşitlik Gözlem Grubu 2006 yılında kamu sektöründe kadınların yönetim kadrolarında bulunmama nedenlerine yönelik olarak 88 kamu kuruluşunda bir araştırma yaptı. Bu araştırmanın sonuçlarına göre üst düzey yöneticiler (müsteşar, müsteşar yardımcısı, başkan, başkan yardımcısı, daire başkanı, daire başkan yardımcısı) arasında kadınların oranı % 12 olarak bulundu.

Ücretlerde Toplumsal Cinsiyet Farkı

Feminist literatürde kadınların yaptıkları işlerin, değerinin altında karşılık gördüğü konusunda ortak bir görüş vardır. Amprik araştırmalar ve istatistikler de bu görüşü doğrulamaktadır (ILO, 2010: 50-52). Avrupa'da refah ülkesi olarak bilinen İsveç'te bile tam zamanlı çalışan kadınlar aynı statüde çalışan erkeklerden % 18 az ücret kazanırlar. Bu fark bazı iş kollarında daha da artar; örneğin il özel idarelerinde % 28 olur. Türkiye'de kadınlar ortalama olarak erkeklerin ücretlerinin % 70'ini kazanırlar. Çalışan kadınlara hak ettiklerinden daha az ücret ödenmesi, şu durumlarda ortaya çıkar: 1) Bir iş veya meslekte erkeklerle aynı verimlilikte çalıştıkları hâlde düşük ücret alırlar. Bu durum, özellikle başlangıç ücretleri ayrı olduğu zaman açık olarak görülebilir. 2) Kadınların emekleri özellikle ev hizmeti görme ve çocuk bakma durumlarında çok düşük karşılık bulur. Bu işlerin kadınlar tarafından zaten her zaman yapılmakta olan ve onların kadın olmalarının doğal bir uzantısı sayılan işler olarak görülmesi düşük ücret almalarının bir nedenidir. 3)Ayrıca kadınların yoğunlaştığı meslekler ve işlerde de ücretler **'kadın işi'**nin karşılığı olarak düşük ödenir. Başka deyişle, ücretin belirlenmesinde **'sosyal'** faktörler önemli bir rol oynar.

Türkiye'de özellikle son on senede kentli aileler, ev işlerini yaptırmak, çocuklarına baktırmak, hasta ve yaşlıları ile ilgilenilmesini sağlamak için yabancı ülkelerden gelen kadınları ev hizmetlisi ve bakıcı olarak işe alıyorlar. Türkiye'de çalışmak isteyen ve iş arayan kadınların oranı çok yüksek iken ailelerin neden yabancı kadınları tercih ettiklerini tartışınız.

SIRA SİZDE 2

Kadın emeğini değersizleştirme ve bu suretle kadınlara düşük ücret ödeme çok yaygındır ama görece düşük eğitim görmüş kadınlar yüksek risk grubundadır. Neoklasik iktisatçılar, kadınların erkeklerle aynı işi yaptıkları hâlde düşük ücret almalarını ayrımcılık olarak görmezler. Düşük ücret bir sonuçtur, bu sonucu kadınlar insan sermayelerine yatırım yapmayarak örneğin eğitime önem vermeyerek kendileri hazırlarlar. Neoklasik iktisatçılar bu sonuca ulaşırken toplumdaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dikkate almazlar. Örneğin kız çocuklarının erkek çocuklardan daha az okutuluyor olmalarını, hatta okula gönderilmemelerini hesaba katmazlar.

Enformel (Kayıt Dışı) İstihdam ve Kısmi Zamanlı Çalışma

Enformel istihdam, yasal ve kurumsal koruyucu düzenlemelerin olmadığı bir iş ortamında, sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmadan çalışmaktır. Kadın emeğini erkek emeğinden ayıran önemli özelliklerden biri, **kayıt dışı** çalışmanın kadınlar arasında çok yaygın olmasıdır. Kayıt dışı çalışmak kadınların bir tercihi değil, bir zorunluluğudur. Sanayi ve hizmet sektöründe kayıt dışı işçi çalıştırma, özellikle küçük işletmelerin ayakta kalabilmek için başvurdukları bir yoldur. Kadınlar düzenli, güvenceli işler bulamadıklarında, bu tür kayıt dışı işleri kabul etmek zorunda kalırlar. Ücret pazarlığı yapamazlar, ekonomik kriz durumlarında işten çıkarılabilirler ve emeklilik hakkından da tümüyle yoksundurlar. Özar (1996: 523), İstanbul ilini kapsayan bir saha çalışmasında 6-14 yaş gruplarında hem kız hem de erkek çocukların hepsinin kayıt dışı kesimde istihdam edildikleri, erkeklerde bu oranın 15-19 yaş grubundan itibaren düşmesine karşılık, kadınlarda 20-24 yaş grubundan itibaren kayıt dışı istihdamın artış gösterdiği bulunmuştur. Dünyanın her yerinde ev hizmetlileri ve çocuk bakıcılarının büyük bir kısmı da kayıt dışı çalışır. Ev eksenli çalışan, örneğin evlerinden çıkmadan fabrikalara parça başı iş yapan kadın-

lar kayıt dışıdır. Türkiye'de kayıt dışı çalışan kadınlar hakkında son derece az istatistiksel bilgiye sahibiz.

Kadınlar, esnek istihdam koşullarını da daha fazla kabul ederler. En göze çarpan örneği, **kısmi zamanlı** (part-time) çalışmadır. Avrupa ülkelerinde kısmi zamanlı çalışan kadınlar erkeklerin çok üzerindedir. Avrupa Birliği'nin 27 ülkesinde çalışan kadınların % 25'i, Hollanda'da % 61'i bu statüde çalışmaktadır (Platenga, 2010:178).

Türkiye'de kısmi zamanlı çalışma yaygın bir çalışma modeli değildir. Son yıllarda esnek çalışmanın ve bunun en yaygın uygulaması olan kısmi statülü çalışmanın kadın istihdamını artıracağını savunan görüşler kabul görmektedir. Ancak kısmi statülü çalışma, getireceği daha düşük ücretler ve aşırı güvencesiz koşullar nedeniyle desteklenmemelidir. Kadınların istihdamının düşüklüğü ancak 'çoklu engeller örüntüsü' ile açıklanabilir ve pek çoğu yapısal olan bu tür engeller varken kısmi zamanlı çalışma biçimleri sunarak piyasaya kadın işgücünü çekmenin etkisi çok sınırlı olacaktır (Ecevit, 2008: 173).

ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ İLE İLGİLİ KURAMLAR

AMAÇ 5 *Ücretli kadın emeğini analiz eden kuramları tartışabilmek.*

Bu başlık altında önce, henüz feminist sosyolojik çözümlemeler yokken, klasik sosyolojik çalışmalarda ve kuramlarda kadın emeği hakkında ne tür açıklamalar bulunduğunu göreceğiz. Sonra iktisatçıların yaklaşımlarına örnek olmak üzere insan sermayesi kuramını inceleyeceğiz. Son olarak da feminist kuramlara eğileceğiz.

Ücretli Kadın Emeği Konusunda Klasik Sosyolojik Kuramlar

Bu yaklaşımlar, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de, kadınların ücretli işlerde çalışmalarının yarattığı sonuçlar üzerinden çözümlemelere başladılar, sonra da bu sonuçlara nelerin sebep olduğunu sorguladılar. 1950'li yıllarda 'Kadınların çalışmasının aile üzerinde etkileri nelerdir?', 'Bu durumun olumsuz sonuçları var mıdır?', 'Çalışan evli kadınların ikili iş yükleri nasıl hafifletilebilir?' gibi soruları soran amprik araştırmalar yapıldı. A. Myrdal ve V. Klein'in 1956 tarihli 'Kadınların İkili Rolleri' isimli kitabı bu araştırmaların ilk örneklerindendir. İkinci önemli çalışma da R.Rapoport ve R.N. Rapoport'un 1971 tarihli kitabıdır. Araştırmacılar profesyonel mesleklerde çalışan karı ve kocadan oluşan 'ikili kariyer ailesi' nin özeliklerini çalıştılar. Bu araştırmalarda başlıca merak, ücretli bir işte çalışmak için evi bütün gün terk eden kadınların ailelerine ne olacağı idi. Savaştan sonra sanayiyi canlandırmak için kadın, erkek herkesin çalışması gerekiyordu ama kadınlar aynı zamanda aile ve çocuk sorumluluklarını da taşıyorlardı. Kadınları mevcut üretim tekniklerini, iş ilişkilerini ve erkek, kadın ve çocukların özel yaşamlarını bozmadan ekonomiye çekmek nasıl mümkün olabilecekti? Araştırmacıların 'Aileye ne olacak?' sorusunu çalışmalarının merkezine almalarının nedeni, o güne kadar sosyoloji disiplini içinde aileye, kadın ve erkek rollerine bakış ile ilgiliydi. Bu nedenle çalışmaları, Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'un aile ve ailede kadının ve erkeğin rolleri hakkındaki görüşlerini içeren işlevsellik kuramından ciddi olarak etkilendi. Parsons aileyi yeni nesillerin içinde doğup büyüyebileceği güvenilir bir ortam, dolayısıyla toplumun kendini devam ettirebilmesi için gerekli organik bir ünite olarak düşünür. Parsons'a göre, kadınların ve erkeklerin aile içinde farklı rolleri vardır ve bu rollere dayalı işbölümü aileyi ayakta tutar. Kadın ev işleri ve bakım hizmetle-

rinden sorumludur; erkek de evin geçimini üstlenir. Bu iş bölümü hem ailenin hem toplumun devamı için işlevseldir. Yine Parsons'a göre, ailenin tüm üyeleri toplumda mesleki yarışma içine girerlerse (tabii bu arada karı ve koca da birbirleriyle yarışmaya girerlerse) bu durum aile içindeki iş bölümü ve aile üyelerinin dayanışması ile ilgili, çok ciddi gerilimlere yol açar. Parsons için kadınların dışarıda çalışması bağlamında temel sorun, bu gerilimdir (Rees, 1992) .

DİKKAT

Talcott Parsons'ın işlevsellik yaklaşımını ve bu yaklaşımdaki kadın ve erkek rollerini daha iyi anlayabilmek için AÖF Sosyoloji Bölümü Sosyolojiye Giriş kitabında Kadın-Aile Toplum ünitesini gözden geçirebilirsiniz.

Görebileceğiniz gibi, Parsons'un işlevselci kuramını kullanarak kadınların ücretli çalışmasını analiz etmeye kalkanlar, analizlerinin merkezine kadını değil aileyi koyuyorlardı ve kadınların işgücüne katılımı ile ilgili zorluklar, çalışma hayatında kadın olarak yaşadıkları sorunlar gibi konularla ya hiç ilgilenmiyorlar ya da bunları ikinci plana atıyorlardı. Hatta kadınların ev ve aile hayatlarına ilişkin rolleri birincil, çalışma hayatlarına ilişkin rolleri ikincil olarak görülüp işlerine bağlılıklarının bu yüzden zayıf olduğu gibi sonuçlara da varılıyordu (Ecevit, 1985: 77).

Bu çalışmalar aynı zamanda çalışan kadınlar hakkında iyimser bir gelecek tahayyülü de sundular. Birçoğu, kadınların ikili yük taşımasından doğan sorunların ev işleriyle ilgili gelişen teknolojik aletlerle (bulaşık makineleri, mutfak robotları vb.) çözülebileceğini, başta kreşler olmak üzere sosyal hizmetlerin artabileceğini, çalışma saatlerinin evli kadınların tercihlerine göre düzenlenebileceğini, ailelerin yapısında da olumlu değişmelerin olacağını, daha demokratik ailenin ataerkil ailenin yerini alacağını savundular.

İnsan Sermayesi Kuramı

Bu kuram da Parsons'un işlevselci kuramından büyük ölçüde etkilenmiştir. Parsons'ın ileri sürdüğü iş bölümü uyarınca erkekler emek piyasasında iş bulmaya yarayacak becerilerini geliştirirken kadınlar ev işleri ve çocukların beslenip büyütülmesi konusunda yoğunlaşırlar ve bu nedenle piyasada işe yarayacak beceriler geliştiremezler. Eğitimleri de erkeklerinkinden kısa olur veya yarım kalır. Eğer çalışmak isterlerse bulacakları işler de beceri gerektirmeyen, düşük seviyeli ve düşük ücretli işler olur. İktisatçılar haneyi temel ekonomik ünite olarak aldıklarında, erkeklerin yüksek öğretim görmeleri, beceri kazanmaları ve bunu artırmaları (örneğin meslek içi kurslar), deneyim elde etmeleri, **insan sermayelerini** artırmaları anlamlı geliyor. Buna karşılık, kadınların çalışmak için yüksek güdülerinin olmaması, evdeki işlere ve çocuklara, yaşlılara, hastalara odaklanmış olmaları, eğer dışarıda çalışacaklarsa bu sorumluluklarını aksatmayacakları işler bulmak istemeleri de akla yatkın görünüyor. Yani, insan sermayesi kuramcılarına göre her iki cins de kendileri için **rasyonel seçimler** yapıyorlar. Hatta şöyle de düşünüyorlar: Aslında kimin ücretli bir iş tutacağına, kimin hanede kalıp ev içi sorumlulukları yerine getireceğine bireyler değil bir ünite olarak hane karar verir. Bu, tek bir kişinin kararı değil, hane stratejisidir. Rasyonel düşünceye göre, cinslerden her ikisinin de ev işi yapması ve dışarıda ücretli bir iş tutması, uzmanlığı zayıflatır; bunun yerine kadının ev içinde, erkeğin de ev dışında uzmanlaşması uygundur. Kadınlar ya erkeklerin kazancı aileyi geçindirmeye yetmediğinde ya da çok yüksek ücretli işler bulduklarında çalışmalıdırlar.

Türkiye'de araştırmacılar. yaptıkları ücret analizlerinde, kadın ve erkeklerin eğitim, deneyim, meslek ve işteki durumları aynı olduğu halde aralarında kazanç farkları olduğunu bulmuşlar ve buna **'piyasa ayrımcılığı'** demişlerdir (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997; İlkkaracan ve Selim, 2007).

İnsan sermayesi kuramı, birçok feminist kuramcı tarafından eleştirildi. Kuram, kadınlarla erkekler arasındaki ücret farklılıklarını, erkeklerin yüksek, kadınların düşük ücret almalarını insan sermayesi ile açıklıyordu. Karşı görüşü savunanlar tarafından yapılan çalışmalar ise işçilerin toplumsal cinsiyet özelliklerinden kaynaklanan farkların ücret farklarının ancak bir kısmını açıklayabildiğini gösterdi (Walby, 1990: 31).

SIRA SİZDE 3

Piyasa ayrımcılığı kavramını açıklayınız.

İnsan sermayesi kuramcıları ile ilgili olarak eleştirmemiz gereken başka bir nokta ise açıklamalarını, mükemmel işleyen bir emek piyasası varsayımı üzerinden yapmalarıdır. Varsayıma göre, kusursuz işleyen bu piyasada işverenler, çalışanlara, hak ettikleri kadar ve niteliklerine uygun ödemeler yaparlar. Ne var ki, durum böyle değildir. Bir iş için kimin ne kadar ücret alacağı, sadece o işi yapanın eğitim ve beceri düzeyine ve deneyimine bakılarak belirlenmez; bu belirleme aynı zamanda 'sosyal'dir. Emek piyasasında kadınların becerileri ve insan sermayeleri erkeklerden daha az değerli görülür. Ayrıca kadınlar daha az ücretle yetinebileceklerdir, oysa erkeklerin ailelerini geçindirmeleri, bunun için de ücretlerinin yüksek olması gereklidir. Toplumda ve emek piyasasında yaygın olan böyle bir anlayış, aynı özelliklerle donatılmış biri kadın, diğeri erkek iki çalışanın emeklerine farklı değerler atfedilmesini meşrulaştırır.

Marksist ve Marksist Feminist Kuramlar

Bu kuramlara göre kadınların piyasaya katılımlarının azlığı veya çokluğu, erkeklerle aralarındaki ücret farkları, **sermaye-emek ilişkileri** tarafından şekillendirilir. Genel anlayış böyle olmakla birlikte, bu gruba sokabileceğimiz, her biri değişik vurgular yapan, dört ayrı açıklama vardır.

Harry Braverman ve Vasıfsızlaşma

Önce emek piyasasına kadınların katılımlarındaki artışın nedenlerini açıklayan Harry Braverman ile başlayalım: Marksist bir bilim insanı olan Braverman, tekelci kapitalizm döneminde işlerin 'vasıfsız' veya 'daha az vasıf gerektiren' hâle getirilmekte olduğunu ve bunların büyük bir kısmının kadınlar tarafından yapıldığını iddia eder. İşverenlerin, önceleri vasıf gerektiren işlerin vasıf olmadan da yapılabilmesini sağlamaktaki amaçları, vasıflı işçi emeğinin değerini ve böylece ücretleri düşürmek, aynı zamanda kontrolü de artırabilmektir. Yapılacak işler hafifledikçe ve basitleştikçe işverenin de daha az ücret ödenebilecek işçileri istihdam edebilmesi kolaylaşır. İşte düşük ücrete çalışacak bu işçiler de kadınlar olur.

Braverman ikinci olarak, kadınların ev dışındaki işlere katılımlarındaki artışın, ev işlerinin teknoloji kullanımı sayesinde hafiflemesi ile ilişkili olduğunu söyler. Ev işlerine daha az zaman ayırabilen kadınların ev dışında çalışmak konusundaki istekleri artmıştır.

Yedek Sanayi Ordusu Kuramı

Bazı kuramcılar, kadınların emek piyasasına katılımları ve bu piyasada ikincil konumlarını açıklayabilmek için Marks'ın **yedek sanayi ordusu** kavramına başvurdular. Marks için bu yedek ordu, çalışmakta olan işçilerin ücretleri ve çalışma koşulları için pazarlık yapabilmesini önleyen, bu anlamda çok işlevsel bir araçtır. İşveren, daha yüksek ve daha iyi çalışma koşulları talebiyle kendisine başvuran işçilerin bu taleplerini geri çevirmek için kendilerinin sahip oldukları işleri yapmaya

hazır birçok işsizin dışarıda beklemekte olduğunu iddia eder. Gerçekten de sanayi toplumlarında her zaman emek piyasasının dışında kalan ve çalışmaya hazır bir nüfus olmuştur. İşte bu kurama göre, kadınlar, bu yedek sanayi ordusunun bir bölümünü oluştururlar.

Yedek sanayi ordusu tezini savunanlardan Beechey, Marks'ın bu kavramını kadınlar için kullanarak onların büyük bir yedek grup oluşturduklarını, üstelik esnek bir özellik taşıdıklarını söyler. Esneklikten kastettiği, ekonominin canlı ve istihdam artışının hızlı olduğu dönemlerde piyasaya çekilebilmeleri, kriz dönemlerinde ise piyasadan rahatça çıkarılabilmeleridir (Beechey, 1977). Bruegel de sadece piyasa dışına bakmayıp piyasa içine de bakmamız gerektiğini hatırlatır. Emek piyasası içinde kısmi statülü çalışanların - ki büyük bir bölümü kadınlardan oluşmaktadırda yedek sanayi ordusu kapsamında düşünülebileceğini söyler. Kadınların, işleri ile evleri arasındaki dengeyi kurabilmek için kısmi statülü işleri tercih ettiklerini ifade eder. Her iki yazar da kadınların yedek sanayi ordusunun ayrılmaz bir parçası olduğu konusunda birleşirler.

Bu kuramın eleştirisi iki şekilde yapıldı: 1) Eğer kriz dönemlerinde ilk işten çıkartılanlar kadınlar oluyor ise işverenler kendi bindikleri dalı kesmiş olmuyorlar mıydı? Kadınlar düşük ücretlerle çalıştıklarına göre, işverenlerin onları tutup yüksek ücret alanları işten çıkartması daha doğru bir strateji olmaz mıydı? 2) Ampirik araştırmalar, kadınların belli sektörlerde yoğunlaşma özelliklerine dikkat çekerek bu sektörlerin krizden olumsuz etkilenmedikleri sektörler olması durumlarda, kadınların işlerinin korunabileceğini örneklerle gösterdiler. En azından İngiltere örneğinde, kriz dönemlerinde kadın çalışan sayısı azalmamış, tersine artmıştı.

Yedek sanayi ordusu kuramı, kadınların emek piyasasına giriş çıkışlarıyla ilgili olarak sağladığı bu açıklama kolaylığını, ücretli kadın emeğinin diğer niteliklerini irdelemede sağlayamaz. Örneğin, niçin kadınların sanayinin belli sektörlerinde ve bu sektörlerin düşük seviyeli işlerinde yoğunlaştıklarını aydınlatamaz (Ecevit,1985: 85).

Marksist Parçalı Emek Piyasası Kuramı

Bu gruptan Edwards, Gordon ve Reich (1975) gibi yazarlar, dikkatimizi emek piyasasının parçalı yapısına, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ırk temelindeki bölünmüşlüklere çektiler. Klasik iktisatçıların piyasayı yekpare ve rasyonel işleyen bir bütün olarak görmesinden farklı olarak bu yazarlar, sözünü ettikleri parçalı piyasanın, sermaye ile emek arasındaki mücadelenin bir sonucu olduğu görüşünü savundular. Yani, işverenler emek piyasasını *'böl ve yönet'* kuralına uygun bir biçimde özellikle parçalamayı ve bu piyasada çalışanlar arasındaki farklılıkları vurgulamayı amaçlıyorlardı. Böylece örneğin siyah işçinin beyazdan, kadın işçinin erkek işçiden ya da göçmen işçinin ülkenin yerlisi olan işçiden daha düşük ücret almasını sağlayabiliyorlardı. Bu strateji sadece ücret farklılıklarını değil, çalışanlar arasındaki diğer eşitsizlikleri de meşrulaştırabilmek için işlevseldi. Ayrıca parçalanmış bir piyasa, işçilerin, sermayenin taleplerine karşı gelebilmek için kolektif hareket edebilmelerini de engelliyordu.

Bu yaklaşımı eleştirenler ona şöyle karşı çıktılar: Evet, bu saptamalar doğru idi ama birçok feminist yazarın tarihsel verilere dayanarak işaret ettikleri gibi, çalışanlar arasında toplumsal cinsiyet veya etnik temelli farklar, sadece kapitalizme özgü farklar değildi. Bunlar kapitalizm öncesi de vardı; dolayısıyla piyasanın parçalanmışlığının tek nedeni kapitalizm olamazdı.

Bu yaklaşıma getirilen ikinci bir eleştiri de şuydu: Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini (yani kadın ve erkeklerin emek piyasasına girişleri ve orada kalışları sırasın-

da ortaya çıkan eşitsiz durumları ve ayrımcılığı), sadece sermaye ile emek arasındaki mücadeleye yoğunlaşarak anlayamazdık. Toplumsal cinsiyeti, eşitsizliğe yol açan önemli ve **bağımsız bir değişken** olarak ele almak gerekiyordu.

Marksist parçalı emek piyasası kuramını ikili emek piyasası kuramı ile karıştırmayınız. Tartışmalarımıza dahil etmediğimiz bu kuram, önce Amerika'da benimsenmiş, sonra R.D. Barron ve G.M. Norris tarafından İngiltere'de tartışılmaya başlanmıştır. Bu kurama göre, işverenler emek piyasasındaki bütün kadınları aynı özelliklere sahip (evli ve çocuklu) tek bir grupmuş gibi algılar, piyasaya zayıf bağlarla bağlı olduklarını, kariyer yörüngelerinin olmadığını, düşük ücretleri kabul edebileceklerini iddia ederler.

Radikal Feminist Yaklaşımlar

Radikal feministleri liberal, Marksist ve sosyalist feminist yaklaşımlarla kıyaslarsak yaptıkları analizlerde emek piyasasındaki eşitsizliklerle daha az ilgilendiklerini fark ederiz. Radikal feministlerin analizleri emek piyasasının işleyişini anlamamıza doğrudan değil, dolaylı olarak yardımcı olmuştur: Ataerkilliği bize anlatarak... Biraz sonra ikili sistem kuramını incelerken göreceğiniz gibi, ataerkillik ile kapitalizm ilişkisi üzerinden yapılan açıklamalar çok önemlidir. İşte bu açıklamaları anlayabilmek için ataerkilliğin ne olduğunu iyi bilmek gereklidir. Radikal feministlerin katkısı da bu çerçevede olmuştur.

2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Yasasında cinsel taciz konusu yasal boyut kazanmıştır. Yapılan değişikliğe göre bir personel hem işverenin hem de işyerinde çalışan diğer kişiler ile üçüncü şahısların cinsel taciz nitelikli davranışlarına dayanarak iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshedebilir. (Bkz.Uçum, 2003).

Radikal feministler, kadın emeğinin analizine başka bir katkıda daha bulunmuşlardır. Bu da emek piyasasında toplumsal cinsiyet temelli **cinsel taciz**dir. Tacizle karşılaşanlar, erkek çalışanlardan ziyade kadın çalışanlardır. Bu sorun kadınların hem emek piyasasına girmeleri konusunda alacakları kararı hem de iş yaşamlarının sürekliliğini, doğrudan ve ciddi olarak etkiler. Çünkü kadınlar, taciz ile karşılaşabilecekleri endişesi ile birçok işe başvurmaktan kendilerini alıkoyarlar. İş başvurusu yaparken başka kadınlarla birlikte olacakları iş yerlerini tercih ederler. Ayrıca bir işte çalışırken tacizle karşılaşmaları da onların işten ayrılma kararı vermelerinin önemli nedenlerinden biridir.

İkili Sistemler Kuramı

İkili sistem kuramı, Marksist feministlerin sınıf analizi ile radikal feministlerin geliştirdiği ataerkillik analizini anlamlı bir biçimde bir araya getirerek toplumsal cinsiyet ilişkilerini açıklamaya çalışan sosyalist feministler tarafından geliştirildi.

Hartmann'a göre, "patriyarkanın dayandığı maddi temel, erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimleridir. Erkekler bu denetimi, kadınların kimi temel öneme sahip üretken kaynaklara (örneğin kapitalist toplumlarda geçimi sağlayacak kadar ücret getiren işler) ulaşmalarını önleyerek ve kadınların cinselliğini kısıtlayarak sürdürürler" (Hartmann, 2008: 174).

Bu gruptan kuramcıların en bilinenleri Cynthia Cockburn, Heidi Hartmann ve Slyvia Walby'dir. Hartmann, emek piyasasında neler olup bittiğini anlayabilmek için sadece kapitalist sistemi anlamanın yeterli olmadığını savundu. Kadın ve erkek emeğinin özgüllüklerini anlamak için kapitalizm öncesi dönemlere bakmamızı önerdi. Yaptığı analizin merkezine cinsiyet temelli ayrışmayı aldı. Bu ayrışmanın, yani bazı piyasada işlerin genellikle kadınlar bazılarının da genellikle erkekler tarafından yapılışının bir önemi vardı, o da şuydu: Kadınların yüksek statü sağlayan, yüksek ücretli ve güvenilir işler yerine daha az statülü ve düşük ücretli işlerde yoğunlaşmalarında, erkek işçiler ve onların ait oldukları sendikaların büyük payı vardı. Geçmişte de loncalar, tıpkı sendikaların yaptığı gibi, zanaatkâr kadınları içlerine almamışlardı. Kapitalist dönemde loncaların bir çeşit devamı olan sendikalar güçlenerek ve sermaye ile pazarlık yaparak emeklerinin değerinin düşmesine engel olmak istediler. Erkek işçiler, daha iyi organize olabildiklerinden, prestij getiren işlerini kadınlara vermemek için mücadele ettiler. İyi ve yüksek ücretli işlerde çalışmak, bunlarla da karılarını ve çocuklarını geçindirmek istiyorlardı. Bu istekleri devlet ve sermaye sahip-

lerinin kadınların ev dışında çalışmalarına yönelik görüşleri ile uyum içinde oldu ve onlar tarafından da desteklendi. Çünkü devlet ve işverenler de kadınların ağır çalışma koşullarında çalışarak ailelerini ihmal etmelerinden gelecek nesillerin zarar göreceğini düşünüyordu. Erkeklere ailelerini geçindirmeye yetecek bir ücret (aile ücreti) ödenmesi, kadınların da çalışmayıp ev kadınlığı yapmaları her kesim tarafından kabul gördü. Çalışmak isteyen kadınlar ise kendilerine uygun görülen sektörler ve işlerde çalışabilirlerdi; erkeklerin işlerini ellerinden almamak koşuluyla.

Türkçede 'patriyarka' kavramı yerine 'ataerki' 'patriyarkal' kavramı yerine 'ataerkil' kavramını kullanmayı tercih ediniz.

DİKKAT

Hartmann'ın ataerkil kapitalizm olarak kavramsallaştırdığı işbirliği hakkında daha fazla bilgi için, onun Türkçeye çevrilmiş ünlü makalesini okuyabilirsiniz. Bu makaleyi size tavsiye ettiğim başvuru kaynakları arasında bulabilirsiniz.

KİTAP

Hartmann, bir taraftan kapitalizmi bir taraftan da ataerkilliği analiz ederek ve birbirleri ile nasıl ilişkilendiğini anlatarak önemli bir açılım yaptı. Slyvia Walby, bu analizi 'çok parlak' olarak nitelendiriyor (Walby, 1990: 40); bununla birlikte kendisi de buna katkı yapmak istiyor.

Buradan itibaren Walby'nin ikili sistem kuramındaki ataerkillik ve kapitalizm ilişkisini kullanarak ona neler ilave ettiğini görelim.

Walby, (1990: 40) Hartmann'ın bu iki sistem yani kapitalizm ile ataerki arasında var olduğunu iddia ettiği gerilimin, daha keskin olduğunu düşündü. Şunlara da dikkat çekti: 1) Bu iki sistem, her zaman uyumlu bir ilişki içinde değildir; bazen gerilim, bazen uyum yaşarlar, hatta gerilim uyumdan daha fazladır. 2) Hartmann'ın analizi bir dönemi anlamakta yararlı olabilir ama başka bir dönemi anlamakta olmayabilir; bunun için tarihsel dönemlere ayrı ayrı bakmalıyız. Bir örnek vermek gerekirse kadınların bazı dönemlerde artan sayılarda emek piyasasına girmeleri ücretleri düşüreceği için sermayeye yarar sağlar ama öte yandan da evdeki hizmetlerin ve bakımın azalacağı anlamına gelir ki bu durum erkeklerin (ataerki) aleyhinedir. 3) İkili sistemler analizini kullanırken etniklik temelli farklılıkları da hesaba katmalıyız. Birinci dünya ülkelerinde çalışan Batılı beyaz kadınların iş deneyimleri, etnik ve ırk kökenleri değişik kadınlardan farklıdır. Azınlık gruplara, göçmen gruplara farklılıkları açısından baktığımızda, kapitalizm ile ataerkilliğin arasındaki uyum veya gerilim de farklılaşabilir. 4) Yaptığımız ikili sistemler analizini hangi coğrafyada yaptığımız da önemli: Hangi ülkeden hangi toplumdan bahsediyoruz? Yine bir örnekle açıklayalım: Avrupa ülkelerinde kadınların istihdam oranları % 50'yi bulmuş, hatta geçmiştir. Türkiye'de ise bu oran % 24'tür. Yani ortalama her dört kadından biri istihdam edilmektedir. Türkiye'nin Avrupa ülkelerinden bu farkı, Türkiye özelinde yeni analizler yapmamızı gerektirebilir. 5) İşyerlerinde somut olarak ortaya çıkan **'dışlama' ve 'ayrıştırma'** stratejilerini unutmamalıyız. Bunların ikisi de ataerkil stratejiler olmakla birlikte birbirlerinden farklıdırlar. **Dışlama,** bir istihdam alanında bir cinsin (genellikle kadınlar) tamamen dışarıda bırakılması demektir. **Ayrıştırma** ise daha zayıf bir stratejidir ve 'erkek işi' ve 'kadın işi' ayrımları yapıp iş grupları arasında hiyerarşi yaratmaktır ki böylece biri diğerine üstün kılınabilsin (Walby, 1990: 53). 6) Ataerkillik kavramı daha çok geliştirilmeye gereksinimi olan bir kavramdır. Walby, ataerkil zihniyetin sadece özel alanda olmayıp kamusal alanda da hükmünü sürdürdüğünü belirtir (Walby, 1990: 59). Ayrıca bu

ataerkilliğin değişen siyasal ve ekonomik koşullarda değişik şekillerde yeniden üretildiğine de dikkat çeker.

Biz de Türkiye'de ve dünyada kadın emeği ile ilgili olarak yaptığımız analizlerde: a) Bu emeği belirleyen etmenlerin hem aile-özel alan hem de emek piyasası kaynaklı olduğunu, b) Bu emeğin nerelerde, nasıl, hangi koşullarda kullanılacağının sadece kadınlar tarafından tayin edilmeyip tüm toplumun, devletin ve piyasanın bu tayinde etkili olduğunu hatırda tutalım.

KİTAP

İkili sistemler kuramını daha iyi anlayabilmek için Türkiye'de kadın emeğine yönelik yaptıkları analizlerde bu kuramı kullanan araştırmacıların somut örneklerini şu kitapta bulabilirsiniz: Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği. (bkz. Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.)

TEKNOLOJİK DEĞİŞMELERİN KADIN EMEĞİ İLE İLİŞKİSİ

AMAÇ 6 ***Teknolojinin kadın emeği ile ilişkisini ifade edebilmek.***

Bu ünitenin son bölümünde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz küreselleşme süreci, dünya pazarlarında rekabeti artırmıştır. Rekabet koşulları ise üretim süreçlerinde esnekliği zorunlu hâle getirir. Esneklik, bir taraftan en son teknolojik değişimlerin adaptasyonu ile bir taraftan da esnek üretim örgütlenmesi ile sağlanmaya çalışılır.

Teknolojik gelişmeler ile kadın istihdamı ilişkisi kurulurken iki önemli soru doğar: 1) Bu gelişmeler kadın istihdamını olumlu ve olumsuz olarak nasıl etkilemektedir? 2) Yeni teknolojilerin uygulanması sırasında cinsiyetçilik nasıl ortaya çıkmaktadır?

Kapitalist emek sürecinin tarihini incelersek görürüz ki sermaye her krize girdiği dönemde bu krizden çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. İki stratejiyi çok yaygın kullanır: 1) Emeğin üretkenliğini artırmaya çalışır. 2) Emeğin değerini düşürmeye çalışır. Birinciyi hem işçiyi kontrol ve yönetim tekniklerini geliştirerek hem de teknoloji kullanımını artırarak sağlar. Ne kadar ileri teknoloji kullanırsa üretim o kadar artacaktır. İkinciyi ise emeğin vasıflı olma özelliğini kaybettirerek sağlar. Vasıflı olarak yüksek ücret ödediği işçinin bu özelliğini elinden alırsa o işçiye daha düşük ücret ödeyebilecektir. Her iki durumda da sermayenin kârı artacaktır.

İngiltere'deki Kadın ve Teknoloji Araştırmaları grubuna göre, mikro elektronik teknolojisinin gelişmesi, emek süreçlerini rasyonelleştirmeye ve böylece verimi artırmaya yaramıştır. Öte yandan aynı teknoloji, kadınların yoğunlaştığı büro ya da imalat sektöründeki montaj ve paketleme işleri gibi tekrara dayanan monoton işlere büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu teknolojinin etkisi ya kadınların yaptığı işleri doğrudan otomasyon uygulamasıyla ortadan kaldırmak ya da büro ve sekreterlik işleri gibi yardımcı işlerde, bu işler için gerekli işçi/memur sayısını azaltmak şeklinde ortaya çıkmaktadır (Ansal, 1997: 12). Ansal'ın da tekstil ve elektronik sektörlerinde yaptığı araştırma sonrası ulaştığı sonuç, teknolojik gelişmelerin, modern sanayide 'kadın işi' olarak tanımlanan emek yoğun işleri azaltmakta hatta ortadan kaldırmakta olduğudur (Ansal, 1997: 57).

Bu işler azaldığında işverenler artık kadın emeğine eskisi kadar gereksinim duymaz ve onları işten çıkarırlar. Türkiye'de de bu böyledir. Kadınların işten çıkarılması, erkeklerin işten çıkarılmasıyla kıyaslandığında, daha az tepkiyle karşı-

lanır. Çünkü daima kadınları geçindirecek bir erkek (baba ya da koca) olduğu varsayılır.

Bugün Türkiye'de evinizden veya İnternet bağlantısı olan herhangi bir yerden elektronik uçak bileti alabiliyor, hatta yerinizi ayırtabiliyorsunuz. Bu durumu kadın istihdamı açısından tartışınız.

SIRA SİZDE 4

KÜRESELLEŞMENİN KADIN EMEĞİNE ETKİLERİ

AMAÇ 7 *Küreselleşmenin kadın emeği üzerine etkilerini değerlendirebilmek.*

Küresel ekonomiden ne anlamalıyız? Bu ulus ötesi şirketler ve uluslararası finans kuruluşları yoluyla bölgeler ve devletler arasında oluşan birbiriyle bağımlı sermaye ve emek akışlarının yarattığı ekonomidir. O halde akışlar hangi şekillerde oluyor? Sermaye yatırımları, teknoloji transferleri, finansal mübadeleler yapılarak çeşitli emek biçimlerinin kullanılması ve artan ticaret yoluyla.

Küresel ekonominin iki boyutu son yılların en çok tartışılan konuları oldu: Ekonomik yeniden yapılanma ve küreselleşme. **Ekonomik yeniden yapılanma,** üretimin örgütlenmesinde, firma düzeyinde, ulusal düzeyde, hatta bölgesel ve küresel düzeyde gerçekleşen değişiklikleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır. **Küreselleşme** ekonomik faaliyetlerin ülkeler arası özellik kazanması, rekabetin artması ve piyasaların giderek daha birbirine yaklaşması, bunların sonucunda da istihdamın, fiyatların ve ücretlerin etkilenmesidir. Somut olarak küreselleşmenin nasıl olduğunu anlayabilmek için uygulamalara yakından bakalım: "1970'li yıllarda Batılı ülkeler pazarların daralması ve rekabetin şiddetlenmesi karşısında geleneksel sanayilerinin tasfiye edip teknolojik yenilenmeye gittiler. Aynı zamanda, sanayide egemen üretim sistemi olan Fordist kitlesel üretim, yerini esnek üretim süreçlerine bıraktı, yani üretimin örgütlenmesi değişti. Üretim uluslararası hâle getirildi, ticaret serbestleştirildi ve finansal sermayede liberalleşmeye gidildi, ulus aşırı şirketler çoğaldı, dünya pazarları, çok uluslu şirketler için tek pazara indirgendi" (Ecevit, 1998: 32). Bu şirketler, eski işçilerini işten çıkararak emeğin ucuz, sendikaların güçsüz, verimliliğin ise yüksek olduğu ülkelere yöneldiler. Küreselleşme piyasanın, sermayenin ve nihayet emeğin küreselleşmesi şeklinde genişledi.

Piyasanın ve emeğin küreselleşmesi, ulus ötesi şirketlerin ayakta kalması, Üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma yaklaşımları değişmeden gerçekleşemezdi. Uluslararası Para Fonu, dünya Bankası ve uluslararası finans kuruluşları, dış borçları olan bu ülkelere mali yardım ve kredi verebileceklerini, ancak bunun karşılığında onların da **yapısal uyum politikalarını** benimsemeleri gerektiğini açıkladılar. İleri sürdükleri koşullar şunlardı: "1) İhracata yönelik sanayileşmeyi benimseme, 2) Ülke içi pazarların dünya pazarları ile bütünleşmesini sağlayacak düzenlemeler, 3) Kamu harcamalarının kısılması ve devletin kamu alanlarından çekilerek küçülmesi, 4) Özelleştirme; 5) Piyasaların etkin işlemesini önleyen sınırlamaların kaldırılması, 6) Uluslar arası düzeyde rekabet edebilmek için emek maliyetlerinin düşürülmesi ve sendikaların zayıflatılması (Ecevit, 1998: 33), başka deyişle sendikaların ve devletin küçülmesi. Bu politikaları, ödemeler dengesi krizinden çıkmak isteyen ülkeler 1980'lerin başından itibaren yoğun olarak uyguladılar.

1995'te Birleşmiş Milletler, kadınların durumunun iyileşmesi için ekonomik büyümenin gerekli, ama yeterli olmayan bir koşul olduğunu vurguladı. "Küreselleşmenin, dünya pazarının bütünleşmesinin sonucu olarak kadınlar erkeklerden daha çok iş olanağı elde edebildiler ama ücret eşitliği, istihdamın niteliği açısından kayba uğradılar. Kadınların ekonomik durum erkeklere göre iyileşmedi, büyük bir olasılıkla bozuldu" (Birleşmiş Milletler 1995 Dünya Raporu 27.sayfadan aktaran Christa Witterich, 2004:59).

Bu derste öğrendiğimiz toplumsal cinsiyet yaklaşımı, küresel ekonomik süreçleri daha iyi anlayabilmemizi sağlar mı? Evet. Çünkü erkekler ve kadınlar, bu süreçlerden farklı biçimde etkilenirler. Biz de toplumsal cinsiyet farklarını bilerek konuyu daha iyi anlayabiliriz.

Yapısal uyum stratejilerinin ve politikalarının yarattığı ciddi ekonomik değişmeler ve küreselleşme, sosyal bilimcileri bu değişmeleri kadınlar ve erkekler açısından ayrı ayrı incelemeye yöneltti. Toplumsal cinsiyet konusunda uzmanlaşmış sosyal bilimcilerin küreselleşme sürecinde kadın emeğine ne oluyor sorusuna cevap verebilmeleri için kuramsal yaklaşımlar oluşturmaları gerekiyordu. Ama bunları oluşturmak için de kanıtlara ve gözlemlere gereksinimleri vardı. Sosyal bilimciler (Elson & Pearson, 1981; Moghadam, 1999; Pyle & Ward, 2003; Beneria, 2003) özellikle son yirmi sene içinde bu gözlemleri ve saptamaları yaptılar. Bunlardan en önemlilerini şimdi gözden geçirelim:

Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların etkisiyle küreselleşen ticaretin, hem olumlu hem olumsuz **'toplumsal cinsiyet etkileri'** oldu. Bazı yazarlar, ticaretin küreselleşmesi ile uluslararası ticaret ürünü üreten fabrikalarda çalışacak kadın sayısında artışın olduğunu, böylece küreselleşmenin kadınların istihdamı açısından olumlu bir etki yarattığını savunuyorlar. Öte yandan, çok sayıda yazar, ticaretin uluslar arası olmasından kadınların zarar gördüğü iddiasında. Örneğin, Afrika, Latin Amerika ve Afrika'nın bazı bölgelerinde tarımda veya kendi küçük işletmelerinde çalışan kadınların tarım işinden çekilmek ya da zarar ettikleri için işlerini kapatmak zorunda kaldıklarını söylüyorlar (Pyle and Ward 2003: 466). Fabikalarda ücret karşılığı çalışan kadınlar da çok düşük ücretli, güvencesiz ve sendikasız işlere razı oldular. Serbest ticaret bölgeleri doğdu; bu bölgelerde çok olumsuz çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kaldılar.

DİKKAT

Türkiye'de olan serbest ticaret bölgelerinin yerlerini biliyor musunuz? Hangi şehirlerde kurulduklarını ve çalışma koşullarını öğrenmek için araştırma yapınız.

Çok uluslu şirketler, ticari ve finansal anlaşmalardaki değişiklikleri kullanarak ve İnternet imkânlarını harekete geçirerek dünya üzerinde her yerde işyeri kurabilmekteler. Böyle olunca doğal olarak bu şirketler işletmelerini düşük ücrete razı olan kadın işçileri bulabilecekleri ülkelerde ve bölgelerde açıyorlar. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Asya, Latin Amerika'nın bazı bölgeleri ve Karayipler, Tunus ve Moroko gibi ülkelerde erkekler ve kadınlar emek yoğun, düşük ücretli dokuma ve hazır giyim sanayinde, elektronik, ilaç ve kimya sanayilerinde, ihraç ürünleri üretmek için işe alınıyorlar. Ancak bu sanayi dallarında çalışan kadın işçilerin içinde bulundukları olumsuz koşulları birçok araştırmacı çok çarpıcı bir biçimde anlattı (Joekes, 1987; Heyzer 1986). Kısa vadede kadınlar bu sanayi dallarında iş olanakları bulabiliyor, böylece gelirlerini artırabiliyorlar. Ancak bu fabrikaların bulundukları ülkelerden başka ülkelere taşınabilmesi ve kadınların işsiz kalabilmesi ihtimali yüksek. Ayrıca kurallarla düzenlenmemiş iş yerlerinde sağlıksız koşullarda çalışma, uzun ve karşılığı ödenmeyen çalışma saatleri, de söz konusu. Moghadam (1999: 135), küreselleşmiş pazarlara ürün yetiştirmek için dünyanın her yerinde olumsuz koşullarda çalışan kadınları tanımlamak için ***'kadınların proleterleşmesi'*** kavramını kullanıyor. Kalkınma politikaları konusunda ödül almış ünlü bir gazeteci olan Christa Witterich, *'Küreselleş[tiril]en Kadın'* isimli kitabında küreselleşme çalışan kadın sayısını artırmış olsa da bu artışa hemen olumlu gözle bakmamak ve eleştirel bir duruşa sahip olmak konusunda bizi uyarıyor: *"Kadın bakış açısıy-*

*la (da) küreselleşmenin bilançosu kabul edilebilir değildir. "...**İşlerin feminizasyonu** sürmektedir; son on yıl içinde kadınların işleri erkeklerinkinden daha hızlı artmıştır. ...Dünya ölçeğinde çalışan kadın sayısı artmaktaysa da, küresel emek pazarının kadınlara özgü ayrımları sürmektedir: korumasız, düşük ücretli, esnek, hiçbir hak ileri sürülemeyen işler. Kadınların emek pazarlarına giderek daha çok girmeleri, pazarların yeniden yapılanmasıyla giderek daha da anlam kazanmaktadır: ücretlerin dünya ölçeğinde düşük tutulabilmesine, korunmasız, hukuksal ve toplumsal açıdan dengesiz işçi-işveren ilişkilerinin kabul ettirilebilmesine, böylece emek pazarlarının kuralsızlaştırılmasına yaramaktadır" (Witterich, 2004: 12).*

Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme modelini benimsemesiyle hazır giyim sanayinde oluşan değişiklikler ve bu sanayide çalışan kadın işçiler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için Ayda Eraydın ve Asuman Erendil'in kitabını okuyunuz. Bkz: Yararlanılan ve Başvurulan Kaynaklar

KİTAP

Alman yazar Christa Witterich'in 1998'de yazdığı, 2004 yılında Türkçeye çevrilen "Küreselleş[tiri]en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar" kitabı size sadece küreselleşme sürecinde kadın emeğinin kullanımında ortaya çıkan değişiklikleri anlamak için değil, bu süreçte dünyada artan eşitsizliğin nedenlerini anlayabilmek için de yardımcı olacaktır.

Küreselleşmeden olumsuz etkilenen ikinci grup, eğlence ve seks sektöründe çalışmak zorunda kalanlar. Eğlence sektörünün ulusal ve uluslararası düzeyde kurulmuş işletmeleri, çocukları ve genç kadınları genellikle istekleri dışında bu sektöre çektiler. Şimdi seks işçisi olarak çalışan kadınların birçoğunun yaşam hikâyesinin bir noktasında, kendilerini başka ülkelerde düzgün işler vaat ederek kandıran örgütlü bir seks ticareti ve trafiği var.

Üçüncü grubumuz, ev hizmetlerinde çalışan kadınlar. Bu kadınlardan ilk önce Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ülkelerden (Filipinler, Endonezya, Tayland, Sri Lanka) çıkıp Orta Doğu ülkelerinde çalışmaya başladıklarında haberimiz oldu. Daha sonra uluslar arası işçi göçünün önemli bir boyutunu ev hizmetlerinde çalışmak üzere ülkelerarası yer değiştiren kadınlar oluşturmaya başladı. Türkiye'ye de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden kopan ülkelerden, özellikle Moldova'dan gelen ev hizmetlileri oldu.

Dördüncü ve son grubumuz, kendilerine küçük krediler verilerek iş kurmaları beklenen kadınlardır. Düşük gelirli ailelerin daha da yoksullaşmamaları için bu ailelerdeki kadınlara mikro kredi sağlandı. Türkiye'de de mikro kredi projelerinin yaygınlaştığını gözlüyoruz. Bu projeler, artan yoksulluk karşısında uygun bir çözüm olarak sunuluyor. Projelerin yoksulluğu hafifletmekte ve kadınları güçlendirmekte başarılı olup olmadıklarını sosyologların yapacağı araştırmalardan elde edilecek verilerle değerlendirmeliyiz.

"Mikrokredi projeleri, yoksulları disipline etmeyi ve onları sorumlu, üretken vatandaşlara (mikro kredilere esas olarak kadınları hedeflediğine göre 'kadınlara' diyebiliriz!) dönüştürerek toplumsal kalkınmayı, yoksulluktan kurtulmayı, kadınları güçlendirmeyi hedefler görünürken, aslında sosyal refah devletinin küçültülmesini meşru kılmak ve sosyal bir patlamayı önlemek gibi çok amaçlı bir işlev görmektedir (Yiğitbaş-Akça, 2006: 39).

KİTAP

Türkiye'de kadınlara girişimcilik eğitimleri vererek ve mikro kredi sağlayarak kendi işlerini kurmaya teşvik eden program, proje ve uygulamaları birlikte görebilmek için Yıldız Ecevit'in 'Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım' isimli kitabını okuyabilirsiniz.

EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE KADIN EMEĞİ

AMAÇ 8

Ekonomik kriz dönemlerinde kadın emeğine neler olduğunu açıklayabilmek.

Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) kadın Sekreteri Songül Morsümbül, "Emek piyasasının cinsiyetçi karakteri kriz sürecine de yansımakta, örneğini işten çıkarmalarda önce kadınların işine son verilmektedir." dedi (09.02.2009.http://www.radikal.com.tr).

Krizler iktisatçılar tarafından 'ekonomik darboğazlar' diye de adlandırılır. Gerçekten de ekonomik durumun sarsıldığı, ücretlerin hızla düştüğü, standart, güvenceli işlerin yerini esnek, güvencesiz, geçici işlerin aldığı kriz dönemleri, hem karşılıksız emek kullanan kadınların hem de ücretli çalışanların en çok sıkıntıya girdiği

dönemlerdir. "Kriz dönemlerinde sağlık, eğitim gibi kamusal olarak sağlanan hizmetlerdeki kesintiler nedeniyle kadınların hane içi sorumluluklarının arttığı, çocukların, yaşlı ve hastaların bakımının önemli ölçüde kadınların karşılıksız emeğiyle sağlandığı gözlemlenmiştir (Kaya-Bahçe ve Memiş, 2010: 37). Kriz dönemlerinde kadınların karşılıksız emeklerinin hacmi genişler; evlerinde daha fazla iş yapmak zorunda kalırlar. Enflasyona, hatta çoğunlukla erkeğin işsiz kalması sonucu azalan hane gelirine rağmen aileyi ayakta tutmak için evdeki üretim faaliyetlerini daha yoğunlaştırırlar. Bununla da kalmayıp hanenin bütçe açığını kapatabilmek için evde kazanç sağlayacak işlere de kalkışırlar. Kriz dönemlerinde ev işçilerinin sayısının artışı bundandır. Ücretli kadınlar ise krizden daha doğrudan etkilenirler. Bir kısmı işten çıkarılır, diğer kısmı iş arayıp bulamaz. Çünkü kriz toplam üretimin azalmasına neden olur, üretemeyen fabrikalar artık işçi aramazlar. İşten en erken çıkarılanların kadın olması, onların vasıfsız olmaları ve kıdemlerinin az olması ile ilgilidir. Aynı zamanda kadınlar işsiz kaldıklarında sessizce evlerine döner ve orada gözden kaybolurlar. Onların işsizliği iktidarlar üzerinde erkeklerin işsiz kalması kadar baskı yaratmaz.

2008'in 4. çeyreğinden 2009'un 1. çeyreğine geçerken sanayide brüt-maaş endeksi nominal olarak yüzde 8,5 düşmüş bulunuyor. Rakamlar, artan işsizlikle birlikte çalışanların işsiz kalma riskini azaltmak için daha düşük ücretlere razı olduklarını gösteriyor. 26.06.2009 Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu No: 40.

KİTAP

İktisadi krizlerin kadın emeğine etkisi konusunda daha ayrıntılı çalışmak isterseniz İktisat Dergisi'nin 2010 Aralık 514. sayısında 1) Özge İğdeş; 2) Seçil Kaya Bahçe ve Emel Memiş'in makalelerini okuyabilirsiniz.

Özet

Kadın emeği hakkında sosyolojik çalışmaların neler olduğunu açıklayabilmek.
Ev dışında çalışan kadınların Dünya Savaşları sonrası sayıları arttı. Batılı sosyologlar bu artışı ve kadınların hem evde hem işte çalışıyor olmalarının yarattığı gerilimleri çalıştılar. Konuya kadınların özgürleşmesi açısından bakmadılar. Klasik sosyoloji aynı zamanda uzun bir dönem ev-içinde kullanılan kadın emeğini de sorgulamadı. 1970'lerden bu yana sosyologlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine daha duyarlı.

Ev-içi/ karşılıksız kadın emeği ile ilgili tartışmaları yapabilmek.
Sosyologlar evi-içi, hane-içi emeğin özellikleri nelerdi konusunu tartışmaya açtılar. Marksist kavramların yardımı ile bu emek türünü anlamaya ve açıklamaya çalıştılar. Bu emeğin kapitalist toplumun sürekliliği için çok hayati bir özelliği olduğunu yeniden üretim kavramını kullanarak göstermeye çalıştılar.

Ev-içi/karşılıksız kadın emeğinin özgüllüklerini tanımlayabilmek.
Karşılıksız emek, daha çok kadınların ev içinde kullandıkları ve karşılığında maddi bir kazanç sağlamadıkları emeği anlatmak için feminist kuramcılar tarafından kullanılan bir kavramdır. Bu kuramcılara göre kadının ev-içi emeği görünmezdir, ev içinde saklıdır ve değer verilmez. Kadınların statüleri düşük olduğu için emeklerinin de değeri düşüktür. Aynı zamanda evde ürettikleri ürünler ve yaptıkları hizmetler, pazarda karşılığını bulmadığı için değeri yokmuş gibi anlaşılır.

Ücretli kadın emeğinin özgüllükleri hakkında bilgi sahibi olabilmek.
Ücretli kadın emeğin karşılığı ödenen bir emek türü olması onu ev-içi emekten ayırır. Kadınlar ücretli emekçiler olarak emek piyasasında erkeklerden farklı özeliklere sahiptir. Katılımları düşüktür. Piyasada bazı sektörler ve iş kollarında yoğunlaşırlar (yatay ayrışma). Bir iş yerinde genellikle kadınlar iş yeri hiyerarşisinin alt sıralarında yer alırlar ve terfi etmeleri zordur. Ücretleri erkeklerin ücretlerinden düşüktür. Çalışan kadınlar arasında enformel sektörde ve kayıtsız işlerde çalışanların oranı yüksektir.

Ücretli kadın emeğini analiz eden kuramları tartışabilmek.
Ücretli kadın emeğini analiz eden kuramlar üç gruba ayrılabilir. İlk grup, klasik sosyolojik kuramlardır; konuya aile içinde erkek ve kadın rolleri ile yaklaşırlar. Çoğu Talcot Parcons'un işlevselci kuramından etkilenmiştir. İkinci grup iktisatçıların analizleridir. İnsan sermayesi kuramcıları, kadınların emek piyasasındaki durumlarını kişisel eğitimleri, becerileri ve donanımları ile ilişkilendirerek kadınların dezavantajlı durumlarını anlatırlar. İkili sistem kuramı, ataerkillik ile kapitalizmin ilişkisini kurar ve öncekilerin boşluğunu doldurur ama her kuram gibi onun da eksikleri vardır.

Teknolojinin kadın emeği ile ilişkisini ifade edebilmek.
Teknolojik gelişmelerin ve teknoloji kullanımını artırmanın birçok amacı varsa da en önemli işlevlerinden biri, emek yoğun işlerin azaltılabilmesini sağlamaktır. Bu sayede daha az işçi çalıştırılabilir; buna karşılık daha yüksek verim elde edilebilir. Kadınların teknolojik ilerlemeler karşısında zarar görmelerinin bir nedeni emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmalarıdır. İkinci bir neden de teknoloji ile ilişkilendirilmemeleridir. Yani bir iş yerinde teknolojik yenilikler olduğu zaman bu işler önce erkek işçilere verilir.

Küreselleşmenin kadın emeği üzerine etkilerini değerlendirebilmek.
Küreselleşme dünya üzerindeki bütün ülkeleri az veya çok etkilemiştir. Bütün olarak bakıldığında çalışma bağlamında insanlar için etkileri olumludan ziyade olumsuzdur.
Küresel emek pazarının kadınlara özgü ayrımları sürmektedir: Korumasız, düşük ücretli, esnek, hiçbir hak ileri sürülemeyen işler. Küreselleşmeden sadece sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan kadınlar etkilenmez. Bir kısım kadınlar da seks turizmi tarafından kullanılır. Küreselleşme ulus aşırı işçi göçünü de artırmıştır. Çok sayıda kadın evlerinden uzakta ev hizmetçiliği ve çocuk bakıcılığı yapmaktadır.

Ekonomik kriz dönemlerinde kadın emeğine neler olduğunu açıklayabilmek.
Kriz dönemlerinde kadınların karşılıksız emeğinin hacmi genişler. Aileyi yoksulluktan korumak ve yaşamı devam ettirmek için çeşitli stratejiler geliştirmek zorunda kalabilirler. Örneğin, evde parça işi üretim yapan veya ek iş yapan kadınların sayısı kriz dönemlerinde artar. Ücretli emekçi olarak çalışanlar da daha olumsuz koşullara razı olabilirler. Bazıları işlerini kaybederler. Bütün bu durumlarda bile ailelerini ayakta tutmaya çalışırlar. Kriz dönemleri, hangi ülkede olursa olsun, kadınların hayatını zorlaştıran dönemlerdir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi ev-içi emeğinin bir özelliği **değildir?**

a. Görünmez olması
b. Değersiz olması
c. Ücretli olması
d. Rutin ve tekrarlanıyor olması
e. Yorucu olması

2. İstanbul'da sanayi bölgesi Merter'e yakın oturan bir kadın hem dışarıdaki fabrikalar için evinde parça başı iş yapıyor hem de hasta çocuğuna bakıyor. Bu durumu aşağıdakilerden hangisi sosyolojik olarak daha iyi anlatır?

a. Kadın çocuğunu ihmal etmiyor.
b. Fabrikaya iş yetiştirmek için hızlı çalışıyor.
c. Kadın böyle çalışıyor ama çok yoruluyor.
d. Kadın hem ücretli emek hem de karşılıksız emek kullanıyor.
e. Aile üyelerinden ve komşulardan takdir topluyor.

3. İktisatçıların rasyonel seçim görüşüne göre bir kadın, aşağıdaki koşullardan hangisi gerçekleştiğinde çalışmalıdır?

a. Evde kayınvalide olduğu zaman çalışmalıdır.
b. Ev işleri için ücretli işçi tutabiliyorsa çalışmalıdır.
c. Çocuklar doğana kadar çalışmalıdır.
d. Ev dışında buldukları işte kazanacakları ücret yüksek olacaksa çalışmalıdır.
e. İş yeri eve yakınsa çalışmalıdır.

4. Aşağıdaki isimlerden hangisi ikili sistem kuramcılarından **değildir?**

a. Cynthia Cockburn
b. B.Heidi Hartmann
c. C. Slyvia Walby
d. Irene Bruegel
e. Maria Mies

5. Kadınların teknolojik değişikliklerden erkeklere kıyasla daha olumsuz etkilenmelerinin nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Zekâları ile ilgilidir.
b. Sosyalizasyonları ile ilgilidir.
c. Anatomik yapıları ile ilgilidir.
d. Tarihsel gelişmelerle ilgilidir.
e. Teknolojiyi sevmemeleri ile ilgilidir.

6. 'Kadınların proleterleşmesi' kavramını kullanan sosyolog kimdir?

a. Christa Witterich
b. Veronika Bennholdt-Thomsen
c. Eleanor Marks
d. Valentine Moghadam
e. Maria Mies

7. Cam tavan aşağıdakilerden hangisini anlatmak için kullanılan bir kavramdır?

a. Ofislerde modern mimariyi
b. Kadınların çalıştıkları iş yerlerinde yükselme fırsatlarının azlığını
c. Ofislerde çalışanları kontrol etmek için geliştirilmiş bir yöntemi
d. Katların birbirinden cam veya cama benzer bir madde ile ayrıldığı binayı
e. Fabrikalarda üretim katını kontrol katından ayıran bölmeyi

8. Aşağıdakilerden hangisi parçalı emek piyasasının çalışanlar açısından yarattığı bir olumsuzluk **değildir?**

a. Ücret eşitsizliklerini meşrulaştırır.
b. Kadınların daha az değerli sektör ve işlerde çalışmaları sonucunu doğurur.
c. Çalışanların örgütlenmelerini güçleştirir.
d. Çalışanlar arasındaki eşitsizlikleri artırır.
e. Ekonomik krizlere neden olur.

9. 'Çalışan kadın' ifadesini duyduğunuzda aklınıza aşağıdakilerden hangisi **gelmez?**

a. Ev dışında ücretli bir işte çalışan kadın
b. İşveren bir kadın
c. Kendi tarlasında çalışan bir kadın
d. Ev kadını
e. Evinden fabrikalara iş yapan kadın

10. Ekonomik kriz dönemlerinde aşağıdakilerden hangisi azalmayıp artar?

a. Ücretler
b. Haneye giren yiyecek miktarı
c. Hanede kullanılan tüketim malları
d. Kadınların karşılıksız emek kullanımı
e. Ailelerin eğlence ve tatile ayırdıkları para

Okuma Parçası

KADINLARIN ÇALIŞMASI TOPLUMU DA DEĞİŞTİRDİ...

Kadın arkadaşlar nerede biz oradayız. ... Fabrikadaki Kadın arkadaşlarla öğle tatilinde görüşeceğiz... Posta posta çıkılıyormuş yemeğe... Biz önce çıkanlarla başlıyoruz konuşmaya daha sonra diğer arkadaşlar gelecek. Bu sayımızda ilk sohbeti yayımlıyoruz... İkinci postada olan arkadaşlarla sohbet diğer sayıda yayımlanacak...

Kendinizi tanıtabilir misiniz? Evli misiniz, çocuğunuz var mı? Çalışmayla aranız nasıl?

Ş.T. 1992'den bu yana fabrikanın katı ambalaj bölümünde çalışıyorum. Evliyim, iki oğlum var. Çalışmaktan memnunum...

'Memnunum' dediniz, çalışmaktan ne tür kazançlarınız var?

Ş.T. kendi paramı kazanıyorum... Manevi olarak da kendimi daha rahat hissediyorum.

A.A. Ben de çalışmaktan memnunum... Çalışınca insan her şeyi daha rahat satın alabiliyor... Bazı konularda daha özgür olabiliyorsunuz.

Hangi konularda?

A.A. Çalışmayan kadınların alım gücü daha düşük oluyor bence. Ancak eşleri para verdiğinde bir şeyler alabiliyorlar. Ama bizde bu olay yok. Rahatlıkla paramızı çekip, gidip her istediğimiz şeyi alabiliyoruz.

E.K. Arkadaşım gibi ben de sıvı optik bölümünde çalışıyorum... Çalışmak kadınlara önemli şeyler kazandırıyor. Çalıştıktan sonra evimizin düzeni bile farklı oluyor. Ben ev kadınlarına bakarak zamanımızı çok daha bilinçli kullandığımızı düşünüyorum. Problemlerimiz de oluyor tabii ama onları da gidermeye çalışıyoruz.

Ne gibi problemler oluyor?

E.T. Vardiyada farklı problemler, gündüz çalışmasında farklı problemler ortaya çıkıyor. En basitinden rahatlıkla uyuyamıyoruz bile... Beyin yorgun... Yemek yapmam gerekiyor, bulaşık var, bir erkeğe göre daha fazla sorumluluklarımız var. Ama ona rağmen kadınların çalışması güzel bir şey. Şu an eşim işsiz, işten çıkarıldı... Çocukla o ilgileniyor.

'Çocuk var' dediniz, kim bakıyor?

E.T. Annem bakıyor.

H.Y. Çocuklarımın biri beş, diğeri üç yaşında. Oğluma önceleri annem baktı, kızıma ise bakıcı bakıyordu. Şu anda ikisi de kreşe gidiyor. Çalışmaktan memnunum ama çocuklarla ilgili ben de sorunlar yaşıyorum... Çocuklarla daha fazla bir arada olmak istiyorum. Bir ev kadınına göre çok daha rahat olduğumu düşünüyorum. Sadece para olarak değil, evde söz hakkınız da daha çok oluyor... Bizde tüm alınan kararlar ortaktır.

S.T. Benim özgürlüğüm o kadar yok. Bir şey alacaksam eşime mutlaka danışırım. Danışmadan bir şey almam söz konusu değildir. Çocuk olduktan sonra çok zorlandım... Acayip bir uykusuzluk dönemi geçirdim. Hâlâ da geçiriyorum.

Çocukla siz mi ilgileniyorsunuz?

S.G. Evliyim ama çocuğum yok. Çalışmak elbette iyi, ekonomik özgürlüğünüzü kazanıyorsunuz. Onun dışında işyerinde bir sorunla karşılaştığımı düşünmüyorum... Memnunum kısacası.

İş yaşamı zor mu?

G.Ö. Tabi benim için zorlukları çok var. İki çocuğum var, anneanneleri bakıyor. Ev kadınıyken kendini birdenbire iş hayatının içinde bulmak zor. Ama iyi yönleri de var. Para kazanıyorum, çocuklarımın geleceği ve eğitimleri için bu çok önemli.

Çalışınca sizin açınızdan neler değişti?

G.Ö. Kendime güvenim geldi. Çünkü hayatla karşı karşıyasın ve tek başına mücadele etmek zorundasın.

S.A. Çalışmaktan memnunum, her kadına da öneririm. Komşularımız arasında ev kadınları var. Onlar da çalışmak istiyorlar. Ev kadınlığından bıkkınlık gelmiş. İnsan çalışınca işlerini de düzene koyabiliyor... Vakti daha iyi kullanabiliyor.

S.A. İkiz çocuklarım var... Dört yaşındalar. Benimkilere de halaları bakıyor. Çalışmak güzel, güzel olduğu kadar da zor. Özellikle çocuklar olduktan sonra bayağı zorlukları oluyor. Ev işleri ve yemekle uğraşıyorum, onlara zaman kalmıyor.

E.O. Çocuklara anneanneleri bakıyor. Çalışmaktan memnunum. Maddi yönden iyi oluyor, çocukların her türlü ihtiyaçlarını giderebiliyoruz. Ama bazı zorlukları var. Çocukların dersleriyle ilgilenemiyoruz, yeteri kadar zaman ayıramıyoruz.

Eşlerle ilişkiler nasıl, evlerde ev işleri eşler tarafından paylaşılıyor mu?

S.T. Erkeklerin ev işlerinden 'yorgunum' diyerek çekilme olasılığı var. Buna karşılık kadınlar 'sen annesin, sen kadınsın, sen yapmak zorundasın' denilerek bu işleri yapmak zorundalar. Erkek 'Bugün ben işte çok yoruldum' diye ev işlerinden kaytarabiliyor... Ev işleri kadının sorumluluğundaymış gibi görülüyor. Bu ikili yük, tüm kadınları zorluyor bence.. .

Eşiniz hiç katılmıyor mu ev işlerine?

S.T. Yok, eşim çoğu zaman yardım ediyor... Ama esas sorumluluk her zaman kadınlarda tabii. Benim annem de, babam da çalışan insanlardı. Annem işte olduğu za-

manlarda evde ütüyü, yemeği hep babam yapardı. O nedenle bu konularda çok hassasım, bir iki defa bile yardım etmese, bana çok zor geliyor.

Toplumda nasıl hissediyorsunuz kendinizi?

E.K. Çalışmaya başladığım ilk yıllarda gerçekten de bir baskı hissediyordum. Toplum zamanla çalışan kadına alıştı. Ben saat 22:00 mesaisinden geldiğimde yadırgıyordu, herkes bakıyordu 'nereden geliyor bu saatte' diye... Şu an bu türden bir baskı yok, çünkü fabrikalar açıldı. Pek çok kadın çalışıyor, bu fabrikalara toplum alıştı. 1990'lara göre çok fark var bugün. Şu anda ben 16:00-24:00 vardiyasında çalışıp servisten çıktıktan sonra eve beş altı dakikalık yolu yalnız gidiyorum ve herhangi bir problem yaşamıyorum...

F.K. Aslında önyargılar yok değil. Benim kardeşim bile evlendikten sonra 'ben eşimin tekrar tekstilde çalışmasını' istemiyorum filan demeye başladı; ben ikna ettim. Bir arkadaş "Kadınlar çalışarak toplumda olan bazı yargıların değişmesine yol açtılar", dedi ya, çok katılıyorum bu görüşe. Burada toplumda zorunlu olarak bir değişme var. Yaşam şartları da buna zorluyor... Pek çok erkek tekstilde çalışıyor ve tekstilde sendikalaşma düşük olduğu için, çalışma şartları da çok kötü. Erkek asgari ücret aldığı için karısını da çalıştırmak zorunda kalıyor... Bunu yaşam dayatıyor onlara yani... Buralarda 40 yaşından sonra bile ev kadınlığını bırakıp çalışan kadınlar var. Bu, toplumu ister istemez değiştiriyor.

Kadın olarak nasıl bir toplumda yaşamak istersiniz?

H.Y. Kadın olarak tabii ki işimiz zor.. Kadınsın! Bu sana vurulmuş bir damga sanki. İstediğin saatte dışarı çıkamıyorsun. Benim iki tane çocuğum var, ben çocuklarımı alıp ancak belli yerlere gidiyorum. Belli yerlere belli saatlerde gidebilmek için mutlaka yanımda bir erkek olması gerekiyor. Yalnızca tatilde istediğim giysileri giyebiliyorum... Hayatım boyunca bir ay, düşünün. Günlük hayatımda ise ancak belli tarzda giyinebiliyorum, giyiminizi bile denetlemek zorunda kalıyorsunuz. Ben daha rahat olmak, kadın olmaktan çekingenlik duymamak isterdim. Biz evlenirken eşim çalışan birini istiyordu tabii ama çevredekiler bunu yadırgıyorlardı... Ama artık toplum öyle hale geldi ki genç erkekler hep çalışan kızlarla evleniyorlar. Yaşam şartları buna zorluyor onları. Bir kadının çalışması, ona yalnızca maddi kazanç sağlamıyor, kendine güveni artıyor, toplumsal bir ortamı oluyor.

Necla Akgökçe ve Selgin Zırhlı Kaplan'ın yaptığı bu söyleşi, Petrol-İş Kadın Dergisi'nin 17. Sayısından özetlenerek aktarılmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "ev-içi/karşılıksız emeğin özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "karşılıksız ve ücretli emeğin özellikleri" konularını gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "insan sermayesi kuramı" konusunu gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "ikili sistemler kuramı" konusunu gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "teknolojik değişmelerin kadın emeğinin kullanımına etkileri" konusunu gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "küreselleşmenin kadın emeğine etkileri" konusunu gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "dikey ayrışma" konusunu gözden geçiriniz
8. e	Yanıtınız yanlış ise "parçalı emek piyasası" konusunu gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "kadın emeği ile ilgili sosyolojik çalışmaların gelişimi" konusunu gözden geçiriniz.
10.d	Yanıtınız yanlış ise "ekonomik kriz dönemlerinde kadın emeği" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yazarlara göre, kadınların ev dışında çalışma veya çalışmama kararlarını belirleyen etmenler sosyal, kültürel ve ekonomik olarak sınıflanabilir. Kadınların medeni durumları, çocuk sahibi olup olmamaları ve çocuk sayıları, aldıkları eğitimin düzeyi ve türü, kentleşme, kentlerde işgücü piyasasının durumu, ekonomik büyüme, işsizlik gibi genel makro değişkenler ve dinamikler, sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler veya gerilemeler, kadınları emek piyasasına katılmakta caydırıcı ya da cesaretlendirici etki yaratabilir. Bu etkileri ve belirleyicileri raporu okuyarak öğrendikten sonra ailenizde ve yakın çevrenizde bunların örneklerini arayın.

Sıra Sizde 2

Kentli ailelerin evdeki işlerin yapılması veya çocuklara veya yaşlılara bakılması için Moldova, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbeycan gibi ülkelerden çalışmak için Türkiye'ye gelen kadın işçileri işe almalarının birkaç nedeni vardır. Türkiyeli kadınların, onların yaptıkları işleri tercih etmemeleri bir nedendir. Bu işler, toplumda en

az kabul gören, en değersiz işler olarak görülür. 'Başkasının evinde çalışmak' çok darda kalınmadıkça kabul edilecek bir iş türü değildir. Yabancı kadınların birçoğu, kendi ülkelerinde yaşanan siyasi ve iktisadi krizler nedeniyle ekonomik sıkıntıya girmiş, işsiz kalmış ve ailelerini ayakta tutabilmek için Türkiye'ye çalışmaya gelmişlerdir. Genellikle bu tür işlerde çalışarak kazandıklarını ailelerine gönderirler. Kaçak çalıştıkları ve yasalar tarafından korunmadıkları için görece düşük ve sigortasız işlere razı olurlar.

Sıra Sizde 3

İnsan sermayesi kuramı savunucuları, çalışan bir kişinin emeğine biçilen değerin, o kişinin sahip olduğu özelliklerle ilgili olduğunu, yani yüksek eğitim görmüş, vasıf derecesi yüksek, deneyimli kişilerin daha çok ücret alacaklarını söylüyorlardı. Ancak feminist iktisatçılar, çok ayrıntılı analizler ve hesaplamalar yaparak kadın ve erkeklerin insan sermayesi yaklaşımında sözü edilen faktörler sabit tutulduğunda bile emek piyasasında erkeklerin kadınlardan daha yüksek ücretler aldıklarını buldular. Bu durumda bu ücret farkının nereden kaynaklandığının açıklanması gerekiyordu ama ekonomide kullanılan göstergeler bu farkı açıklamıyordu. İktisatçılar 'piyasa ayrımcılığı' dedikleri bu durumun aslında piyasadan kaynaklı olduğunu, yani piyasada kadın emeği ile erkek emeğine aynı değeri atfetmeyen cinsiyetçi anlayış ve uygulamaların ve önyargıların hakim olduğunu iddia ettiler. Üstelik bu anlayış sadece özel sektörde de değildi. Türkiye'de İlkkaracan ve Selim (2007), kamu sektöründe karşılaştıkları ücret farklarında da bu ayrımcılın izlerine rastladılar.

Sıra Sizde 4

Teknolojik değişmeler, özellikle de bilgisayar teknolojisinin gelişmesi insan emeğine olan ihtiyacı azaltıyor. Turizm, taşımacılık, büro işlerinde otomasyona gidiliyor. Artık bankaya gitmeden ödemelerinizi yapabiliyorsunuz. Bu da daha az banka memuru istihdam edilmesi demek. Teknoloji, kadınların istihdam edilmelerinin önünde engel oluşturuyor ya da dünyanın her noktasında kurulabilen çağrı merkezleri örneğinde olduğu gibi, kadınların bu merkezlerde çok düşük ücretlerle uzun saatler çalışmaları sonucunu doğuruyor. Daha önce personel çalışmayı gerektiren bugün ise internet kullanarak halledebildiğiniz işlerden başka örnekleri de siz verebilirsiniz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Abbott, P., Wallace, C. & Tyler, M. (1990). **An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives.** London: Routledge.

Ansal, H. (1997). **Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri.** Ankara: T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Barrett, M.(1995). **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı.** İstanbul: Pencere Yayınları.

Beechey, V.(1977). Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production**.Capital and Class,** 3. Autumn, 45-66.

Beneria, L. (2003). **Gender, Development and Globalization: Economics as if all People Mattered.** NewYork: Routledge.

Bora, A. (2005). **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruegel, I. (1979).Women as as Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience. **Feminist Review,** (3). 12-23.

Dayıoğlu, M. & Kasnakoğlu, Z. (1997). Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları. **METU Studies in Development,** 24 (3). 329-361.

Dedeoğlu, S. & Öztürk, M.Y. (2010). **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği.** İstanbul: Sav Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası (2009). **Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi.** Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası. Rapor no: 48508-TR.

Ecevit, Y. (1985). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emeği. **Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi,** 9. 72-93.

Ecevit, Y. (1998). Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler içinde F. Özbay (Der.), **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişmeler.** (s. 31-78). İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı Yayını.

Ecevit, Y. (2007). **Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım.** Ankara: Uluslar arası Çalışma Örgütü Yayını

Ecevit,Y., Tan, M., Sancar, S., Acuner, S. (2008). **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri.** İstanbul: Tüsiad ve Kagider. S.(http:// www.tüsiad.org)

Ecevit,Y., Tan, M., Sancar, S. (2000). **Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset.** İstanbul: TUSİAD.s. 117-175.(http:// www.tüsiad.org)

Edwards, R., Gordon, C., David, M. And Reich, M.(1975). **Labour Market Segmentation** Lexington, Mass: Lexington Books.

Elson, D. And Pearson, R. (1981). Nimble Fingers Make Cheap Workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing. **Feminist Review,** Spring. 87-107.

Eraydın, A. & Erendil, A. (1999). **Dış Pazara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri.** Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

International Labour Organisation (2010). **Global Wage Report 2010/11: Wage Policies in Times of Crisis**. Geneva: International Labour Organisation.

Joekes, S. (1987). **Women in the Global Economy: An INSTRAW Study.** New York: Oxford University Press.

Hakim, C. (1979). **Occupational Segregation: A Comparative Study of the Degree and Pattern of Differentiation between Men and Women's Work in Britain, the United States and Other Countries.** Research Paper, No.9. Department of Employment.

Hartmann, H. (2008). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği içinde G. Savran, & N. Tura (der.) ,**Kadının Görünmeyen Emeği** (157-206) İstanbul: Yordam Kitap.

Heyzer, N. (1986). **Working Women in South East Asia.** London: Open University Press.

Hirata, H. ; Laborie, F. ; le Doare, H., Senotir, D. (Yay. Haz.) (2009) .**Eleştirel Feminizm Sözlüğü.** Çev. Gülnur Acar-Savran. İstanbul: Kanat Kitap.

İlkkaracan, İ. & Selim, R. (2007). The Gender Wage Gap in the Turkish Labour Market. **LABOUR: Review of Labour Economics and Industrial Relations,**(21)2.

Kalacıoğlu, S. ,Rittersberger-Tılıç, H. (2001). **Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar.**Ankara:Su Yayınları.

Kaya-Bahçe, S. ve Memiş, E. (2010). İktisadi Krizler ve Kadını Karşılıksız Emeği. **İktisat Dergisi.** Sayı 514: 35-42.

Moghadam, V. (1999). Gender and the Global Economy. içinde M.M. Ferree et.al. (Eds.) **Revisioning Gender**, London: Sage Publications.

Özar, Ş. (1996). Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Calışması**.ODTU Gelişme Dergisi,** 23 (4).

Özkaplan, N. (2010). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. (Der. U. Serdaroğlu), **İktisat ve Toplumsal Cinsiyet.** (s.38-48). Ankara: Efil Yayınları.

Özyeğin, G.(2001). **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri.** İstanbul:İletişim Yayınları.

Pearson, R.(1993). Gender and Technology in the Caribbean: New Work for Women? (Ed. J.H. Momsen) **Women and Change in the Caribbean:** A Pan-Caribbean Perspective. London: James Curry.

Platenga, J.(2010). Hollanda'da İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması: Kısmi Zamanlı Çalışma Stratejisinin Faydaları ve Maliyeti. (Der. İ. İlkkaracan). **Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştıma Politikaları.** (s.177-200). İstanbul: İTÜBMTKAUM ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.

Pyle, J. And Ward, K.(2003). Recasting our Understanding of Gender and Wonk During Global Restructuring. **International Sociology,** 18(3): 461-489.

Ramazonoğlu, C. (1998). **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri.** Çev. Mefkure Bayatlı. Yay. Haz. Fatmagül Berktay. İstanbul: Pencere Yayınları. [Bu ünite ile ilgili olarak özellikle Beşinci Kısım (137-158) yararlı olacaktır]

Rees, T. (1982). **Women and the Labour Market.** London:Routledge.

Savran, G. A. (2008).İkinci Basıma Önsöz içinde G. Savran ve N. Tura Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emeği.**(10-16). İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, G.A. (2004). **Beden-Emek-Tarih: Diyalektik bir Feminizm için.** İstanbul: Kanat Kitap.

Serdaroğlu, U. (Ed.) (2010). **İktisat ve Toplumsal Cinsiyet.** Ankara: Elif Yayınevi

Toksöz, G. (2007). **Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu.** Ankara: ILO.

Uçum, M. (2003). **Yeni İş Yasası Seminer Notları.** İstanbul: Legal Yayınları.

Walby, S. (1990). **Theorizing Patriarchy.** Cambridge: Basil Blackwell.

White,J.(1999) **Para ile Akraba:Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği.** İstanbul:İletişim Yayınları.

Witterich, C. (2004). **Küreselleş[tiril]en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar.** Çev. Tunç Tayanç-Füsun Tayanç. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Yiğitbaş-Akça, B. (2006). **(Mucizenin' Adı Mikrokredi Olabilir mi?**" İktisat Dergisi. 469: 31-39.

Elektronik adresler:

http://siteresources.worldbank.org

www.radikal.com

www.kadinmuhendisler.org

www.kadinhayat.com

http://issuu.com

http://calismatoplum.org

www.ilo.org

www.sendika.org

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

3

Amaçlarımız

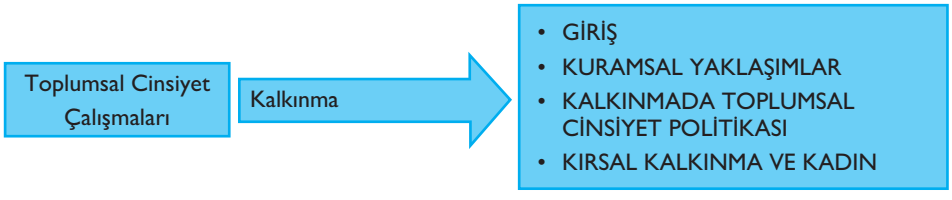
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet arasındaki kuramsal ilişkiyi kurabilecek,
- Toplumsal cinsiyet ve kalkınma ilişkisinin çeşitli kuramlardaki açıklamalarını karşılaştırabilecek,
- Feminist yaklaşımların nasıl farklı kalkınma politikaları ürettiğini fark edebilecek,
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmayı nasıl etkilediğini açıklayabilecek,
- Kalkınmada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önemini ifade edebilecek,
- Kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini açıklayabilecek,
- Kırsal kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sürdürülebilir Kalkınma
- Kalkınmada Kadın Yaklaşımı
- Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı
- Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı
- Kadın, Çevre ve Kalkınma Yaklaşımı
- Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi Yaklaşımı
- Kalkınmada Toplumsal Cinsiyet Politikası
- Kırsal Kadın ve Kalkınma

İçindekiler

Kalkınma

GİRİŞ

AMAÇ 1 ***Sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet arasındaki kuramsal ilişkiyi kurabilmek.***

Kalkınma belirli bir ideoloji ekseninde toplulukların sosyal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerini inşa etmeyi hedefler. Kalkınma politikaları sosyal ve ekonomik eşitsizliği gidermeye yönelik politikaları içerir. Hedeflenen toplumsal dönüşüm katılımcı yaklaşımla yön bulmayı ve sürdürülebilir kalkınma unsurlarını içermeyi önemser.

Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Ancak, günümüzde bu politikaların kadın ve erkek üzerindeki etkisinin farklı olduğu vurgusu kalkınma yazınında önemli bir tartışma konusunu oluşturur. Sözü geçen kavramsal çerçeveden hareketle bu bölümde kadın, toplumsal cinsiyet ve kalkınma alanındaki farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini inceleyeceğiz. Kalkınmanın kadının ekonomik ve toplumsal konumunu nasıl etkilediğini anlamaya yönelik tartışmaları ele alacağız.

Genelde beş alt başlıkta derlenen kuramsal yaklaşımlar *(Kalkınmada Kadın, Kalkınma ve Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma, Kadın Çevre ve Kalkınma, Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi),* kalkınma politikalarının kadınlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğunu öne sürer (Gündüz Hoşgör, 2001). Bazı durumlarda kalkınma politikaları kadınla ilgili görünmez eşitsizliği derinleştirmekte, kadınların yoksunluğunu ve yoksulluluğunu artırmaktadır. Bazı durumlarda ise kadının güçlenmesinin yolunu açmaktadır.

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

AMAÇ 2 ***Toplumsal cinsiyet ve kalkınma ilişkisinin çeşitli kuramlardaki açıklamalarını karşılaştırabilmek.***

Kalkınma farklı disiplinler tarafından farklı tanımlanır ve değişik göstergeler üzerinden ele alınır. Örneğin, iktisatçılara göre niceliksel büyüme kalkınmanın temelini oluşturur. Öyle ki *Gayri Safi Milli Hasıla veya Gayri Safi Yurt İçi Hasıla* gibi göstergeler temel kalkınma göstergeleridir. Teknokratlara göre kalkınma sanayileşmeyi ve teknolojik gelişmeyi içerir. Sosyologlar için ise durum farklıdır. Kalkınma

GSMH (Gayri Safi Millî Hasıla), bir ülke vatandaşlarının verilen bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamıdır. Bu değer GSYİH'den (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) farklıdır.

GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla), o ülkede faaliyet gösteren yabancı ülke vatandaşlarının ürettiği nihai mal ve hizmetleri de kapsar. Başka bir deyişle gayri safi millî hasıla (GSMH), bir ülkenin yurt dışında çalışan vatandaşlarının ülkeye gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH'ya eklenip ülkede çalışan yabancıların kendi ülkelerine gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH'dan düşülmesi ile elde edilen değerdir.

İnsani Kalkınma Göstergeleri şunlardır: İnsani Gelişme Göstergesi, Dünya'daki ülkeler için yaşam uzunluğu, okur yazarlık oranı, eğitim ve yaşam düzeyi doğrultusunda hazırlanan bir ölçümdür. Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi kadınların insani kalkınma göstergelerini içerir.

niceliksel iktisadi büyümeden öte, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel eşitsizliğin giderildiği *niteliksel* toplumsal değişim sürecini hedefler. Bu yaklaşıma göre bir ülkenin kalkınmışlığını ölçmek için çocuk ölüm oranları, ortalama yaşam beklentisi, kadınların okullulaşma oranları gibi *insani kalkınma göstergeleri* dikkate alınmalıdır. Ancak farklı yaklaşımlardaki ortak tanım *"kalkınmanın, toplumun istenmeyen bir konumdan istenen konuma doğru değişim süreci yaşamasını - yani gelişmesini- sağlayan politik müdahaleler"* içermesidir (Thomas and Potter, 1992:116). Bu ortak anlayışa rağmen, kalkınma ekolleri toplumsal değişim politikalarının farklılığı konusunda görüş ayrılığı barındırır. Örneğin, *modernleşme* ekolüne göre, kalkınmanın tanımı Batılılaşma ve modernleşmeyle ilgili varsayımları ve tanımları içerir. Diğer taraftan, çatışmacı kuramlara göre azgelişmişlik veya ekonomik ulusal bağımlılık gibi unsurlar istenilen toplumsal konuma ulaşmanın önündeki engelleri oluşturur.

Son dönemde ortaya çıkan bu farklılık tartışmaları, kalkınmanın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkisinin de farklı olduğu görüşünü gündeme taşımıştır. Özellikle kalkınmanın, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların göreceli toplumsal ve ekonomik konumlarını nasıl etkilediğine yönelik soruyu yanıtlamak amacıyla sosyal bilimciler ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlere odaklanmışlardır. Aşağıdaki bölümlerde bu yaklaşımları ele alacağız.

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı

AMAÇ 3 ***Feminist yaklaşımların nasıl farklı kalkınma politikaları ürettiğini fark edebilmek.***

Kalkınma yazınında modernite sıklıkla, batıl inanç ve bireyselliğin yokluğu ile yüklenen geleneksel toplumlarla karşılaştırılan bir durumu yansıtır. Bunun yerine, modernite rasyonalite, bireysellik, positivist ya da bilimsel eğilim ve demokratik değerler ile tanımlanır (Parpart, 1996: 244-245).

1950'lerde ortaya çıkan ve ağırlıkla evrimci ve işlevselci kuramlar tarafından etkilenen *Modernleşme ekolü,* modernleşmeyi Amerikan/Batılı modeli takip eden, aşamalı, geri dönülmesi mümkün olmayan, gelişme odaklı ve uzun bir süreç olarak kavramsallaştırır (So, 1990: 33-37). Bu ekole göre, "Üçüncü Dünya" ülkeleri kalkınmış ülkelerin kalkınma yolundaki hareketlerinin benzeri biçimde bir gelişme sergilemelidirler. Klasik Modernleşme okulundan çoğu bilim insanı, "Üçüncü Dünya" ülkelerinin Batılı değerleri kopyalamaları gerektiğini ileri sürer. Sonuç olarak bu ülkeler, dış krediler ve yardımlara dayanmalı ve geleneksel kurumlarını dönüştürmelidirler (Levy, 1967; Smelser, 1964; Rostow, 1964).

So (1990) modernleşme çalışmalarını iki grupta sınıflandırır: 1960'larda ortaya çıkan Klasik Modernleşme ve 1970'lerde oluşan Yeni Modernleşme çalışmaları. Aşağıda bu iki yaklaşımın kalkınmada kadına nasıl baktığını tartışacağız.

Klasik Modernleşme Yaklaşımına Göre Kalkınmada Kadın

1960'larda ortaya çıkan klasik modernleşme yaklaşımı kalkınmada cinsiyet temelli farklılıkları gözetmez. *Klasik modernleşme yaklaşımı*, toplumsal yapıdaki olumlu değişimlerin, kadın erkek gözetmeksizin tüm toplumu benzer biçimde etkileyeceğini varsayar. Bu sebeple kadınlara politika yapımında özel önem atfetmez. *Klasik Modernleşme* ekolü düşünürleri toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili en önemli etkenler olarak şunları savunur: (i) teknolojik açıdan gelişmiş ya da sanayileşmiş bir ekonomi; (ii) geniş ailenin çözülerek yerini çekirdek aileye bırakacağı akrabalık sistemi; (iii) demokratik devlet ve eşitlikçi sınıf yapısı ve (iv) laik dünya görüşü (Giele, 1992: 5).

Bu varsayımlara dayanarak, *klasik modernleşme* ekolü kadınların göreceli "geri kalmışlığı"nı geleneksel tutumlar ve basit teknolojinin bir fonksiyonu olarak yorumlar. Bu ekole göre, bir toplumda sanayileşme özellikle hizmet sektöründeki iş olanaklarını artırır. Dolayısıyla, sanayileşmeye dayalı ekonomik kalkınma, kadınları ekonomik yaşama daha fazla katılmalarını sağlar. Örneğin, Rosen'e göre (1982: 34) sanayileşmenin dayandığı bireysel başarıyı vurgulayan sistem, kadınların "*istihdama katılarak ve gelir elde ederek kendi ayakları üzerinde durmasını sağlar*". Rosen'e göre sanayileşmiş toplumda evli kadının ücretli işçi konumunda iş gücüne katılımı, ev içinde ataerkillikle pazarlık etme durumunda konumunu güçlendirmekle kalmaz, ayrıca kadının para kazanması özgürlüğünün temelini oluşturur. Rosen bu durumu şöyle açıklar:

"Ücretli çalışma ortamı, evli kadının ufkunu genişleten, zihnini açan ve ona değerli kabiliyetler kazandıracak olası deneyimler sunar. Sanayi toplumunun hünerleriyle donatılan modern kadın iddialı ve yetkin bir şekilde davranabilir. Bu şekilde davranarak kendi rolünü değiştirerek, güçlü bir müzakereci, yenilmesi güç bir rakip ve değerli bir müttefik haline dönüşebilir" (Rosen, 1982: 34).

Klasik modernleşme yaklaşımına göre, iktisadi kalkınma politikalarının yarattığı olanaklardan yararlanarak istihdama katılan kadınlar liberal değerlerden de faydalanırlar (Tiano, 1987:217). Sanayileşmenin ve modernleşmenin dayattığı unsurlar, örneğin kadının çalışma yaşamına katılması, aile ilişkilerini de dönüştürür (Beaujot, 1995:275). Bu ekole göre, modern toplumdaki *iş bölümüne dayalı farklılaşma* kadınların toplumsal konumlarında olumlu etki yaratır. Yapısal farklılaşmanın sonucu olarak geleneksel toplumdaki ailenin üstlendiği çoğu işlevi, modern toplumda farklı kurumlar üstlenir. Örneğin çocuğun bakımı ve eğitimi sanayi toplumunda ailenin sorumluluğundan alınır yerini ulus-devletin inşa ettiği kreş, anaokulu, temel ortaöğretim okulları gibi eğitim kurumları alır (Rosen, 1982: 32). Çocukların bakımını bu kurumlara devreden evli kadınlara kendi bireysel başarılarını artırmalarını sağlayacak daha fazla imkân ve zaman kalır. Böylece, sanayileşmenin aracılığıyla kadının toplumsal konumu güçlenir. Ayrıca, tarım toplumunda çocuk bakımı, eğitimi gibi ailenin yerine getirdiği önemli işlevleri, sanayi toplumunda hünerli iş gücü sağlar. Bu durum özellikle eğitimli kadınlar için ücretli iş imkânlarına ulaşarak kadınların ekonomik bağımsızlığını arttırmak anlamına gelir.

Klasik modernleşme yaklaşımı, kadının istihdama katılımıyla aile kurumunun da güçleneceğini varsayar. Eşler arasındaki eşitsizliğin azalmasının, geleneksel cinsiyet rolleriyle ilgili örüntüleri de zayıflatacağını ve katı iş bölümünün buharlaşacağını öne sürer. Klasik modernleşme yaklaşımı, sanayileşmeyle birlikte kadınların karar verme süreçlerine daha fazla katılacaklarını erkeklerin ise ev içi faaliyetlerinde daha çok sorumluluk üstleneceklerini savunur. Modern ve sanayileşmiş toplumlarda eşitlikçi normların yaygınlaşması ataerkil ideolojiyi sarsacak, böylece kadınların gücü artacaktır (Rosen, 1982:3-7; Inkeles and Smith, 1974: 26; Taplin, 1989:7). Kısaca, *Klasik Modernleşme* yaklaşımı, kadınların statüsünün toplumların gelenekselden moderne doğru dönüşümleri sürecinde kaçınılmaz olarak *gelişeceğini* varsayar. Bu gelenekselden moderne dönüşüm sürecinde, *"kadınların ekonomik kaynaklara daha fazla erişme imkânı bulacağını ve modern değerlerin benimsenmesiyle kadının konumunun güçleneceğini öne sürer"* (Ward, 1984:9).

Kandiyoti (1977) çalışmasında Türkiye'deki bazı göçebe aşiretlerinde, kasaba ve köylerinde yaşayan kadın ve erkeklerin toplumsal konumlarını karşılaştırır. Araştırmasında geleneksel olarak tanımladığı bu kırsal yerleşim birimlerindeki hanelerde yaşayan en yaşlı erkeğin (babanın), diğer tüm hane üyelerine (genç erkek-

ler ve tüm kadınlar) hükmettiğini ortaya koyar. Ayrıca, hem erkekler hem de kadınlar arasında yaşa dayalı bir hiyerarşinin bulunduğunu öne sürer. Kalkınma sürecinde durumun nasıl bir hal aldığını anlamak için ise çalışmasında kırsal ve kentsel kadınların konumlarını karşılaştırır. Ataerkil ideolojinin her koşulda bulunduğunu, ancak kentlerde sanayileşmenin etkisiyle geniş ailenin yerini çekirdek aileye bıraktığını, bu durumun ise yaşlıların gücünü ve erilliği zayıflattığını vurgular. Kandiyoti'nin çalışması kentli kadının emek piyasasına katılımının aileleri tarafından kabul gördüğünü yansıtırken kırsal kadınların böylesi bir takdire sahip olmadığını ortaya koyar (Kandiyoti, 1977).

Kalkınmada kadının konumu yeni modernleşme ekolünde sorgulanır ve kalkınma politikalarının kadın erkek üzerindeki farklı etkisi olduğu vurgusu bu ekolün çalışmalarında ilk defa ele alınır.

1960'lı yılların sonlarına doğru, *Klasik Modernleşme* ekoli özellikle çatışmacı kuramın artan eleştirileri ile karşılaşır (Bendix, 1967; Eisenstadt, 1974; Frank, 1969). Bu eleştiriler özellikle tek yönlü kalkınma anlayışının evrimci varsayımlarına meydan okur (So, 1990: 53-59). Eleştirilere göre, Batı'nın üstünlüğüne olan vurgu *"Avrupa merkezli"*dir. *"Neden Batı ülkeleri evrimsel yolun en üst noktasındadır? Kavramsal zeminde Üçüncü Dünya ülkeleri neden en alta yerleştirilmiştir? Ve neden Batılı ülkeler modern ya da gelişmiş ve Üçüncü Dünya ülkeleri neden ilkel ya da geleneksel toplumlar olarak adlandırılmıştır?"* (So, 1990:54) Bu sorular ve eleştiriler "Üçüncü Dünya" ülkelerinin, Batılı kalkınma modelini takip etmek zorunda olmadığı iddasını ve bu ülkelerin Batı dışı modernleşme ve farklı kalkınma modelleri seçebilecekleri tartışmalarını gündeme getirir.

İkinci olarak, *klasik modernleşme* okulu, geleneksel kültürel değerlerin kalkınma üzerindeki olumlu etkisini görmezden gelmesi nedeniyle eleştirilir. Geleneksel değerlerin modernleşme sürecinde her zaman var olduğu iddia edilir. Dolayısıyla, geleneksel değerler kalkınmada engel oluşturmamakta, bazı durumlarda kalkınmada itici rol oynayabilmektedir (So, 1990). *Klasik Modernleşme* yaklaşımı ayrıca, uluslararası hâkimiyetinin kritik unsurlarını, örneğin sömürgecilik tarihini ve çok uluslu şirketlerin "Üçüncü Dünya" ülkelerinin ekonomileri üzerindeki etkisini görmezden geldiği için de eleştirilir.

Yeni Modernleşme Yaklaşımına Göre Kalkınmada Kadın

1970'lerle birlikte, modernleşme çalışmaları, kendilerine getirilen bu eleştirilerin bir kısmını gündeme almaya başlar. Bu dönemdeki çalışmalar "Üçüncü Dünya" kalkınmasının dahili kültürel değerler ve toplumsal kurumlar yoluyla nasıl meydana geldiğini açıklamaya çalışır (Huntington, 1984; Davis, 1987; Banuazizi, 1987; Wong, 1988). *Klasik Modernleşme* yaklaşımı ile *yeni modernleşme* çalışmaları arasındaki temel fark, *"yeni çalışmaların gelenek ve moderni birbirini red eden kavramlar olarak ele almaktan kaçınmasıdır"* (So, 1990: 61). Kültürel değerlerin gelişmiş uluslardan elden edildiği ve kalkınmaya sebep olan modern düşünce ve davranışları beraberinde getirdiği iddiasının aksine, *yeni modernleşme* çalışmaları geleneğin etkin rolünü sergilemeye çalışır. Dolayısıyla, geleneksel ve modern arasındaki karmaşık ilişkiyi açığa çıkarır (So, 1990).

Bu *yeni modernleşme* çalışmaları arasından, Banuazizi'nin (1987) 1977-1979 İran Devrimi incelemesi ve Davis'in (1987) Japon modernleşme sürecindeki dinin rolünü *"imparatora sadakat"* değeriyle beraber açıklayan çalışması özellikle dikkat çekicidir. *Klasik modernleşme* yaklaşımına göre, modernleşme laiklik ve ulusalcı ideolojileri ortaya çıkarır (Abercrombie ve diğerleri, 1984: 38). Modernleşme

özellikle geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Halbuki Banuazizi'nin İran üzerine yaptığı çalışması, modernleşmenin kaçınılmaz olarak laikliği getirmediğini ortaya koyar. 1977'de İran'da olduğu gibi, *"Laiklik karşıtı dini hareketler kurumsal ve tarihsel koşullar uygun olduğunda canlanabilir"* (So, 1990: 78). Benzer şekilde, Davis (1987) dinin ve *"imparatora sadakat"* değerinin Japonya'nın modernleşmesini nasıl şekillendirdiğini inceler. Davis, Japonya'da *"imparatora sadakat"* değerinin *"firmaya sadakat"*e dönüştüğünü ve bunun da işçilerin verimliliğini artırmaya yardımcı olduğunu iddia eder. Davis'e göre, Japon ekonomisi modernleştiğinde, Japon işçiler aidiyat hissiyle dine sarsılır. Klasik Modernleşme yaklaşımının varsayımlarının aksine, kalkınma sürecinde Japonya'daki işçilerin dini inançları güçlenir ve yazara göre bu durumun kalkınma üzerinde olumlu etkisi olur. Davis, kalkınmayla beraber dinin geleneksel olarak olumsuz kültürel değerler arasında yer almaması gerektiğini, aksine Japonya örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda kültürel unsurların kalkınma üzerinde olumlu etkisinin olabileceği varsayımını ileri sürer.

Klasik Modernleşme yaklaşıma göre, "Üçüncü Dünya" ülkeleri modernleştikçe Batılılaşacaktır. Oysa yeni modernleşme ekolündeki bazı düşünürlere göre ise tersi doğrudur. Örneğin, Huntington (1996:d5) *"dünyanın modernleştikçe daha az Batılı olduğunu"* iddia eder. Çalışmasında, çoğunlukla Batılı olmayan toplumların liderlerinin modernleşmenin peşinde olduklarını ve Batılılaşmayı reddetiklerini öne sürer.

Modernleşme sürecinde geleneksel değerleri farklı yorumlayan bu y*eni modernleşme* yaklaşımı, kadınların kalkınmadaki durumunu da anlamaya yönelik bir açılım getirir. Araştırmacılar, kadınların kalkınma sürecindeki değişen toplumsal konumlarını açıklamak için kültürel unsurlara odaklanmaya başlar. Örneğin, bu dönemde Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, kalkınmanın erkekler ve kadınlar üzerinde farklı etkileri olduğunu öne sürer (Kandiyoti, 1977, 1984, 1988; Berik, 1987,1989). Berik'in kırsal Orta Anadolu'daki halı dokumacıları üzerine yaptığı çalışması, 1980'lerde bu yana halı dokumacılığı gibi ihracata dayalı hafif sanayi neoliberal kalkınma stratejisinin, kadınların istihdama katılımlarını teşvik ettiğini yansıtır. Ancak, araştırma, ücretli işçi konumunda istihdama katılan bu kadın dokumacıların kendi yaşamları üzerinde güç elde edemediklerini ortaya koyar. Uzun saatler ve zor koşullarda çalışmaları sonucunda elde ettikleri kazançlarını hanedeki erkeklere veren kadın işçiler, ev içi işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumlulukları da eşlerinin katılımı olmadan sürdürmeye devam ettirirler. Araştırmalar, benzer bir durumun İran (Afshar, 1985) ve Afganistan'da (Moghadam, 1992) da yaşandığını yansıtır.

Benzer biçimde, Youssef (1974: 19-20) iktisadi kalkınma sürecinde Ortadoğu ve Latin Amerika'da yaşayan kadınların toplumsal konumlarını karşılaştırdığı çalışmasında, kültürel farklılıkların kadınların ekonomik konumları üzerindeki etkisini inceler. Youssef'un çalışması her iki bölgedeki birçok ülkenin 1970'te aynı ekonomik kalkınma aşamasında olmalarına rağmen, Latin Amerika'daki kadınların tarımdışı emek gücüne katılım oranlarının % 20 civarındayken bu oranın Ortadoğu'da % 4 olduğunu yansıtır. Youssef bu farkı kültürel unsurlara bağlar.

1970'lerde kalkınma çalışmalarında aynı sosyal sınıfa ait kadın ve erkeklerin de kalkınmadan farklı şekillerde etkilendikleri varsayımı öne sürülür (Boserup, 1970). Özellikle sosyal sınıf farkının altını çizen bu eleştiri, çatışmacı yaklaşım tarafından dikkate alınır. Modernleşme kuramına alternatif oluşturan çatışmacı ekol, modernitenin "geleneksel" toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini irdeler. Bu ekol Batı-

lı ülkeler tarafından finanse edilen, emek yoğun hafif sanayiye dayalı ekonomik büyümeyi destekleyen kalkınma politikalarının tüm toplumsal sınıf ve katmanlara eşit yarar getirmeyeceğini vurgular. Bir sonraki bölümde bu çatışmacı kalkınma ekolü içerisinde bulunan iki yaklaşım *(Kalkınma ve Kadın; Toplumsal Cinsiyet ve Kadın)* ele alınacaktır.

SIRA SİZDE 1

Kalkınmada Klasik ve Yeni Modernleşme Yaklaşımı arasındaki farklar nelerdir?

Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı

AMAÇ 4

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmayı nasıl etkilediğini açıklayabilmek.

Bazı düşünürler, çatışmacı kuram varsayımlarıyla gelişmiş ülkelerdeki kadın istihdamını analiz eder. Örneğin Benston (1972); Hartman (1976); Armstrong and Armstrong (1994). *Kalkınma ve Kadın* yaklaşımı bu düşünürlerin çalışmalarından ilham alır ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların ekonomik durumlarını benzer kuramsal yaklaşımla analiz eder (Boserup, 1970, 1977; Saffioti, 1978; Safa, 1983; Ward, 1984; Finlay, 1989; Moghadam, 1992). Bu kuram tarihsel maddecilikle, özne ve yapı zıtlığını birleştirir. Yaratıcı özneyi sosyal yapıyla olan çatışmasında örgütsel davranarak çıkarlarına sahip çıkan aktörler olarak görür. Bu ekol içerisinde yer alan farklı paradigmalar ise iki grupta sınıflandırılabilir: *Marjinalleşme yaklaşımı ve Sömürü yaklaşımı* (Elliot, 1977; Taplin, 1989; Tiano, 1987).

Marjinalleşme Yaklaşımı

Çatışmacı kuram, kadının toplumsal konumunun kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan sınıf çatışmalarına bağlı olduğunu iddia eder. Kadının toplumsal durumunu kapitalist üretim sürecindeki sınıfsal konumları belirler. Buna ek olarak, kadının üretim araçlarıyla ilişkisi de erkekten farklıdır. Bu farklılık kadın ve erkek arasındaki iş bölümünden kaynaklanır. Kadın ev içerisinde yeniden üretime yönelik işleri (yemek yapma, bulaşık ve çamaşır yıkama, ütü yapma, çocuk doğurma ve bakma, varsa hanede hasta ve yaşlıya bakma gibi) yaparken erkek kamusal alanda para kazanmak üzere ücretli iş dünyasına katılır. Ev içi emek kadın ve aile için değerlidir, oysa erkeğin emeği gibi ücretle değiştirilmez. Kadının ürettiği emek Marks'ın kavramsallaştırmasıyla *kullanım değeri*ne sahiptir. Ancak kadının ev içinde üstlendiği işler ve ürettiği bu kullanım değeri olan emek paraya dönüşmediğinden emeğinin *değişim değeri* yoktur. Erkek ise para kazanmak için çalışır; emeğinin karşılığını para olarak alır. Dolayısıyla, erkek para kazanan konumdadır ve emeği aile ve toplumun nezdinde kadının emeğinden daha değerlidir (Armstrong ve Arsmtrong, 1994). Bu durum erkeğin kadından daha üstün sayılmasını getirir. Özetle, çatışmacı kuram öncelikle ekonomik etmenleri ve kadının yaptığı işleri dikkate alır. Kadının ev içinde ve iş gücündeki durumlarını hem işverenlerin hem de ailelerin ihtiyaçları nezdinde inceler. Bu yaklaşıma göre kadın ve erkek arasındaki fark ataerkil ideolojiden beslenir.

Klasik yaklaşıma göre ataerkillik baba ya da ailenin en yaşlı erkeğince yönetilen aile biçimi olarak tanımlanır. Ancak feminist yazında "ataerkillik" sıklıkla, erkeğin diğer tüm toplumsal cinsiyetleri baskıladığı bir iktidar düzeni olarak tanımlanır. Ataerkilliğin kültürel temelli mi yoksa ekonomik temelli mi olduğu sorunsalı ise tartışmalı konudur.

Çatışmacı kuramın kavramsallaştırmasına dayanarak kalkınma ve kadın yazınındaki *Marjinalleşme* yaklaşımı kapitalist üretimin kadınları kamusal alandaki üretimden ve emeğin üzerindeki siyasi dentimden ayırdığını öne sürer (Elliot 1977) Erkek kamusal alanda iş gücüne para karşılığında meta *üretmek* üzere katılır. Kadın ise ev içindeki yukarıda sözü geçen işleri yapar ve bir sonraki nesli -yani gele-

ceğin iş gücünü oluşturacak çocukları- doğurur ve onların bakım hizmetlerini üstlenir, emeğini *kullanım değeri* biçiminde kapitalizmin devam etmesi için *yeniden üretime* katar. Ancak, bu durum kadınların ev dışındaki kamusal alandaki üretimden uzak düşmeleri ve erkeklere özellikle ekonomik açıdan bağımlı olmaları anlamına gelir. Kadın evde kalarak *marjinalleşir* ve kaynaklara erişemez konumda kalır. Bu durum kadının toplumsal konumunu olumsuz etkiler.

Marjinalleşme tezine göre, modernleşme söyleminde yer alan eşitlikçi vurguya rağmen, özellikle kalkınma sürecinde kadının ekonomik ve toplumsal marjinelliği artar. Örneğin, *Kalkınmada Kadın* (Modernleşme) yaklaşımına ilk eleştiriyi getiren düşünür Boserup (1970) Latin Amerika'daki kalkınma sürecinde, geleneksel çiftçilikten modern çiftçiliğe geçişin kadınla erkek arasındaki bilgi ve eğitim seviyeleri arasındaki farkı derinleştirerek erkeğin toplumsal itibarının artırdığını iddia eder. Boserup (1977) bu durumun sebeplerini şu şekilde açıklar:

"Hem kadın hem de erkek kalkınmanın mağdurları olabilirken, kadının modern üretim sürecine erişimi daha sınırlıdır. Çünkü (1) aile sorumlulukları kadını erkekden daha az hareketli kılar, (2) kadının çalışacağı işler geleneksel yapıdan ötürü sınırlıdır, (3) eril yapıdan ötürü genellikle kadınlar daha az eğitime ve teknik bilgiye erişir, (4) işe alımlarda, bu engeller olmasa bile, kadın cinsiyete dayalı ayrımcılıkla daha sık karşılaşır, (5) erkek modern işletmeler tarafından tercih edilirken, kadın geleneksel üretimde çalışmaya devam eder" (Boserup, 1977: xii).

Marjinalleşme yaklaşımına göre, kadın kamusal alanda iş gücüne katılsa bile, ev içindeki sorumluluğu devam eder. Bu durum kadının iş yükünü artırır. Modernleşme ekolünün varsaydığı gibi kalkınma kadının toplumsal refahı ve konumunu koşulsuz geliştirmez. Bu yaklaşımda, kadının toplumsal konumunu belirlemede maddi koşullar ciddi öneme sahiptir. Ancak, üretim ilişkileri aynı zamanda ataerkil yapıya dayandığı için bu yaklaşım ekonomik analizin kalkınma sürecinde kadınların toplumsal konumlarını açıklamada yeterli olamayacağının bilincindedir.

Marjinalleşme yaklaşımına Engels'in öngürüsünü izleyerek (1972) toplumda cinsiyete dayalı iş bölümünü kadını erkeğe bağımlı kılan önemli bir etmen olarak görür. Erkeğin mülkiyete sahip olması, kadının emeğine de sahip ve hâkim olmasıyla sonuçlanır. Ev içi emeğin özelleştirilmesi, kadını ev içi üretim alanına hapsetmek, kadının ezilmesinin temelidir. Engels gibi kalkınmada *Marjinalleşme* ekolü de ailenin ekonomik bir birim olarak kadınların boyun eğmesinin ana sebebi olduğunu ifade eder.

Özetle, kalkınma ve kadın yaklaşımı içerisinde yer alan *Marjinalleşme* tezi, kalkınmanın genellikle ilk aşamasında kadının ekonomik ve toplumsal açıdan kenara itileceğini, ev içi üretime hapsolacağını ve böylece marjinalleşeceğini öne sürer. Kadının kapitalist üretim sürecinde geleceğin işgücünü doğurmak ve büyütmekle sorumlu olacağını ve bu durumun kadının marjinalliğini arttıracağını varsayar.

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı kadının marjinalleşmesi savıyla neyi öne sürer?

SIRA SİZDE 2

Sömürü Yaklaşımı

Marjinalleşme yaklaşımı gibi, sömürü yaklaşımı da kadının durumunu kapitalist üretim ve sermaye birikim sürecine bağlı açıklar. Ancak, *Sömürü* yaklaşımına göre, bu ilişkiler kadını sadece aile kurumu içinde baskılamaz aynı zamanda iş gücü içindeki konumundan ötürü sömürür (Elliot 1977; Taplin, 1989; Tiano, 1987). Yine de *Marjinalleşme* tezinin aksine, *Sömürü* yaklaşımı, kalkınmanın gelişmekte olan ülkelerde kadını sanayi üretiminde daha merkezî kıldığını öne sürer (Tiano,

1987). Bu yaklaşıma göre, kadın tarafından ev içinde gerçekleştirilen sorumluluklar, ticarileştirilmiş bir formda ücretli emek biçiminde kamusal alana taşınır. Örneğin, evde yemek yapan kadındır, gıda sektöründe de kadın işçi çoğunlukla istihdam edilir. Ya da evde çocuk ve hasta bakımı yine kadının sorumluluğundadır. Hastanalerdeki bakım hizmeti ya da kreşlerdeki sorumluluklar yine kadınlar tarafından gerçekleşir. Bu durum ücretlerle de ilgilidir. Kadın emeğini istihdam etmenin maliyeti, erkeği istihdam etmenin maliyetinden genelde daha düşüktür. Dolayısıyla, emek piyasasında kadının emeği erkeğe kıyasla "ucuz iş gücünü" oluşturur. Ayrıca kadın örgütlenmede ve sendikal haklarını aramada çoğu zaman çekimser kalmakta ve işverenden daha az talepkâr olmaktadır. Özetle, *Sömürü* yaklaşımına göre, kadın iş gücü kalkınmada sermaye birikimi açısından önemlidir.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı

AMAÇ 5 ***Kalkınmada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önemini ifade edebilmek.***

Yukarıda tartışılan *Kalkınmada Kadın ve Kalkınma ve Kadın* yaklaşımları kadına odaklanır. Kadının erkekle toplumsal düzendeki bağlantısını göz ardı eder. Bu eksikliği gidermek için Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı hem ev içinde hem de iş yeri gibi kamusal alanda kadın ve erkek arasındaki toplumsal bağlantıyı irdeler. Bu yaklaşım konuyu daha bütüncül ele alır ve kalkınmaya siyasi boyutu da eklemler.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı, Sosyalist-Feminist kurama dayanarak kadının özel alanda yeniden üretim sürecine katılmasının önemini vurgular. Bu görüşe göre, kadının gelir getirici faaliyetlerde çalışması yeterli bir politika değildir. Kadının ev dışı üretime katılırken erkeğin de özel alandaki iş bölümüne katılması gereklidir. Toplumsal cinsiyet temelli kalkınma yaklaşımı sosyal kalkınmayı önemser; sadece gelir getirici faaliyet yaratma amacıyla yetinmez, sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik toplumda bilinç oluşturmayı ve farkındalık yaratmayı amaçlar.

Bu yaklaşım kadını pasif özne olarak yorumlamaz, tersine kadın aktif öznedir. Kadın içinde bulunduğu olumsuz ve eşitsiz koşulları kabullenmez, değiştirmek için örgütsel mücadele verir. Bu mücadelesini ise yaklaşımının önemli bulduğu her türlü iktidara karşı verir.

Ancak diğer yaklaşımlarda olduğu gibi Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı da kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi yeterince analiz edememektedir. Kalkınma tartışmalarında, modernleşme ve çatışmacı kuramlar arasında ortak bir noktaya eğilme olduğunu savunan Portes' in (1990) izlerini yeni açılımlarda görmek mümkündür. Çatışmacı yaklaşımlarda, cinsiyet eşitsizliği, üretim bağlantılarından kaynaklanır. Toplumsal dönüşümün geçiş süreçlerinde, kadın kamusal ekonomik alandan çekilmekte, özel alanda sadece kullanım emeğini üretmektedir. Örneğin tarımda makineleşme ya da kırdan kente göç kadını tarımdan koparmakta ve "ev kadını" konumuna hapsetmektedir. Kadın kalkınma sürecininin ön aşamasında ekonomik ve sosyal açıdan marjinalleşmektedir. Toplumsal dönüşümün ileri safhalarında ise Marksist-Feminist ve Sosyalist-Feminist kuramlara göre kadın ekonomiye ucuz işgücü olarak katılmaktadır. Gerek *Kadın ve Kalkınma* yaklaşımı gerekse *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* yaklaşımı, ataerkil ideoloji kadının kaynaklara ulaşım imkânındaki sınırlılıklardan dolayı büyük ölçüde dezavantajlı konumda olduğunu vurgular.

Tüm bu tartışmaların ışığında, kalkınmanın ilk aşamalarında kadının marjinalleşmesinden, sonraki aşamalarında ise ucuz iş gücü kaynağı olmasından söz etmek mümkündür. Ancak, kadının sadece ekonomik ve sosyal açıdan değil, aynı zamanda ideolojik olarak da güçlenmesine ve toplumsal cinsiyete yönelik farkındalık yaratılmasına ihtiyaç vardır.

Özetle, kalkınma politikaları belli bir ideoloji çerçevesinde sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal dönüşümleri hedefler. İzlenen bu politikalar genellikle kadın ve erkek üzerinde farklı etkiler yaratır. Ataerkillik, sorunun temelini oluşturur. Ancak *Kalkınmada Kadın* yaklaşımına göre ataerkillik kültürel unsurlardan beslenir, *Kadın ve Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* yaklaşımlarına göre ise ataerkillik sadece kültürel değil aynı zamanda ekonomik ve siyasi temellidir (Gündüz Hoşgör 2010: 298-299).

Kadın Çevre ve Kalkınma Yaklaşımı

1970'lerin sonunda ortaya çıkan ekofeminist tartışmalar *Kadın, Çevre ve Kalkınma* yaklaşımının temelini oluşturur. Ekofeminism çevre, ekoloji ve feminist unsurları birlikte ele alır. Bu görüşe göre kadının erkek tarafında ezilmişliği ile doğanın kültür tarafından yok edilmesi arasında paralellik vardır. İkisinde de temel iktidar unsuru yine kalkınma planlarındaki ataerkil ideolojiye dayalı bilimsel yaklaşımlardır (Mies ve Shiva, 1990). 1980'lerin sonunda ortaya çıkan görüşlerde, örneğin Mies (1986) ve Shiva'nın (1989) eserlerinde geçimlik tarım her ne kadar romantik olarak yorumlansa da desteklenmesi gerektiği savunulur.

Kalkınmakta olan ülkelerde, *Kadın, Çevre ve Kalkınma* yaklaşımı Hindistan'da yerel ormanları korumaya yönelik kadınların başlattığı *Chipko(Sarılma)* eylemiyle başlar. *"Aşağıdan-yukarıya"* doğru başlayan, yerel Hintli kırsal kadınların örgütlediği bu hareket, sulama ve enerji ihtiyacı karşılamak üzere Hindistan'daki ormanların kesilerek barajların kurulmasına karşı bir eylemdir. Bu süreçte 100,000'nin üzerinde insan yerinden edilir. Baraj inşaatlarını protesto etmek üzere bölgede yaşayan kırsal kadınlar ağaçlara sarılarak inşaatları durdurmak ister. Hareket de zaten adını bu eylemden alır.

Chipko eylemi baraj inşaatlarını durduramasa da 1985 yılında Nairobi'de toplanan Çevre Formunda gündeme gelir. Eylemden ötürü kadınlar *doğa-dostu* olarak yorumlanır ve *Kadın, Çevre ve Kalkınma yaklaşımı da* böylece gündeme gelir. Günümüzde benzer hareketler devam etmektedir.

Kadın, Çevre ve Kalkınma yaklaşımı kendi içerisinde de farklılıklar içerir. Bir grup ekonomik kalkınmanın önemli olduğunu vurgulamakla birlikte doğanın korunmasının da (sürdürülebilir kalkınmanın) gözetilmesi gerektiğini savunur. Yine bu yaklaşım alternatif kalkınma modellerine öncülük eder. Örneğin, yeşil enerji - güneş, rüzgâr, biogaz gibi yenilenebilir çevre dostu alternatif enerji kaynaklarının - yaratılması ya da enerjinin verimli kullanılmasının önemini bu yaklaşım gündeme getirir (Heinrich Böll Stiftung Derneği, 2009).

Neden kadınlar çevre dostudur? İktisadi kalkınma uzmanlarına göre toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde kadın düşük statülü ve yeniden üretim süreciyle ilgili rolleri üstlenir. Bu roller çevre ile bağlantılıdır. Örneğin, kadın kırsal alanda tarlalarda çalışan, şifalı otları ayırabilen kişidir ya da kullanım ve içme suyunu taşıyan, ormandan yakacak getiren, dolayısıyla uzun süre doğada bulunan yine kadındır. Kısaca kadın doğayla iç içedir. Diğer bir görüşe göre ise kadın da doğa gibi doğurgandır, dolayısıyla doğurduğunu kollayandır (Mies, 1986).

"Aşağıdan-yukarıya" kalkınma yaklaşım modeli, yerelin kendi ekonomik ve sosyal geleceğini şekillendirilemesine fırsat sunan katılımcılığı, uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği ön planda tutan bir kalkınma yaklaşımıdır. Model, yerelde örgütlenmeyi ve demokratik katılımı önemser. Hükümet dışı örgütler tarafından benimsenir ve uygulanır. *"Yukarıdan-aşağıya"* kalkınma yaklaşımında ise kararlar merkezden ve genellikle kamu kurum ve kuruluşları tarafından alınır.

Ancak bu yaklaşım ve benzetmeler kalkınma yazınında eleştirilir. Özellikle kültürün doğadan daha güçlü varsayılmasının, erkeğin de kadından daha güçlü varsayılması anlamına gelmesi olumsuz karşılanır. Yaklaşımın biyolojik temelli farklılıklara dayanması, hak temelli (örneğin kadın yurttaş hakkı gibi) önermeleri yok sayması, bir diğer eleştiri unsurudur.

Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi Yaklaşımı

Bu yaklaşım radikal feminist söylemden beslenir. Kadın insan hakları kapsamında özellikle uluslararası yasal sözleşmelerde kadının güçlenmesi gündeme gelir. Kadının sağlık hizmetlerine, mülkiyet haklarına, kredi kullanımı, eğitim ve istihdam koşullarına erkekden daha sınırlı erişmesi; siyasette eşit temsil edil(e)memesi ve aile içi şiddettin mağduru olması gibi temalar ekseninde kadının güçlenmesi önemsenir.

Kadının doğurganlığını ve vücudu üzerinde kontrolünün bulunması kadının güçlenmesinin ilk şartıdır. Kadın ailesinden önce kendi yaşamını planlamalıdır. *Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi* yaklaşımına göre doğurganlık haklarına erişmesi ki - bunlar arasında ne zaman ve kaç çocuk sahibi olacağına karar vermesi - kadının toplumun diğer tüm alanlarına eşit katılımı sağlayacaktır. Örneğin, çocuk doğurmaktan ötürü işten ayrılmayacaktır.

Kadının erkekle aynı haklara ve kaynaklara erişmesi yaklaşımın temel amacıdır. Bunun gerçekleşmesi ise ancak kadının güçlenmesiyle ve haklarına sahip çıkmasıyla mümkündür. Kadının güçlenmesi sürdürülebilir kalkınmanın ve insan haklarının gerçekleşmesinin temel unsurudur.

Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi yaklaşımı sağlık ve doğurganlıkla ilgili kalkınma programlarına öncelik verir. Kadın güçlendiği anda ailede güçlenecektir. Bu durum gelecek nesillerinde güçlü olması anlamına gelecektir. Her ne kadar doğurganlığa vurgu yapsa da, yaklaşımda kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik biyolojik temelli değildir. Aksine eşitsizlik toplumsal inşa edilir. Dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik değişebilir. Bunu sağlayabilmek için *Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi* yaklaşımı eşitsizliğin beslendiği kültürel unsurları değiştirmeyi önemseyen bir yaklaşım öne sürer.

Kadının toplumsal konumunu yaşı, bulunduğu sosyal sınıfı, kentte ya da kırda yaşıyor olması belirler. Bu farklardan ötürü kadınların yaşam seçimleride farklılık içerir. Yaklaşım kalkınma projelerinde savunmasız, müdafasız ve hassasiyet gerektiren kadın gruplarına, (örneğin yoksul kadınlara, etnik kadınlara, kırsal alanda yaşayan kadınlara, mültecilere, kız çocuklarına vb.) öncelik verir. Bu kadınların güçlenmesini sağlayacak kalkınma programlarının uygulanmasını savunur.

KALKINMADA TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKASI

Kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini açıklayabilmek.

Kalkınmada kadın ile ilgili süre gelen tartışmalar özellikle uluslararası platformda toplumsal cinsiyet politikalarının kalkınma sürecine nasıl dahil edileceğini, uygulanacağını ve değerlendirileceğini gündeme taşıdı. *Toplumsal Cinsiyet Politikası* özellikle kamuyu ilgilendiren kalkınma program ve politikalarının planlama, uygulamala ve değerlendirme aşamalarında kadınların ve erkeklerin nasıl farklı etkilenebileceklerini göz önünde bulundurulmasını önerir. Böylece çoğulcu bir yaklaşımla farklı grupların aynı politikadan nasıl etkilebileceği tahmin edilir. Örneğin,

kırsal alanda kadınları güçlendirmeye yönelik verilmesi planlanan kredi teşfikleri, hanedeki ataerkil ideoloji engelini aşarak kadına ulaşamayabilir. Bu durumda farklı bir teşfik yöntemi planlanmalıdır.

Toplumsal Cinsiyet Politikası kavramının fikri 1985 yılında Nayrobi'de gerçekleşen Üçüncü Dünya Kadın Konferansında geliştirildi. Yaklaşım Birlemiş Milletler tarafından geliştirildi. 1995 tarihinde Dördüncü Dünya Kadın Konferansında resmî olarak açıklandı. Daha sonra bu yaklaşım *Birleşmiş Milletlerin Binyıl Kalkınma Hedefleri* kapsamında uygulandı.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri'nin Yol Haritası'nın bir parçası olarak 2000 yılında onaylanan, BM'nin genel misyon ve hedefleri çerçevesinde uygulanacak olan Binyıl Kalkınma Hedefleri sekiz hedefi içerir. Bu hedefler ise şunlardır:

"Hedef 1: Aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırmak,
Hedef 2: Herkes için evrensel ilköğretim sağlamak,
Hedef 3: Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak,
Hedef 4: Çocuk ölümlerini azaltmak,
Hedef 5: Anne sağlığını iyileştirmek,
Hedef 6: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek,
Hedef 7: Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak,
Hedef 8: Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmaktır. "Eylül 2000'de gerçekleşen Binyıl Zirvesi'nde katılan 191 ülke, yoksulluğu yarı yarıya azaltmayı da içeren Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne 2015 yılına kadar ulaşma kararı almıştır. Bu ülkeler arasında Türkiye'de bulunmaktadır" (http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=248).

KIRSAL KALKINMA VE KADIN

AMAÇ 7

Kırsal kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini tartışabilmek.

Kırsal kalkınma, kırsal alandaki bireylerin yaşamlarını düzenlemeyi ve toplulukların sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerini katılımcı bir yaklaşımla yeniden inşa etmeyi hedefler. Tarımdaki küçük üretici, ortakçı ya da topraksız konumdaki yoksul çiftçi kırsal kalkınmanın öznesini oluşturur. Kırsal kalkınma tarım ve tarım dışı gelir getirici faaliyetleri, kırsal sanayiyi ve kırsal alanda yaşayan özellikle çocuk, genç ve yaşlılara yönelik sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimlerini toplumsal cinsiyet *politikalarıyla* ele alınmasını savunur.

Kırsal gelirdeki eşitsizliklerin giderilmesi ve kentsel alanda yaşayanlarla, kırsal alanda yaşayanların vatandaşlık haklarına ve kaynaklara eşit erişmelerini sağlamaya yönelik politikalar, kırsal kalkınma tanımı içerisinde yer alır. Aynı zamanda kırsal kalkınmaya yönelik politikalar, kırsal yoksulu güçlendirmeyi ve dolayısıyla bir ülkedeki ekonomik ve sosyal refahı artırmayı hedefler. Bu nedenle, kırsal kalkınma stratejileri başta bölgesel, sınıfsal, toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklar gibi farklılıkları gözetmek durumundadır.

Kırsal kalkınma politikaları kırdan kente yönelik göçü durdurmayı hedeflememekle birlikte, kırsalda bir çekim alanı yaratmayı ve kırsalda yaşayanın kendi yaşamı üzerinde karar hakkının bulunmasını ve yerinde refahın artmasını savunur. Bunun uzun soluklu gerçekleştirilebilmesi için ise kırsal kalkınmada sürdürülebilirliğin önemsenmesi ve birçok unsurun bir arada ele alınması gerekir. Tarım ve tarım dışı istihdam, kırsal yoksullukla ve yoksunlukla mücadele, vatandaşlık hakla-

Tarımdaki istihdamın %45.2'ini kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlar, %46'sını ise ücretsiz aile işçisi oluşturmaktadır. Tarım sektöründeki 2 milyon 446 bin kadının %76'sı ücretsiz aile işçisi olarak istihdama katılmaktadır (TUİK 2010). Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de çalışan her iki kadından birisi tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda istihdam edilmektedir. Her ne kadar kadınların tarımında önemli bir ekonomik rolü olsa da emekleri karşılık bulmamakta ve ücretsiz aile işçisi sınıflandırması altında kavramsallaştırılmaktadır.

Kırsal Kadın Kooperatifleri (şekil 1): Kırsal alanda kadının krediye erişimi ve pazarlama kooperatiflerine katılımı sınırlıdır. Bu sınırlı katılım kısmen 1990 yılına kadar geçerliliği koruyan Medeni Kanunun 159. maddesinden kaynaklanıyordu. Kanuna göre evli bir kadının çalışmak ve kredi almak için kocasının iznini alması gerekiyordu. Bu kanunun değişmesine rağmen ataerkil ideolojinin etkisi bir kaç örnek uygulama dışında kırsal alanda devam etmektedir. Kırsal kadın özellikle tarımsal girişimlere yatırım yapmak için kaynaklara ve pazara erişim konusunda dezavantajlı durumdadır.

rına erişimde toplumsal cinsiyet farklılığının göz önünde bulundurulması, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi gibi hususlar yerinde kalkınma, kırsal alanda istihdam yaratma, sağlık eğitim gibi temel hizmetlere kırsal alanda eşit erişim imkanı sağlama ve kararlara katılım alt başlıkları altında ele alınır.

Kırsal alanda kadının toplumsal konumunu, ulusal kalkınma politikalarının yanı sıra bölgesel düzeyde uygulanan küçük ölçekli (mikro havza uygulamalari gibi) uygulamalarda etkiler. Bu mikro ölçekte uygulanan kırsal kalkınma programları hükümet dışı sivil örgütler, vakıf ve kooperatifler tarafından yürütülür. Programlarda uluslararası kuruluşların desteği söz konusudur.

Türkiye'nin nüfusu kırsal bir nüfus olmaktan kentsel bir nüfus olmaya doğru dönüştü. 1920' lerde nüfusun %75'i kırsal alanda yaşarken 2008'de bu oran % 25'e düştü. Bu süreçte, hem kadınların hem de erkeklerin işgücüne katılım oranları da azaldı. 1980'li yılların sonlarında erkekler için %81; kadınlar için %34 olan işgücüne katılım, 2008 yılında azalarak erkekler için % 70'e; kadınlar için ise % 25'e geriledi. İş gücünün ekonomik sektörlere göre dağılımına bakıldığında, Türkiye'nin zaman içinde tarım sektörünün ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapıdan sanayi ve özellikle hizmet sektörünün ağırlıkta olduğa bir ekonomik yapıya geçmiş olduğu görülmektedir. Günümüzde, iş gücünün dörtte birinden daha azının tarım sektöründe (%24.7); yüzde 27'sinin sanayi sektöründe ve diğer yarısının ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2010).

Şekil 3.1

Fotoğraf: Ayşe Gündüz Hoşgör, Antakya, 2008

Şekil 3.2

Fotoğraf: Özgür Çetinkaya, Trabzon, 2007

Türkiye'de Balıkçılık Sektöründe Kadının Konumu (Şekil 3.2 ve Şekil 3.3): Karadeniz Bölgesinde kırsal alanda kadınlar tarım dışı üretim faaliyetlerine de katılmaktadırlar. Örneğin, küçük balıkçılıkla geçimini sağlayan hanelerde balıkçı eşleri tarlayla, bahçeyle de ilgilenmenin yanı sıra, ağlara kurşun ve mantar dizme ya da ağ tamiri konusunda eşlere destek vermektedir. Dışarıya ağ ören balıkçı eşleri olduğu gibi zaman zaman eşleriyle balığa çıkan kadınlar da vardır. Bölgede ayrıca kadınlar balık temizleme ve paketleme gibi üretim faaliyetleri yapan firmalarında istihdam edilmektedir (Gündüz Hoşgör, 2007)

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden başlayarak insan haklarının korunması için yapılan bütün çalışmaların, özellikle yasal düzenlemelerin, kadınları yeterince içermediği, hatta ihmal ettiği görüşünde olan kadın hakları savunucuları ' insan hakları ' kavramının yeterli olmadığını, kadınların haklarına dikkat çekmek için ' kadının insan hakları' ifadesinin kullanılması gerektiğini savunuyorlar.

Şekil 3.3

Ege Hoşgör, Trabzon, 2007

Özet

AMAÇ 1 *Sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet arasındaki kuramsal ilişkiyi kurabilmek.*

Kalkınma belirli bir ideoloji ekseninde toplulukların sosyal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerini inşa etmeyi hedefler. Kalkınma politikaları da politikalar sosyal ve ekonomik eşitsizliği gidermeye yönelik politikaları içerir. Hedeflenen toplumsal dönüşüm katılımcı yaklaşımla yön bulmayı ve sürdürülebilir kalkınma unsurlarını içermeyi önemser. Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

AMAÇ 2 *Toplumsal cinsiyet ve kalkınma ilişkisinin çeşitli kuramlardaki açıklamalarını karşılaştırabilmek.*

Kalkınma farklı disiplinler tarafından farklı tanımlanır ve değişik göstergeler üzerinden ele alınır. Örneğin, iktisatçılara göre niceliksel büyüme kalkınmanın temelini oluşturur. Öyle ki *Gayri Safi Milli Hasıla* veya *Gayri Safi Yurt İçi Hasıla* gibi göstergeler temel kalkınma göstergeleridir. Teknokratlara göre kalkınma sanayileşmeyi ve teknolojik gelişmeyi içerir. Sosyologlar için ise durum farklıdır. Kalkınma *niceliksel* iktisadi büyümeden öte, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel eşitsizliğin giderildiği *niteliksel* toplumsal değişim sürecini hedefler. Bu yaklaşıma göre bir ülkenin kalkınmışlığını ölçmek için çocuk ölüm oranları, ortalama yaşam beklentisi, kadınların okullulaşma oranları gibi *insani kalkınma göstergeleri* dikkate alınmalıdır. Kalkınma ile ilgili farklılık tartışmaları, kalkınmanın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkisinin de farklı olduğu görüşünü gündeme taşımıştır. Özellikle kalkınmanın, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların göreceli toplumsal ve ekonomik konumlarını nasıl etkilediğine yönelik soruyu yanıtlamak amacıyla sosyal bilimciler ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlere odaklanmışlardır.

AMAÇ 3 *Feminist yaklaşımların nasıl farklı kalkınma politikaları ürettiğini fark edebilmek.*

Kalkınmada Kadın yaklaşımı, Liberal Feminizm ve Modernleşme kuramının varsayımlarına dayanır. Bu model, kalkınmanın kadını toplumsal ve ekonomik hayata dahil ederek özgürleşmesine imkân sağlayacağını varsayar. *Kalkınmada Kadın* yaklaşımı modern ve geleneksel değerler arasındaki ilişkiye odaklanır. Kadının içinde bulunduğu toplumda ikincil konumda olmasını din, töre, kültürel değerler gibi geleneksel unsurlara bağlar. Modernleşme sürecinde bu geleneksel değerlerin kendiliğinden ortadan kalkacağını ve kadının toplumsal konumunda olumlu değişimler getireceğini varsayar.

Kadın ve Kalkınma yaklaşımı ise kadının ekonomik rolleri ve sosyal sınıf farklarını gözeten Feminist-Marksist çatışmacı yaklaşıma dayanır. *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* yaklaşımı bu eleştiriden hareketle kadının gerek hane içinde gerekse kamusal alanda sistematik biçimde önemsiz sayılan rollere neden itildiklerini anlamaya yönelik çalışmalarıyla bilinen Sosyalist-Feminist yaklaşıma dayanır. *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* yaklaşımına göre, kadın erkek arasındaki eşitsizliğin çözümü iki koşula bağlıdır. İlki sosyal politikalarla cinsiyetler arası eşitliğin sağlandığı koşullarda kadınların ev dışı yani kamusal alandaki ekonomik faaliyetlere katılmalarıdır. Bu açıdan kalkınma sürecinde kadının eğitimi ve istihdamı önemli sosyal politikalar aracılığıyla teşvik edilmelidir. Ancak bu durum kadın erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmada yeterli değildir. Süreçte erkeklerin ev içi faaliyetlere katılmalarını artırmaya yönelik sosyal politikalar da uygulamaya konulmalıdır.

Kadın, Çevre ve Kalkınma yaklaşımının temelini ise ekofeminism oluşturur. Bu görüşe göre kadının erkek tarafında ezilmişliği ile doğanın kültür tarafından yok edilmesi arasında paralellik vardır. İkisinde de temel iktidar unsuru yine ataerkil ideolojiye dayalı kalkınma planlarındaki bilimsel yaklaşımlardır. Bu yaklaşım kalkınma sürecinde kadının çevre dostu olduğunu vurgular ve yeşil enerji gibi alternatif politikalar yaratmayı hedefler.

Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi yaklaşımı ise radikal feminist söylemden beslenir. Kadının doğurganlığını ve kendi vücudu üzerinde kontrolünün olmasını, güçlenmesinin ilk şartı olarak görür. 'Kadının insan hakları' kapsamında özellikle uluslararası yasal sözleşmelerde kadının güçlenmesi yaklaşımı gündeme gelir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmayı nasıl etkilediğini açıklayabilmek.

Kalkınma ve toplumsal cinsiyet ilişkisinde çatışmacı kuram öncelikle ekonomik etmenleri ve kadının yaptığı işleri dikkate alır. Kadının ev içinde ve iş gücündeki durumlarını hem işverenlerin hem de ailelerin ihtiyaçları nezdinde inceler. Bu yaklaşıma göre kadın ve erkek arasındaki fark ataerkil ideolojiden beslenir. Çatışmacı kuramdan çıkan *Marjinalleşme* tezine göre, modernleşme söyleminde yer alan eşitlikçi vurguya rağmen, özellikle kalkınma sürecinde kadının ekonomik ve toplumsal marjinalliği artar.

Kalkınmada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önemini ifade edebilmek.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı, Sosyalist-Feminist kurama dayanarak, kadının özel alanda yeniden üretim sürecine katılmasının önemini vurgular. Bu görüşe göre, kadının gelir getirici faaliyetlerde çalışması yeterli bir politika değildir. Kadının ev dışı üretime katılırken erkeğin de özel alandaki iş bölümüne katılması gereklidir. Toplumsal cinsiyet temelli kalkınma yaklaşımı sosyal kalkınmayı önemser, sadece gelir getirici faaliyet yaratma amacıyla yetinmez, sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik toplumda bilinç oluşturmayı ve farkındalık yaratmayı amaçlar.

Bu yaklaşım kadını pasif özne olarak yorumlamaz, tersine kadın aktif öznedir. Kadın içinde bulunduğu olumsuz ve eşitsiz koşulları kabullenmez, değiştirmek için örgütsel mücadele verir. Bu mücadelesini ise yaklaşımının önemli bulduğu her türlü iktidara karşı verir.

Kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini açıklayabilmek.

1960'ların sonunda başlayan ve günümüzde hâlâ devam eden kadın ve kalkınma ile ilgili feminist yaklaşımlar, 2000'li yıllarda *Toplumsal Cinsiyet Politikası* biçiminde gündemde yerini alır. Kalkınma program ve politikalarının planlama, uygulamala ve değerlendirme aşamalarında, kadınların ve erkeklerin bu program ve politikalardan nasıl farklı etkilenebileceklerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Çoğulcu bir kalkınma yaklaşımıyla farklı kadın gruplarının aynı politikadan nasıl farklı etkilenebileceği tahmin edilir. Bunun en önemli yansıması ise Binyıllık Kalkınma Hedefleri zirvesinde uygulandı.

Kırsal kalkınmada toplumsal cinsiyet politikalarının önemini tartışabilmek.

Kırsal alanda kadının toplumsal konumunu, ulusal kalkınma politikalarının yanı sıra bölgesel düzeyde uygulanan küçük ölçekli (mikro havza uygulamaları gibi) uygulamalarda etkiler. Bu mikro ölçekte uygulanan kırsal kalkınma programları hükümet dışı sivil örgütler, vakıf ve kooperatifler tarafından yürütülür. Bu programlara uluslararası kuruluşlarda destek verir. Öyle görünüyor ki önümüzdeki süreçte, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik devam ettiği müddetçe, kalkınma yazınında da kadınla ve toplumsal cinsiyet ile ilgili alternatif yaklaşımlar üretilmeye devam edilecek.

Kendimizi Sınayalım

1. Sürdürülebilir kalkınma nedir?
a. İnsan ile doğa arasındaki dengeyi kurmayı hedefleyen kalkınma yaklaşımıdır.
b. Doğal kaynakları tüketmeden kalkınmayı sağlamayı hedefleyen politikalardır.
c. İnsan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.
d. Kırsal alanda kalkınmayı sağlayacak politikaların uygulanmasıdır.
e. Toplulukların sosyal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerini inşa etmesinin hedeflenmesidir.

2. İnsani kalkınma göstergeleri nelerdir?
a. Yaşam uzunluğu ve okur yazarlık oranı
b. Okur yazarlık oranı ve eğitim düzeyi
c. Eğitim düzeyi
d. Yaşam kalitesi
e. Yaşam uzunluğu, okur yazarlık oranı, eğitim ve yaşam kalitesi doğrultusunda hazırlanan bir ölçümdür.

3. Aşağıdakilerden hangisi Kalkınmada Kadın Yaklaşımının varsayımlarından biri değildir?
a. Model kalkınmanın kadını toplumsal ve ekonomik hayata dahil ederek özgürleşmesine imkan sağlayacağını varsayar.
b. *Kalkınmada Kadın* yaklaşımı modern ve geleneksel değerler arasındaki ilişkiye odaklanır.
c. Kadının içinde bulunduğu toplumda ikincil konumda olmasını din, töre, kültürel değerler gibi geleneksel unsurlara bağlar.
d. Modernleşme sürecinde geleneksel değerlerin kendiliğinden ortadan kalkacağını ve bunun kadının toplumsal konumunda olumlu değişimler yaratacağını varsayar.
e. Sanayileşmiş toplumda kadın ev içi sorumlulukları ile var olur.

4. *Kadın ve Kalkınma* yaklaşımı hangi varsayıma dayanır?
a. Kalkınma sürecinde erkeğin de ev işlerini üstlenmesini savunur.
b. Kadının para kazanmasını önemser.
c. Kadının ekonomik rolleri ve sosyal sınıf farklarını gözeten Feminist-Marksist çatışmacı yaklaşıma karşıdır.
d. Kadının ev içi rollerini gözardı eder.
e. Kalkınma politikalarının kadın ve erkek üzerinde farklı etkisi vardır.

5. *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* yaklaşımı hangi feminist kurama dayanır?
a. Liberal Feminizm
b. Sosyalist Feminizm
c. Marksist Feminizm
d. Radikal Feminizm
e. Ekofeminizm

6. *Kadın, Çevre ve Kalkınma* yaklaşımı hangi varsayımı savunur?
a. Kalkınma sürecinde kadının çevre dostu olduğunu vurgular ve yeşil enerji gibi alternatif politikalar yaratmayı hedefler.
b. Kadının içinde bulunduğu toplumda ikincil konumda olmasını din, töre, kültürel değerler gibi geleneksel unsurlara bağlar.
c. Kadının ekonomik rolleri ve sosyal sınıf farklarını gözetir.
d. Yaklaşım kadın toplumsal ve ekonomik hayata dahil ederek özgürleşmesine imkan sağlayacağını varsayar.
e. Kadının ev içinde ürettiği emeğin kullanım değeri vardır.

7. *Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi* yaklaşımı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
a. Kalkınma sürecinde kadının ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmesini savunur.
b. Kadının doğurganlığını ve kendi vücudu üzerinde kontrolünün olmasını, güçlenmesinin ilk şartı olarak görür.
c. Kadının çevre dostu olması gerektiğini vurgular.
d. Kadının sosyal sınıf bilincinde olması gerektiğini öne sürer.
e. Kadının ekonomik yaşama katılımının gerektiğini vurgular.

8. *Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri* hangi unsuru **içermez?**
a. Aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırmak
b. Herkes için evrensel ilköğretim sağlamak
c. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak
d. Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmamak
e. Anne sağlığını iyileştirmek

9. Kırsal kalkınma ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Belirli bir ideoloji ekseninde kırsal alandaki bireylerin yaşamlarını düzenlemeyi ve toplulukların sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerini katılımcı bir yaklaşımla yeniden inşa etmeyi hedefler.
b. Kırsal kalkınma tarım ve tarım dışı gelir getirici faaliyetleri, kırsal sanayiyi ve kırsal alanda yaşayan özellikle çocuk, genç ve yaşlılara yönelik sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimi toplumsal cinsiyet *politikalarıyla* ele alınmasını savunur.
c. Kırsal gelirdeki eşitsizliklerin giderilmesini ve kentsel alanda yaşayanlarla, kırsal alanda yaşayanların vatandaşlık haklarına ve kaynaklara eşit erişmelerini sağlamayı hedefler.
d. Oğlan çocuklarına kız çocuklarına nazaran daha fazla önem ve öncelik vermeyi hedefler.
e. Kırsal yoksulu güçlendirmeyi ve dolayısıyla bir ülkedeki ekonomik ve sosyal refahı artırmayı hedefler.

10. Aşağıdaki ifadelerden hangisi Türkiye'deki kırsal kadının konumunu **tanımlamaz ?**

a. Kırsal kadın eğitim imkanlarına sınırlı erişir.
b. Kırsal alanda kadın kredi imkanlarına sınırlı erişir.
c. Kırsal kadın ataerkil ideolojiden etkilenmez.
d. Kırsal kadın teknik bilgiye sınırlı erişir.
e. Türkiye'de çalışan her iki kadından biri tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda istihdam edilmektedir.

Okuma Parçası 1

HES'lerin Sosyal Etkileri: Kadınların Yaşamına Yeni bir Darbe

"Nehirler üzerinde kurulan Hidroelektrik Santraller (HES) yörelerde tüm insanların yaşamını etkilemekle birlikte kadınların yaşamını daha derinden etkiliyor. Evin temizliği, evde yaşayanların beslenme ihtiyaçlarının karşılanması, çocukların, yaşlıların, hasta ve sakat aile fertlerinin bakımı, bulaşıkların ve çamaşırların yıkanması, tarlanın sulanması, eğer evde bulunmuyorsa içme suyunun eve taşınması gibi faaliyetlerin hemen hemen tümü Türkiye'de kadın tarafından gerçekleştiriliyor. Feminist yazında ev içi yeniden üretim faaliyetleri olarak adlandırılan ve kadının karşılıksız emeğine dayanan bu uğraşlar nedeniyle kadınların suyla çok daha özel, daha sıkı bir ilişkisi bulunuyor. Temiz ve kullanılabilir suya erişimi kısıtlayan HES'ler işte bu yüzden kadınların yaşamına erkeklere nazaran daha özel bir darbe anlamına geliyor. Belirtmek gerekiyor ki Türkiye kırsalının bazı bölümlerinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da köye ve ve mezralarda su şebekesi bulunmuyor ve kadınlar temiz suyu uzun yürüyüşlerle sırtlarında taşıyarak derelerden alıp evlerine getiriyor. Dereler bu yörelerde ayrıca çamaşır yıkama gibi amaçlarla da kullanılıyor. Evlerinde yaşadıkları yerdeki kaynak suyunu veya köy çeşmesinden su kullanan kadınlar da HES'lerin yeraltı su kaynaklarını kurutması riskiyle karşı karşıya kalıyor. Kurutularak atık suların aktığı derelerin yaydığı ve özellikle çocukları etkileyen hastalıklar yine kadınlara yeni sorumluluklar doğuruyor. Son olarak eklemek gerekiyor ki HES'ler yapıldıkları yörelerde toplumsal barışı zedeleme riski de taşıyor. Bugünkü haliyle şirket politikaları sonucu halk HES isteyenler ve istemeyenler olarak ayrıştırılıp, karşılıklı öfke bilinçli olarak pompalanıyor. HES şirketlerine özel güvenlik kurma hakkının verilmiş olması, yeni çatışma risklerine davetiye çıkarıyor. Bunların yanında HES'lerin kırsal kesimin çok iyi tanıdığı, suyun az olduğu yer ve zamanlarda suyu kimin, ne kadar kullanacağıyla ilgili köylüler arasında çıkan kavgalara yenilerini ekleme ihtimali bulunuyor" (Hamsici, 2010: 269-270).

Kaynak: Hamsici, M. (2010). **Dereler ve İsyanlar: "HES HES HES! Hadi be sen de! Kes kes kes! Beni İyi dinle!",** Ankara: Nota Bene Yayınları.

Okuma Parçası 2

"*Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde Kuzey Avrupa ülkeleri farklılığı kapamaya çok yaklaşırken, Türkiye listenin alt sıralarında yer aldı".*

134 ülkede yapılan araştırmaya göre, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç, endeksin en üst sırasında yer aldı. Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan endekse göre, İzlanda yüzde 82,8'lik skorla, yüzde 100 toplumsal cinsiyet eşitliğine en yakın seviyeye ulaştı.

Afrika ülkeleri Lesoto ve Güney Afrika ilk kez endeksin ilk 10 ülkesi arasında yer aldı. Listenin ilk 10'u arasına giren diğer ülkeler ise Yeni Zelanda, Danimarka, İrlanda ve Filipinler. Türkiye ise yüzde 46,1'lik skorla Katar, Mısır, Mali, İran, Suudi Arabistan, Benin, Pakistan, Çad ve Yemen ile birlikte "toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından en kötü durumda olan ülkeler" arasında yer aldı. Birçok ülkenin cinsiyet eşitliği doğrultusunda bazı gelişmeler gösterdiği, ancak hiçbir ülkenin, ekonomik fırsat ve katılımcılık, eğitim, siyasi güç ve sağlık alanlarında aradaki farklılığı tamamen kapatamadığı belirtildi.

Kaynak: Star Gazetesi . 28/10/2009, (http://www.tumgazeteler.com/?a=5657312).

Okuma Parçası 3

Kırsal Kalkınmada Kadın

Diyarbakır / Eğil Köylerinde Kırsal Kalkınma ve Kadınlara Yönelik Üretim Çalışması kalkınma Merkezi tarafından yapılmıştır. Kalkınma Merkezi, kalkınmaya en fazla ihtiyacı olan kırsal ve kentsel alanlarda araştırmalar yapmak, projeler geliştirmek ve uygulamak, saha koşullarında gerçekçi, tekrarlanabilen modeller üretmeyi ve bu yolla toplumun tüm ilgili kesimlerinde kalıcı etkiler yaratmayı amaçlayan kâr amacı gütmeyen bir çalışma grubudur. Kalkınma Merkezi'nin çalışma sistemi ve örgütlenme yapısı, deneyimlerin paylaşılmasını, birlikte üreten bir gelenek ve kültürün oluşturulmasını ve katılımcı, saydam bir yönetim yapısını öngörmekte, yapılanmasını bu temelde gerçekleştirmektedir.

Kalkınma Merkezi Diyarbakır /Eğil köylerinde uyguladığı kırsal kalkınma çalışmalarında kadınlara yönelik üretim çalışmalarına öncelik vermektedir. Kalkınma Merkezi'ne göre "proje alanında kadınlar genel olarak yapılan işin sadece işçisi konumundadırlar. Yapılacak tarımsal faaliyetin ne olabileceği konusunda karar verme yetkileri sınırlıdır. Kadınların elde edilecek geliri kendilerince kullanabilecekleri faaliyetlerin geliştirilmesi bir ihtiyaç olarak tespit edilmiştir. Yapılan görüşme ve araştırmaların sonucunda proje alanında kadınlar tarafından dış mekân çiçekciliğinin yapılabileceği ve bu çalışmanın pazar alanının geniş olduğu görülmüştür. Diyarbakır ilinde ilk defa proje alanında yapılması için demonstratif bir çalışmanın başlatılmasına karar verilmiştir. Bu projede üretimin tüm aşamaları kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Geleneksel üretim faaliyetlerinde kadınlar tarla işleri için günün erken saatlerinde kalkıp kimi zaman yaya kimi zamanda araçla tarlaya gitmekte ve genelde güneşin altında uzun süre çalışmaktadırlar. Çiçekcilik faaliyetinde çalışma alanının evlerin bahçeleri oluşu ve seralarda gölgelikler yapılarak daha rahat çalışabildikleri için faaliyet kadınlar tarafından sahiplenilmiştir. Aynı zamanda elde edilen gelirin tatmin edici olması ve kazancın tamamen kadınlar tarafından değerlendirilecek olması sahiplenmeyi güçlendirmiştir. Tüm üretim ve pazarlama sürecinde Kalkınma Merkezi ve gönüllü bir uzman tarafından destek sunulmuştur. Satıştan elde edilen gelir kadınların adına açılan banka hesap numaralarına yatırılmıştır. Kadınlar, üretim sürecinde tohum, ekim yerinin hazırlanması, tohum ekimi, çıkış yapan fidanların bakımı ve torbalara yerleştirilmesi, sulama, ilaçlama, kasalama gibi teknik uygulamaları öğrenmişlerdir. Bunun yaninda bu dönemde dikimi yapılan mevsimlik çiçek çeşitlerini, hangi firmalardan temin edilip nerelere satılabileceğini, üretim için gerekli tohum, torf, viyol, poşet, kasa vb girdilerin maliyeti konusunda kayıt sistemi oluşturmuşlardır

Kaynak: Kalkınma Merkezi Derneği (2010). Diyarbakır/Eğil Köylerinde Kırsal Kalkınma: Bir Model Geliştirme Çabası, İstanbul: Gün Matbacılık

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" bölümünü gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Kuramsal Yaklaşımlar" bölümünü gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "*Kalkınmada Kadın* Yaklaşımı" bölümünü gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "*Kalkınma ve Kadın* Yaklaşımı" bölümünü gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "*Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* Yaklaşımı" bölümünü gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "*Kadın, Çevre ve Kalkınma* Yaklaşımı" bölümünü gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "*Kalkınma ve Kadının Güçlenmesi* Yaklaşımı" bölümünü gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmada Toplumsal Cinsiyet Politikası" bölümünü gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Kırsal Kadın ve Kalkınma" bölümünü gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Kırsal Kadın ve Kalkınma" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Klasik Modernleşme yaklaşımına dayalı çalışmalar 1960'ların sonunda eleştirilir. 1970'lerden itibaren yaklaşım kendilerine getirilen bu eleştirilerin bir kısmını gündeme almaya başlar. Bu dönemdeki çalışmalar "Üçüncü Dünya" kalkınmasının dahili kültürel değerler ve toplumsal kurumlar yoluyla nasıl meydana geldiğini açıklamaya çalışır. Örneğin Huntington, 1984; Davis, 1987; Banuazizi, 1987; Wong, 1988. *Klasik modernleşme* yaklaşımı ile *yeni modernleşme* çalışmaları arasındaki temel fark, "*yeni çalışmaların gelenek ve moderni birbirini red eden kavramlar olarak ele almaktan kaçınmasıdır*" (So, 1990: 61). Kültürel değerlerin gelişmiş uluslardan elden edildiği ve kalkınmaya sebep olan modern düşünce ve davranışları beraberinde getirdiği iddiasının aksine, *yeni modernleşme* çalışmaları geleneğin etkin rolünü sergilemeye çalışır. Dolayısıyla, geleneksel ve modern arasındaki karmaşık ilişkiyi açığa çıkarır.

Sıra Sizde 2

Marjinalleşme tezine göre, modernleşme söyleminde yer alan eşitlikçi vurguya rağmen, özellikle kalkınma sürecinde kadının ekonomik ve toplumsal marjinelliğini artar. *Örneğin, kalkınmada kadın* (modernleşme) yaklaşımına ilk eleştiriyi getiren düşünür Boserup (1970) Latin Amerika'daki kalkınma sürecinde, geleneksel çiftçilikten modern çiftçiliğe geçişin kadınla erkek arasındaki bilgi ve eğitim seviyeleri arasındaki farkı derinleştirerek, erkeğin toplumsal itibarının artırdığını iddia eder. Bu yaklaşım, kalkınmanın genellikle ilk aşamasında kadının ekonomik ve toplumsal açıdan kenara itileceğini, ev içi üretime hapsolacağını ve böylece marjinalleşeceğini öne sürer. Kadının kapitalist üretim sürecinde geleceğin işgücünü doğurmak ve büyütmekle sorumlu olacağını ve bu durumun kadının marjinalliğini arttıracağını varsayar.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Abercrombie, N. (Eds.). (1984). **The Penguin Dictionary of Sociology.** Great Britain: Penguin Books Ltd.

Afshar, H. (1985). "The Position of Women in an Iranian Village", **Women, Work, and Ideology in the Third World** (Der. H.Afshar), London: Tavistock.

Armstrong, P., & Armstrong, H. (1994). **Theorizing Women's Work.** Toronto: Garamond.

Banuazizi, A. (1987). "Social-Psychological Approach to Political Development", **Understanding Political Development.** (Der. M. Weiner and S. Huntington), Boston: Little Brown Press.

Beaujot, R. (1995). " Families", **Introduction to Sociology: A Canadian Focus.** (Der. J. J. Teevan and W.E. Hewitt), Scarborough, Ontario: Prentice Hall Canada Inc.

Bendix, R. (1967). "Tradition and Modernity Reconsidered", **Comparative Studies in Society and History,** 9: 292-346.

Benston, M. (1972). "The Political Economy of Women's Liberation", **Monthly Review,** 21(4), 13-27.

Berik, G. (1987). "From 'Enemy of the Spoon' to 'Factory': Women's Labour in the Carpet Weaving Industry in Rural Turkey". Paper presented at the meeting of Middle East Studies Association, New Orleans.

Berik, G. (1989). **Women Carpet Weavers in Rural Turkey: Patterns of Employment, Earnings and Status.** Geneva: International Labour Office.

Boserup, E. (1970). **Women's Role in Economic Development.** New York: St. Martin's Press.

Boserup, E. (1977). "Preface", **Signs,** 3(1): xi-xiii.

Eisenstadt, S. (1974). "Studies of Modernization and Sociological Theory", **History and Theory,** 13: 225-252.

Elliot, C. (1977). "Theories of Development: An Assesment. In Wellesley editorial Committee", **Women and National Development.** (Der.), Chicago: University of Chicago Press.

Engels, F. (1972) [1884]. **The Origin of the Family, Private Property and the State.** New York: International Publishers.

Finlay, B. (1989). **The Women of Azua: Work and Family in the Rural Dominican Republic.** New York, Westport, London: Praeger

Frank, A.G. (1969). **Capitalism and Underdevelopment in Latin America.** New York: Monthly Review Press.

Giele, J. (1992). "Promise and Disappointment of the Modern Era: Equality for Women", **Women's Work and Women's Lives: The Continuing Struggle Worldwide.** (Der. H.Kahne and J.Giele), Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press

Gündüz Hoşgör, A. (2010). "Türkiye'de Kırsal kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi kazanımlar", **Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Konferans Kitabı.** Koç Üniversitesi Yayını: Istanbul.

Gündüz Hoşgör A. ve Ö. Çetinkaya (2007). **Avrupa Birliği Uyum Politikaları Çerçevesinde, Türkiye'de Deniz Balıkçılığı Yapan Toplulukların Mevcut Sosyo-ekonomik, Kültürel Durumları ve Geleceğe Yönelik Senaryolar,** TÜBITAK SOBAG Projesi(No: 105K169).

Gündüz Hoşgör, A. (2001)." Convergence Between Theoretical Perspectives in Women-Gender and development Literature Regarding Women's Economic Status in the Middle East", **METU Studies in Development ,**28: 1-2.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri. (2010). **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Foğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler 1968-2008.** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Hamsici, M. (2010). **Dereler ve İsyanlar: "HES HES HES! Hadi be sen de! Kes kes kes! Beni İyi dinle!",** Ankara: Nota Bene Yayınları

Hartman, H. (1976)." Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", **Signs,** 1(3): 137-169.

Heinrich Böll Stiftung Derneği. (2009). **ERENE: Yenilenebilir Enerji İçin Avrupa Topluluğu.** İstanbul: Sena Ofset.

Huntington, S. (1984). "Will More Countries Become Democratic", **Political Science Quarterly,** 99: 193-218.

Inkeles, A. & D.H. Smith. (1974). **Becoming Modern.** Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kalkınma Merkezi Derneği (2010). **Diyarbakır / Eğil Köylerinde Kırsal Kalkınma: Bir Model Geliştirme Çabası,** İstanbul: Gün Matbaacılık.

http://www.kalkinmamerkezi.org/Default.aspx

Kandiyoti, D. (1977). "Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal Of Turkey's Women", **Women and National Development.** (Der. Wellesley Editorial Committee), Chicago: University of Chicago Press.

Kandiyoti, D. (1984)." Rural Transformation in Turkey and Its Implications for Women's Status", **Women on the Move: Contemporary Changes in Family and Society.** Paris: UNESCO.

Kandiyoti, D. (1988). "Bargaining with Patriarchy", **Gender and Society,** 2(3): 274-289.

Levy, M. (1967). "Social Patterns (Structures) and Problems of Modernization", **Readings on Social Change** (W. Moore and R.M. Cook), Eglewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Mies, M. (1986). **Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour.** London: Zed Books.

Mies, M & Shiva, V. (1990). **Ecofeminism.** London: Zed Books.

Moghadam, V.M. (1992). "Development and Women's Emancipation: Is There a Connection?",. **Development and Change,** 23(4): 215-255.

Parpart, J.L. (1995)." Deconstructing the Development 'Expert': Gender, Development and the 'Vulnerable'Groups", **Feminism Postmodernism Development.** (Marchand and J.L. Parpart), London and New York: Routledge.

Portes, A. (1983). "The Informal Sector: Definition, Controversy, and Relation to National Development" **Review,** 7(1): 151-174.

Rosen, B. (1982). **The Industrial Connection: Achievement and the Family in Developing Societies.** Chicago: Aldine.

Rostow, W.W. (1964). "The takeoff into self-sustained growth", **Social Change.** (A. Etzioni and E. Etzioni), New York: Basic Books.

Safa, H. (1983). "Women, Production, and Reproduction in Industrial Capitalism: A Comparison of Brazilian and U.S. Factory Workers", **Women, Men and the International Division of Labour.** (J. Nash and M.P.Fernande-Kelly), Albany: SUNY.

Saffioti, H. (1978). **Women in a Class Society.** New York: Monthly Review Press.

Shiva V., (1989). **Staying Alive,** London: Zed Books.

Smelser, N. (1964). "Toward a Theory of Modernization", **Social Change.** (Der. Etzioni A. and Etzioni E.), New York : Basic Books.

So, A. (1990). S**ocial Change and Development: Modernization, Dependency, and World System Theories.** Sage Library of Social Research 178. Newbury Park: Sage Publication.

Taplin, R. (1989). **Economic Development and the Role of Women.** Great Britain: Gower Publishing Company Limited.

Thomas A., and Potter D. (1992). "Development, Capitalism and the Nation State", **Poverty and Development in the 1990s.** (Der. T.Allen and A.Thomas), Oxford:Oxford University Press.

Tiano, S. (1987). "Gender, Work, and World Capitalism: Third World Women's Role in Development", **Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research.** (Der. B.B. Hess and M.M. Ferree), London: Sage Publication.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK). **2010. Rakamlar Ne Diyor? 2010.** Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Ward, K.B. (1984). **Women in the World-System: Its Impact on Status and Fertility.** New York: Praeger Press.

Wong, S. (1988). "The Applicability of Asian Family Values to Other Sociocultural Settings", **Search of an East Asian Development Model.** (P. L.Berger and H. M. Hsia), New Brunswick, NJ: Transaction Press.

Youssef, N. (1974). **Women and Work in Developing Societies.** Population Monograph Series no: 15, Institute of International Studies. Berkeley: University of California Press.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

4

Amaçlarımız

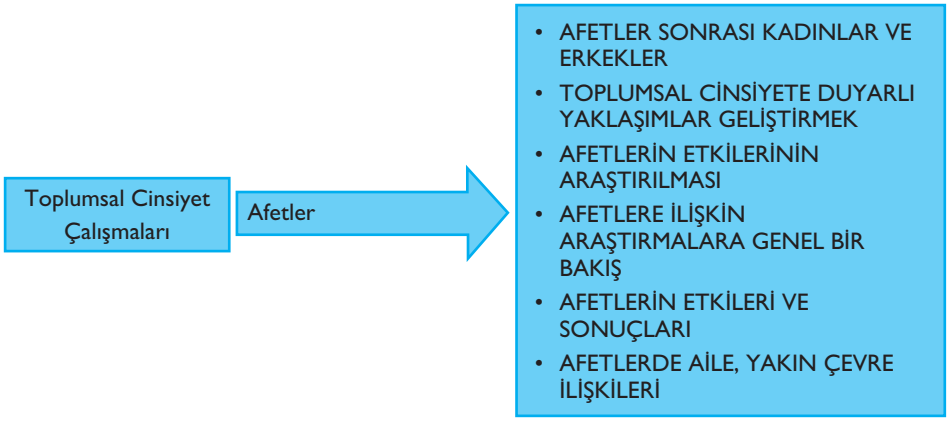
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Afetlerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisinin kavram ve boyutlarını ifade edebilecek,
- Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların, afetler sonrası iyileştirme süreçlerine etkilerini ayırt edebilecek,
- Afetlerin kadınlar ve erkekleri nasıl farklı etkilediğini ve bunları yaratan nedenleri betimleyebilecek,
- Afetler sonrası kadınlar ve erkeklerin zedelenebilirlikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi ifade edebilecek bilgi ve beceriyi kazanabilecek,
- Toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkan cinsiyet ayırımcılığı ve eşitsizliklerinin aile ve çevre ile bağlantılı olarak afetlerde nasıl etkili olduğunu açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Afetler
- Toplumsal Cinsiyet Rolleri
- Zedelenebilirlik
- Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Eşitsizliği

İçindekiler

Afetler

AFETLER SONRASI KADINLAR VE ERKEKLER

Afetlerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisinin kavram ve boyutlarını ifade edebilmek.

Bu ünitenin amacı, Türkiye'nin de sık sık karşılaştığı doğal afetlerin sonuçlarının toplumsal düzeyde, kadınlar ve erkekler açısından nasıl yaşandığını ortaya koymaktır. Toplumsal cinsiyet rolleri kavramı analiz birimi olarak kullanıldığında, kadın ve erkeklerin afetlerden nasıl etkilendiğini, farklı zedelenebilirlikler açısından nasıl değişimler yaşadığını ve bağlı olarak toplumsal cinsiyet rejiminin nasıl bir değişim geçirdiğini tartışmaktır.

Afetler sosyolojisi, sosyolojinin önemli bir dalıdır. Toplumsal değişimin bir parçası olarak afetler sonrası dönemler sosyal araştırmaların önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Afetlere maruz kalan topluluklarda kadınların ve erkeklerin afetlerin sonuçlarından farklı etkilendikleri bilinmektedir. Afetlerden korunma, etkilerinin azaltılması ve hayatın yeniden kurulmasında kadınların ve erkeklerin farklı bir uyum süreci yaşadıklarını araştırmalar göstermektedir. Özellikle afetler sonrası iyileşme dönemlerinde kadınlar ve erkekler geleneksel pratikleri ve bu pratiklerin uygulanmasında kullandıkları bilgileri farklı bir biçimde hayata geçirmektedirler.

Toplumsal cinsiyet temelli bilgilerin bu dönemlerde belirleyiciliği, kadınların ve erkeklerin yeni koşullara uyum ve yeni koşullarda hayatı sürdürme çabalarında ortaya çıkmakta ve deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Afetlerin yaşanması ile ortaya çıkan koşullarla bireylerin nasıl baş edeceğini belirleyen anahtar kavramlardan biri toplumsal cinsiyettir. Örneğin, afetlerden sonra gerek topluluk düzeyinde, gerekse hane düzeyinde yaşanan değişimleri anlama ve açıklama çabasında toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yapısı yararlı bir çözümleyici ögedir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet rolleri ve rejimi, zedelenebilirlik anahtar kavramlar olarak belirtilmelidir.

Kadınlar ve erkeklerin günlük faaliyetleri, sorumlu oldukları ve gerçekleştirdikleri işler afetler sırasında ve sonrasında farklı bir biçim almaktadır. Çoklu- afet riski taşıyan bölgelerde, örneğin, Hindistan, Bangladeş, Pasifik bölgesi ülkeleri (Fiji, Samoa ve adalar), Sahara-altı ülkelerinde (Somali, Etopya) de yapılan araştırmalar cinsiyete dayalı zedelenebilirlik ve eşitsizliklerin analizinde, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve sosyal yapıların var olan özelliklerinin, temel önemde olduğunu belirtmektedirler. Afetlerin uzun dönemli etkilerinin ve yarattığı sonuçların anlaşılmasında top-

Afetler, büyük depremler ve tsunamilerden, akıllı bombalarla yapılan savaşlara, volkanik piroklastik lav akışlarının insan yerleşimlerini kaplamasından, su baskınları, yer kaymaları ve yangınlara, nükleer kazalardan, sabotaj ve terörist hareketlere değişen biçimlerde ve farklı büyüklükteki yıkıcılıkları ile insan yaşamlarını alt üst eden olgulardır. Doğal afetlerin yeryüzünde biriken enerjinin boşalımı ile oluşan doğal süreçler olduğu ve enerjinin boşalımının hasarlara ve can kayıplarına neden olduğu bilinmektedir.

Her toplum kadın ve erkeklere farklı roller ve sorumluluklar yüklemektedir. Toplumların kadın ve erkekleri ayırt etme biçimi toplumsal cinsiyet rolleri kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavram " insanların eril ve dişil olarak üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş pratik anlamında" tanımlanmaktadır (Connell,1998:190).

lumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların daha etkin olduğunu vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır (Enarson, 2001; Neumayer ve Plümper, 2007; Ray-Bennett,2010).

Afetler çeşitli ölçütlerle sınıflandırılabilir; yıkım büyüklüğüne, doğal ya da insan eylemi ile yaratılmış olmasına, belirli bir kasıt taşıyıp taşımamasına, yerleşim yerine yakın veya uzak oluşuna, yerel veya bölgesel oluşuna göre birbirinden ayrılan özellikler taşıyabilirler. Bununla birlikte afetleri kabaca, doğal afetler ve insan eylemlerinden kaynaklanan afetler olarak ikiye ayırmak mümkündür: Doğal afetler ve insan eliyle yaratılmış olanlar. Doğal afetler, doğanın kontrol edilemez güçlerinin yarattığı büyük yıkımlar olarak tanımlanabilir. Depremler, yangınlar, tsunamiler, kıtlıklar, volkanik patlamalar, büyük fırtınalar, kasırgalar, yer kaymaları, su baskınları, salgınlar, çevresel yıkımlar bu gurupta yer almaktadır. İnsan eylemlerinden kaynaklanan afetler ise kasıtlı insan eylemleri sonucu oluşan ve kazara oluşanlar olarak ikiye ayrılabilir. Kasıtlı insan eylemleri olarak iç savaşlar, işgaller, uluslararası savaşlar, uluslararası terörizm, soy kırımlar, birinci grupta yer alırken nükleer ve endüstriyel kazalar sonucu oluşan büyük yıkımlar ikinci grupta yer almaktadır (Bkz. Tablo 4.1).

Tablo 4.1
Afetler

Kaynak: *L. J. Vale ve T. J. Campenalla, The Resilient City. Oxford Univ. Press. 2005:s.6.*

Doğal Afetler	**Yıkım/Ölüm Nedeni**	**Örnek**
Yangın	Yakma	Londra, 1666
Deprem	Yapıların çökmesi / Yangın	Tangshan,1976
Su baskını	Sular altında kalma	Lizbon,1755
Kuraklık	Açlık	Sudan, 2000
Yanardağ patlaması	Lav akışı	Pompeii, M.S.79
Tayfun	Yapıların çökmesi	Chittagong,1970
Salgın	Hastalıklar/Hastalık	Veba / 14.yy.ortası
İnsan Kaynaklı Afetler	**Yıkım/Ölüm Nedeni**	**Örnek**
Endüstriyel kazalar	Zehirlenme	Bhopal,1984
Nükleer kazalar	Radyasyon	Chernobil, 1986
Kasıtlı, hedef gözeten afetler	Bombalama	Beyrut, 1984
İç savaş	Bombalama	
Uluslararası savaş	Nükleer silahlar	I. ve II. Dünya Savaşları Hiroşima, 1945
Uluslararası terör	Patlayıcılar	Dünya Ticaret Merkezi, 11. Eylül 2001
	Biyolojik silahlar	Halepçe, Irak, 1988
İsyanlar	Silah kullanımı	ABD Şehirleri,1960'lar
Kentsel yıkımlar	Yerinden edilme	ABD Şehirleri,1950/1960'lar

Her iki gruptaki afetlerin ölüm ve yıkım getiren sebepleri çok çeşitli olsa da her biri oluştukları alanda büyük alt üst oluşlar yaratan ortak bir sonuca sahiptirler. Afetlerin neden olduğu yıkımlar ve ölümler, ülkeler ve bölgeler temelinde eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler ve yoksul ülkeler bu yıkım ve ölümlerden çok daha fazla pay almakta, aynı büyüklükteki depremler, örneğin, Nikaragua (1972) ve Kaliforniya'da (1971) farklı sonuçlar yaratmaktadır. Managua'da (Nikaragua) ortaya çıkan hasar, Kaliforniya'da (USA) olan hasara göre 80 kez daha büyüktür. Afetlerin yol açtığı kayıp ve yıkımlarla gelişmişlik arasındaki ilişkiyi afet incelemelerinde görmek mümkündür. Afetlere bağlı ölümlerin çoğu Afrika, Latin

Amerika ve Asya'nın gelişmekte olan ülkelerinde gerçekleşmektedir. Dünya Bankası Raporları, afetlerin neden olduğu ölümlerin %95'inin, dünya nüfusunun %66'sının yaşadığı yoksul ülkelerde olduğunu göstermektedir. Yıkıcı doğal olayların %40'ı, afetler nedeni ile ölenlerin %88'i Asya Pasifik bölgesinde yer almıştır (Gates, 2000:3).

Afetlerin neden oldukları sosyal, ekonomik, çevresel, politik değişimler daima, insanların büyük ölçekli göç hareketlerine, yaşam biçimlerinin değiştirmesine, bulundukları yerleşim yerlerinin altyapısının çökmesine veya bu yerlerin terk edilmesine, evsizliğe, ekonomik krizlere, demografik değişimlere neden olmaktadır. Afetlerin yerleşim yerlerine verdikleri zararlar, yapıların çökmesi, su, elektrik, iletişim altyapısının bozulması gibi fiziksel ve görülebilir olabilirken uzun dönemdeki çevresel yıkımı daha az görünen nitelikte olmaktadır. Afetler sonrasında insanların karşılaştığı en doğrudan sonuçlar, ölüm, yaralanma ve kayıplar dışında barınma sorunlarıdır. Örneğin, 19 Eylül 1985'te Meksiko şehrini vuran 8.1 büyüklüğündeki depremin ardından, 2000 ölümden ve 28 000 kayıptan başka 250 000 kişi evsiz kalmıştır. Afetin büyüklüğü, 800 000 kişiyi evlerini terk etmek zorunda bırakmıştır. Sonuç olarak 2 milyon kişi geçici olarak evsiz kalmıştır (Davis,2005:255-256). 19 Ağustos 1999' da olan Marmara Depremi de benzer büyüklükte bir afet olmuş ve 20 milyon kişiyi etkilemiştir. Sadece depremler değil, önemli bir doğal afet olan kuraklıklar, çevre koşullarındaki büyük değişiklikler da insanları etkilemektedir. Örneğin, Aral Gölü'nün suyunun boşaltılıp sulama amacıyla kullanılması ve gölün yatağının kuruması nedeniyle,100 000 kadar insan bölgelerinden ayrılıp başka yerlere göç etmiştir. Bu kaçışın yılda 30 000 kadar insanla devam ettiği ileri sürülmüştür (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 1997). Kuraklık çevre afetlerinin en büyüklerinden biridir. Örneğin, Afrika'da 1968-1975 yılları arasında, Moritanya, Senegal, Mali, Çad, Sudan, Etiyopya ve Somali'de yağmurun beklenenin yarısı kadar yağması ve çöl ısısının yükselmesi nedeniyle oluşan kuraklıktan 200 000 kişi ölmüştür. Geride kalanların büyük bir bölümü yer değiştirmiş ve hayatları büyük ölçüde değişmiştir (Abbot, 1999:260).

Afetlerin sonrasında yeniden yerleştirme ve barınma sorunlarının çözümü için çeşitli projeler uygulanmaktadır. Geçici yerleştirmelerde, kamplarda, çadırlarda, prefabrik konutlarda, altyapı sorunlarının yanı sıra yüksek toplumsal gerginlikler, psikolojik güvensizlikler, yeni yaşam şekline uyumsuzluk gibi birçok sorun yaşanabilmektedir. Belirsizliklerin yoğun olduğu bu dönemlerdeki yaşamda kadınlar ve erkekler farklı süreçler geçirmektedirler. Örneğin, ailenin tek gelir getireni olan kadınlar için gelir sağlamak bu koşullarda çok zordur. Öncesinde eşlerin gelirine bağımlı olarak yaşayan kadınların yeni süreçte, kendilerine bağımlı olan insanlara bakmaları, çocuklarını teslim edebilecekleri hizmetlere ulaşmaları ve bu nedenle çeşitli zorlukların üstesinden gelmeleri gerekmektedir. Ayrıca yaşanan afetler sonrası ciddi psikolojik ve fiziksel travmalar geçiren kadınların iş bulmaları, kendi işlerini kurmaları veya varsa kredi olanaklarına erişebilmeleri bu anlamda gereken tecrübeden yoksun oldukları için zor olmaktadır.

Afetlerin hemen sonrasında ortaya çıkan sonuçlar, kimi zaman belirgin, kolayca görünen, tanımlanabilen, ölçülebilen, kimi zaman da ölçülemeyen özellikler gösterirler. Kayıpların sayısal gerçekliğini tespit, ihtiyaçları tanımlama ve çözümleri etkin kılma adına afetlerden hemen sonrası dönemlerde yapılan incelemeler, tarama araştırmaları, insanların yüz yüze olduğu yeni koşulları ortaya koymak anlamında çok önemlidir. Ancak afetlerin toplumsal dokuda ve bireylerin hayatlarında yarattığı uzun dönemli etkilerinin incelenmesi, daha derinlemesine incelemeler gerektirmekte, ölçülemeyen ama o ölçüde önemli bilgilerin derlenmesi de tarama araştırmaları kadar önem taşımaktadır.

Afet yaşayan topluluklarda bireyler doğrudan ve dolaylı etkilerle, normal koşullara göre bütünüyle değişmiş bir çevre ve ilişkiler ağı içinde yaşamaya başlamaktadırlar. İster afeti bizzat yaşamış isterse afetle yakın çevresinin yaşaması nedeniyle yüz yüze gelmiş olsun, bireyler için artık 'normal' olmayan koşullar söz konusudur. 'Normal'e dönmek, yani geçici olarak barınılan yerden, yeni bir eve yerleşmek veya afet öncesindeki eve dönmek ve benzer yaşama koşullarını oluşturmak, zaman içinde yoğun çabalarla gerçekleşen bir olgudur (Fordham ve Ketteridge, 1998). Bu süreçte kadınlar ve erkekler hangi güçlüklerle karşılaşmakta, ne tür değişimler geçirmekte, hangi etkilere maruz kalmaktadırlar? Özellikle toplumsal rol ve sorumlulukları nasıl farklılaşmaktadır? Afeti yaşayan bireylerdir. Ancak afetten etkilenmiş bireylerden oluşan topluluklar ve bireylerin bu topluluktaki var oluş biçimleri birçok faktör etkisiyle şekillenmektedir. Bu faktörlerden bazıları, yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, sınıfsal konum, etnik köken, ırk gibi temel değişkenlerdir. Bunlar bireylerin afet karşısında tavır alışlarını ve sonrasındaki çabalarını etkilemektedir.

Türkiye, afetler açısından dünyanın sayılı yüksek risk bölgelerinden birinde yer almaktadır. Birinci derece deprem bölgesi olarak adlandırılan kısım, ülke yüzölçümünün %24'ünü kapsamaktadır. Nüfus olarak da toplam nüfusun %45'i birinci derece, %26'sı ikinci derece deprem bölgesinde yaşamaktadır (Arıoğlu ve diğerleri, 2000). Sadece depremler değil, su baskınları, orman yangınları, heyelanlar gibi çok çeşitli afetlere maruz kalınmaktadır. Bu nedenle, afetlere karşı korunma, afetler sonrası iyileşme dönemlerinde yaşananlar, afetlerin sonuçları, geliştirilecek tedbirler ve kriz yönetim bilgisi açısından, afetlere ilişkin üretilecek bilgi önem taşımaktadır (Kümbetoğlu ve User, 2010).

Büyük afetlerden biri Türkiye'de 1999'da Marmara bölgesinde yaşanan büyük depremdir. Bu deprem sonrasında, toplumsal olarak kriz dönemlerine daha hazırlıklı olmak gerektiği ortaya çıkmıştır. Yine aynı afet nedeniyle bazı kavramlar üstüne daha fazla durmak gerektiği anlaşılmıştır. Örneğin, zedelenebilirlik, dayanışma, yardım, risk, baş edebilme kapasitesi, depreme hazırlık, kriz yönetimi, farkındalık gibi. Bu kavramlar kadınlar ve erkekler açısından değerlendirildiğinde aşağıda yer alan sorular konuyu derinlemesine anlamak açısından ışık tutucudur:

- Afet sürecinde kadınların ve erkeklerin yaşamları nasıl değişmektedir ve bu değişimin onlar için anlamı nedir?
- Afetler sonrası kadınların ve erkeklerin değişen koşullara uyumları ve uyum sürecinde karşılaştıkları güçlükler nelerdir?
- Afetler sonrası kadınların ve erkeklerin yaşamında neler farklılaşmış, bu farklılıklar onları nasıl etkilemiştir?
- Kadınlar ve erkeklerin bu değişimlere tepkileri, cevapları nasıl olmuştur?
- Afetler sonucu kadınların ve erkeklerin kayıpları nelerdir ve yeniden oluşturmak zorunda oldukları hususlar nasıl farklıdır?
- Afetler sonrası kadınların ve erkeklerin rol ve sorumluluklarında bir değişim yaşanmış mıdır, bu nasıl olmuştur?
- Afetler sonrası kadınlar ve erkekler, hayatlarını yeniden kurarken hayatta kalma stratejileri nasıl farklılıklar göstermektedir? Yeniden başlarken sahip olabildikleri toplumsal destekler nelerdir?
- İçlerinde yer aldıkları en dar sosyal çevreden en genişine, diğer bireylerin sağladıkları destekler ve kaynaklar açısından, kadınlar ve erkekler nasıl güçlenmektedir?
- Yerel düzeyde var olan diğer gruplarla nasıl bir ilişki kurulmaktadır? Bu anlamda kadınların ve erkeklerin deneyimlerinde nasıl farklılıklar bulunmaktadır?

Kriz yönetimi kavramı, olağanüstü durumlarda kamu yönetimlerinin kamu düzenini korumak amacıyla, yasal kurallara bağlı olarak önlemler almasını içerir. Afetler sonrası doğan kayıpları azaltmak, kurtarma, acil yardım ve yeniden yerleşimleri uygulamaya sokmak, mali yardım, sağlık tedbirleri ve diğer yardımları organize etmek için yönetimler kriz masaları kurabilirler (Keleş, 2007: 17-19). Bu çalışmalar hem merkezi düzeyde hem de yerel düzeyde gerçekleştirilebilir.

Zedelenebilirlik, doğal afetlerin sonucunda, bir kişi veya grubun ve onların içinde bulundukları durumlara bağlı olarak, afetlere önceden hazırlık, afetlerle baş etme, direnme ve üstesinden gelme kapasitelerinin etkilenmesi olarak tanımlanmaktadır (Neumayer ve Plümer, 2007:551). Zedelenebilirliğin, fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bulunmaktadır. Fiziksel zedelenebilirlik, inşa edilmiş çevrenin hassasiyeti, etkilere açık olması olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik zedelenebilirlik, insanların toplumsal olarak mensup oldukları sınıf, tabaka, etnik azınlık, avantajlı veya dezavantajlı gruplarda olmaları nedeniyle daha az ayrıcalıklı olma hâlleri ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal olarak oluşan zedelenebilirlik ise kadınların ve erkeklerin sosyal rollerinden, hâkim toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliklerinden doğru ortaya çıkan olgudur. Risklere eşitsiz maruz kalışa işaret etmektedir. Çevresel zedelenebilirlik, doğal kaynaklardaki bozulmanın kapsamına ilişkindir. (Ginige, ve diğerleri,2009:26).

Bu sorular ancak toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla cevaplandırılabilir. Böylece toplumsal cinsiyet rollerinin afetlerin sosyolojik, antropolojik analizinde neden önemli bir öge olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak toplumsal cinsiyet rolleri kavramının kavranış biçimindeki yaygın hataya dikkat çekmek yararlı bir başlangıç noktası olacaktır. Toplumsal cinsiyet rolleri kavramı sadece kadınları veya kadınlıkla ilgili hâlleri çağrıştırmamaktadır. Bu kavram, kadın ve erkeklerin rol ve sorumluluklarına birlikte işaret etmektedir. Afetlerin ve sonrasındaki iyileştirme süreçlerinin toplumsal cinsiyet rolleri ile olan ilişkisinin tartışılmasında, bu konudaki yazında, iki ana yönelimi vurgulamak gerekmektedir:

1. Afetlerin önlenmesinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalığı yaratmak için eğitim vermek,
2. Kriz yönetiminde, toplumsal cinsiyeti temel ve etkinliği artırıcı bir öge olarak tespit edip bu konuda eğitime önem vermek (Enarson ve Morrow, 1998; Fordham, 1998; Enarson, 1998). Bu iki yönelimden ilki, afetler öncesi hazırlık ve afetlere karşı oluşturulacak zihinsel donanımla ilgilidir. Bireylerin farkındalığını artırmak ve toplumsal bilincin oluşmasını sağlamak amaçlanmaktadır. İkincisi ile afetler sonrası yaşanan kriz dönemlerinde gerçekleştirilecek çözümlerin daha yararlı olması hedeflenmektedir.

Toplumsal cinsiyet toplumsallık içinde oluşan bir olgudur. Yani biyolojik bir belirlenmecilikten çok, toplumsal olarak kurulmuştur (Connell, 1998). Bu inşa kadınların ve erkeklerin toplumsal statülerinin eşitsizliğine dayanmaktadır. Burada, iki cinsin toplumsal imkân ve kaynaklara eşitsiz erişimi ve kullanımları söz konusudur. Kadınlar ve erkeklerin tüm ekonomik, sosyal,kültürel, medeni ve siyasi haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlama yükümlülüğü aslında insan hakları sözleşmesi ile belirlenmiştir. Ancak uluslar arası kararlar, sözleşmeler ve bildirilere rağmen kadınlara karşı ayrımcılık devam etmektedir.

Afetler çeşitli ölçütlere göre sınıfladığında, doğal ve insan eliyle yaratılmış olanlar nelerdir, Açıklayınız.

SIRA SİZDE 1

TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI YAKLAŞIMLAR GELİŞTİRMEK

AMAÇ 2

Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların, afetler sonrası iyileştirme süreçlerine etkilerini ayırt edebilmek.

Afetlere ilişkin çalışmalarda toplumsal cinsiyetin en az sınıf kadar önemli bir boyut olduğu bilinmektedir. Toplumsal cinsiyeti önemli ve ana eksenlerden biri olarak kabul eden ve afetler sonrası iyileştirme sürecinde kadınların katkı ve çabalarını görünür kılmak için yaratılan iletişim ve dayanışma ağları, kadınların yıkıntılar arasındaki ağlayan ve kurban görünümlerini değiştirmek üzere çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar kadınların ve erkeklerin hayatlarını yapılandıran kültürel örüntüleri anlamaksızın, toplumsal konumlarını, sosyal güçlerini, farklı ihtiyaç ve rollerini kavramaksızın yapılacak plan ve çalışmaların, sürdürülebilir, verimli ve başarılı olamayacağını göstermektedir (Enarson ve Morrow, 1998).

"Afetleri ve sonrasını kadınların ve erkeklerin bakış açılarından, onların deneyimlerinden ve değerlendirmelerinden hareket ederek analiz etmek, afetlere ilişkin planlama, hazırlık ve iyileştirme süreçlerine önemli bir katkı" olmaktadır (Vinas, 2005:1).

Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımlar, afetlerin sonuçlarının üstesinden gelmek zorunda olan kadın ve erkeklerin farklı ihtiyaç ve talepleri için olabildiğince gerçekçi çözümler üretebilmenin aşağıda yer alan hedefler dikkate alınarak gerçekleştirilebileceğinin altını çizmektedir:

- Toplumsal cinsiyete duyarlı stratejilerin hayata geçirilebilmesi için politika yapıcıların ve uygulayıcıların farkındalığını geliştirmek,
- Toplulukların ve bölgesel grupların zedelenebilirlik ve riski azaltmaya karşı cinsiyet duyarlı farkındalıklarını çoğaltmak,

Afetler sonrası iyileştirme süreçlerinde kadınların katkılarını görünür kılmak için farklı kuruluşlar çeşitli grupları bir araya getiren ağlar oluşturmuşlardır. Örneğin, UN/ISDR (United Nations / Interagency Secretariat for the International Strategy for Disaster Reduction) isdr@un.org, USAID (Office of Women in Development, Gender Reach Project) Genderreach@dai.com, WHO / EHA / EHTP (Emergency Training Programme for Africa, Pan-African Emergency Training Programme).

- Yeniden yerleşme ve hayatı yeniden kurma süreçlerinde toplumsal cinsiyet rollerinin ve sorumluluklarının değişen yapısının kadınları ve erkekleri farklı etkilediğini vurgulamak,
- Afetler sonrası süreçlerde değişen koşullara uyum, yeni kaynaklara ulaşma ve/veya yaratmada kadınların ve erkeklerin farklı katkı ve çabalarına dikkat çekmek, afetler öncesinde var olan sosyal ilişkilere ve cinsiyet ilişkilerine kıyasla, değişiminin önemini ortaya koymak.

Kadınların ve erkeklerin afetler sonrası oluşan yeni koşullarda ki durumları oldukça açık bir biçimde farklılıklar gösterdiğinden, afet bölgelerinde yürütülen program ve projelerden her iki cinsin nasıl yararlanabildiği; bu uygulamaların planlama, uygulama ve sonrası değerlendirme çalışmalarında toplumsal cinsiyet duyarlılığı göz önüne alındığında nasıl yararlar sağlandığı Tablo 4.2'de görülmektedir.

Tablo 4.2
Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Yaklaşım

Kaynak: *P.L. Delaney ve E. Shrader, Gender and Past Disaster Reconstruction: The Case of Hurricane Mitch in Honduras and Nicaragua. LCSPG/LAG Gender Team. The World Bank. January, 2000. s. 10.*

Toplumsal Cinsiyet Duyarlı Olmanın Yararları	Örnekler
• Hedefi daha iyi belirleme / kaynakları en çok ihtiyacı olan insanlara ulaştırma	• Sessiz ve marjinal olanlara ulaşma (kadın ve erkek)
• Daha doğru hizmet sunma / gerçek ihtiyaçları karşılama	• Uygun evlerin ve suyun sağlanması, uygun yiyeceklerin sağlanması
• Gelecekteki afetlerde zedelenebilirliği azaltma	• Geçim için yardım, sosyal zedelenebilirliği hedef alma
• 'İkinci kuşak' afetlerin negatif etkilerini önleme	• Tecavüzü, ensesti, aile içi şiddeti azaltma, besin yardımlarında hile ve aldatmayı en aza indirme

Tablo 4.2'de görüldüğü gibi, toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımlar, toplumsal kaynakların etkin kullanımının, onların en çok ihtiyacı olanlara ulaştırılmasının, sağlanacak hizmetlerin önceliğini ve seçiminin doğru yapılabilmesini, gelecekte karşılaşılabilecek afetlerde daha fazla zedelenebilir olanlar için stratejiler geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu yararların yanı sıra bu yaklaşımın en önemli boyutlardan biri, afetlerden sonra uzun yıllara yayılan iyileştirme dönemlerinde görülen artan şiddet olayları, aile parçalanmaları, eğitim sorunları, psikolojik sorunlar ve benzerlerinin üstesinden gelebilmek için geliştirilecek çözümlerde yararlı olabilmesidir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin ve sorumluluklarının, özellikle yeniden yerleşme ve hayatı yeniden kurma aşamasında değişebilen yapısının kadınları ve erkekleri farklı etkilediğinin altı çizilmektedir. Değişen koşullara uyum, yeni koşullarda yeni kaynaklar yaratma ve bunlara ulaşmada kadınlar ve erkeklerin katkı ve çabaları farklı olmaktadır. Afetler öncesi var olan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ördüğü sosyal yapıya kıyasla, sonrasında beliren örüntüler değişim geçirebilmektedir. Kadınların ve çocukların, öncesinde var olmadıkları alanlara katılarak sosyal yaşam içinde etkin ve kararlara katılımcı olabildikleri görülmektedir. Afetler sonrası kriz dönemlerinde yerel/ toplumsal sorunlara ilişkin çözümler merkezî yönetimlerce üretildiği gibi, ulusal ve uluslar arası sivil toplum kuruluşlarınca (STK) da üretilmektedir. Toplulukları güçlendirme yönünde bir çok proje ve program toplulukların katılımı ile başarılı sonuçlar vermektedir. Örneğin, Türkiye'de 1999 Marmara depremi sonrası ortaya çıkan konut sorununu çözmek için 'İmece Evleri' adlı bir konut edindirme projesi, sivil toplum kuruluşlarının çabası ve afetzedelerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir (Yucak, 2004).

Tablo 4.3.'te afetler sonrası değişik aşamalarda beliren sorunlar ve bu sorunlara ilişkin örnekler görülmektedir.

Aşama	Sorunlar	Örnekler
Afetler Öncesi	Zedelenebilirlik	• Hamile/süt veren kadınlar
	Riskin algılanması	• Arama ve kurtarmada erkekler
Acil Dönem	Başa çıkma stratejileri	• Sosyal ağları harekete geçirmek
		• Geçici göç
		• Ev eşyalarını satmak
Rehabilitasyon	İhtiyaçlar ve öncelikler	• Tarım, sağlık
	Sosyal kompozisyon	• Kadın hane başkanlarının artışı
		• Cinsel ve fiziksel şiddet
	Yeni zedelenebilirliklerin ortaya çıkışı	• Alkol kullanımı/ öfke ve saldırganlık
Yeniden Yapılanma	Yeni toplumsal cinsiyet rolleri	• Toprak sahipliğinde değişim
		• Yeni ev içi roller
	Toplumsal cinsiyet ilişkilerinde değişim	• Kadınların programların dışında tutulması, erkeklerin tek karar vericiler olması

Tablo 4.3
Toplumsal Cinsiyet ve Afetlere İlişkin Temel Sorunlar

Kaynak: *P.L. Delaney ve E. Shrader, Gender and Past Disaster Reconstruction: The Case of Hurricane Mitch in Honduras and Nicaragua. LCSPG/LAG Gender Team. The World Bank. January, 2000. s. 14.*

Afetler toplumların var olan dokusunu alt üst edebilmektedir. Özellikle birçok yerleşimi etkileyen büyük çaplı olaylarda, bölgede yaşayan kadınlar ve erkekler sosyal, ekonomik, mekânsal değişimler yaşarken yeniden inşa projelerine değişik tepkiler verebilmekte ve bu süreçten etkilenmeleri farklı olabilmektedir. Örneğin, 30 Eylül 1993'te Hindistan, Maharashtra'da olan büyük deprem sonrası, yıkılan köylerin yerine kırsal alanda konutlar inşa edilmiştir. Bu konutlarda kamusal/özel alanın yeniden konumlandırılmasını araştıran, Krishnadas (2007), kadınların bu evlerde önceki geleneksel yapıdan uzaklaştırıldığını, ev içi alanın gelenekselden moderne evrildiğini belirtmektedir. Afet öncesi evlerin, kast, din, gündelik hayat ve çalışma pratiklerinin geleneksel yapısına göre biçimlendirilmiş olduğunu, ev içinin yapısının toplumsal cinsiyet rollerine uygun özellikler taşıdığını, oysa Dünya Bankasınca gerçekleştirilen yeni konutların bu yapıya tamamen zıt olduğunu vurgulamaktadır. Yeni konutların öncelikle, birleşik ailelerin yaşamlarını sürdürmelerine uygun olmayan bir özellikte olduğunu, modern, çekirdek aile için düşünülerek yapıldığını iddia etmektedir. Evlerin aynı zamanda üretim de yapılan yerler olduğu, ancak bu yeni düzenlemelerin kadınların bir araya gelerek çalışabilecekleri mekânları yok ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, kadınlar önceden evlerinden çalışmak için ve gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için tarlalara kolayca gidebildikleri hâlde şimdi evleri bu yerlere 6 km'lik bir mesafededir. Yeni evlerin kadınların çalışmak için tarlalara gitmeleri yani evlerinden çıkarak tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmek yerine, evlerinde kalıp çocuklarına bakmaları için tasarlandığını açıklamaktadır. Böylece kadınların, önceki evlerinde birleşik ailelerin üyeleri olarak çalışma ve boş zaman faaliyetlerini birlikte geçirebilecekleri mekânlara sahipken birbirlerine uzak, kamusal/özel ayırımına göre yapılandırılmış yeni evlerde yaşamak zorunda kaldıklarını ileri sürmektedir (Krishnadas, 2007:139).

Konut edindirme projelerinin ve yeniden yerleştirmelerin afetzedeler için en elzem ihtiyaca cevap verdikleri açıktır. Ancak, tamamlanmaları uzun bir süreye yayıldığından ve diğer büyük sorunlar da (ekonomik, psikolojik, çevresel) devam ettiğinden, bu yeniden uyumu gerektiren zorluklarla dolu bir süreç olabilmektedir. Bu zor-

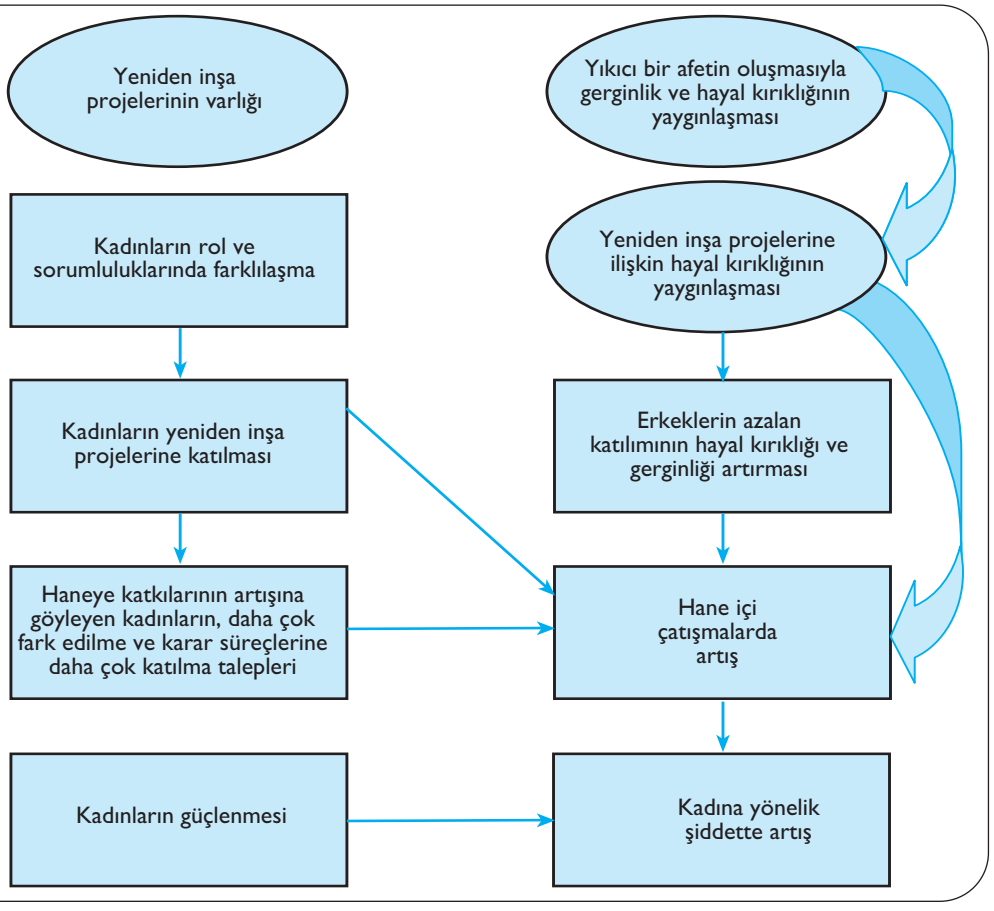
luklar kadınlar ve erkekler açısından aynı değildir. Özellikle kadınların yeni yerleşimlerde yalıtılmışlıkları, diğer kadınlardan, eski arkadaşlardan, akrabalardan, komşulardan ayrı kalmaları daha fazla eve kapanmalarına neden olabilmektedir. Ayrıca ev içi şiddete daha fazla maruz kalmalarına da neden olmaktadır. Krishnadas, deprem afetinden sonra üç yıl süren konut yapımı ve yeniden yerleşim sürecinde her dört evden birinde ev içi şiddete tanık olduğunu belirtmektedir (Krishnadas, 2007: 140).

Afetler sonrası yaşananların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini nasıl etkilediği ve değişimini nasıl sağladığı Tablo 4.1'de gösterilmektedir.

Şekil 4.1

Rollerin ve İlişkilerin Değişiminin Etkileşimi

Kaynak: *Bradshaw, S. (2004). Socio-Economic Impacts of Natural Disasters: A Gender Analysis. Sustainable Development and Human Settlements Division, Women and Development Unit. Santiago, s.41.*

SIRA SİZDE 2

Afetler ve toplumsal cinsiyet rolleri ilişkisinin önemli boyutu olan zedelenebilirliği açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımın yararlarını açıklayınız.

AFETLERİN ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Afetlere ilişkin yazında, afetler sonrası sorunlar üzerine yapılan sosyal araştırmaların yöntemsel nitelikleri açısından nasıl farklılıklar gösterdiği ve bu farklılıkların araştırma bulgularını nasıl etkilediği tartışılmaktadır.

Afetler sosyolojisinde geleneksel bakış açıları ve yöntemle gerçekleştirilen araştırmaların yanında, farklı analitik ögeler, farklı analiz birimleri, farklı bir yöntem, farklı teknikler kullanan araştırmalarla son yıllarda daha fazla karşılaşılmaktadır. Bu çerçevede aşağıda yer verilen sorular tartışmaların başlıca boyutlarına işaret etmektedir.

- Bir kriz dönemi olarak afetler ve sonrası nasıl bir yaklaşımla araştırılmalıdır?
- Yaklaşımlardaki farklılıklar araştırma bulgularını nasıl etkilemektedir?
- Araştırmacı bu farklı yaklaşımlarda nerede durmaktadır? Araştırmanın gerçekten içinde midir?
- Araştırmacının araştırma bağlamına ilişkin farkındalığı afet araştırmalarında niçin önemlidir?
- Afetlerin araştırılmasında diğer sosyal sorunların araştırılmasında var olan sorunlardan başka sorunlar var mıdır? Örneğin, deprem sonrası dönemlerin araştırılmasında tarama (survey) tipi araştırmalara yansımayacak sorunlar veya konular olabilir mi?
- Araştırmacının araştırma bağlamına ilişkin farkındalığı, afet araştırmalarında niçin önemlidir? Araştırma sırasında yüz yüze gelinenler araştırmacıları nasıl etkilemektedir?
- Afetler sonrası araştırmalar daha çok temel ihtiyaçların belirlenmesine odaklanmaktadır. Temel ihtiyaçların yanı sıra en az onlar kadar önemli ruhsal sorunlar, devam eden sıkıntılar, ev içi ilişkilerin değişen biçimi (hane içinde yaşananlar), yeni koşullara uyumda yaşananlar, ayrıntıları ile ortaya konamazsa gerçeğin ne kadarı yansıtılmış olur?

Bu soruların olası cevapları, afetlere ilişkin araştırmalar üzerine genel bir değerlendirmenin yer alacağı gelecek bölümde yer alacaktır.

AFETLERE İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR GENEL BİR BAKIŞ

Afetlerin kadınlar ve erkekleri nasıl farklı etkilediğini ve bunları yaratan nedenleri betimleyebilmek.

Toplumsal cinsiyeti analitik bir öge olarak kullanan araştırmalar, geleneksel bakış açıları temelindeki araştırmalara göre belirli farklar taşırlar. Öncelikle araştırmanın temel sorununa ait kavramlar ve bunların tanımları, daha sonra odaklanılan sorunlar, kavramlar arası ilişkiler ve nihayet yöntemsel farklılıklar onları geleneksel araştırmaların yaklaşımlarından farklı kılmaktadır. Afetler sosyolojisinde de bu farklı yaklaşımlara dikkat çekilmektedir (Enarson ve Morrow, 1998., Bolin ve diğerleri, 1998).

Geleneksel yaklaşımlar genellikle afetleri çeşitli doğa güçlerinin yarattığı, objektif bir biçimde tanımlanabilen ve insan topluluklarını etkileyen olaylar olarak değerlendirmektedir. Buna karşın, insan pratiklerinin tarihsel bir biçimde bir dizi sosyal faaliyetlerle birlikte, belirli bir zaman ve yere bağlı olarak oluştuğunu ve afetleri daha çok bu sosyal yapının kavranması ile anlamanın mümkün olduğunu belirten yaklaşımlar vardır.

Bu ikinci tipteki yaklaşımlar, sosyal yapının kendisinde var olan farklılıklar ve eşitsizliklere vurgu yaparak afetlerle yüz yüze gelenlerin bu yapısal özellikler nedeniyle afetlerden farklı etkilendiklerine dikkat çekmektedir. Geleneksel yaklaşımlara göre sadece toplulukları etkileyen afetler ve onların kurbanları vardır. Oysa bu genel tanımlar ve kavramlar sosyal, yapısal ve kültürel farklılık ve eşitsizlikleri gizlemektedir (Bolin ve diğerleri, 1998).

Afetlere maruz kalan bireylerin sınıfsal, kültürel, etnik veya cinsiyet temelindeki farklılıklarını marjinalleştirmeyip tam tersine onların etki ve sonuçlarına dikkati çekecek araştırmalara son yıllarda daha sık rastlanmaktadır.

Bu alanda çalışan araştırmacılar, araştırmaların odaklandıkları sorunları daha çok belirli bir alanda, bir örnek olay çerçevesinde ele aldıklarını ya da afetlere çe-

Pozitivist ve işlevselci yöntem toplum bilimlerinde uzun yıllar hâkim ve etkin olmuş yönteme verilen addır. Pozitivist bilim anlayışına dayanır. Buna göre, bilim temelde bir açıklama faaliyetidir ve bu faaliyetin dayanak noktası, olgulardır. Bilim, süreçlerin, olguların ve objelerin sistematik bir biçimde sınıflanması, tanımlanması, bu olgular ve süreçlerin teoriler vasıtası ile açıklanmasıdır. Bu açıklama gözlenebilir verilerin test edilmiş açıklama ve tanımlanması temelinde, kanun benzeri hükümleri ve yasaları içerir. (Kuznar, 1997:20).

şitli yardımlar ulaştırmak isteyen destekleyicilerin talep ettiği şekilde yapılmakta olduğunu belirtmektedir (Bolin ve diğerleri, 1998; Enarson ve Morrow, 1998; Fordham ve Ketteridge, 1995).

Bu araştırmalar, durum tespitini ve sayısal verileri kapsayan niceliksel araştırmalardır ve daha çok büyük uluslararası kurumların veya ulusal düzeyde farklı kuruluşların isteği ile gerçekleştirilmektedir. Daha çok veri tabanı oluşturmak için gerçekleştirilen araştırmalar, afet yaşamış toplulukların koşullarını, ihtiyaçlarını niceliksel veriler biçiminde sunmaktadır. Ancak bireylerin bu deneyimi nasıl yaşadıklarına, alt üst olan yaşamlarını tekrar nasıl 'normal'e dönüştürmeye çabaladıklarına dair bilgileri kapsamamaktadır. Özellikle cinsiyet rolleri bağlamında kapsamlı araştırmalar ancak son yıllarda görülmektedir.

Araştırmaların yaklaşımları, odaklanan konuların hangi bakış açıları ile ele alındığını da etkilemektedir. Pozitivist ve işlevselci modele eleştirel bir yaklaşımla bakan ve kültürel farklılıklara, sosyal eşitsizliklere, ataerkillik gibi güçlü sistem hâlindeki yapılanmalara, sosyal olarak güç ilişkilerinin önemine dikkat çeken yeni yaklaşımlar, tüm bunların afet araştırmalarındaki önemini ısrarla vurgulamaktadırlar.

Afetler sonrası üretilecek kamusal politikalara dikkati çeken birincil yaklaşımın tersine, sosyal eşitsizliklerin (örneğin, sınıfsal ve cinsiyet temelindeki eşitsizlikler) afet dönemlerinde yönetimlerin bakış açılarını ve uygulamalarını etkilemesi gereken önemli boyutlar olduğunu belirtmektedirler (Enarson ve Morrow, 1998). Özellikle Amerika'da gerçekleştirilen afet araştırmalarının çoğunlukla positivist-işlevselci modelde yapılmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu modelde eril bir bakış taşıyan rasyonalist ve teknokrat bir eğilim olduğu ileri sürülmektedir (Enarson ve Morrow, 1998).

Afetleri, toplulukların yaşadığı sosyal süreçlerden biri olarak düşünmek ve diğer sosyal süreçlerle ilişkisine bakmak gerekmektedir. Bu dönemi belirli bir zaman diliminde yaşanan ve biten bir olgu olarak düşünen bir yaklaşımı hareket noktası olarak kabul eden araştırmaların yöntemi pozitivisttir. Bu yaklaşım sürecin öncesi ve sonrasının koşullarını dikkate almaktan çok anın koşullarını değerlendirmektedir. Afetlerin bu biçimde araştırılması onların odaklandıkları kavram ve boyutların belirlenmesinde olduğu kadar, yönteminin seçimi açısından da etkili olmaktadır.

Pozitivist-işlevselci modelde daha çok niceliksel yöntemle yapılan niceliksel veri sunan araştırmalara ağırlık verilirken yorumsamacı-feminist bir bakış açısı ile yapılan araştırmalar deprem ve sonrasına ilişkin anlatılara dayanan niteliksel veri oluşturma amacıyla yapılmaktadır

Amerika'da yapılmış afet araştırmalarında iki cins arasındaki farkların sadece niceliksel analizlerinin, sosyal eşitsizliklerin önemli bir işaretleyicisi olan toplumsal cinsiyeti gizledikleri ileri sürülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin genel yaklaşımlar içinde örtülü bırakılması, cinsiyet rollerine bağlı olarak yaşanan deneyimlerin dinamiklerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Bolin ve diğerleri, 1998: 29).

Niceliksel araştırmalar karmaşık sosyal süreçlerin incelenmesinde yetersiz kalabildikleri gibi, insanların deneyimlerini içinde var oldukları koşullardan, bağlamdan koparmaktadır (Fothergill, 1998: 24). Sadece sayısal verilere dayanan niceliksel araştırma sonuçları, metodolojik zayıflıkları ve sınırlılıkları ile afet araştırmalarında çeşitli sorunlara neden olabilmektedir.

Zedelenebilirliği ölçmeyi/değerlendirmeyi hedefleyen modellerin çoğu, özellikle zedelenebilirliği yüksek belli grupların ihtiyaçlarına öncelikli olarak ağırlık vermekte, modelleme sırasında, grupların ihtiyaçlarına dair bilinenleri, yetenekle-

rine ve kaynaklara dair bilinenlerle dengeleyerek ele almayı ihmal etmektedir. Pek az çalışma risk altındaki kişilerin kendileriyle görüşülerek gerçekleştirilmektedir.

"Zedelenebilirlik çalışmalarının çoğu kadınlar ve erkeklerle, bunlar arasındaki ilişkilere özel olarak yönelmediğinden "toplumsal cinsiyet duyarsızı" dır. Ancak bu yaklaşım, afet öncesinde, sırasında ve sonrasında her iki cins arasında hayli geçerli olan farklılık ve eşitsizlikleri görmezden gelen "toplumsal cinsiyet körü" araştırmalara yol açmaktadır." (Enarson, 2003:3).

Üçüncü Dünya Ülkelerinde yaşanan afetlere ilişkin araştırmalar, özellikle son yıllarda yapılanlar, eleştirel teorik yaklaşımın benimsendiği araştırmalardır. Yerel kültürel yapılarla küresel politik ekonomik yapılanmaların nasıl eklemlendiğine dikkati çeken bu araştırmalar, eklemlenme ilişkilerinin yarattığı sorunlara ve bu sorunların oluşturduğu koşullar içinde, afetlere bir süreç olarak yaklaşmaktadırlar.

Global ekonominin yerel ekonomilerle eklemlenmesi süreci, toplumsal birçok sorunu yaratmakta ve çoğaltmaktadır. Örneğin, kırsal topluluklar geçimlik ekonomilerden koparılmakta, bu da topluluklar üzerinde ciddi etkiler doğurmaktadır. Kentsel kesimde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle kırdan kopan insanları işsizlik ve yoksulluk beklemektedir.

Sosyo-ekonomik eşitsizlikleri çoğaltan, bağlı olarak birçok toplumsal sorunu ağırlaştıran afetler, kriz dönemleri olarak bilinen dönemlerde toplumsal eşitsizliklerin yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha göze batar hâle getirmektedir. Özellikle zedelenebilirlik konusundaki araştırmalar, yerel kültürel yapılarla genel ekonomik eğilimlerin eklemlenme ilişkisinin toplumda bazı grupları marjinalleştirdiğini, dışladığını, bunun da bazı grupları afetlerin tehlikelerine karşı eşit olmayan risklere maruz bıraktığını iddia etmektedirler.

Eleştirel teorik yaklaşımın temel alındığı araştırmalar, güçlü toplumsal eleştirileri, buna karşın zayıf pratik önerileri olan özellikleri ile eleştirilmektedir (Bolin ve diğerleri, 1998). Bu nedenle afetler hakkında yapılacak araştırmalarda çoklu yöntem kullanımı, niceliksel ve niteliksel yöntemin birbirini tamamlaması ve birlikte kullanılması ile yöntemsel zayıflıkların aşılmasının mümkün olabileceği tartışılmaktadır.

Konusu itibari ile daha hassas ve özenli olunması gereken araştırmalarda, örneğin, şiddet, seks işçiliği, yoksulluk, afetler gibi, yöntem sorunları çok daha dikkat çekicidir.

Afetlere ilişkin araştırmaların kullandıkları yöntemler, araştırmacının gerçekliği kavrama biçimi ile yakından ilgili olarak, güçlülükleri veya zayıflıkları açısından değerlendirilerek seçilmelidir. Afetlere ilişkin araştırmalarda, bu sürecin bireylerce nasıl yaşandığı, kavrandığı ve bu süreçten farklı aktörlerin neleri öğrendiğinin bilgisinin üretilmesi beklenmektedir. Afetlerle baş edebilmenin farklı stratejilerinin bilgisinin bundan sonra yaşanacak benzer durumlar için yol gösterici olması umulmaktadır. Bu anlamda niceliksel araştırmalarda bilginin kimden elde edildiği, bilgisi alınacak olanın kim olduğu, olayların seçimi, hangi olayların belgeleneceği geleneksel bir biçimde erkek taraflılığı taşımaktadır (Fothergill, 1998).

Genellikle bilginin erkeklerden yani hane reislerinden elde edilmesi bu tip araştırmalarda durum hakkında daha çok erkeklerin gözünden ve ifadesinden bilgi derlenmesini getirmektedir. Böylece sonuçlar sadece bir cinsin deneyim, bilgi ve düşüncesinden oluşturulmaktadır. Ayrıca seçilen analiz birimine bağlı olarak, örneğin hanenin analiz birimi olduğu araştırmalarda, alışıldık eril bakış açılarının sonuçları ile karşılaşmak mümkündür. Toplanan verilerin değerlendirilmesinde de istatistiksel analiz ve ölçümde hane reisi esas alınmaktadır.

Kadınların deneyimlerinin ve bu deneyimlerden elde edilecek bilginin önemine dayanan yaklaşımlarda ise sosyal araştırmaların geleneksel kavramlarından kaçınılarak yeni kavramlar kullanılmaktadır. Geleneksel tanımlarda belirtilenlerin dışında farklı kavramlara ihtiyaç vardır. Bunların araştırmalarda kullanımları gerçekliği daha farklı anlamlandırmayı ve değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Örneğin, 2004-2005 yıllarında Düzce'de gerçekleştirilen alan araştırmasında niceliksel veri analizinde bu nedenlerle hane reisi kavramı kullanılmamış, 'evin kadını' ve 'evin erkeği', karı ve kocayı işaret etmek üzere seçilmişlerdir (Kümbetoğlu, 2006).

AFETLERİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI

AMAÇ 4 ***Afetler sonrası kadınlar ve erkeklerin zedelenebilirlikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi ifade edebilecek bilgi ve beceriyi kazanabilmek.***

Afetlerin yarattığı toplumsal sonuçlar, özellikle bireylerin yaşam kalitelerinin değişimini getirmekte ve maruz kalınan yıkıcı etkiyle bağlantılı olarak ödemek durumunda kaldıkları sosyal bedeller uzun yılları almaktadır. Bunların arasında afetlerin yaşandığı topluluklarda artan şiddet olayları, sosyal ilişkilerde gerilim ve bozulma, boşanma oranlarında artış, gençlik sorunları, sağlık sorunları, psikolojik temelli sağlık sorunları ilk sıralarda yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, yaşanan travma sonrası etkilerin uzun dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir. Özellikle travma sonrası psikopatolojilerde artış ve cinsiyete bağlı farklılıklara dikkat çekilmektedir.

Cinsiyet körü kavramı ile toplumsal olgu, süreç ve sorunların araştırılması, anlaşılması ve çözümlenmesinde toplumsal cinsiyet rollerini analitik bir öge olarak tanımayan ve değerlendirmeye almayan yaklaşımlar kastedilmektedir.

Afetler karşısında üretilen çözümler, kadınların ve erkeklerin farklı zedelenebilirliklerine göre geliştirilmesi gereken bir özellik taşımalıdır. Kadınların ve erkeklerin farklı baş etme stratejileri, toplumsal cinsiyet rollerinin bu stratejilerde nasıl bir rol oynadığının daha iyi anlaşılabilmesini de sağlar. İlgili yazında, iyileşme dönemlerinde uygulanacak proje ve programların cinsiyet körü yaklaşımlarla yürütülmesinde karşılaşılan yetersizlik ve sınırlılıklar oldukça ayrıntılı tartışılmıştır. Kadınlar ve erkeklerin kriz dönemlerinde yardımlaşma, dayanışma, yeni yerleşim yerine uyum, yeni mekansal çevredeki yeni sosyal ilişkilere uyum, yeni geçim biçimleri vb. gibi bir çok düzeyde etkilenmeleri farklı tepkilere yol açmakta ve bağlı olarak uygulamaların bunları dikkate almaları gerekmektedir.

Bu farklılıklar, riski, zedelenebilirliği, kaynaklara erişimi, kaynakların kaybını, travma ve travmayla baş etmeyi her iki cins için ayrı ayrı ele almayı ve farklı bir analizi gerektirmektedir. Toplumsal cinsiyeti bir analitik öge olarak kullanmanın neden önemli olduğunu Enarson ve diğerleri (2003) şöyle açıklamaktadır:

"Toplumsal cinsiyet, kişinin günlük yaşamını şekillendiren etmenlerden biridir. Hemen her kültürde, toplumdaki kadın ve erkekler arasındaki ilişkiler, farklılıkların yanı sıra eşitsizliklere de yol açan güçlü bir etkiye sahiptir. Kadın ve erkeklerin ekonomik ve sosyal gelişmelerden etkilenmeleri farklı olduğundan, çeşitli tehlike ve afetlerden etkilenmeleri de farklı olmaktadır" (Enarson ve diğerleri, 2003:3).

Afetlerin etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklara dikkat çekildiğinden önceki bölümde söz etmiştik (Fothergill, 1996, Fordham, 1999). Kadınların daha fazla zedelenebilir olmalarını aşağıdaki faktörlere bağlı olarak açıklamak mümkündür:

- "Biyolojik Faktörler: Hamilelik, emzirme gibi durumlar kadınların besin ve su ihtiyacını artırırken hareketli olabilmelerini azaltmaktadır. Kadınların daha uzun yaşamaları yaşlılıklarında daha fazla yoksulluk riski ile yüz yüze kalabilmelerini artırmaktadır.

- Ekonomik Faktörler: Kadınların yeniden üretici rollerinin (her türlü bakım ve büyütme faaliyetlerinin) ekonomik bir karşılığının olmaması önemli bir etkendir. Kadınların afetlerde artan iş yüklerinin tanınmamış olması. Ev dışı çalışmalarının oransız bir biçimde yarı-zamanlı, geçici işlere ayrılmış olmasının artırdığı yoksulluk riskinin olması. Kredilere ulaşmada zorluklar yaşamaları. Yapısal Uyum Programlarının esnek çalışmayı artırarak ortaya çıkardığı olumsuz etkiler ve sosyal desteklerin azalması. Bunların kadınların yoksulluğunu çoğaltması.
- Sosyal Faktörler: Kadınlar ve kız çocuklar eğitim fırsatlarından eşitsiz yararlanmaktadır. Kadınlar daha düşük eğitim düzeyine sahiptir.
- Politik Faktörler: Oy hakkı konusunda evrensel sınırlılıklar. Kadınlar karar verici yapılar içinde bulunma ve karar vericiler olma konusunda sınırlı olanaklara sahiptir. Kadınların deneyimleri politik faaliyetlere katılımlarını sınırlamaktadır.
- Kültürel Faktörler: Kadınların erkeklere göre kültürel olarak belirlenen ikincil konumu onların hareketliliklerini sınırlamaktadır, yani çoğunlukla kurtarılma öncesi veya sağlık hizmeti alma konularında sonraya bırakılanlar olmak zorunda kalmaktadırlar (Örneğin, Afganistan'da 1998 depreminde Afgan erkekleri kadınların tedavi görmelerine, onların ortadan yok edileceklerini ileri sürerek izin vermemişlerdir. Bengaldeşli kadınlar su baskınları ve fırtınalar sırasında kadın ve kız çocuklarının yüzme öğrenmesine karşı var olan ön yargılar nedeniyle riske atılmışlardır.).
- Ev içi şiddet ve cinsel şiddete karşı daha fazla zedelenebilirdirler. Elde edilen kanıtlar afetler sırasında ve sonrasında kadınların şiddete daha fazla maruz kaldığını göstermektedir. Bunun kriz yönetimi politika ve uygulamalarında henüz yer almadığı bilinmektedir. Belirli bir tip (geleneksel) aile modelinin yani hane reisinin erkek olduğu hanelerin dikkate alındığı, tanındığı, kadınların aile geçindirenler olduğu hanelerin ihtiyaçlarının tanınmadığı görülmektedir. Risk algısındaki farklar nedeniyle, (Kadınların riskten kaçınanlar, erkeklerin risk alanlar olarak kabul edilmesi) kadınların daha fazla riskle yüz yüze olduğu bilinmektedir. Bilginin cinsiyetçi yapısı kadın bilgisinin küçümsenmesine yol açmaktadır. Çünkü kadınların ailenin sağlığından, besininin sağlanmasından vb. gibi faaliyetlerden sorumlu olduğu ve ancak ev kadını bilgisine sahip oldukları düşünülmektedir. Bu nedenlerle kadınlar karar verme gücünden yoksun bırakılmışlardır.
- Çevresel Faktörler: Kadınların yaşamlarının büyük ölçüde ev içinde geçmesinden dolayı ortaya çıkan zedelenebilirlik. Örneğin, 1998'de Afganistan'da olan depremde daha fazla kadın ve çocuğun ölmesi depremin olduğu saatlerde onların evde akşam yemeği hazırlıyor olmaları, erkeklerin camide ve tarlada çalışıyor olmaları. Kadınların birçoğu için evin aynı zamanda çalışma yeri olması ve afetlerin evlerini yıkmaları ile etkinin iki kat artmış olması" (Fordham, 1999:3-4).

Erkeklerden beklenen toplumsal cinsiyet rolleri belirli konular için adeta kalıplaşmıştır. Birçok toplumda gelir temini erkeklerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu nedenle, afetler sonrası iş ve mal kayıpları erkeklerin yaşamlarını büyük ölçüde değiştirmektedir. Hayatı yeniden kurma çabalarında, iş ve gelire ilişkin yapılacakların planlanması ve gerçekleştirilmesi daha çok erkeklerden beklenmektedir. Önceki toplumsal konum ve sorumluluklarının rolü bu konuda çok öne çıkmaktadır. Ayrıca afet dönemlerinde yapılacakların ve işlerin idaresi erkeklerin karar verici olduğu topluluklarca yapılmaktadır.

Kriz yönetimi hemen hemen bütünüyle erkeklerin ellerindedir. Erkeklik kültürünün hâkim yapısına göre kurulan organizasyonlarda, sivil toplum kuruluşlarında

daha çok erkek talep ve beklentileri seslendirilmektedir. Erkekliğe ilişkin normlar, arama kurtarma, enkaz kaldırma ve yeniden yapılanma süreçlerinde, riskli "kahramanca" davranışların sergilenmesini kolaylaştırmakta, teşvik etmekte, aynı zamanda erkekleri daha sonra yardımlaşma kurumlarına başvurmaktan ve danışmanlık desteği talep etmekten alıkoymaktadır. Kadınları sessiz bakıcılar, koruyucular, erkekleri güçlü, akıllı kahramanlar olarak pekiştiren bu beklentiler büyük afetlerin yaşandığı topluluklarda tekrar ortaya çıkmaktadır.

Kadınlar ve erkekler, içlerinde yer aldıkları toplulukların var olan sosyal organizasyonunda, sosyal ve kurumsal ilişkilerin yeniden değişen biçimlerinde rol alarak hayatı yeniden kurma uğraşı vermektedirler. Onların geleneksel, alışıldık rollerinde değişim olabilmekte, kendilerini eskisinden daha farklı bir yapı içinde bulabilmektedirler. Örneğin, afetler sonucu hanelerin geçimini sağlayan tek bireyinin kaybında, haneyi geçindirme rolü kadınlara, çocuklara geçebilmektedir.

Erkeklerin afetler sonucu oluşan kayıplar nedeniyle geleneksel ev geçindirici rollerinde değişmelere bağlı olarak, hane içinde otoritelerinin sarsıldığı düşüncesiyle yeni konumlarından rahatsızlık duydukları belirtilmektedir. Ayrıca iş kayıpları ile karşılaşan ve gelirleri azalan erkeklerin yeni iş kurma, işe uyum gibi sorunları çeşitli gerginliklere neden olabilmektedir. Erkeklerin bu süreçte davranış ve tutum değişlikleri yaşadıkları ve hane içi ilişkilerin bozulduğu vurgulanmaktadır (Kümbetoğlu, 2006). Afetler, yeni yerleşim yerlerinde, yeni bir sosyal çevre içinde yaşamaya başlayan kadınların, kimi zaman tek başlarına, yeni bir rolde hayatı devam ettirmesini getirmektedir. Afetler öncesi var olan kadın erkek ilişkilerinin yapısı içinde kadınlar ve erkekler toplumsal olarak belirlenmiş bir çerçevede hareket eden bireylerdir. Afetler sırasında ve sonrasında hem bu rollerine hem yeni sorumluluklarına uygun davranmak zorunda kalabilmektedirler. Kadınlar bakım, besleme, düzenleme görevlerini yerine getirirken erkekler kurtarma, koruma, himaye etme yeni yerleşim yerlerinin inşası gibi rolleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Ancak kriz dönemlerine özgü toplumsal değişim ve altüst oluşlarda kadınların ve erkeklerin sözü edilen geleneksel roller dışında ev yapımı, sivil toplum kuruluşlarında çalışma, yardım hizmetlerinin arkasından koşma, çocukları ve kendileri için güvenliği sağlama, su temini, ateş için odun tedariki, danışmanlık ve bilgi hizmeti arama, idari kurumlarda iş takibi gibi daha önce alışkın olmadıkları rolleri üstlenebildikleri gözlemlenmektedir. Yapılan birçok araştırma (Fordham, 1998; Krishnadas, 2007; Kümbetoğlu ve diğerleri, 2006; Yarar, 2006) kadınların sivil toplum kuruluşları içinde çeşitli projelerde aktif olarak çalıştıklarını, topluluklarının sorunları için çözümler üretmeye çabalarını ortaya koymaktadır.

Kadınlar afet dönemlerinde birçok işi başarı ile yüklenseler de en çok kayıp verenler olmaktadır. Örneğin, 1995'te Japonya Kobe depreminde kadınların erkeklere göre bir buçuk kat daha fazla öldüğünü, 1991'de Bengaldeş'te sel baskınlarında ölen kadınların sayısının erkeklere göre beş kat daha fazla olduğunu, Güney Doğu Asya'daki 2004 Tsunami afetinde üç, dört kat daha fazla kadının afetten kurtulamadığını belirtmek gerekmektedir (UNEP,2005). Kadınların erkeklere göre afetlerin daha fazla kurbanı olmasını çeşitli açılardan açıklayanlar, kadınlarla erkekler arasındaki fiziksel güç farklılıklarına, hâkim kadınlık ideolojilerinin rolüne, farklı sosyal beklenti ve sorumlulukların doğasına vurgu yapmaktadırlar. Özellikle kadınların, çocuk ve yaşlılara ilgili sorumluluklarına bağlı olarak bulundukları mekânları terk etmekte geç kalabildikleri bilinmektedir. Kadınların can kaybı dışında erkeklere göre daha fazla kayba uğradıkları bir başka alan gelir düzeyleridir. Kadınların toplumsal konumlarının erkeklere göre daha ikincil olması, onların daha

yoksul olmalarına, kaynaklara ve toplumsal imkânlara erişimlerinin daha sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu eşitsiz durum, onların afetler sonrası dönemlerde zedelenebilirliklerini çoğaltmaktadır. Kriz dönemlerinin kayıpları atlatma ve yeniden hayatı kurma mücadelesinde kadınlar sürece eşitsiz bir biçimde başlamaktadırlar. Bu dönemler onlar için daha güç yaşanmakta ve önceki sosyal konumlarının bir devamı olarak daha yoksullaşmakta ve sorunları artmaktadır.

AFETLERDE AİLE, YAKIN ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkan cinsiyet ayırımcılığı ve eşitsizliklerinin afetlerde nasıl etkili olduğunu açıklayabilmek.

Afetlerle yüz yüze gelen topluluklarda toplumsal olarak yaşanan değişimlerin başında sosyal ilişkilerdeki değişim gelmektedir. Örneğin, gruplar afetler sonrası mekânsal bir değişim yaşamışlarsa özellikle deprem gibi afetler sonrası yeniden yerleştirilmeleri söz konusu ise bu yerlerde kuracakları sosyal ilişkileri yeni ve tanıdıkları olmayan insanlarla olacağından bir uyum süreci yaşanmaktadır. Yeniden yerleşmelerde alışıldık çevreden uzaklaşma, yabancılık ve izole edilmişlik duyguları, mekânsal ve coğrafi farklılık önemli faktörlerdir. Sosyal ilişkilerin değişimini etkileyen diğer faktörler afetlerin yarattığı manevi-ruhsal sıkıntılar, bozulan ekonomik koşullardır. Gerek kişisel/özel alanda gözlenen psikolojik etkiler gerekse birçok kişinin yaşam biçimini etkileyen ekonomik koşullar sosyal ilişkilerde azalmaya neden olmaktadır.

Aile, kriz dönemlerinin en önemli kurumudur. Hem kaynakların hem emeğin bir araya getirilmesi hem de geçim yollarının çeşitlendirilerek güvence oluşturulması bağlamında bireyler aile ve yakın çevre ilişkilerine güvenmektedir. Kurumsal desteklerin yanı sıra, aile ve yakın çevre destekleri çok fazla önem taşımaktadır.

Afetler sonrası koşullar aile kurumunu derinden etkilemektedir; gerginlikler ve çatışmaların daha sık yaşandığı, bireylerin daha kırılgan oldukları, güçlüklerin hanenin önceki konumunu sarstığı ve bunlara bağlı olarak boşanmaların artabildiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Türkiye'de Marmara depremi sonrası, bu afeti iki kez yaşamak durumunda kalmış olan Düzce ili boşanma sayılarındaki artış bunu doğrulamaktadır (DİE,2002). Aile bireyleri, özellikle çocuklar, hanede yaşanan olaylardan etkilenmektedir. Çocukların okul başarıları, sosyal ilişkileri ailenin etkilenme derecesi ile paralel olarak değişmektedir.

Aile içi şiddet ve kadınların maruz kaldığı şiddet biçimleri afetler sırasında ve sonrasında artmaktadır. Örneğin, 2004 yılında, 30.000'den fazla insanın öldüğü ve 860.000 kişinin yerlerinden olduğu Sri Lanka'da yaşanan Tsunami afeti sonrası kaydedilen tecavüz ve cinsel şiddet olayları artmıştır. Kimi zaman kurtarıcılarının cinsel şiddetine maruz kalan, kimi zaman afetler sonrası yerleştirildikleri kamplarda, geçici barınaklarda, tecavüze uğrayan kadın ve kız çocuklarının en önemli sorunlarından biri, güvenli bir çevrede yaşamaktır. Deprem sonrası koşullarda kendilerini güvencesiz hisseden ve aile bireylerinin kaybı nedeniyle korumasız kaldıklarını düşünen kadınların zedelenebilirlikleri artmıştır (Fisher, 2010:907). Sözü edilen afet sırasında, ev içi şiddet olaylarında da benzer bir artış saptanmıştır. Yapılan araştırmada görüşülenlerin üçte ikisi hane bireyleri arasındaki ilişkilerde daha fazla şiddete tanık olduklarını belirtmişlerdir (Fisher, 2010:908). Erkeklerin özellikle maddi konularda yapılan tartışmalarda kontrol ve hâkimiyeti sağlamak adına şiddeti bir araç olarak kullandıkları belirtilmiştir. Ailelerin yaşadığı şiddet olayları ve parçalanma süreci, çocuklara da yansımaktadır.

Türkiye'de Marmara Depremi sonrası beş yılda nasıl bir değişim yaşandığını incelemek üzere gerçekleştirilen bir alan araştırmasında (Kümbetoğlu ve diğerleri, 2006) kendileriyle görüşülenler, sokak çocukları problemi ile depremlerden sonra yüz yüze geldiklerini, ayrıca çocukların deprem sonrası yıllarda farklı bir sosyalizasyon sürecinden geçtiklerini ifade etmişlerdir. Yardım kuyruklarında geçen iki uzun yıl, eğitimde altyapısal ve niteliğe ilişkin kayıplar, mekânsal güçlükler, çocukların büyüme dönemlerinde sorunlarla dolu bir sosyalizasyondan geçmelerine neden olmuştur (User, 2006).

Hayatın yeniden kurulma uğraşının verildiği yıllarda, hanelerdeki iş bölümü, bireyler arasında işlerin paylaşımı değişebilmektedir. Becerisi oranında herkesin her işi yapmasının gerektiğine dayanan bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Kadınlar aile içi etkileşimlerde olumlu, destekleyici, problem çözücü roller üstlenmekte, afetler gibi özel durumlar için özveri, güven ve sabrın yanı sıra yeni beceriler kazanmaya gayret ederek var olan becerileri ile hanelerine destek vererek yaşamlarını "normalleştirmeye" gayret etmektedir.

Kadınların sadece ev ve mutfak idare eden rolü ve değişen kuşaklardan erkeklerin otoritesine boyun eğmelerini gerektiren hiyerarşik yapı, kısmen de olsa değişebilmektedir. Örneğin, Düzce'de geçekleştirilen bir deprem araştırmasında, hanelerde yaş hiyerarşisinin sürmekte olduğu, kadın ve erkeğin "yaşlıya saygı" temelinde uyduğu otoritenin, cinsiyet hiyerarşilerinde bu ölçüde kesin olmadığı görülmüştür. Kadınların aile birliğinin taleplerine uydukları, ancak kendi taleplerinin gerçekleştirilmesinde de ısrarlı oldukları anlaşılmaktadır. Sözü edilen araştırmanın verilerine göre, görüşülenlerin yarısı, önemli konulardaki, örneğin, ev-arsa alımı konusundaki kararların da paylaşıldığını belirtmişlerdir.

Karar mekanizmalarında, konuya göre farklılıklar gözlenmekle birlikte, çocukların okul ve evlilik kararları konusunda da yaklaşım benzerdir. Ailedeki eğitim düzeyi arttıkça kararların aile içinde alınması düşüncesinde de artış görülmektedir. Bunların yanı sıra özellikle ekonomik konulardaki kararlarda erkek düşüncesine önem verme eğilimi sürmektedir. Aileyi ilgilendiren kararlar konusunda aile büyüklerinin etkisinin azaldığı gözlenmiştir. Çoğunluk olmasa da depremlerden sonra karar mekanizmalarının değiştiğini belirtenler bulunmaktadır (Kümbetoğlu, 2006).

Afetlerin sonrasında toplumsal dokunun değişiminden söz eden çalışmalar, bireylerin hayatlarını yeniden kurarken olup bitenlerle baş etme çabaları ile ilgili olarak toplumsal algının da nasıl değiştiğine dikkat çekmektedirler. Özellikle iyileşme dönemlerinde, afetle yüz yüze gelenlere yardım ve destek çabalarının, onlardan yararlananlara karşı belirli bir toplumsal tutumu oluşturduğu gözlemlenmektedir. Hayatlarının birçok alanında kayıplarla mücadele etmek zorunda kalan afetzedeler, kamusal yardım talep ettiklerinde veya bu yardımı kullandıklarında bazı etiketlendirmelere maruz kalabilmektedirler. Yardım kabul edenler, tembel, çalışmak istemeyen, zayıf karakterli bireyler olarak algılanabilmektedirler (Fothergill, 2003). Bu negatif tutumlar yardımlar uzun bir süre devam ettiğinde ve talep edenler, yararlanıcılar kadınlar olarak algılandıklarında, kalıp yargılara dönüşebilmektedirler. Kimi zaman yardımlardan yararlananların, kendileri için böyle bir algının varlığını hissettikleri ve bundan rahatsız oldukları da saptanmıştır (Fothergill, 2003: 660). Yardım kabul etmek, aşağılayıcı, küçük düşürücü ve zayıflık işareti olarak kabul edilebilmektedir.

Uzun süren yardımların topluluğu zorluklarla mücadelede kolaycılığa alıştıran yanına vurgu yapılmakta, ayrıca bu yardımlardan yararlanamayanlar arasında hoş-

nutsuzluk duyguları oluşturabildiği belirtilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde Kuzey Dakota'da 1997'de yaşanan su baskını sonrası yapılan yardımlardan yararlananlarla yapılan araştırmada, kadınlarca özellikle gıda, giysi yardımlarını kabul etmenin zorluğu ve başkalarına bağımlı olarak yaşamanın güçlüğü ifade edilmiştir (Fothergill, 2003). 1999 Marmara Depremi sonrası birçok depremzedenin de benzer duyguları ve deneyimleri yaşadığı gözlemlenmiştir. Afetlerin sonuçlarından biri de, bireylerin psikolojisine yansıyan değişimlerdir. Bu değişimler, afetzedelerin aile ve sosyal ilişkilerini etkilemektedir. Bireylerin maruz kaldığı travmatik etkiler ve yaşadıkları travma ile baş edebilme güçleri, afetler sonrası çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Bu araştırmaların verileri normal dönemlere göre bireylerin yaşadıkları ruhsal sorunların % 17 oranında arttığını göstermektedir (User, 2006:114)

"21 Eylül 1999'da Taiwan'ın merkezinde Ms=7.3 büyüklüğünde bir deprem yaşanmış, 2.500 kişi ölmüş ve yaklaşık 17.000 bina hasar görmüştür... Depremi izleyen ilk dört ay içinde 663 depremzedenin psikolojik durumları incelenmiş ve bunların %11.3'ünde travma sonrası stres bozukluğu, %32'inde ise bu bozukluğun bir kısım belirtileri gözlemlenmiştir. Psikolojik sorun olasılığını artıran değişkenler, kadın olmak, yaşlılık, maddi kayıplar yaşamış bulunmak, takıntılı kişilik yapısı ve asabi kişilik özelliği olarak sıralanmıştır. Bu araştırmada sonuçları bölge halkı arasında afet öncesinde yapılmış bir taramanın sonuçlarıyla karşılaştırma imkânı da bulunmuş ve afet sonrası psikolojik bozukluk oranının afet öncesi döneme kıyasla iki kattan daha fazla olduğu saptanmıştır (Yang ve ark. 2003, aktaran, User, 2006:114).

Bireylerin stresle, endişe ve kaygılarla mücadele etmeleri, yeni yaşamlarını kurma çabalarında aşılması gereken önemli bir husustur. Kendine güven, iyimserlik, kendini kontrol, afetlere bağlı stresle baş etmede olumlu etkileri olan kişisel kaynaklardır (Sümer ve diğerleri, 2005). Kadınların erkeklere göre afetlere bağlı stresi daha fazla yaşadıkları görülmüştür. Bunun nedenleri arasında ev kadınlarının evlerinin güvenli ortamından uzaklaşmaları, uzun süre hazır gıda yardımı almaları belirtilmektedir (Sümer ve diğerleri, 2005: 340). Erkeklerin afetlerin yaşanması ve sonrasında sorunlarının farklı bir yapısı olduğu ileri sürülebilir. Afetlerin doğurduğu kayıplar ve etkileriyle başa çıkmada toplumsal beklentilere bağlı farklılıklar olduğundan; erkeklerin daha güçlü, daha dayanıklı olması beklenmektedir.

Afetlerle yüz yüze gelmiş kadınların ve erkeklerin aile ilişkileri nasıl etkilenmektedir?

SIRA SİZDE 4

Toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine yüklediği, korkusuz, direnen, mücadeleci olma rolünün ağırlığı altında erkeklerde kadınlar gibi travma sonrası stresle baş etmek zorunda kalmaktadırlar (User, 2006) .Bu konuda yapılan araştırmalar, afetlerin, yaşamın normalleştirilmesinde erkekler kadar, kadınları da daha aktif ve mücadeleci olmaya zorladığını görebilmek mümkündür.

Özet

AMAÇ 1 *Afetlerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisinin kavram ve boyutlarını ifade edebilmek.*

Afetler, toplumsal dokuda büyük sarsıntılar yaratmaktadır. Afetleri yaşayanların yaşamlarının normale dönmesi uzun yıllar almaktadır. Bu sürede iki önemli boyuttan söz etmek mümkündür; Birincisi, afetlerin etkilerine ilave olarak toplumsal yapıda öncesinde var olan sosyal sorunlar, ikincisi afetlerin etkisi ile artan toplumsal eşitsizlikler, örneğin sosyo-ekonomik eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri. Bu iki boyut afetlerle yüz yüze gelen kadın ve erkeklerin savunmasızlıklarını farklı düzeylerde artırmaktadır.

AMAÇ 2 *Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların, afetler sonrası iyileştirme süreçlerine etkilerini ayırt edebilmek.*

Toplumsal cinsiyet rollerine duyarlı yaklaşımlarla çözümler üretme çabaları, bu konu ile ilgili uygulanacak proje ve programları daha etkin kılmaktadır. Bu yaklaşımla, uzun dönemli iyileştirme çalışmalarında hedeflerin daha iyi saptanması, hizmetlerin doğru insanlara ulaşabilmesi, ihtiyaçların farklılığının tespiti, sosyal sorunların daha da büyümemesini sağlamak mümkün olmaktadır. Afetler sonrası oluşturulacak sosyo-ekonomik politikaların daha eşitlikçi düzenlenmesinde toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların önemi büyüktür.

AMAÇ 3 *Afetlerin kadınlar ve erkekleri nasıl farklı etkilediğini ve bunları yaratan nedenleri betimleyebilmek.*

Afetlerde toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak, kadınlar ve erkekler farklı sorumluluklar, değişen roller ve farklı baş etme yolları ile hayatlarını normale çevirmeye çalışmaktadır. Kadınlar afetler sonrasında öncesinde var olmadığı kadar çok çalışmak, kendilerine bağımlı olanlar için gelir elde etmek, kamusal alanda olmak, sorunlarına çözüm aramak zorunda kalmaktadırlar. Erkekler afetlerin yarattığı iş ve gelir kayıplarının üstesinden gelmeye, yeni işlere uyum göstermeye hane içinde değişen rollerine alışmak durumunda kalmaktadırlar.

AMAÇ 4 *Afetler sonrası kadınlar ve erkeklerin zedelenebilirlikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi ifade edebilecek bilgi ve beceriyi kazanabilmek.*

Afetlerin etkilerinin araştırıldığı çalışmalar toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklara dikkat çeker. Kadınlar biyolojik, ekonomik, sosyal, politik, kültürel faktörler nedeniyle daha fazla zedelenirler. Ayrıca ev içi şiddet ve cinsel şiddete karşı da daha fazla zedelenebilirdirler. Erkeklerden beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin ise belirli konular içinde kalıplaşmasından dolayı, afetler sonrası iş ve mal kayıpları erkeklerin yaşamlarını büyük ölçüde değiştirir. Hayatı yeniden kurma çabalarında, iş ve gelire ilişkin yapılacakların planlanması ve gerçekleştirilmesi daha çok erkeklerden beklenir. Önceki toplumsal konum ve sorumluluklarının rolü bu konuda öne çıkar.

AMAÇ 5 *Toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkan cinsiyet ayırımcılığı ve eşitsizliklerinin aile ve çevre ile bağlantılı olarak afetlerde nasıl etkili olduğunu açıklayabilmek.*

Aile, kriz dönemlerinin en önemli kurumudur. Afetler sonrası koşullar aile kurumunu derinden etkilemektedir; gerginlikler ve çatışmaların daha sık yaşandığı, bireylerin daha kırılgan oldukları, güçlüklerin hanenin önceki konumunu sarstığı ve bunlara bağlı olarak boşanmaların artabildiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Kadınların erkeklere göre afetlere bağlı stresi daha fazla yaşadıkları görülmüştür. Bunun nedenleri arasında ev kadınlarının evlerinin güvenli ortamından uzaklaşmaları, uzun süre hazır gıda yardımı almaları belirtilmektedir. Erkeklerin afetlerin yaşanması ve sonrasında sorunlarının farklı bir yapısı olduğu ileri sürülebilir. Afetlerin doğurduğu kayıplar ve etkileriyle başa çıkmada toplumsal beklentilere bağlı farklılıklar olduğundan; erkeklerin daha güçlü, daha dayanıklı olması beklenmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Afetlerden kadınlar ve erkekler neden farklı etkilenmektedirler?

a. Kaynaklara ulaşımları farklıdır.
b. Karar verme güçleri farklıdır.
c. Kendilerinden beklenenler farklıdır.
d. Toplumsal konumları farklıdır.
e. Kadınlar daha güçsüzdür.

2. Aşağıdakilerden hangisi afetler sonrasındaki iyileştirme dönemlerinde önemli bir değişken **değildir?**

a. Kadınların ve erkeklerin yaşları
b. Kadınların ve erkeklerin gelir düzeyleri
c. Kadınların ve erkeklerin zekâları
d. Kadınların ve erkeklerin eğitim düzeyleri
e. Kadınların ve erkeklerin mensup oldukları etnik grup

3. Aşağıdakilerden hangisi zedelenebilirliği artıran faktörlerden biri **değildir?**

a. Çevresel
b. Ekonomik
c. Sosyo-kültürel
d. Politik
e. Askeri

4. Aşağıdakilerden hangisi afetlerin araştırılmasında önemsiz bir unsur olarak **sayılamaz?**

a. Kadınların bilgisinin marjinalleştirilmesi
b. Araştırmanın öznesi
c. Araştırmanın yöntemi
d. Araştırmanın kavramları
e. Araştırmanın yeri

5. Aşağıdakilerden hangisinin değişmesi afetler sonrasında kadınların ve erkeklerin sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine aktif katılımını kolaylaştıran etkenlerden biridir?

a. Afetler sonrası sivil toplum kuruluşlarının kadınların ve erkeklerin ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda çalışması
b. Sivil toplum kuruluşlarının maddi destek sağlaması
c. Sivil toplum kuruluşlarının siyasi eğilimleri
d. Sivil toplum kuruluşlarının erkeklerce yönetilmesi
e. Sivil toplum kuruluşlarına kolay ulaşma

6. Aşağıdakilerden hangisi kadınların afetler sonrasında daha fazla maruz kaldıkları durumdur?

a. Yardım almak
b. Kararlara katılmak
c. Kolay iş bulmak
d. Şiddet
e. Kredi almak

7. Afetler ve toplumsal cinsiyet rolleri ilişkisini konu edinen yazında, temel yönelim aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kadınlar ve erkekler afetlerden benzer biçimde etkilenirler.
b. Afetlerde en büyük kayıp ekonomiktir.
c. Afetler ve toplumsal cinsiyet rollerinin ilişkisinde yardım ve destek çok önemlidir.
d. Afetler kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiyi etkiler ve afetlerin asıl kurbanları kadınlardır.
e. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalığı yaratmak için eğitim.

8. Afetzedelerin, kamusal yardım ve bu yardımı kullanmaları ile ilgili olarak ortaya çıkan genel olumsuz tutumlar aşağıdakilerden hangilerini kapsamaktadır?

a. Etiketlendirmelere maruz kalma
b. Kalıp yargılarla karşılaşma
c. Ayırım yapıldığına ilişkin söylentiler
d. Bireylerde utanma duygusunun yaratılması
e. Hepsi

9. Afetler üzerine yapılan sosyal araştırmalarda aşağıdakilerden hangisi araştırmaların sonuçlarını en fazla etkilemektedir?

a. Araştırmanın yapıldığı yıl
b. Araştırma ekibi
c. Araştırmanın yöntemi
d. Araştırmanın analiz birimi
e. Araştırma alanı

10. Afetlerle yüz yüze gelen topluluklarda sosyal ilişkilerin değişimini en az etkileyen faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Manevi-ruhsal sıkıntılar
b. Can kayıpları
c. Bozulan ekonomik koşullar
d. Yeni yerlere taşınma
e. Zengin komşular

Okuma Parçası

TOPLUMSAL CİNSİYET VE AFETLER AĞI'NIN YARDIM VE YENİDEN YAPILANDIRMANIN GENİŞLETİLEBİLMESİ İÇİN HAZIRLADIĞI "ALTI İLKE"

1.Büyük düşün: Toplumsal cinsiyet eşitliği ve risk azaltma ilkeleri, afetler sonrası kurtarma, yardım ve yeniden yapılandırılma süreçlerinin tüm boyutlarına rehberlik etmeli, yol göstermelidir. Planlanması gerekenler;

1. Kadınların ve yerel topluluğun güçlenmesini sağlayacak biçimde çözümler,
2. Savunmasızlığın asıl nedenlerine, özellikle toplumsal cinsiyet ve sosyal
eşitsizliklere işaret eden, onları adres gösteren yolları yeniden inşa etme,
3. Kadınların katılımı ve liderlikleri için anlamlı fırsatlar yaratma,
4 Risk altındaki yerel kadınların savunmasızlıklarının değerlendirildiği projelere yoğunlaşma,
5. Kadınların ekonomik yardım ve geliri destekleyici programlara erişiminden, adil ücretlendirilmesinden, geleneksel olmayan beceri eğitimlerinden, çocuk bakımı ve sosyal desteklerden yararlanabildiklerinden emin olma,
6. Sosyal hizmetlere, çocukların desteklendiği yapılandırmalara, kadın merkezlerine, kamplarda kadın köşeleri ve diğer güvenli yerlerin oluşturulmasına öncelik verme,
7. Kadınları güçlendirecek pratik adımlar atma;

-Yeni oluşturulan evlerin her iki isme çıkarılmasına özen gösterme,

-Evlerin yapımına olduğu kadar iç tasarımına da kadınları dahil etme,

-Kadınların toprak mülkiyeti haklarını geliştirme,

-Geleneksel olmayan beceri ve hünerleri geliştirici gelir getirici projeler sağlama,

-Deprem sonrası iyileştirme projeleri ile uğraşan kadın gruplarına maddi destek sağlama.

2.Gerçekleri yakala: Toplumsal cinsiyet analizleri keyfi ve bölücü değil, tersine doğrudan yardım ve planlar oluşturulmasına bütünlüklü ve eşitlikçi bir yeniden yapılandırma sürecine esastır. Afetlerde yapılacak işlerin hiçbiri toplumsal cinsiyet tarafsızı olamazlar. Bunun için planlamada;

1. Toplumsal cinsiyet temelinde veri toplamak
2. Topluluk temelli değerlendirmeler ve izleme araştırmalarında kadınları eğitmek ve yararlandırmak
3. Çevre kaynaklarının ve toplulukların karmaşık bilgisini kadınlardan almak,
4. Toplumsal cinsiyet temelli ihtiyaçları belirleme ve tanımlama, yani evde çalışan kadın işçilerin, yerinden edilmiş ve göç etmiş olan kadın ve erkeklerin ihtiyaçlarını.
5. Kurtarma ve yardım çalışmalarında toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan (açık ya da örtük) bütçeleri izlemek.
6. Gıda, hizmet ve fırsatların kadınlara ve erkeklere eşit dağılımını izlemek.
7. Afetlerle ilgili tüm inisiyatiflerinin uzun ve kısa vadede kadın ve erkekler üzerindeki etkisini değerlendirmek.
8. Zaman içinde farklı bağlamlarda değişimleri izlemek.

3.Yerel kadınlarla çalışma: Kadınların oluşturduğu topluluk temelli örgütlenmeler, afetler karşısında yapılacak olanlara ilişkin görüş, bilgi deneyim, dayanışma ağları ve kaynaklara sahiptir. Var olan kadın gruplarının kapasitelerini geliştirmek ve onlarla çalışmak. Bu grupları;

1. Afetlere ilişkin deneyim sahibi olan kadın grupları,
2. Kadın ve gelişme konusunda çalışan sivil toplum kuruluşları, çevre sorunları ile ilgili aktivist kadın grupları,
3. Kız çocukları ve kadınlara odaklanan savunuculuk grupları,
4. Kadınlar arası komşu grupları,
5. Hizmet organizasyonları,
6. Meslek kadınları, eğitimciler bilim kadınları, acil durum yöneticileri oluşturmaktadır.

4.Stereotiplere direnmek: Birbirinden farklı ve belirli kültürel, ekonomik, politik ve cinsiyetler bağlamında bütün inisiyatiflerin bilgisine dayanmak. Yanlış genellemelere karşı durmak.

1. Hayatta kalan kadınlar ilk tepki gösterenler ve yeniden inşacılardır, pasif kurbanlar değildirler.
2. Anneler, büyük anneler ve diğer kadınlar çocukların hayatta kalabilmeleri ve yeniden hayatı kurabilmeleri için can alıcı önemdedir. Kadınların ihtiyaçları çocuklarınkinden farklı olabilir.
3. Bütün kadınlar anne değildir ve bir erkekle yaşamazlar.
4. Kadınların yönettiği haneler her zaman en yoksul veya en savunmasız olanlar olmayabilir.
5. Kadınlar her zaman ekonomik olarak bağımlı değil, üretken, topluluk içinde çalışan ve para kazananlardır.

6. Toplumsal cinsiyete ilişkin normlar erkek çocuk ve yetişkin erkekleri de tehlikeye atabilir, örneğin, ruh sağlığı, risk alma, kazalar gibi konularda.
7. Hizmetler için kadınları hedef alma her zaman etkin ve istendik değildir.
8. Marjinal kadınlar (yani, belgeleri olmayanlar, HIV/AIDS virüsü taşıyanlar, daha düşük sosyal sınıf veya kasttan olanlar, yerliler, göçmenler, seks işçileri gibi) kapasiteleri ve yaklaşımları açısından özgündür.
9. Tek bir yaklaşım veya ölçü herkese uymayabilir Kültürel olarak var olan belirli ihtiyaçlar ve istekler saygı ile karşılanmalıdır yani, kadınların geleneksel dinsel pratikleri, giyimlerine, kişisel hijyenlerine ve mahremiyet normlarına saygı gösterilmelidir.

5. İnsan hakları yaklaşımına uymak: Demokratik ve katılımcı inisiyatifler kadın ve kız çocuklara en iyi hizmeti sunabilirler. Kadınlar ve erkekler için hayatta kalabilmek kadar, temel insani haklarını kullanabilecekleri yaşam koşullarının sağlanması da önemlidir. Kız çocuklar ve kadınlar artan risklerle karşı karşıyadır. Örneğin,

1. 'Cinsel' taciz ve tecavüz
2. En yakınlarından kötü davranışlara maruz kalma (büyük bir afeti takip eden aylar ve yıllar içinde)
3. Kadın ticareti yapanlarca sömürülme, seks işçiliğinde sömürülme,
4. Ev içinde, tarımda sömürülme,
5. Toprak üzerindeki haklarının erozyonu ve kaybı,
6. Erken ve zorla evlendirilmeye maruz kalma,
7. Zorunlu göç,
8. Üreme sağlığı hizmetlerinden yararlanamama veya bunlara erişim imkânlarının kaybolması,
9. Ekonomik yeniden yapılanma için kullanılacak kaynaklar üzerinde erkek kontrolü.

6. Kadınların kapasitelerini geliştirmek ve onlara saygı duymak: Zaten ağır iş yükleri olan ve muhtemelen aile sorumlulukları artmış olan kadınlara daha ağır yükler yüklemekten kaçınma.

1. Kadınların, erken uyarı sistemleri, okul ve evlerin hazırlanması, topluluk içi dayanışma, sosyal-duygusal yeniden iyileşme süreçleri, geniş ailenin bakımı gibi konulardaki katkıları tanınmalı ve desteklenmeli.
2. Yerel kadınların beceri, enerjilerinden, zamanlarından yararlanılmalı.
3. Gelecekte karşılaşılacak afetlerin planlanmasına çocuk bakımı, ulaşım ve diğer destek sistemlerinin sağlanması ile kadınların daha tam zamanlı ve eşit katılımlarının sağlanması.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise Afetler Sonrası Kadınlar ve Erkekler konusunu gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise Afetler Sonrası Kadınlar ve Erkekler konusunu gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise Afetlerin Etkileri ve Sonuçları konusunu gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise Afetlere İlişkin Araştırmalara Genel bir Bakış konusunu gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise Afetler Sonrasında Sivil Toplum Kuruluşları konusunu gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise Afetlerin Etkileri ve Sonuçları konusunu gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise Afetler Sonrası Kadınlar ve Erkekler konusunu gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise Afetlerin Etkileri ve Sonuçlar konusunu gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise Afetlerin Etkilerinin Araştırılması konusunu gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise Afetler ve Aile, Yakın Çevre İlişkileri konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Doğal afetler ve insan eliyle yaratılmış olanlar. Doğal afetler, doğanın kontrol edilemez güçlerinin yarattığı büyük yıkımlar olarak tanımlanabilir. Depremler, yangınlar, tsunamiler, kıtlıklar, volkanik patlamalar, büyük fırtınalar, kasırgalar, yer kaymaları, su baskınları, salgınlar, çevresel yıkımlar bu gurupta yer almaktadır. İnsan eylemlerinden kaynaklanan afetler ise kasıtlı insan eylemleri sonucu oluşan ve kazara oluşanlar olarak ikiye ayrılabilir. Kasıtlı insan eylemleri olarak iç savaşlar, işgaller, uluslararası savaşlar, uluslararası terörizm, soy kırımlar, birinci grupta yer alırken nükleer ve endüstriyel kazalar sonucu oluşan büyük yıkımlar ikinci grupta yer almaktadır.

Sıra Sizde 2

Zedelenebilirlik, doğal afetlerin sonucunda, bir kişi veya grubun içinde bulundukları durumlara bağlı olarak afetlerden etkilenmeleri nedeniyle oluşan kayıp ve zararlarla baş edebilme kapasiteleri olarak tanımlanmaktadır. Zedelenebilirliğin, fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bulunmaktadır. Fiziksel zedelenebilirlik, inşa edilmiş çevrenin hassasiyeti, etkilere açık olması olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik zedelenebilirlik, insanların toplumsal olarak mensup oldukları sınıf, tabaka, etnik azınlık, avantajlı veya dezavantajlı gruplarda olmaları nedeniyle daha az ayrıcalıklı olma hâlleri ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal olarak oluşan zedelenebilirlik ise kadınların ve erkeklerin sosyal rollerinden, hâkim toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliklerinden doğru ortaya çıkan olgudur. Risklere eşitsiz maruz kalışa işaret etmektedir. Çevresel zedelenebilirlik, doğal kaynaklardaki bozulmanın kapsamına ilişkindir.

Sıra Sizde 3

Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımlar, toplumsal kaynakların etkin kullanımı, onların en çok ihtiyacı olanlara ulaştırılmasını, sağlanacak hizmetlerin önceliğinin ve seçiminin doğru yapılabilmesini gelecekte karşılaşılabilecek afetlerde daha fazla zedelenebilir olanlar için stratejiler geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu yararların yanı sıra en önemli boyutlardan biri, afetlerden sonra uzun yıllara yayılan iyileştirme dönemlerinde görülen artan şiddet olayları, aile parçalanmaları, eğitim sorunları, psikolojik sorunlar ve benzerlerinin üstesinden gelebilmek için geliştirilecek çözümlerde yararlı olabilmesidir.

Sıra Sizde 4

Afetler aile içi ve sosyal ilişkileri etkilemekte, aile içinde gerginlikler, çatışmalar yaşanabilmekte, bireyler daha kırılgan olabilmektedir. Aile bireyleri arasında kadınlar daha çok şiddete maruz kalırken erkekler alışıldık statülerinin değişimini yaşayabilmektedir. Aile bireyleri arasında çocukların okul başarıları etkilenmekte, çeşitli psikolojik sorunlar ve travma sonrası davranış ve tutum değişikleri yaşanabilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Abbot, P.L. (1999). **Naturel Disasters.** Boston: McGraw –Hill.

Arıoğlu,E.,Arıoğlu,N.,Yılmaz,A.O., Girgin,C. (2000). **Deprem ve Kurtarma İlkeleri,** İstanbul: Evrim Yay.

Davis, D.E.(2005). **Reverberations: Mexico City's 1985 Earthquake and The Transformation of Capital. The Resilient City.** (Eds. L.J. Vale ve T.J. Campanellas). Oxford: Oxford University Press.

Akkayan,T.,Kırımlı,Y.,Polat,T. (2001). **Deprem Yardımlarından Yararlananların Değerlendirme Raporu.** İstanbul Üniversitesi Yay. No. 4283.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği(1997). **Dünya Mültecilerinin Durumu.** Ankara: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ankara Temsilciliği.

Bolin, R. M. Jackson ve Crist A. (1998). **Gender Inequality, Vulnerability and Disaster: Issues in Theory and Research. The Gendered Terrain of Disaster.** (Eds. E. Enarson ve B. H. Morrow). Londra: Pareger.

Bari,F. (1998). **Gender, Disaster and Empowerment: A Case Study from Pakistan. The Gendered Terrain of Disaster.** (Eds. E. Enarson ve B. H. Morrow). Londra: Pareger.

Connell,R.W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar.** Çev. C. Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Delaney, P. ve Shrader, E. (2000). **Gender and Post-Disaster Reconstruction: The Case of Hurricane Mitch in Honduras and Nicaragua.** Report prepared for the World Bank.www.anglia.ac.uk/geography/gdn.

Enarson,E. ve Morrow, B.H. (1998). **The Gendered Terrain of Disaster.** Londra: Pareger.

Enarson,E. (2000). **Gender and Natural Disasters. In Focus Programme on Crisis Response and Recontsruction.** Working Paper No:1. September.

Enarson, E. (2001). "What Women Do: Gendered Labor in the Red River Valley Flood" **Enviromental Hazards.** 3(1):1-18.

Fordham,M. (1999). **The Place of Gender in Earthquake Vulnerability and Mitigation.** Cambridge: Geography Department Anglia Polytechnic University.

Fisher,S. (2010). "Violence Against Women and Natural Disasters:Findings From Post-Tsunami Sri Lanka", **Violence Against Women.** Vol.16,No.8:901–918.

Fothergill,A. (1998). **The Neglect of Gender in Disaster Work: An Overview of the Literature. The Gendered Terrain of Disaster.** (Eds. E. Enarson ve B. H. Morrow)... Londra: Pareger.

Fothergill, A. (2003). "The Stigma of Charity:Gender, Class, and Disaster Assistance". **The Sociological Quarterly.** Vol. 44, No. 4:659–680.

Gates, J.R. (2000). **Democracy at Risk.** Cambridge: MA. Perseus Publisher.

Ginige, K.Amaratunga, D.Haigh,R. (2009). "Mainstreaming Gender in Disaster Reduction:Why and How?", **Disaster Prevention and Management.**Vol.18, No.1:23-34.

Neumayer, E. Ve Plümper, T. (2007). "The Gendered Nature of Natural Diseasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in Life Expectancy, 1981–2002", **Annals of the Association of American Geographers.** Vol. 97, No: 3: 551–566.

Kasapoğlu,A. ve Ecevit,M. (2001). **Depremin Sosyolojik Araştırması.** Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.

Keleş,R. (2007). Afet Yönetimi Açısından Türkiye'de Merkezi ve Yerel Yönetim, Afet Risk Yönetimi, (Der. N.E.Erkan, A.Güner, K.Demeter). İstanbul: Marmara Üniversitesi ve Dünya Bankası Yay.

Krishnadas, J. (2007). "Relocating the Master's Domain: Social and Legal Locations of Gender From Post-Disaster to Everyday Life", **Social & Legal Studies.** Vol.16,No.1:131–147.

Kuznar, L.A. (1997). **Reclaiming a Scientific Anthropology.** Walnut Creek: Alta Mira Press.

Kümbetoğlu, B. (2006). "Depremde ve Sonrasında Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Cinsiyet Hiyerarşisi" **Toplumbilim Dergisi, Deprem Özel Sayısı.** No.21: 61–80.

Kümbetoğlu, B.,User,İ.,Yarar, B. (2006). "Afet Sonrası Konut Edindirme Çözümleri: Bir Örnek Olgu Olarak Düzce Kalıcı Konutları", **Toplumbilim Dergisi, Deprem Özel Sayısı.** No.21: 97–108.

Kümbetoğlu, B. ve User, İ. (2010). **Gender Aspects of the Disaster Recovery Process. Women's Encounter with Disaster.** (Eds.S.Dasgupta, I.Şiriner,P.Sarathi). Londra: Frontpage Pub.

Özmen, B.ve Bağcı, G. (2000). **12 Kasım 1999 Düzce Deprem Raporu.** Ankara: T.C. Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Deprem Araştırma Dairesi Başkanlığı.

Ray-Bennett, N. (2010). "The Role of Microcredit in Reducing Women's Vulnerabilities to Multiple Disasters", **Disasters.** Vol. 34.No.1:240–260.

Sumer,N., Karancı,A.N., Berument, S.K., Güneş, H. (2005). "Personal Resources, Coping Self-Efficacy, and Quake Exposure as Predictors of Psychological Distress Following the 1999 Earthquake in Turkey", **Journal of Traumatic Stress.** Vol.18, No.4:331–342.United Nations Enviroment Programme (UNEP). (2005). **Feature Focus:Gender Poverty and Enviroment,** Nairobi:GEO Yearbook 2004/2005.

Yucak, E. (2004). **İmece Evleri. Kamusal Alan.** (Der. M.Özbek). İstanbul: Hil Yay.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

5

Amaçlarımız

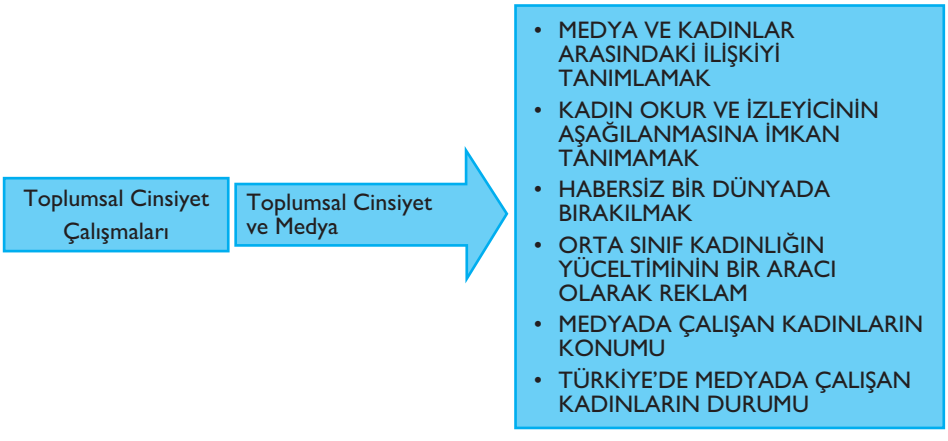
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir güç odağı olarak medyanın kadınlarla ilgili bilgi ve enformasyon akışını sınırlama biçimlerini tanımlayabilecek,
- Medyanın cinsiyet eşitsizliğini ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı pekiştirmek için izlediği teknikler ve yollar hakkında farkındalık kazanabilecek,
- Cinsiyet körü yayıncılık türlerini ve örneklerini açıklayabilecek,
- İletişim sektöründe mevcut istihdam politikalarının cinsiyetçi yönelimleri hakkında bilgi edinmek suretiyle iletişim alanında cinsiyet eşitliği önündeki barikatların kaldırılması yönünde oluşturulan bilgi birikimini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kitle İletişim Araçları
- Kadın Kamusallığı
- Kadın İzler Kitle
- Popüler Kültür
- Cam Tavan
- Cinsiyet Eşitsizliği
- Cinsiyet Ayrımcılığı
- Reklam ve Siyasal Reklam
- Medya Çalışanı Kadınlar

İçindekiler

Medya

MEDYA VE KADINLAR ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TANIMLAMAK

Bir güç odağı olarak medyanın kadınlarla ilgili bilgi ve enformasyon akışını sınırlama biçimlerini tanımlayabilmek.

Gündelik hayatta, yaşam deneyimlerinin bilgisini aktarmada yüzyüze ilişkilerin yerini iletişim araçlarının almasının tarihi içindeki dönüşüm ve değişimlerin yol göstericiliğinde kadın ve medya ilişkilerini sorgulayarak düşünmeye başlayabiliriz. Batı Avrupa'da ilk basılı kitaplar XVI. yüzyılda, ilk dergi ve gazeteler ise XVIII. yüzyılda yayınlanmaya başlamıştır. Kişilerin kendi başına okuyacakları matbaa ürünlerinin yol açtığı değişimi Gutenberg Devrimi diye adlandıran yazarların yanı sıra, bu gelişmenin çok yavaş olduğunu, dünyanın her yerinde aynı tarihlerde yaşanmadığını ve okur yazarlığın toplumsal sınıf ve katmanlar arasında yeterince yaygınlaşmadığını iddia eden araştırmacılar da vardır.

Kadınların matbaa ürünlerine yaygın bir biçimde ulaşmaları, dünyanın batı yarı küresinde XX. yüzyılın ilk yarısında, doğu yarı küresinde ise aynı yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşebilmiştir. XX. yüzyılın yaygın iletişim araçları olan radyo, televizyon, sinema ve bilgisayar dinleyicisi/izleyicisi/kullanıcısına erişimini matbaa ürünlerine göre çok daha hızlı bir biçimde tamamlamış olsa da bu hızın yarattığı sorunlar toplumsal sınıf ve katmanlara mensup kadınlar tarafından aynı biçimde yaşanmamıştır. Farklı coğrafyalarda ve farklı ülkelerde farklı sınıflardan ve katmanlardan kadınların sorunlarındaki çokluk dikkat çekici farklılıklar içerse de ortak olan olgu kadınların tecrübelerini aktarma ve iletmekteki engellerin bugün de var olmaya devam etmesidir. Bir başka deyişle, modern kapitalist ülkelerde haberdar etmek ve deneyimin bilgisini aktarmak için icat edilen iletişim araçları, kadınların haberdar olmasına ve deneyimlerinin bilgisini aktarmasına yeterince aracılık etmemiş, kadın bilgi ve deneyiminin toplumsal sınıf ve katmanlar arasında dolaşımını sağlayamamıştır. Bunun en temel nedeni, bu aracı kuruluşların kârlarını çoğaltmak için faaliyetlerini sürdüren ticari kuruluşlar olmasıdır.

İletişim tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi almak için Jean-Noel Jeanneney'in *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi* (Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2006) başlıklı kitabına göz atabilirsiniz.

Kadın okur yazarlığının çok düşük düzeylerde seyrettiği XIX. yüzyıl boyunca, kadın, okuyucuya yönelik kitap, dergi ve gazete yayınlamak pek kârlı girişimler olmamıştır. Bu yüzyılın sonunda Batı Avrupa'da ve ABD'de burjuva kadınların eğitim olanaklarından daha çok yararlanabilmeleri sonucunda kadınlara yönelik yayıncılık olarak adlandırılan, duygulara seslenen, romantik, ev içi hayatı merkeze alan, edebi değeri tartışmalı yazın türü eşliğinde kitaplar, gazeteler ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Yine bu yüzyılın sonunda anılan ülkelerde eşitlik ve oy hakkı için mücadele eden kadınlar, kitaplar, dergiler, gazeteler, risaleler, manifestolar, bildiriler, el ilanları, afişler yayınlamak suretiyle feminist yayıncılık anlayışının ilk örneklerini ortaya çıkarmışlardır. Bu yayınların en temel özelliği sürekliliklerin kesintili olmasıdır. Basın alanında sermaye yoğunlaşması ve tekelleşmenin başladığı tarihi dönem içinde, ilan ve reklam gelirleri olmaksızın yayınlarını sürdürmeye çalışan sosyalist ve feminist basın mali baskının yanı sıra üzerlerinde yoğunlaşan siyasi baskı ve sansürden korunmak için çoğu zaman yeraltına inmiştir. Dağıtımı bir nevi abonelik sistemine dayalı olarak sürdürülen yayınların ömrü ise kısa süreli olmuştur (Köker, 1996). İlan ve reklam geliri olmaksızın yayın yapmanın sürekli olmasa da mümkünlüğünün anlaşılması sonucunda yayınların kâr amacı gütmemesi ve reklam gelirlerine yaslanmaması bir ilke hâline dönüşmüştür. Böylece XX. yüzyılda feminist yayıncılığın küçük sermayelere dayalı ve kar amaçlı olmayan bir yayıncılık politikasına bağlılığı esas hâline gelmiştir. Cinsiyet eşitliğini merkeze alan kadın hareketlerinin çevresinde kurulan yayıncılık politikasının belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Kar amacı gütmeyen, alternatif bir yayıncılık anlayışına bağlılık ve politik yayıncılık anlayışına sadakat,
- Yeni yayın araçlarını denemek ve yazılı/sözel/görsel/elektronik araçların dışında şarkı, duvar yazıları, sokak sanatları gibi yeni iletişim imkanlarını zorlamak,
- Eski ve yeni yayın teknolojileri arasında tercih yapmamak, ikisini bir arada kullanmak,

Okur/yazar, izleyen/yapımcı ikiliklerini ortadan kaldırmak,

- Yerel ve uluslararası yayın alanlarını yeğlemek,
- Ulusal yayıncılık şebekelerinin ve dağıtım zincirlerinin dışında kalarak, bu şebeke ve zincirlere karşı sürekli eleştiri mekanizması geliştirmek,
- Orta sınıf kadınlıktan türetilen modern hikâye kahramanlarının temsilinin eksik ve abartılı olduğunu vurgulamak,
- Feminist hareketlerin ya da kadın hareketlerinin politik gündemini yaygınlaştırmayı öncelemek.

KİTAP **Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgileri Eser Köker'in "Feminist Alternatif Medya Üzerine" (İLEF Yıllık 1995-96, ss. 22-24) başlıklı makalesinde bulabilirsiniz.**

SIRA SİZDE 1 **Cinsiyet eşitliğini merkeze alan kadın hareketleri çerçevesinde kurulan yayıncılık politikalarını erkek egemen yayıncılık kültürünün üretim politikalarıyla karşılaştırınız.**

Yukarıda sıralanan özelliklerle biçimlenen yayıncılık politikaları farklı ülkelerde farklı sınıf, etnik köken ve kültür deneyimleriyle içiçe geçmiştir (Byerly, C. M., Ross, K., 2006). Bu deneyimler ve onların üzerine üretilen bilginin çokluğu nedeniyle, aşağıda okuyacağınız bölümde iletişim çalışmaları alanında farklı ülke deneyimlerini karşılaştıran bilgi birikimi kasıtlı olarak ihmal edilmiş ve feminist yayıncılık politikaları üzerine sorunlaştırılan ana temalar tartışılmıştır.

Bu kısmı tamamlamadan önce değinilmesi gereken bir diğer husus, iletişim çalışmaları ile kadın çalışmaları arasındaki ortaklıktır. 1970'lerin ortalarında yeni toplumsal hareketlerin politik baskısı ile bilimsel bilginin üretilme koşullarına müdahale edilmesi sonucunda iki disiplinlerarası alan olarak akademik çatı altına giren bu iki alan yakın işbirliği içinde varolmuşlardır (Hall, 2008). Bilimde cinsiyet körlüğünü aşmaya yönelen akademik bilginin oluşturulması doğrultusunda iletişim çalışmaları ve kadın çalışmaları ortaklığında üretilen bilginin sorunlaştırdığı ilk tema, kadın okur ya da izleyicinin konumudur.

KADIN OKUR VE İZLEYİCİNİN AŞAĞILANMASINA İMKAN TANIMAMAK

AMAÇ 2

Medyanın cinsiyet eşitsizliğini ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı pekiştirmek için izlediği teknikler ve yollar hakkında farkındalık kazanabilmek.

1960'ların ortalarından itibaren popüler yayınların, özellikle de kadın magazinlerinin idealleştirdikleri ve tektipleştirdikleri kadınlık kurgusuna yönelik eleştiriyi içeren metinler yaygın bir okur çoğunluğu ile buluşmuştur. Kadınların tarihte görülmemiş oranlarla yüksek öğrenimden yararlanmaya başladıkları bu yıllarda, Batı Avrupa'da ve ABD'de üniversite gençliğinin politik hareketleri içinde etkili olan feminist gruplar, kitle iletişim araçlarının ürettiği metinlerde kadın temsilin eksikliğini vurgulayarak, orta sınıf genç kadın üzerindeki baskıyı teşhis etmelerine imkan tanıyan metinlere sahip çıkmışlardır. Başkaldıranların alt metni niteliğinde olan bu metinlere, kendileri ile ilgili haberlerde çıkan dilin saldırganlığı da eklenince medyanın "düşmanlığı" sorunlaştırılmıştır. Bu sorunlaştırmanın iletişim çalışmalarındaki ilk ürünleri, 1980'lerin başından itibaren yayınlanmaya başlayan çalışmalarda gözükmektedir. İletişim çalışmalarının ilk metinleri kadın okur ve izleyicinin popüler metinlere yatkınlığını irdeleyen **ana akım çalışmalarının romanslara** ve magazinlere "sığınan kadınların" gerçekten kaçtıkları ve "hayali bir dünyaya" sığındıkları tespitinin yansız olmadığını ortaya koymuştur. Bu metinlerde aynı zamanda ana akım çalışmalarınca "düzeysiz" diye nitelenen popüler ürünlerin tüketicisi kadın Okurun da "düzeysiz"liğin verili kabul edildiği tespit edilmiştir. "Simgesel yoketme"nin sadece medyayla sınırlı olmadığı, ana akım yaklaşımlarda görgül araştırmaların da "kadın denek"leri **ataerkil** ön yargılarla hazırlanan sorular ve sonuçları önceden kestirilebilen bulgularla mahkum ettiklerini gösteren bir dizi çalışma, kadın okurun romanslarda, **sabun köpüğü** dizilerde ve kadın magazinlerinde aslında başka bir dünya özlemlerine bir düş aradıklarını ve mevcut baskılara karşı içsel direnme barikatlarını güçlendirdiklerini dile getirmiştir (Tuchman, 1978). Kadın izleyicinin ister sevda romanları okurken, ister sabun köpüğü dizileri izlerken uyuşturulmuş bir okur/izleyici olarak koltuğuna yerleşmediğini bu popüler metinler aracılığıyla gündelik ev hayatı ve arkadaş çevresiyle ilişki kurduğunu, birlikte yapılan yorumlarla kendi farkındalık ve bağımsızlık alanlarını çoğaltma isteği içinde olduklarını saptayan pek çok araştırma vardır (van Zoonen, 1997).

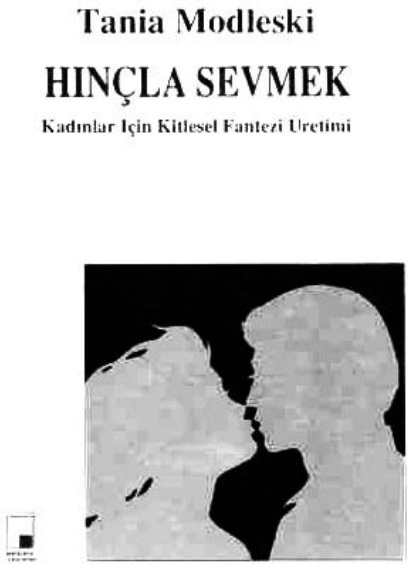
Ana akım medya çalışmaları, Türkçede ana damar, klasik, tutucu gibi kavramlarla da karşılanan, işlevselci, nicel ölçümler ve sınanabilir hipotezlere öncelik veren bir paradigmanın yönlerdirdiği iletişim çalışmalarını betimler (Mutlu, 1998).

Kadınların kendilerini ifade etme olanaklarından mahrum bırakılmalarından duydukları hıncı anlatan ve hınçla sevmenin çeşitli kılıklara bürünerek potansiyel bir direnme halini gündelik hayatın içine kattığını belirten Tania Modleski, (1982) kapitalist toplumlarda yaşatılmayan feragat ve bağlılık duygularının devamlılığının bu türlerle sağlandığına işaret etmiştir.

Romans, XII. yüzyılın ortasında Fransa'da gelişen ve genellikle şovalyelerin aşklarını konu alan edebiyat türüdür.

Resim 5.1

Tania Modleski (1982)'nin Hınçla Sevmek kitabının kapağı

KİTAP

Feminist literatürde sabun köpüğü (soup opera) dizileri üzerine yapılmış çalışmaları özetleyen bir metin olarak Mutlu Binark'ın "Ben - Bir Kadın Özne- ve Benim Sabun Köpüklerim ya da Pembe Dizilerim" (İLEF Yıllık'94, ss. 41-64) makalesine göz atabilirsiniz.

Sözlük anlamı babanın hâkimiyeti olan ataerkillik, başlangıçta aile reislerinin otoritesi üzerine kurulu toplumsal sistemleri tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bugün ise genel olarak erkek tahakkümünü yansıtan daha genel bir anlamla yüklüdür (Marshall, 1999).

Sabun köpüğü (soup opera) bir dizi türüdür. Sabun köpüğü anlamına gelen soap opera dizilerde ele alınan konuların hafifliği ve bu konuların işleniş biçiminin özensizliği şeklinde de yorumlanabilmektedir. Ancak bu adlandırma türün ilk programlarının sponsorlarının sabun firmaları olmasındandır.

Kadın yurttaşların hakları kapsamında düşünülebilecek olan okur/izleyici hakları ile mevcut siyasal sistemin işleyişi hakkında enformasyon akışının sınırlılığını dile getiren araştırmalar, okur/izleyicinin sadece tüketici olarak kavrandığını göstermektedir. Kapitalist demokrasilerin liberal hukuk rejimi içinde normatif ya da pozitif olarak düzenlenmiş okur/izleyici hakkı anlayışının geliştirilememesinin ve iletişim ve bilgi edinme haklarının bireysel hak temelinde tanımlanmasının bedelini hakları teslim edilmeyen kadınlar ağır bir biçimde ödemektedir. Bu durumun değişebilmesi için yayıncılık alanıyla ilgili politikaların kamu otoritelerince yeniden ele alınması ve bu alanda politika üreten sivil kuruluşlarca dile getirilen aşağıdakilere benzer taleplerin çoğaltılması yerinde olacaktır:

- Kadınlara enformasyon sağlayan yazılı işitsel görsel yayınlar için kamusal mali destek sağlanması,
- Kentlerde kamusal alanlarda kadınların tespit ettikleri sorunlara yönelik afiş ve açık hava ilan panolarının sürekli tutulduğu mekân düzenlemeleri,
- Kadın yazarların ve filmcilerin ürünlerinin halk kütüphaneleri için çok sayıda alınması,
- Kentlerde kadınların sorunlarını birbirlerine aktarabilecekleri alanların sağlanması,
- Kadınların bilinmez kılınan öykülerini açığa çıkaran yayıncıların kamu otoritelerince desteklenmesi.

SIRA SİZDE 2

Kadınların mevcut iletişim ortamı içinde enformasyondan yoksun bırakılmasına karşı mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının taleplerini özetleyiniz.

Bu başlık altında kadınların enformasyon akışı içindeki tanımsızlığı temel sorun olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyılın başından haber itibaren kamusal bilgi aktarımının temel metni olarak görülmektedir. Yayıncılık alanında her türlü iletişim aracının taşıdığı haber ile kadın deneyimi arasındaki ilişki kadınların deneyimlerini yeniden anlamlandırma imkânını kısıtlayan modern demokrasiler için kurucu bir ilişkidir. Aşağıdaki başlık altında, bu ilişkinin toplumsal cinsiyet açısından önemi tartışılmıştır.

HABERSİZ BİR DÜNYADA BIRAKILMAK

AMAÇ 3 ***Cinsiyet körü yayıncılık türlerini ve örneklerini açıklayabilmek.***

Haber odasının politik bir mekan olarak kabulü, XIX. yüzyılın başında gazetecilik mesleğinin taçlandığı bir döneme aittir. **Burjuva kamusal alanı** içinde kamu yararına hareket eden politik işlevlerle donanmış, toplum içinde herkesin görüş ve kanaatlerinin aktarılmasına aracılık eden gazeteciliğin temsil gücü, güçlü bağlarla sarıldığı yandaşlarından kaynaklanmaktadır (Keane, 1992). Yandaşları ve herkes için serbestçe konuşma hakkı isteyen yayıncılar, her türlü toplumsal sorun üzerinde birlikte konuşarak yargılama ve eleştiride bulunma hakkını kullanabilmek için haberden medet ummuşlardır. Birlikte konuşma ve konuşulanları bireysel olarak yargılayabilme hedefiyle her türlü sansüre karşı oluşu yasal çerçeveye alma girişiminin adı olan basın özgürlüğü mücadelesi, haber odasını politik kılan eylemliliklerdir (Köker, 1998). Aynı yüzyılın sonunda yitip gidecek bu politik işlevler ve eylemlerden geriye kalan ise haber odasında neyin haber olduğu, haber kaynaklarının ne ve kim olduğu, sayfa düzeninin nasıl hazırlandığı, nasıl başlık atılacağı gibi uzlaşımlardır. Haber odasının kendine özgü hızlı karar ve yazı üretme sorumluluğu, muhabirin sokaklara aitliği ve kamu adına yargılama ve eleştirme üzerine temellenen meslek pratikleriyle bağları kopan meslek erbaplığı, hızlılığa, nesnelliğe ve yansızlığına mitik anlamlar yükleyerek, siyasal gazeteciliğin doldurulamaz boşluğunu telafi etmeye yönelecektir. **Meslek ilkeleri** ve **profesyonel değerlerin** oluşum süreci içinde her türlü kadın ilgisini neredeyse tecrit eden meslek, XX. yüzyılda, iletişim sektöründe kadınların politik yayıncılığı yeniden canlandırma çabaları ile karşılaşınca bu kez abartılı bir biçimde haberin nesnelliğini ve yansızlığını yüceltecek ve ticari yayıncılık politik güçsüzlüğünü meslek ethosu ile ikame etmeye yönelecektir. Bu uzlaşım kararlarının merkezi önemi, mesleğin karar alma ve yönetim mekanizmalarından kadınların dışlanmasını kolaylaştırdığı gibi, haberin öyküsel bir kurgu olduğu saptamasını da silikleştirecektir.

Burjuva kamusal alan, liberal siyasal düzen feodal düzenin yerini alırken oluşmuş olan bireylerin toplulukla ilgili kamusal sorunları ve konuları tartışmak üzere bir araya geldikleri arenadır. Jurgen Habermas, 17 ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa'daki gelişimini açıklarken, kamusal alanı tek tek yurttaşların pratik sorunları ve devletin rolünü özgürce ve eleştirel olarak tartışabildikleri, mutlakiyetçi devlet ile burjuva toplumu arasında ortaya çıkan bir toplumsal olarak tanımlar. Habermas'a göre kamusal alanda gerçekleşen bu kamusal aydınlanma süreci çok zaman alıcıdır ve kamuya açık görüşler arasındaki yarışmayla karakterize olur. Kurumsal olarak kamusal alan, mülkiyete, serbest rekabetin bağımsız işleyişine ve arz ile talep dengesine dayanan katılımcı demokrasi biçimini almıştır (Mutlu, E. 1998: 196-197).

Meslek ilkeleri ve profesyonel değerler: Haber öykülerinin seçilmesinde, kurulmasında ve sunumunda kullanılan profesyonel kodlardır.

KİTAP **Basın Özgürlüğü-İletişim Özgürlüğü tartışmalarını, John Keane'in *Medya ve Demokrasi* (1992, İstanbul, Ayrıntı Yayınları) ve Eser Köker'in *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası* (1998, Ankara, Vadi Yayınları) başlıklı kitaplarından daha ayrıntılı okuyabilirsiniz.**

1970'lerin başında feminist eylemciler ve araştırmacılar, modern kapitalist toplumlarda duygu ve düşünce alışverişinde etkili bir öykü olarak gördükleri haberin eril niteliğini tartıştılar. Geleneksel öykülerden farklı olarak haberin nesnel ve yansızlıktan oluşan halesinin ne anlama geldiğini sorguladılar. İçinde deneyimin dilini barındırmayan yeni zamanların bu öyküsünün, zamanı yalnızca şimdiye indirgeyerek mutlaklaştıran, felaket, şiddet ve skandalın yaratacağı korku ve endişeyi

söze dökerek evcilleştiren anlatısını vurguladılar. Gündelik yaşam deneyimlerini dile getirmede mevcut anlatı türlerinin yetersizliğini öne sürdüler. Bu anlatı türlerinin kalıpladığı dile mesafelenen kadınların, şimdi olup bitenlerden ziyade zamansızlaşmış öykü okuma ve yazma istekliliği ve buna yönelik gereksinimi ikame etmek için romanslara ve dizilere yöneldiklerine işaret ettiler. Ancak bu vurguların ötesinde kadınların işaret ettiği temel sorun, felaket, şiddet ve skandalın yeni anlatısında yani haber anlatılarında, suçlunun sürekli yeniden ilan edilişi üzerinedir. Doğal felaketlerden siyasi skandallara kadar uzanan yelpaze içinde haber, gizli ve açık biçimde toplumsal suçun failine bir beden inşa ediyordu, yani kadın bedenini bir kez daha suçlu ya da kurban olarak seçerek eril bilinç dışının dile dökülmesine yeni bir imkan sunuyordu. Böylelikle haber, olup bitenin bir aktarım aracı olmaktan çok mevcut iktidar güçlerinin tanzim ettiği gerçeklik kurgusunun güvenilir bir aktarım aracı olarak kabul gördü (Gill, 2007).

Feminist kurumcılar, egemen iktidar anlayışının haberin rasyonellik iddiasını kim, nerede, ne zaman, nasıl, ne yaptı soruların kısa ve açık yanıtları aracılığıyla kurarken herkes için güvenilir olmasını da sadelik ve standart olma kurgusuna dayandırdığını iddia eden feminist kuramcılar, biçimi standartlaştırılarak kişisellikten arındırılmış haber öyküsünün yayınlandığı aracın editör masasına ulaşınca yeniden "toplumsallaştığı" ve yayın ortamının ona ideolojik karakterini kazandırdığı görüşünü çoğalttılar.

Gazetede ya da televizyonda yayınlanan haber, yayınlandığı aracın anlatısal özeliklerini yüklenerek var olur. Sayfa tasarımı ve bülten oluşumu, birbirinden farklı özellikler taşısa da yüzlerce günlük olay içinden seçmeyi ve sunmayı içerir. Haberin seçilişi ve yerleştirilişi yani yayına karakterini veren, onu okutan ve izleten editörlerin uzlaşımları ve kurdukları çerçevelerdir (van Dijk, 1999). Bu uzlaşımların değişmezliği ya da değişiminin yavaşlığı dikkat çekicidir. Bir yüzyıl içinde bu uzlaşım, haberlerin ancak yüzde yirmisinde kadınların konu edinilmesini mümkün kılar. Haberlerde kadın temsiliyetinin eksikliği kadınların birbirinden haberdar olma, yaşamlarını bölen sıkıntılara ortak çözümler üretmek üzere kendilerini ifade etme ve politik meşruiyetleri için bir gereklilik olan iletişim haklarının engellenmesi anlamına gelmektedir. Gazetelerin ulusal politikaya ayrılan ilk sayfaları ile haber bültenlerinin ilk on dakikası için yapılan seçimlerde yüzde 15'lik bir temsiliyete ulaşan konu alınmanın okuyucu/izleyiciye ulaşılabilirliği, sayfa/bültenin ideolojik kuruluşu nedeniyle iki engele takılmaktadır: Engellerden ilki, gazetelerin/haber bültenlerinin genele ulaşmak için yansızlığa biçim verme istekliliğinden kaynaklanmaktadır. Kadın sorunlarını konu alan bir haber, kadınların geleneksel seçimlerini konu alan bir diğer haber ile dengelenmekte, ticari yayıncılık düzen bekçiliği işlevini bu dengede sürdürmektedir. Engellerden ikincisi ise haberin dilinde saklanmıştır. Haberlerdeki sözcük seçimleri ve cümle yapıları, cinsiyetçiliği gizleyecek şekilde örgütlenmiştir. Kurulan edilgen cümlelerle habere konu edilen kadınların özne olma hâlleri ortadan kaldırılır. Onlar edilgendirler, edilgen cümlelerin belirsiz failleridirler. Eylemlerindeki faillik cümle yapısınca ve sözcük seçimince hapsedilir (van Dijk, 1999). Bu durum TV haberciliğinde daha da belirginleşir: Gerçek dünyayı temsil ettiği ilan edilen haber filmlerinin görsel dilini sunan kameranın ardındaki gözün, kadınların yaşam dünyalarını dışladığı unutulur. Kamera ardındaki gözün unutturuluşu gazetenin arka sayfasında seyirlik malzeme olarak kadın bedeninin çoğu zaman parçalanmış kesitlerini erkek okuyucunun beğenisine sunar. Görsel dilin beğeninin ideolojik karakterini gizleyen eril dünyanın fantezileri ile biçimlenen teknik ve estetik yapısı, kadınların beğenilerini kapsamamaktadır (Gill, 2007).

Dışlanan kadın beğenilerinin yanı sıra, kadınların onuru da görsel dilin hafızasına kayıtlı değildir. Kadını konu alan haberlerin ezici çokluğu kurban kadın öykülerini içermektedir. Ölü kadın bedenlerinin çıplaklığını donduran kamera, kadınların insanlık onuruyla temellenen haklarını ihlal ettiğinin "farkında" değildir. Şiddet kurbanlarının hırpalanmış bedenini sabitleyen kamera, kanlı görüntüleri uzun süreli aktarımlarla sunarken kadınların haklarını çiğnediğinin "farkında" değildir. Saldırı kurbanı mağdur kadınlarla saldırının hemen akabinde yapılan uzun görüşmelerin yayınlanmasının kadınların dehşetinin "satılması" anlamına geleceğini editörler "bilmemektedirler." Kadının dehşetinden avantaj sağlamanın bir hak ihlali olduğunu meslek erbabı kendi arasında tartışmayı "ihmal" etmektedir. Evine giren hırsızın tecavüzüne uğrayan kadının adının, iş yerinin, gündelik alışkanlıklarının haberde konu edildiği sıklıkla görülür. Haberin kadınların kişilik haklarına yönelik bu saldırısı karşısında başvurulacak mercinin ihbar ve şikâyet hatları ile sınırlı görülmesi trajiktir. Sadece mağdurların değil, kolektif bir kimlik olarak kadınların yargı yoluna yönelebilmelerini mümkün kılacak pozitif hukuk içinde düzenlemeler yerleşmedikçe yayın yoluyla kadının özel hayatının gizliliği ve kişilik hakları zedelenmeye devam edecektir. Gazetelerde üçüncü sayfa haberlerinde ve televizyondaki haber programlarında, toplumsal bir sorun olarak fuhuşa dair öyküler kurulduğunda, kadınların bedeni orta malı görülmekte, yüzünü gizlemeye çalışan korku içindeki kadınların fotoğrafları ve görüntüleri polis kameralarından alınarak kullanılmaktadır. Bu fotoğrafların ve hareketli görüntülerin kolaylıkla mazur görülmesinin nedeni, kadınların fuhuş sektörünün içinde olması ile temellendirilmektedir. Bu şiddeti mazur gösterici nedenler, bu sektörden başlayarak yaygınlaştırılmakta, nihayetinde erkeğin tahrik olması gibi bireysel psikolojik tutuma kadar indirgenmektedir. Şiddet uygulayanları "tehlikeli yabancı", "seks içgüdüleri nedeniyle vahşileşmiş kişi", "canavar" olarak niteleyerek tahrik olma öykülerine yer veren haber, fahişeler- namuslu kadınlar karşıtlığını bir kere daha inşa ederek, namuslu kadının kendini, bedenini görünmez kılması gerekliliğini zımni biçimde onaylamaktadır. Şiddet suçlularını mazur gören ve haklılaştırıcı nedenleri dile dolayan ifadelerin kadınların onurunun çiğnenmesi anlamına geleceğine dair uylaşım henüz kurulmamış olacak ki yargı mekanizmalarında olduğu gibi medya anlatılarında da düzenli olarak şiddet suçlusunun örfün kurbanı olduğuna dair sözel ve görsel detaylar sürekli anlatıma katılmaktadır. Kadınların maruz kaldığı şiddet duyurulurken haber anlatısı zaman zaman pornografinin dilini ödünç almakta, şiddetin estetize edilmesine yönelik ifadeler habere bulaştırılmaktadır. Bu "haber satma stratejisinin" kadınların kişilik ve yaşam haklarına yönelik esaslı bir tehdit barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kadına yönelik şiddetin ayrıntılı tasvirine ayrılan kısmın haber içindeki uzunluğu bile haberin rasyonelliğinin nasıl kırıldığını gösterdiği gibi şiddetin nasıl normalleştirildiğini de gösterir.

Kadınların iletişim hakları hangi yollarla engellenmektedir? Tartışınız.

SIRA SİZDE 3

Şiddet ve dehşet anlatımında rasyonelliğini kaybetme tehdidi altında olan haber anlatısı, bu tehdidi bertaraf etmek için, rasyonelliğin ve nesnelliğin inşasında önemli bir yer tutan "uzmanlık bilgisine" başvurarak kadın uzmanı kamera önüne çıkartır. Editörlerin adres defterinde yerini alan ve dolayısıyla bilgisine sıklıkla başvurulan kadın uzman, belgelerin ve rakamların yardımıyla, onu erişilebilir kılan bir dokunma mesafesi uzaklığında olduğu sanısı yaratan yakın plan çekimiyle, sunucunun özel önemini belirten tavrıyla haberin ve uzmanlığın cinsiyeti olmadığı id-

diasını bedenleştirir. Böylelikle kadın politikacı, kadın yargıç, bilim kadını, kadın hekim, iş kadını olarak haberin konusunun gerektirdiği uzman etken cümlelerin sahibidir. Ancak konu olmanın ve etken olmanın bedeli, ataerkil kadınlık anlatısının sağlamlaştırılmasıdır. Ataerkil kadınlık anlatısı karşıtlıklarca üretilir. Kadınlar arası dayanışmayı kıran sıradan kadın-uzman kadın karşıtlığını, masum kadın-fettan kadın, fedakâr anne-cani anne, şöhretli kadın- kurban kadın karşıtlıkları izler. Haber öyküleri de sayfa düzenleri de bu karşıtlıkları besler. Karşıtlıkları aktaran cümleleri başlıklandıran ya da alt yazıya dönüştüren ideolojik seçim, kadını "öteki" yapıcı niteliktedir. Ticari ulusal yayıncılığın "biz"ini oluşturan eril uylaşım, kamu düzenini tehdit eden sapkınlığı ve sapmışlığı, kaosu, düzensizliği kadınsı ögelerle dillendirir. Kadınların ortak iyisini arama adına politika yapan feminist örgütleri son beş yıla gelinceye kadar "aykırı, marjinal, tuhaf, çirkin, batıcı, dinsiz, entelektüel" sıfatları eşliğinde tanımlayarak başlığa çıkartan ticari yayıncılık, "öteki"lerin sapmışlığını cümlelerine yerleştirir. Cümlelerde yer alan olumsuz ifadeleri muğlaklaştıran "cadı, cadaloz, bacı, anarşist, solcu, lezbiyen, feminist" isimlendirmelerinden medet umularak "ötekilerin virüs" gibi toplum hayatını saracağı korkusuna seslenilir.

KİTAP

Kadınlara yönelik ayrımcı söylemlerin nasıl ortaya çıkıp geliştiğine ilişkin örneklere Eser Köker ve Ülkü Doğanay'ın *Irkçı Değilim Ama... Yazılı Basında Irkçı Ayrımcı Söylemler* başlıklı kitabını (İHOP, Ankara, 2010) okuyarak edinebilirsiniz.

Korkutucu feminist karakteri yaratan haber öyküleri, onun korkutucu olmayan izdüşümünü yaratmakta gecikmeyerek eşit haklar peşinde mücadele veren, kadın eğitimi ve doğurganlıkla ilişkili sağlık sorunlarını önceleyen kadın hareketinin "isimlerini" ön plana çıkartır. Kadınları yardımseverlikleri aracılığıyla tanımlayarak, cemiyet haberlerinde kadın için çalışanları olumlu ifadeler eşliğinde sunarak orta sınıf kadınlığın sesine yer açar. Orta sınıf kadınlığın beğenilerine seslenme, şöhretli kadının haberlerini zirveye çıkartır. Ticari yayıncılığın haberlerinde "sanatçı" kadınlara ayrılan yerin kadını konu alan haberler içinde hatırı sayılır bir yer tutması, şöhret ile sıradan arasındaki karşıtlığı kurmaya yönelmenin sonucudur. Sıradan kadınlar için, şöhretli kadınların farklılığını işaret eden her cümle onun nasıl sıradan olduğunun ortaya konulmasıyla kapatılır. Şöhretli ya da sanatçı kadın, mevcut geleneksel ataerkil değerlerin sunumu ve kayıtsız şartsız kabulü için birinci sayfaya yerleştirilir. Toplumun konuşmakta zorlandığı özel yaşama ilişkin sorunlar, yıldızların şaşalı hayatları üzerinden haberleştirilirken, ihanet, boşanma, şiddet, pornografik yayına konu olma gibi sorunların hem "ayrı dünyalara" aitliği vurgulanır hem de bu sorunları çözen yıldızların geleneksel değerleri nasıl kutsallaştırdıkları başlığa çıkartılır. Böylelikle yeni hayatın dayattığı istekler ve talepler disipline edilmeye çalışır.

Ticari yayıncılığın bilgi akışının temel öykülendirme biçimi olan haberin yanlılığı ve taraflılığının inşası sorununu gördükten sonra, haber kadar etkili bir diğer çağdaş bilgi aktarma biçimi üzerinde durmak gerekir. Ticari yayıncılık alanının varoluşuna haber kadar katkıda bulunan ilan ve reklamlar, orta sınıf kadınlığın yüceltimine aracılık eden temel metinler olarak kabul edilmişlerdir.

ORTA SINIF KADINLIĞIN YÜCELTİMİNİN BİR ARACI OLARAK REKLAM

1970'lerde politik kadın gruplarınca reklam metinlerinde kadınlığın seyirlik bir nesne hâlinde sunumuna duyulan tepkinin dile getirilmesinin ardından, 1980'lerin başından itibaren reklam çözümlemelerinde kadın araştırmacıların katkısı belirginleşmiştir. İletişim ve kadın çalışmalarının ortaklaştığı reklam çözümlemelerinde göstergebilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla ilgili tartışmalar sonucunda reklam metinlerinin çok anlamlılığının çözümlenmesine yönelik bir dizi çalışma yapılmıştır (Byerly, Ross, 2006). Yapılan çalışmalara dayanarak şu saptamaları yapmak mümkündür:

Gerek sözlü, gerekse sözlü olmayan göstergelerin ve işlevlerinin araştırılmasına göstergebilim adı verilir. Göstergebiliminin üç temel odağı vardır: Göstergenin kendisi, göstergelerin düzenlendiği kodlar ya da sistemler ve göstergelerin içinde işlediği kültür.

- Yazılı ve görsel reklam metinleri kadınların yaşam alanlarını ev ile ilişkilendirip bu ilişkinin mutlaklaştırılmasına dair sürekli bir öykü kurar. İki yüz yıllık tarihi içinde reklamlar, mutlu ev kadınının gereksinimlerini yeniler.
- Zenginlik ve refah beklentilerine anlatı oluşturan reklam metinleri için annelik vazgeçilmez bir kadın figürüdür. XX. yüzyılın son çeyreğinde annelik, süper annelerin zenginlik ve refah içindeki anlatımı ile birleştirilmiştir. Ev ve iş hayatı arasında pırıltısını koruyan süper annenin neşeli koşuşturması, yeni tüketici kimliğinin yaslandığı kadın kurgusunu ele vermektedir.
- Beyaz ırkın güzellik anlayışına dayalı kadın bedeninin gösterimi reklam metinlerinde hâkimiyetini yitirmemiş olsa da reklamların kadın bedeninin standart güzelliği üzerine kurulu seçiciliği zaman içerisinde değişmiştir. Kadınsı güzelliğin kendine bakım ve güven ile ilişkisi reklamların ikincil metinleri haline dönüşürken, kendinden memnun seçim yapabilen güzel kadın olmanın çoşkusunun ürünle paylaşılma zarureti metin içinde gizlenmiştir. Reklamlarda yazılı metinlerin azalması ve görsel imgelerin artmasına koşut olarak simgesel yan anlamları çoğaltma girişimine batılı beyaz burjuva erkeğin uluslar arası zemine kaydırılmış cinsel fantezileri eşlik etmiş, hizmette kusur etmeyen Asyalı kadın gibi basmakalıp yargılar reklam metinleri içinde sıklıkla kullanılagelen ögeler hâline gelmiştir. Ulusal düzeyde kadın güzelliğini kendine değer vermek ile eşleştirmeye meyleden reklam metni, başka ülkelerinin kadınlarını değersizleştirme yoluna başvurmaktan kendini alamamaktadır.
- XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren erkek bedenleri üzerinde görünmezlik zırhı delinmeye başlasa da reklam metinlerinde evin içine erkeğin, özellikle yakışıklı erkeğin girmesi engellenmektedir. Güdük süpermen figüründen türetilmiş deterjan kahramanları ev hizmetine yardımcı olurken, açık mekânlarda çamaşır asan ünlü yakışıklı erkeklerden yararlanılması yoluna gidilmek suretiyle ev yabancı erkekten korunmaya devam etmiştir.
- Görsel reklamlarda dış sesin erkekliği korunmaya devam etmektedir. Karar vericinin ve uzmanlığın sesinin cinsiyeti konusunda tercihin değişmezliği olağanlaştırılmıştır.
- Kadın magazinleri başta olmak üzere süreli yayınlarda yer alan reklam metinlerini estetize etme girişimi söz konusu metinlerin iletilerini bulanıklaştırmakta, ticari etkinliklerini sanatın himayesine sokmaya çalışmaktadır. Böylelikle kadın bedeni üzerinde kurulan kontrol alanı genişletilmeye çalışılmıştır.
- Reklam metinleri diğer medya ürünleri ile öykü benzerliğini sağlama yönünde bir ortaklık kurma yoluna gitmişler, dramatik kurgularını güçlendirmişler, kısa öykünün anlatılma sıklığını artırmışlardır. Bu öykülerin çelişik iletilerle yüklü olması, şaşırtıcılığın çekiciliğini sunmakta ise de geleneksel kadın öykücülüğüne yaslanmayan bir öykülemenin yaygınlığını artırmıştır.

SIRA SİZDE 4

Reklam metinlerinde egemen olan kadın temsiline yönelik birkaç örnek veriniz.

MEDYADA ÇALIŞAN KADINLARIN KONUMU

AMAÇ 4

İletişim sektöründe mevcut istihdam politikalarının cinsiyetçi yönelimleri hakkında bilgi edinmek suretiyle, iletişim alanında cinsiyet eşitliği önündeki barikatların kaldırılması yönünde oluşturulan bilgi birikimini özetleyebilmek.

Resim 5.2

Betty Friedan'ın Kadınlığın Gizemi kitabının kapağı

70'lerin başında Batılı kapitalist ülkelerde ticari medyada çalışan kadın oranının yüzde yirminin altında olduğu rakamlarla kanıtlanmıştır. Bu yıllarda en etkin sosyalleşme aracı olarak kabul gören televizyonda çalışan kadınların oranının yüzde onu bulmadığı ilan edilmiştir. Araştırma bulguları, sektörde çalışan kadın sayısının cinsiyetçi işbölümü uyarınca yeniden bölündüğünü, bütün üst düzey yöneticilerin, foto muhabirlerinin, kamera tutanların erkek, bütün düzelticilerin ve montajcıların kadın olduğunu, ülke örnekleri aracılığıyla göstermişlerdir.

Medyada 1975'ten itibaren yayıncılığı meslek olarak seçen kadın sayısında ciddi bir artış olmasına rağmen üst düzey yönetici kadın sayısında çok sınırlı bir artış olabilmiştir. Örneğin Batılı kapitalist ülkelerde üst düzey yönetici statüsündeki kadın oranlarının yüzde 15 ve civarında kaldığı söylenmektedir. Kadınların farklı sektörlerdeki kariyerleri önünde kurulan barikatları simgeleştirmek için kullanan **"cam tavan"** teriminden yardım alarak medya sektöründe yönetici konumlara gelmede cam tavanın kalınlığının dikkat çekici olduğu belirtilebilir (van Zoonen, 1994). Haber odalarının eril kültürünün zor değişmesinde etken olan kalın cam tavan, kadınları orta düzey yönetici konumuna yerleştirmektedir. Yardımcı asistandan şef editöre uzanan kariyer yolunun devam etmemesi için kadınların medeni hal seçimleri de işe yaramamaktadır. Evli ve çocuklu olan erkek meslektaşlarına göre daha çok bekâr ve çocuksuz olmaları da kariyer yükselişlerine destek sağlayamamaktadır. Çalışma yasalarınca tanınan annelik ve doğum izinleri, mesleğin uzun çalışma saatleri ve sürekli sokakta çalışma gerekliliğine ilişkin erkek dünyasının yargılarıyla karşılaşınca bu haklar kadınlar için hak olmaktan çıkmakta, mesleği bırakmanın/bıraktırılmasının nedeni olarak görülebilmektedir (Norris, 1997). Özellikle yerel düzeyde çalışan kadın muhabir ve yayıncıların mesleki kariyerlerinin kesintiye uğramasına neden olarak gebelik ve doğum sürecini gördükleri çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur.

Betty Friedan'ın, *Kadınlığın Gizemi*'nde kadın magazinlerinin orta sınıf Amerikan kadınını neredeyse agorofobik hâle getiren güzel evlerin umutlu ev kadınları olarak temsil edilişlerinin yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için daha çok sayıda kadının ticari medyada çalışması gerekliliğini ileri sürmesinin üzerinden henüz on yıl geçmeden ticari medyada çalışan kadın sayısında artış trendi belirmeye başlamıştır.

1970'lerin sonundan itibaren kapitalist demokrasiler, XVII. yüzyıldan sonra bir kez daha kurallardan arındırılmış bir ortam talebini yükselten yeni liberal yayıncı birlikleri ile karşılaşacak ve enformasyon akışının ulusal sınırları aşan kârlılığı, ulus aşırı sermaye hareketlerinin gücünün bu alanda sınanmasına yol açacaktır. Bu sınama sürecinde, yeni iletişim araç ve ortamları belirecek, kitap, gazete, dergi, radyo hatta televizyon geleneksel kitle iletişim araçları olarak nitelenecek, bilgisayar temelli iletişim ortam ve araçlarının çoğalması ile siber yayıncılık türleri ağlara dayalı hızlı bir akışkanlık kazanacak, mekân gerekirliğini ortadan kaldıracak, çalışanların kurumlarıyla ilişkisi de meslek örgütleri ile çalışanlar arasındaki işbirliği de esnekleşecek, Batı Avrupa'da özelleşen ve ABD'de aşırılaşmış yayıncılık ağlarına gömülen radyo ve TV yayıncılığı, tekelleşen uluslararası medya baronlarının kontrolüne girerken bağımsız yayıncılık da İnternet kabloları arasında kendine yer arayacaktır.

Ticari yayın kuruluşlarının cam tavanı, **kamu hizmeti yayıncılığını** kurumsallaştıran kuruluşların çatısında da durmaktadır. Kamu hizmeti yayıncılığının örnek kuruluşu olarak nitelenen İngiliz Yayıncılık Kuruluşunda (BBC), 1990'lı yılların başında karar alma pozisyonuna sahip üst düzey yönetici kadın çalışan oranı yüzde onu bile bulmamaktadır. BBC, 1990'ların başında kadınlar ve etnik azınlıklar için pozitif ayrımcılık siyasaları uygulama kararı alarak 2000'lerin başında üst düzey yönetici kadın oranını yüzde 30'lara yükseltmeyi hedeflemiştir. BBC'nin bu kararı politik yaşamda olduğu gibi toplumsal yaşamda da kota uygulamaları yoluyla tarihsel olarak ortaya çıkmış eşitsiz ilişkileri kısmen giderebilmek için, ayrımcılığa başvurulması gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu karar, kamu hizmeti ve kamu yararını önceleyen ve kamu yararının içine kadın kamusunun yararını da katarak yeniden tanımlayan bir zihniyet değişiminin, ancak kamu hizmeti yayıncılığı kapsamında gerçekleşebileceğine de tanıklık etmektedir.

Kamusal alan ve kadınlar/kadın kamusu konusunda daha fazla bilgi edinmek için, Nancy Fraser'ın "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı" (Özbek, M., *Kamusal Alan* (2004) içinde s. 103-132), Aksu Bora'nın "Kamusal Alan Sahiden *Kamusal mı?*" (Özbek, M., Kamusal Alan (2004) içinde s.529-538) ve Eser Köker'in "Saklı Konuşmalar" (Özbek, M., *Kamusal Alan* (2004) içinde s. 539-550) başlıklı makalelerini okuyabilirsiniz.

Kadınların göreli olarak daha büyük sayılarla çalışmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren, medya sahipliği de medyada kullanılan teknolojiler de yeni bir değişim evresine girmiştir. Esnek üretim modelinin ilk uygulanabilirlik imkânı bulduğu alanlardan biri olarak medya, kendisine yeni katılan eğitimli ve uzmanlaşmış kadına geçici çalışan konumu yüklemiş, iş güvencesinden yoksun bir çalışma ortamı sunmuştur. Sektörde çalışmak transferlerle sürdürülmekte, çalışma ofislerinden uzun süreli uzak kalma durumunu da içeren "serbest çalışan" olma hali "işsiz" olmayı zaman zaman ikame etmektedir. Serbest çalışan gazeteciler arasında kadın gazeteci oranının hayli yüksek oluşu, tam zamanlı çalışan konumunda erkek çalışanın yeğlenmeye devam ettiğine işaret etmektedir. Bu işaret ediş, geçici işin kalıcı karakterini gösterdiği gibi, cinsiyetçi iş bölümünün yeni biçimler bularak devam ettiğini de göstermektedir (van Zoonen, 1994). Yeni liberal politikalar güdümünde örgütlenen kuralsızlığın kural olarak tayin edildiği, iş yasalarının yok sayıldığı, iş güvencesinin koruyucusu sendikaların iş yerlerinden uzaklaştırıldığı çalışma ortamında cinsiyetçi iş bölümü eski biçimleriyle devam etmektedir.

Kamu hizmeti yayıncılığı, genellikle bir kamu kuruluşu olarak örgütlenmiş yayın kurumunun, toplumdaki herkesin eşit bir biçimde erişebildiği yayınlarında, haber verme, eğitme ve eğlendirme işlevlerine göre dengeli program türü dağılımını sunması ve politik konularda tarafsızlığı ve dengeliliği gözetmesidir.

Sektörde çalışan kadın gazeteci-yayıncı oranlarının, 2000'li yılların başında çalışanların neredeyse yüzde kırkına yaklaştığı bilinmektedir. Bu sayılar iletişim meslek liseleri ve iletişim fakültelerinde okuyan kız öğrenci oranındaki artışla da uyumludur. Batı ülkelerinde yapılmış pek çok araştırma, dünyanın diğer coğrafyalarında otuz yıldan beri medya sektöründe kadın çalışanların niceliksel artışını ve sosyal profillerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda,

- Yayıncı kadınların 25 yaşın altında oldukları,
- Yüksek öğrenimli oldukları,
- Kentlerde yaşadıkları,
- Erkek çalışanlara kıyasla daha çoğunun bekâr olduğu,
- Erkeklerden daha az kazandıkları,
- Mesleki kariyerlerine daha sık ara verdikleri,
- Daha çok haftalık ya da aylık dergilerde ya da yerel ve bölgesel yayın kuruluşlarında çalışmayı yeğledikleri,
- Radyo çalışanı kadın sayısında artışın diğer iletişim araçlarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmalarda, televizyonlarda sunucu olarak çalışan kadın sayısında diğer alanlara oranla büyük bir artış olduğu kaydedilmiştir. Üç yüz yıldan beri kendilerine kapalı tutulan, kuralları ve mesleki değerleri kadınsız zamanlarda oluşturmuş gazetelerin kadın sayfalarında çalışmakla işe başlayan kadınların daha çok eğitim, sağlık ve kültür sayfalarında çalıştıkları saptanmıştır. Radyo ve televizyonların

haber odalarında çalışmaktan ziyade sohbet programları yapıp sunan kadınların, mesleki özerkliklerini çok önemsemedikleri, düzeltme ve uyarılara açık oldukları, ağır iş yükü altında çalıştıkları da saptanmıştır. Medya kuruluşunun mülkiyetine sahip kadın oranları, tüm oranlar içinde en düşük olmaya devam etmektedir.

Cinsiyetçilik, meslek içindeki iş alanlarının ayrışmasında da kendini göstermektedir. Politik ve ekonomik iktidar çevreleriyle işbirliği gerektiren muhabirlik-yazarlık alanlarının yanı sıra diplomasi, spor muhabirliği, spor programı yapımcılığı gibi alanlar da kadınların daha az sayılarla çalıştığı alanlar olarak kaydedilmektedir. Özellikle "ciddi" gazeteler ve dergiler, politik yaşamın girift yollarının kadınlara açılması konusunda "çekingen" davranmakta, kamu yararına çalışan habercinin eril kimliğinin "nesnel" yanını muhafaza etmeye çalışmaktadır. Buna karşılık sağlık, kültür, turizm ve eğitim konularında haber toplama ve programlaştırma işlerinde daha çok sayıda kadın çalışabilmektedir (Norris, 1997). Giderek daha fazla görsel materyal özellikle de fotoğraf kullanımına açılan yazılı basın ile kamera aracılığıyla hareketli görüntüye odaklanmış görsel basının teknik gözünden kadınların dışlanması, hem fotoğraf servislerini hem de kamera(man)ları daha da erkeksileştirmiştir. Kadınların yayın kuruluşlarında en çok istihdam edildiği alanın reklam ve ilan servisleri olduğu da görülmektedir. Ricacı olmak ve şikâyetleri dinlemek üzere kurulan servislerde cinsiyetçi işbölümünün bir kez daha yeni koşullarda düzenlenebileceği bütün sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de görülmektedir.

İster köşe yazarı olarak ister program yapımcısı ve sunucusu olarak kadın çalışanlar, kaliteli ve iyi yaşam biçiminin rehberliğini üstlenerek yıldız köşe yazarları ya da programcılar olarak istihdam edilmektedirler. Yıldızlaştırılmış köşe yazarları ve programcılar olarak kadınlar, iyi yaşam kılavuzluğunu sürdürebilmek için sürekli yenileştirdikleri reçeteleri ile kadın sayfalarında ya da kadın kuşağı saatlerinde görüş ve düşüncelerini dile getirmektedirler. Haber öykülerini ve yorumları kişiselleştirmekte, sorun ağırlıklı metinler yerine insan öykülerini anlatmayı yeğlemekte, öykülendirmeye "kadınsı stil" katmaktadırlar. Aynı zamanda bu kadınlar özel-mahrem yaşam ile kamu yaşam alanları arasında zoraki kurulan sınırların kolaylıkla nasıl geçilebileceğini örnekleyen metinler oluşturarak, özel yaşamın kamusal alanın nasıl ayrılmaz bir parçası olduğunu gözler önüne sermiş ve yüzyıldır kamu önünde konuşulamayanın ortaya dökülüşüne aracılık etmişlerdir. Haber öyküsüne "yumuşak" biçim veren bu dokunuşlar, hem geleneksel kadın ilgi alanı olarak kabul edilmesine rağmen gıda ve giyim sanayi tarafından ele geçirilen yemek ve moda üzerine görüşlerin yeniden kadınsılaştırılmasını hem de ev içi şiddetin, kötü muamelenin sorunlaştırılmasını ve eskitilmiş kutsal aile masallarının yenilenmesini mümkün kılmıştır.

Ticari yayıncılığın, üst kademelerde çalışan kadın yıldız yayıncıların yaldızlı dünyalarını sunmaktaki ısrarıyla, istihdam koşullarındaki cinsiyetçi uygulamaları görünmez hale getirdiği söylenebilir. Eşitlikçi fenimist aktivistlerin 1970'lerin daha çok sayıda kadının çalışması ile medyanın cinsiyetçi kalıplarının kırılacağı öngörüsü, ataerkil kapitalist iktidarların kadınları yeniden dışlayıcı taktikler keşfetmesiyle geçersiz kılınmıştır.

Sektörde niceliksel artışa rağmen cinsiyetçi iş bölümünün artarak devam etmesinin bir nedeni de kadınlar arası dayanışmanın kırılmasıdır. Bir iktidar stratejisi olarak kadın çalışanların birbiriyle olan ilişkilerinin sadece kişisel bağlar aracılığıyla kurulmasını kolaylaştıran çalışma koşullarının beslenmesi, geleneksel yargıları içeren cümlelerin gücünü artırmakta ve bir iş yeri olarak haber odasının "kadınların birbiriyle kıyasıya her türlü feminen silahı kullanarak mücadele ettikleri bir rekabet

ortamı" olarak görülmesine imkân hazırlamaktadır. Güvencesiz çalışma ortamında kadınlar arası genç-yaşlı, deneyimli-deneyimsiz, okullu-alaylı kılıklarına bürünerek süren rekabet, meslek içi konuşmalarda merkezi bir yer almakta, yükselmek ya da kalmak için güzel kadın, metres, sevgili, çapkın kız olmayı yeğleyen kadınların başarı hikâyeleri devreye sokulmaktadır. Bu hikâyelerin dolaşımı sadece iş güvencesi olmayışının üstünü örtmekle kalmamakta, çalışma ortamında cinsel tacizin konuşulmasını da engellemektedir. Geleneksel olarak çalışma yaşamına aile bağları aracılığıyla katılan ve bu bağlar tarafından korunan kadın gazeteci prototipinin değişmiş olmasına karşın çalışma yaşamındaki bu ataerkil izdüşüm, kadınları koruyucu olduğu iddia edilen hamilik ilişkilerinin sürdürülmesine imkân tanımaktadır. Kadın meslek birlik ve örgütlenmelerinin etkisizliği veya azlığı kadınların çalışma ortamında yaşadıkları özgül sorunları ifade edememesine katkıda bulunmaktadır. Akredite edilen haber kaynağı tarafından reddedilme korkusu, kadın yayıncı ve muhabiri cinsel kötü muameleye açık hâle getirirken etkisizleştirilmiş mevcut meslek örgütleri, iş yerindeki cinsel tacizi sorunlaştırmakta yetersiz kalmaktadırlar.

Ticari yayıncılık ortamında çalışan kadınların ekonomik ve sosyal haklarının sürekli ihlali ve bu ihlallerin mesleğin yaşanması gerekli bir çömezlik dönemi evresine sıkıştırılarak suskunlukla geçiştirilmesi, hak ihlallerini sorununun sacayaklarından birini oluşturmaktadır (van Zoonen, 1994). İş yerlerinde kreş ve çocuk bakım odalarından dahi mahrum bırakılan ve gece saatlerinde çalışmaya zorlanan kadın muhabirlerin ve yayıncıların, "İş yerinde hiç ayrımcılık görmedim, bu mesleğin dişisi ve erkeği olmaz, gazetecilik mesleğinin altın kuralları çalışan herkesi bağlar." türünden mesleki aidiyetlerini yüceltme yolunu seçmelerinin nedeni, kamu yararına adaleti tesis etme ve kamu çıkarını kurumsallaştırmak için, XIX. yüzyılda var edilmiş bu mesleğin politik niteliğinin çözülmesi ve modern kapitalist toplumsal örgütlenmenin korporatif örtüsünün ataerkil ilişkileri gizlemesidir. Son yirmi yıl içinde güçlü bir sermaye yoğunlaşmasının dayattığı rekabetçi ortam, meslek ilkelerini yeniden taçlandırmış ve üstün meslek ahlakı gerekirliğini öne çıkarmıştır. Yüceltilmiş profesyonalizm, çalışanların her türlü hak arayışı politikalarının önüne çekilmiş barikatlardan birini oluşturmaktadır.

TÜRKİYE'DE MEDYADA ÇALIŞAN KADINLARIN DURUMU

Türkiye'de gerek ticari yayıncılık gerekse kamu hizmeti yayıncılığı alanında istihdam edilen kadın çalışan sayısına ulaşılamamaktadır. Türkiye İstatistik Enstitüsü'nün ve Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'de medya çalışanı kadınların sayısını içeren bilgileri oluşturamamış olması, kadınların bilgi alma özgürlüğüne yönelik bir kısıtlamayı içermektedir. Kadınların enformasyon ile donatılmaları doğrultusunda sorumluluklar üstlenmiş yönetimlerin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği görülmektedir bu da kadınların iletişim özgürlüğü haklarının engellendiği anlamına gelir. Yönetimin bilgi verme yükümlüğü her ne kadar Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çerçevesinde düzenlenmiş ise de yönetsel yapı içinde kuruluşların gerekli bilgiye sahip olmadıkları gerekçesiyle bilgileri kamular ile paylaşmaya gidemeyecekleri açıktır. Bilgiye erişim kadar bilgi oluşturma da bilgi alma özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilecek olursa kolektif hak sahibi olarak kadınların bu engelleme karşısında hak ihlaline uğradıklarını dile getirme olanakları doğmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak insan hakları kavrayışı sadece bireylerin değil, kolektif kimliklerin de hak sahibi olarak yönetimlerden kendilerinin yetenekli kılınmasını ve kendilerini ifade edecek araçlara sahip kılınmalarını talep etme olana-

ğını sunmaktadır. Hem ifade özgürlüğü hakkı, hem de iletişim özgürlüğü yalnızca bireylerin değil kolektif aidiyetlerin de "konuşmasını" yasal teminat alma zorunluluğuna dayalıdır. Kadınların kendilerini ifade edecek araçlardan ve yeteneklerden mahrum bırakılması hak ihlallerinin zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda medyada çalışan kadınlara ilişkin veri tabanının yokluğu yönetsel bir kusur olarak görülebilir.

Gerek ulusal gerek yerel düzeyde sektörde kadın çalışanın sosyal profillerini betimlemeye imkân verecek herhangi bir veri tabanının oluşturulmamış olması, Türkiye'nin istisnai durumudur. Türkiye ile ilgili niceliksel bilgilerin toplanamamış olması, ülkeler arasında kıyaslama yapmaya dahi izin vermediği gibi ,Türkiye'ye ilişkin gözlemlerin doğrulanmasınada olanak bırakmamakta ve uzun dönemli değişimleri açıklayabilmeyi imkânsız kılmaktadır. Elbette Türkiye'deki durum, dünyadaki genel hâlden büyük farklılıklar göstermemektedir. Türkiye'ye ilişkin bilgiler ya niteliksel araştırma teknikleriyle yapılan dolayısıyla da az sayıda görüşmeciden elde edilen bilgilere dayalı yüksek lisans çalışmalarının verilerine ya da sektörde çalışan kadın gazetecilerin kişisel çabalarıyla topladıkları verilere ve gözlemlere dayanmaktadır. Ticari yayın kuruluşlarının özellikle 1990'lı yılların başından itibaren sürdürdükleri istihdam politikaları, çalışanlara ilişkin bilgilerin gizli tutulması nedeniyle kamu ile paylaşılmamıştır. Türkiye İstatistik Enstitüsü 2005 yılında medyada çalışan kadınlar hakkında bilgiyi içeren bir anket çalışmasına gitmişse de bu çalışmanın sonuçları da yayınlanmamıştır.

Sektördeki TRT ve RTÜK gibi kamu hizmeti yapan yayıncı ve düzenleyici kuruluşların istihdam politikaları, ticari yayın kuruluşlarından farklılık göstermektedir. Kuruldukları tarihlerden günümüze kadar uzanan düzenli kadın çalışan istatistiklerini oluşturamamış oldukları saptanan bu kuruluşlarda çalışanların üçte birinin kadın olduğu söylenmektedir. Her iki kurumda da üst düzey yönetici olarak çalışan kadınların oranının ancak yüzde bire ulaştığı, kadınların daha çok orta düzey yönetim kademelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Kamu hizmeti yayıncılığı kuruluşlarının sahici bir kamu hizmeti yayıncılığına yönelebilmesi için kadın çalışanlar için konulan cam tavanları ortadan kaldıracak **pozitif ayrımcılık** siyasalarını benimsemeleri gerekirliği yönünde bir toplumsal talebin oluşturulması zorunludur. Yukarıda BBC örneğinde görüldüğü üzere karar alma mekanizmalarında yüzde otuz kadın temsilini mümkün kılacak istihdam programlanması yoluyla kadın çalışanın güçlendirilmesi aynı zamanda kamu hizmeti yayıncılığının öncelikli sorunlarından birinin kadın kamusunun iradesini kapsamak olduğunu ortaya koyacaktır.

Pozitif ayrımcılık, sadece yasa önünde eşitlik anlayışının soyut bir niteliği olduğu ve toplumsal hayatta fiili eşitliğe ulaşabilmenin olanağını yaratmadığı fikrinden hareket ederek gerçek, fiili eşitliği sağlayabilmek için dezavantajlı gruplar lehine alınacak etkin önlemler çerçevesinde değerledirilir. Pozitif ayrımcılık siyasaları, kamu kurum ve kuruluşlarının politikalarının oluşturulmasında dezavantajlı grupların yaşadığı eşitsiz durumun giderilmesine dönük olarak üretilen çözüm önerilerini kapsamaktadır.

Türkiye'nin bir başka istisnai durumu da yayıncılık alanında örgütlenmiş kadın meslek örgütünün bulunmayışıdır. Ticari yayıncılığın hak ihlallerine karşı uluslararası bir platform oluşturan kuruluşların önemlice bir kısmının yerel kadın meslek örgütleri olduğu görülmektedir. Ticari yayıncılığın cinsiyete dayalı ayrımcılığı nasıl yapılandırdığını gözler önüne seren medya izleme etkinliklerinin paydaş kuruluşları da yine bu örgütlerdir. Ulusal düzeyde örgütlenen kuruluşların bölgesel iş birliğine giderek bu sektördeki cinsiyetçi uygulamaları görünür kılmak için konferanslar ve zirve toplantıları düzenleyerek, kadın gazeteci ve yayıncıların biraradalığını güçlendirme yoluna gittikleri de bilinmektedir. Kadın gazeteci ve yayıncıların örgütlenme hakları önündeki görünmez duvarların varlığına işaret eden bu yokluk hâli, sektörün cinsiyetçiliğini apaçık eden bir durumdur.

Türkiye'de medyada çalışan kadınların konumlarıyla ve kadınların medyada temsilleriyle ilgili olarak MEDİZ grubu tarafından hazırlanan *Medyada Cinsiyetçiliğe Son* (2008) kitabından yararlanabilirsiniz.

KİTAP

Resim 5.3

Medyada Cinsiyetçiliğe Son (2008) kitabının kapağı

Özet

Bir güç odağı olarak medyanın kadınlarla ilgili bilgi ve enformasyon akışını sınırlama biçimlerini tanımlayabilmek.

Kadınların medya ile ilişkisi iletişim araçlarının toplumsal bilgi alışverişinin ana mecrası hâline geldiği uzun tarihsel dönem içinde yaşanan dönüşümlere paralel olarak sorgulanmaktadır. İletişim araçlarının bilginin dolaşımında merkezî güç hâline gelmesi kadınların medya ile kurdukları ilişkinin niteliğini daha önemli kılmaktadır. Feminist aktivistler bir yandan kadın kamusallığının sınırlarını kendi yayınlarını çıkararak zorlarken, diğer yandan ticari yayıncılığın ataerkil yapısını deşifre etmeye ve dönüştürmeye çalışmıştır.

Medyanın cinsiyet eşitsizliğini ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı pekiştirmek için izlediği teknikler ve yollar hakkında farkındalık kazanabilmek.

Habercilik pratiklerinde belirginleşen profesyonel meslek ilkeleri ve değerleri bir yandan kadınların ortak yaşamlarına ilişkin sorunların dile getirilmesini görmezden gelirken diğer yandan haber seçimi ve sunumlarıyla kadınların dezavantajlı toplumsal konumlarını pekiştirmektedir. Erkek izleyiciye hitap eden bir tür olarak habercilik mevcut yerleşik eril dili içinde kadınlar kendilerine ya "mağdurlar", "tanıklar" olarak ya da uzmanlık bilgisine sahip kadınlar olarak yer bulabilmektedir. Şiddete uğrayan kadının kişi hak ve özgürlüklerinin görmezden gelindiği, şiddetin estetize edildiği bir haber dili kadınların maruz kaldıkları şiddetin haklılaştırılmasına aracılık etmektedir.

Cinsiyet körü yayıncılık türlerini ve örneklerini açıklayabilmek.

Televizyon yayıncılığının gelişmesiyle birlikte haber dışındaki türlerdeki cinsiyet körü yayıncılık anlayışı mevcut eşitsizlikleri ve ayrımcılığı pekiştirici bir rol oynamaktadır. 1980'lerden itibaren kadın araştırmacılar reklamlar üzerine ilgisini artırmıştır. Reklam metinleri aracılığıyla kadınların ev içiyle sınırlanan yaşamları belirginleştirilmekte ve mutlu ev kadınları olarak kadınlar kendilerine reklamcılık sektöründe ayrıcalıklı bir yer bulmaktadır. Ev-iş hayatı arasında koşturan, geçirdiği çeşitli dönüşümlerle birlikte belirli bir güzellik anlayışı ile erkek beğenisine sunulan beden olarak kadınlar reklam metinlerinin belirgin figürleridir.

İletişim sektöründe mevcut istihdam politikalarının cinsiyetçi yönelimleri hakkında bilgi edinmek suretiyle, iletişim alanında cinsiyet eşitliği önündeki barikatların kaldırılması yönünde oluşturulan bilgi birikimini özetleyebilmek.

Üretilen metinlerin cinsiyetçi yapısının yanında medya çalışanlarının cinsiyete göre dağılımındaki durum da kadınlar açısından bir dezavantajı göstermektedir. Mesleki ilke ve değerlerin oluşum sürecinden bugüne yayıncılık belirgin bir ağırlıkla erkeklerin istihdam edildiği, kadın çalışan oranlarının özelliklede yönetici pozisyonda çalışan kadın olranlarının oldukça düşük seyrettiği bir sektör olagelmiştir. Kadınların medya sektöründe giderek artan istihdamına rağmen kariyerlerindeki ilerleme kesintiye uğramakta ve görünmez engeller kadınların mesleki ilerleme ve başarılarını sekteye uğratmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. 19. yüzyıl sonunda eşitlik ve oy hakkı için mücadele eden kadınların **ilk** yayın örneklerinin **en temel** özelliği nedir?

a. Sürekli olmamaları
b. Kısa olmaları
c. Ucuz olmaları
d. Resimli olmaları
e. Reklam almaları

2. 19. yüzyılın sonunda açığa çıkan ilk feminist yayıncılık örneklerinin içerdiği **temel** talepler aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kürtaj hakkı
b. Cinsel özgürlük
c. Eşitlik ve oy hakkı
d. Dinsel özgürlük
e. Kreş ve bakım hizmetleri

3. Aşağıdakilerden hangisi cinsiyet eşitliğini merkeze alan kadın hareketleri çevresinde kurulan yayıncılık politikalarının **belirgin** özellikleri arasında yer **almaz?**

a. Kâr amacı gütmeyen alternatif bir yayıncılık anlayışına bağlılık
b. Politik yayıncılık anlayışından uzaklaşma
c. Yeni yayın araçlarını deneme
d. Okur/yazar, izleyen/yapımcı ikiliklerini ortadan kaldırmak
e. Ulusal yayıncılık şebekelerinin ve dağıtım zincirlerinin dışında kalmak

4. Hangi yüzyılda haber odası politik bir mekân olarak kabul edilmeye başlanmıştır?

a. 17. yüzyıl
b. 18. yüzyıl
c. 19. yüzyıl
d. 20. yüzyıl
e. 21. yüzyıl

5. Aşağıdakilerden hangisi 1970'lerin başında feminist eylemci ve araştırmacılar tarafından haberin eril niteliğine yönelik öne sürülen eleştiriler arasında yer **alamaz?**

a. Mesleğin karar alma ve yönetim mekanizmalarında kadınların yer alması
b. Haberin nesnelliğinin ve yansızlığının sorgulanması
c. Gündelik yaşam deneyimlerini dile getirmede mevcut anlatı türlerinin yetersizliği
d. Doğal felaketlerden siyasi skandallara kadar haber anlatılarında toplumsal suçun faili olarak kadınların kodlanması
e. Haber metinlerinde eril bilinç dışının dile dökülmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi kadınların iletişim hakkını engelleyen unsurlar arasında yer **almaz?**

a. Haberlerde kadın temsiliyetinin eksikliği
b. Eril haber dilinin egemenliği
c. Yüceltilmiş profesyonalizm
d. Yayıncılık alanında örgütlenmiş kadın meslek örgütlerinin varlığı
e. Medya yöneticilerinin pozitif yükümlülükler üstlenmemesi

7. Aşağıdakilerden hangisi kadın medya çalışanı sayısını artıran etmenler arasında yer **almaz?**

a. İletişim meslek liseleri ve iletişim fakültelerinde okuyan kız öğrenci sayısının artması
b. Özel basın yayın organlarındaki sayısal artış
c. Esnek üretim modelinin yaygınlaşması
d. Yeni iletişim teknolojilerin gelişimi
e. Feminist mücadele

8. Aşağıdakilerden hangisi medyada çalışan kadınların kariyerlerinin ilerlemesinde karşılaştıkları engelleri ifade etmek için kullanılır?

a. Çelik kafes
b. Cam tavan
c. Demir yumruk
d. Görünmez duvar
e. 5N 1K

9. Aşağıdakilerden hangisi kadınların üst düzey yönetici olabilmeleri için pozitif ayrımcılık uygulayan yayın kuruluşları arasında yer alır?

a. TRT
b. BBC
c. CNN
d. RTL
e. Canal Plus

10. Türkiye'de medyada çalışan kadınlara ilişkin veriler hangi kaynaklardan alınmaktadır?

a. Gözlem ve görüşmelere dayalı araştırmalar
b. Meslek örgütleri
c. Türkiye İstatistik Enstitüsü
d. Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü
e. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü

Okuma Parçası

Türkiye'de Kadınlar ve Medya*

Kadınların Medya İzleme Grubu (MEDİZ) tarafından yapılan bir araştırmanın medyada kadın temsili ile ilişkili olarak ortaya koyduğu sonuçlar, kadın sorunları ile ilişkili duyarsızlığın bu sektördeki kadın istihdamının düşüklüğü ile yakından ilişkili olduğunu da ortaya koyar niteliktedir. Araştırma sonuçlarına göre; Türkiye'deki yaygın günlük gazetelerin genel yayın yönetmenlerinin tamamı erkektir. Haber kaynaklarının sadece %18'i, köşe yazarlarının sadece %12'si kadındır. Genel yayıncılık yapan büyük televizyon kuruluşlarındaki siyasi tartışma programlarını yapanlar arasında hiç kadın yoktur. TV ana haber bültenleri yönetim kadrolarının sadece %16'sı kadındır. TV ana haber bülteni yorumcuları *(anchorman)* arasında da kadın bulunmamaktadır. Ana haber bültenlerinde dış seslerin sadece %25'i kadındır.

Kadın bedenini nesneleştiren görsel sunumlar da diğer bir problemli alandır. Kadınlara yazılı ve görsel basında çoğu zaman sadece bedenleri teşhir edilmek üzere yer verilmekte, bu teşhire eşlik eden haber metinleri görsel malzemeyi kullanabilmenin bir bahanesi olmaktan öte bir amaç taşımamaktadır. Kadın temsillerinde hatalarla dolu bir medya veya haber yaklaşımının toplum hayatında kadınlar aleyhine süregiden eşitsizlikleri sona erdirmek bakımından umut kırıcı bir tablo oluşturduğu açıktır. Haber dışındaki diğer televizyon programlarına bakıldığında, eşitsizliklerle nitelenen bu tablonun değişmediği rahatlıkla söylenebilir. Bu programların yayın akışı içinde yer alış biçimleri ve yayın saatleriyle de kadın izleyicinin günlük yaşamına ilişkin cinsiyetçi varsayımları destekler nitelikte olduğu bilinmektedir. Erkek programlarının yerleştirilme biçimlerinin her zaman erkeğin kamusal yaşamdaki varlığını kabul eden bir zamanlamaya bağlı olmasına rağmen, kadın programlarının yerleştirilme biçimlerinin kadının ev işlerine, çocukların okul ve uyku saatlerine, erkeğin eve dönüş saatlerine bağlı bir yerleştirme olduğu ve kadın izleyicinin en genel anlamda "ev hanımı" olarak değerlendirildiği açıkça görülmektedir.

Türkiye'de televizyonun popüler türleri düşünüldüğünde, kadınsı olduğu kabul edilen türlerin "değersiz" addedilmesi eğilimi de bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Erkeklerin yaygın biçimde izlediği kimi tartışma ve spor programlarının "düzeyi" çoğu kez hiçbir eleştirinin konusu olmadığı halde, kadın programları en ağır eleştirilere hedef olabilmektedir. Kadın programlarını banal, rahatsız edici, sakıncalı programlar olarak etiketleyen ve bu programlara müdahale edilmesi gerekliliğine vurgu yapan tutumların, kadını toplumsal alanda yok sayıcı, baskılayıcı tutumla ilişkisi üzerine de düşünülmelidir.

Kadının televizyon ekranındaki görünürlüğü; söz sahibi, fikir sahibi, özerk ve kamusal bir kimlik gerçekleştirmiş kadın-bireyleri dışlayan bir temsildir. Birçok araştırmanın açığa vurduğu gibi, dramatik yapımlarda kadınlar genellikle ya edilgen, korunmaya muhtaç ve mağdur bir konumdadır ya da entrikacıdır ve kötücül amaçlar peşinde koşmaktadır. Diğer birçok televizyon programında da kadın sunucular, konuklarını ağırlayan ev sahibesi rolünü üstlenirler. Orta yaş ve üzerindeki kadınlarla, yeterince "güzel ya da çekici" bulunmayan kadınların ne denli başarılı olurlarsa olsunlar dramatik yapımlar dışında ekranlarda kendilerine yer bulamamaları da bir diğer sorundur.

Türkiye uluslararası düzeyde yasal bağlayıcılığı olan *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme'yi (Cedaw)* 1985 yılında imzalamıştır. Medyadaki kadın temsillerinin "ayrımcı" nitelikte olmalarının konuyla doğrudan ilişkili düzenlemeler yanında, bu sözleşme ile de yasaklandığı açıktır. 1995 yılında Pekin'de yapılan ve Türkiye'nin de katıldığı 4. Dünya Kadın Konferansı sonucunda ortaya çıkan "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu" kadın sorunlarıyla ilişkili önemli alanlardan biri olarak medyaya işaret etmektedir. Başbakanlık Kadın Sorunları Genel Müdürlüğü bu deklarasyona uygun olarak, 1998 yılında bir "Ulusal Eylem Planı" hazırlamıştır. Bu planda yer alan öncelikli alanlardan biri olan "kadınlar ve medya" konusunda iki temel hedef oluşturulmuştur.

- Kitle iletişim araçları ve yeni iletişim teknolojileri içinde kadınların karar alma sürecine katılımının ve ulaşabilirliğinin arttırılması,
- Medyada çağdaş kadın imgelerinin yaygınlaştırılması ve kadına yönelik işbirliği alanlarının oluşturulması.

Kadının medyada eşitlikçi bir temsil olanağına kavuşmasıyla ilişkili yasal düzenlemeler, uluslararası sözleşmeler ve sorunun çözümüne yönelik stratejiler çok önemlidir. Ancak bu düzenlemeler ve çalışmalar kadar, hatta onlardan bile önemli olan şey; medya çalışanlarının kadınlara karşı ayrımcılığı kışkırtan, sürdüren ya da güçlendiren temsiller karşısında, etik değerleri ve kriterleri benimseyen bir tutum içinde olmalarıdır.

- Çelenk Sevilay (2010), "Kadınların Medyada Temsili ve Etik Sorunlar"

Kaynak için: http://ilef.ankara.edu.tr/etik adresini kullanabilirsiniz.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise Medya ve Kadınlar Arasındaki İlişkiler konusunu gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise Medya ve Kadınlar Arasındaki İlişkiler konusunu gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise Medya ve Kadınlar Arasındaki İlişkiler ile Kadın Okuru ve İzleyicinin Aşağılanmasına İmkân Tanımamak konularını gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise Habersiz Bir Dünyada Bırakılmak konusunu gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise Habersiz Bir Dünyada Bırakılmak konusunu gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise Medyada Çalışan Kadınların Konumu konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise Medyada Çalışan Kadınların Konumu konusunu gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise Medyada Çalışan Kadınların Konumu konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise Medyada Çalışan Kadınların Konumu konusunu gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise Türkiye'de Medyada Çalışan Kadınların Durumu konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kadın hareketleri çevresinde kurulan yayıncılık politikası, ticari yayıncılığın aksine kâr amacı gütmeyen alternatif bir yayıncılık anlayışına bağlıdır. Bu demokratik düzenlemeleri içerir. Bu düzenlemelerden öncelikli olanı, profesyonel yayıncılık anlayışlarının aksine editoryel hiyerarşiyi reddetmek, okur/yazar, izleyen/yapımcı ikiliklerini ortadan kaldırmaktadır. Profesyonel haberciliğin tarafsızlık iddiası karşısında kadın hareketlerinin politik talep ve itirazları çerçevesinde bir yayıncılık anlayışına sahiptir ve önceliğini bu hareketlerin gündemlerini yaygınlaştırmaya verir.

Sıra Sizde 2

Kadınların mevcut iletişim ortamı içinde enformasyondan yoksun bırakılmasına karşı mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının talepleri arasında kadınlara yönelik yazılı görsel ve işitsel yayınların oluşturabilmesi için mali destek sağlanması, kadın kamusallığını güçlendirecek mekânların düzenlenmesi, halk kütüphanelerine daha çok sayıda kadın üreticilerinin ürünlerinin alınması ve bunların kamu otoritelerince desteklenmesi yer almaktadır.

Sıra Sizde 3

Kadınların iletişim hakları pek çok yönden sınırlandırılmaktadır. Bunlar medyada eksik ve yanlış temsilin yaratmış olduğu hak ihlallerinden medyada çalışan kadınların erkek medya çalışanlarına oranla daha az ücret almalarına, varıncaya dek kadınların uğradıkları ayrımcılık üzerinden değerlendirilebilir. Örneğin yönetimlerce kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık siyasalarının geliştirilememesi, kadınların medya başta olmak üzere iletişim alanında yaşadıkları ayrımcılıkla baş edecek örgütlülüklere sahip olmaması kadınların iletişim hakkını engelleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

Sıra Sizde 4

Reklam metinlerinde kadınlar genellikle ev ile ilişkilendirilip mutlu ev kadını olarak gösterilmektedirler. Evinin hanımı, çocuklarının annesi, eşinin karısı olarak temsil edilen kadın aynı zamanda sürekli ve sadık bir tüketici olarak resmedilir. Evinde, mutfağında her zaman güzel, bakımlı ve güler yüzlü olmak zorundadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Alankuş, S. (der.). (2008). **Kadın Odaklı Habercilik.** İstanbul: BİA Yayınları,

Alexander, L. (2006). **İfade Özgürlü Hakkı Var Mı?** İstanbul: Ara-lık Yayınları.

Asker, A. (1991). **Türk Basınında Kadın Gazeteciler.** İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.

Asker, A. (2006). "Medyada Cinsiyetçilik ve Kadın Gazeteciler", **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart Sempozyum Bildirileri.** Cilt 2, s. 79-86. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.

Binark, M. (1994). "Ben - Bir Kadın Özne- ve Benim Sabun Köpüklerim ya da Pembe Dizilerim", **İLEF Yıllık** '94, s. 41-64.

Byerly, C. M, Ross, K. (2006). **Women and Media.** USA: Blackwell Publications.

Chambers, D, Steiner L., Fleming, C. (2004). **Women And Journalism.** London and New York: Routledge.

Creedon, P. J. (1989). **Women in Mass Communication.** London: Sage Publications.

Dow, B. J., Wood, J. T. (2006). **The Sage Handbook of Gender and Communication.** London: Sage Publications.

Gill, R, (2007). **Gender and the Media.** Cornwal: Polity Pres.

Hall, S. (2008). "Kültürel Çalışmalar ve Teorik Mirası", **Kırılmalar ve Uzlaşmalar içinde.** (der. Çelenk), Ankara: DeKi Yayınları, s. 85-114.

Irvan, S. ve Binark, M. (Der.) (1995). **Kadın ve Popüler Kültür.** Ankara: Ark Yayınları.

Keane, J. (1992). **Medya ve Demokrasi.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Köker, E. (2007). "Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri", **Kadın Odaklı Habercilik içinde.** (Der. Sevda Alankuş), İstanbul: BİA Yayınları, s. 117-148.

Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü.** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mutlu, E. (1998). **İletişim Sözlüğü.** Ankara: Bilim Sanat Yayınevi.

Norris, P. (1997). **Women, Media, And Politics.** New York, Oxford: Oxford University Press.

Tanrıöver, H. T. (2000). "Medya Sektöründe Kadın İşgücü", **Toplum ve Bilim,** Sayı 86, s. 171-193.

Timisi, N. (1997). **Medyada Cinsiyetçilik.** Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Uçan Haber. (2006). Özel sayı, Sayı 24. Ankara.

Van Dijk, T. (1999). "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", **Medya, İktidar, İdeoloji içinde.** (Der: Mehmet Küçük), Ankara: Ark Yayınları s. 331-396.

Van Zoonen, L. (1998). "Medyaya Feminist Yaklaşımlar", **Medya, Kültür, Siyaset içinde.** (Der. İrvan, S.), Ankara: Ark Yayınları, s. 301-335.

Van Zoonen, L. (2007). **Feminist Media Studies.** London: Sage Publications.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

6

Amaçlarımız

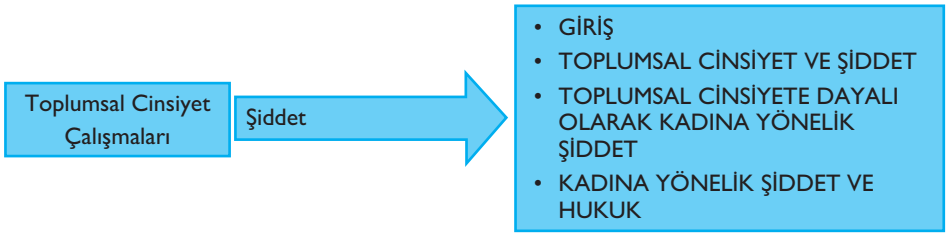
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti açıklayabilecek,
- Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olarak kadına yönelik şiddeti ayırt edebilecek,
- Hukuk ve kadına yönelik şiddet arasındaki ilişkiyi saptayabilecek,
- Kadına yönelik şiddetin örneklerinde hukukun toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı yaklaşımını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet
- Kadına Yönelik Şiddet
- Ev-İçi Şiddet
- Aile İçi Şiddet
- Tecavüz
- Namus Cinayetleri

İçindekiler

Şiddet

GİRİŞ

Genellikle suç olarak ortaya çıkan şiddet, erkekler arasında olduğunda, işlenilen suçun açıklaması üzerinde yoğunlaşılmaktadır. Erkekten kadına yönelik şiddete gelindiğinde ise yapılan şiddet farklı nitelik taşımaktadır. Bu tür şiddet durumunda, özellikle ev-içi şiddet durumunda, artık bunun bir toplumsal cinsiyet sorunu olduğunu araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır (Wykes-Welsh, 2009: 1). Bu bölümün toplumsal cinsiyet ve şiddet başlığını taşıyan ilk kısımında toplumsal cinsiyetle ilişkili şiddet üzerinde durulmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayanan şiddet oldukça geniş kapsamlıdır. Burada sadece kadına yönelik şiddetle ilgili toplumsal cinsiyet açıklanmıştır.

Kadına yönelik şiddetin desteklenmesi ve sürdürülmesinde toplumsal yapı önem taşımaktadır. Toplumsal yapıyı ve bu yapı içindeki ilişkileri düzenleyen başlıca kurum ise hukuktur. Bu ünitenin ikinci kısmında hukuk ve kadına yönelik şiddet arasındaki ilişki belirtilip, ardından bunun başlıca örnekleri olan ev-içi şiddet, tecavüz ve namus cinayeti konularına kısaca yer verilecektir. Bu şiddet türleri üzerinde durulmasının başlıca nedeni, şiddet uygulayan ve şiddete uğrayan arasındaki en açık şekilde toplumsal cinsiyet farklılığına, yani kadın ve erkek farklılığına işaret eden şiddet uygulamaları arasında yer almalarıdır (Wykes-Welsh, 2009: 4).

TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET

20. yüzyılın neredeyse yarısından fazla üzerinde pek durulmayan toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisi, 1970'lerden itibaren başlayıp ve günümüzde de gittikçe artarak tartışılan konulardan başlıca olanlarındandır. Bu ilişki feministler ve muhafazakâr düşünce tarafından tartışılmakta ve bu konuda politikalar ortaya konmaya çalışılmaktadır. Muhafazakâr düşünce daha çok kadına yönelik korumacı, yani paternalistik yaklaşımdan hareket etme ve kadınlara yönelik meşru olmayan fiziksel saldırı ve cinsel saldırıdan kadınların korunmasıyla ilgilenmektedir. Feministlerin 1960'lardan itibaren kadınlara yönelik fiziksel ve cinsel saldırı üzerinde durmalarının nedeni ise, muhafazakârlıktan farklı olup, kadınların kendi bedenlerini özerk şekilde kontrol etme haklarıyla ilgilidir. Bu yaklaşım, kadın bedenini nesne olarak gören muhafazakâr yaklaşımdan oldukça farklıdır (Jackman, 2006: 275).

Paternalizm (korumacılık), erkek bakış açısıyla belirlenmiş konum içerisinde kadının bulunmasını sağlama, bu konumda kadını korumayla ilgilidir. Paternalizm insanlar arasındaki ilişkinin önemini tanımakla birlikte, bu ilişkileri eşitsizlik temelinde kurar. Paternalizme göre bu tür eşitsizliği reddetmek, gerçekte olan durumu reddetmek demektir (Olsen, 1986: 1522).

Toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisiyle ilgili olarak, toplumsal cinsiyetin kendisinin şiddet yaratan neden olması ve diğer şiddet türlerinden farklı olarak toplumsal cinsiyete dayanan şiddet şeklinde ortaya çıkması söz konusudur.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti açıklayabilmek.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet terimi henüz ortaya çıkmış ve geliştirilmekte olan bir terimdir. Esasen bu terim ilk olarak kadına yönelik erkek şiddeti anlamında kullanılmıştır. Kadın kelimesi hem cinsiyet olarak kadın bireyleri, hem de toplumdaki kadına ilişkin toplumsal cinsiyet rolleri için kullanılmaktadır. Terimi geliştirenlerin amacı kadına yönelik şiddetin, şiddete uğrayanın ve şiddet uygulayanın toplumsal cinsiyetiyle ilişkili olduğunu vurgulamaktır (Veur, 2007: 43). Bu yönde, yani kadına yönelik şiddet olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet tanımını Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 20 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen "Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge"de görmek mümkündür. Buna göre şiddet ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi anlamına gelmektedir.

Bu şekilde belirtilen tanımlar, sadece kadınların şiddet mağduru olduğuna odaklanmıştır. Oysa toplumsal cinsiyete dayanan toplumsal beklentiler ve toplumsal konumlarla ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili bütün şiddet türleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kapsamındadır. Bu anlamda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, ataerkil ideolojiyle ilişkili olan bütün şiddet türlerini içermektedir (Veur, 2007: 43).

Yeni geliştirilen toplumsal cinsiyete dayalı şiddet tanımları daha kapsayıcı nitelikte yapılmaya çalışılmaktadır. Buna göre geliştirilen bir tanımda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, erkek ile kadın arasında veya kadınlar arasında ya da erkekler arasında toplumsal cinsiyet iktidarıyla ilgili haksızlıklara yol açan, fiziksel veya psikolojik gelişme üzerinde olumsuz etki yaratan zarar verici davranış olarak belirtilmektedir. Bu tür şiddet, fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik veya sosyo-kültürel olabilir. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı şiddet aile üyeleri arasında, grup üyeleri tarafından veya devletten gelebilir (Veur, 2007: 43).

Belirtilen tanımdan hareket edilince, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

a. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kişinin iradesi veya özgürlüğünü kısıtlayıp, psikolojik ve/veya fiziksel zarar veren, kişiliğini olumsuz etkileyen ve kadın ile erkek veya kadınlar arasında ya da erkekler arasında ayrımlar yapan şiddettir.
b. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel olabilir (Veur, 2007: 43).

   Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet denilince, genellikle akla fiziksel şiddet, yani kişinin fiziksel bütünlüğüne ve vücut dokunulmazlığına yönelen, fiziksel yaralanmaya ve acıya yol açan şiddet akla gelmektedir. Ancak fiziksel şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin sadece bir türü olup, psikolojik, cinsel, ekonomik ve sosyo-kültürel şiddette bulunmaktadır.

   Belirtilen şiddet türleri özel alanda ve kamusal alanda gerçekleşebilir. Örneğin bir kadın kazandığı paraya kocası tarafından el konulması durumunda özel alanda ekonomik şiddete uğrarken, işyerinde aynı işte erkeğe göre daha az ücret alması durumunda kamusal alanda ekonomik şiddete uğramaktadır.

c. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet herkese karşı işlenebilir. Ancak genellikle kadınlara ve kız çocuklarına uygulanmaktadır (Veur, 2007: 44).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin anlamını belirtiniz.

SIRA SİZDE 1

ç. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin iki fonksiyonu vardır. İlk olarak, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kadının toplumdaki bağımlı rolünü sürdürmektedir. Kadına yönelik şiddet ve bu şiddet korkusu, kadınları sosyal olarak haklarından yoksun bırakan, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir formudur. Hukuk kurallarında kadınların hakları güvence altına alınsa bile, toplumsal olarak kadınlar bu haklardan yoksundurlar. Bu nedenle de cinsiyet eşitliğine dair veya kadına yönelik şiddete karşı getirilen hukuk kuralları amaçlarına ulaşamamaktadır. İkinci olarak ise toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadınlık ve erkeklik rolleri dışına çıkmak isteyenlere izin vermemektedir. Gey, lezbiyen, biseksüel veya transseksüel insanlar, yani egemen olan erkek toplumsal cinsiyet rollerine göre hareket etmeyenler, toplumsal cinsiyet şiddetiyle sessiz kılınmakta veya düzeltilmeye çalışılmaktadırlar. Bu kişiler normal olarak değerlendirilen kadınlık ve erkeklik rolleri için tehlikeli bulunmaktadırlar (Veur, 2007: 44).

d. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadın ve erkekliğe dair eşitsiz rol dağılımlarıyla ilgilidir.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddettin bu anlamda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklandığı belirtilebilir. Ancak, toplumsal cinsiyet şiddetinin tarihi oldukça eski olduğu için nedenlerini veya kökenlerini ortaya koymakta güçlük vardır. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, birden fazla boyutu olan bir konu olduğu için, bu şiddeti ortaya çıkaran nedenlerin hepsini burada incelemek mümkün değildir. Bu ünitede sadece genel kabul gören toplumsal cinsiyet şiddetiyle ilgili doğal faktörler ve sosyal faktörler olmak üzere başlıca iki faktörün üzerinde duran yaklaşımlardan kısaca söz edilecektir.

Doğal faktörler üzerinde, biyolojik determinizm yaklaşımı durmaktadır. Bu yaklaşıma göre, toplumsal cinsiyet şiddeti kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığın doğal ve evrensel bir sonucudur. Biyolojik yaklaşımla ilgili en eski teori, erkeğin fiziksel yapısı ve hormonal eğilimiyle karşısındakinin davranışını kontrol etmeye ilişkin doğal eğiliminin bulunduğunu ve bu eğilimin de şiddeti beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir (O'Toole-Schiffman, 1997: 3).

Biyolojik yaklaşım, cinsiyeti sadece biyolojik özelliklere göre açıklayan görüşlerde anlam bulabilir. Oysa kadınlık ve erkekliğin biyolojik farklılığı, bu özelliklere anlam veren sosyal süreç ve pratiklerden ayrı olarak anlaşılamaz. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeği farklı ve eşitsiz kılan sosyal pratikler sistemiyle ilgilidir.

Toplumsal cinsiyetin şiddetle ilişkisinin sosyal kurumlar çerçevesinde kurulmasında feminist teorinin etkilerini görmek mümkündür. Feminist teorinin ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal cinsiyet ilişkileri yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu toplumsal olarak kurulan ataerkillik, yani kadın üzerinde erkek egemenliği üzerinde durulmaya başlanmış ve kadın üzerinde erkek egemenliğinin, biyolojik farklılıkların kaçınılmaz sonucu olmayıp, toplumsal olarak oluşturulduğu belirtilmiştir (O'Toole-Schiffman, 1997: 3).

Esasen antropolojik araştırmalar da toplumsal cinsiyetin biyolojik değil, toplumsal olarak oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin toplumsal cinsiyetleşmiş davranış göreli bir kavram olup, kültürden kültüre değiştiği, farklı kültürlerin

erkeklik ve kadınlığı kendi toplumsal ihtiyaçlarına göre tanımladığı belirlenmiştir. Bu nedenle kadın ve erkek arasında doğal olduğu ileri sürülen birçok farklılıklar, örneğin erkeğin saldırgan ve kadının da pasif ve bağımlı olduğu iddiaları, sosyal faktörler tarafından belirlenmektedir (O'Toole-Schiffman, 1997: 4).

Bu bağlamda toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir sistem sorunuyla ilgili boyutunun bulunduğunu fark etmek ve bir sistem olarak ataerkillik üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir (Allan, 2007: 45). Ataerkillik üzerinde yoğunlaşınca da, özellikle kadına yönelik şiddeti bu çerçevede açıklamak oldukça mümkün olup, kadınları bağımlı kılan ataerkil kültür örnekleri serimlenebilir. Kadınların yakın ilişkide bulundukları tarafından şiddete uğraması çok yaygındır. İş yerinde çalışırken de cinsel taciz söz konusudur. Ancak bazı feminist incelemeler dışında, toplumsal cinsiyet ve tacize ilişkin tartışmalar ataerkillik yerine, bireyler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ne tür insanların tecavüzcü olduğu, çocukluklarının nasıl olduğu, kişilik problemleri, anneleriyle ilişkileri üzerinde durulmakta, bireyler ve deneyimlerinin sosyal sistemle ilişkileri üzerinde durulmamaktadır (Allan, 2007: 46).

Allan (2007)'ın belirttiği gibi, bireysel psikoloji ve deneyim sosyal yaşamı anlamak için elbette önemlidir. Ama toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti açıklamak için yeterli değildir. Esasen erkeğin kadına yönelik şiddetinde de bireysel yanlış davranış ve psikolojik tavır dışında, bu şiddeti başka bir şey olarak anlamaya karşı kamusal direnme vardır. Oysa şiddet çoğunlukla kadınlara karşı işlenmekte ve erkek egemenliğinin, erkek merkezliğine dayalı bir yapının sonucu olmaktadır. Bunların ikisi, yani kadına yönelik şiddet ve ataerkillik birbiriyle ilişkilidir. Bunların nasıl ilişkili olduğunu anlamak ve toplumun ataerkil karakterinin toplumsal cinsiyet bakımından bağımlı grubun üyelerine karşı egemen grup üyeleri tarafından şiddet uygulanmasına nasıl katkıda bulunduğunun açıklanması gerekir (Allan, 2007: 47).

Kadına yönelik şiddet, toplumda egemen ve bağımlı gruplar olarak kadın ve erkek arasında var olan baskıcı ataerkil ilişkileri yansıtan davranış örneğidir. Bunlar ataerkil toplumda yer almamızla ortaya çıkar. Kadına yönelik şiddetin sürekliliğiyle ataerkil kültür arasında ilişkiyi kurmak mümkündür. Bu tür kültürde, örneğin cinsel ilişki erkek tarafından tanımlanmakta ve erkeğin istek ve ihtiyaçlarının tatmini amaçlanmaktadır (Allan, 2007: 48). Örneğin pornografi piyasası, erkekler için onlara uygun kadın imajları yaratır. Bunun bir sonucu olarak erkeklerin kadınları nesneleştirmeleri ve kadın cinselliğini kontrol etmek için şiddet kullanmaları sadece davranışta değil, edebiyat, film ve diğer medya araçlarıyla yayılır. Böylece ataerkil kültürün getirdikleriyle erkek kadına şiddet uygular. Ataerkil kültürün tanımladığı cinsellik çerçevesinde, cinsel şiddetin sadece bazı erkeklerin davranışı olmadığı, toplumsal cinsiyetle ilişkili olduğu, yani ataerkil kültürün örnekleri olduğu anlaşılır (Allan, 2007: 49).

Bu ünitede toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve ataerkillik bağlantısını görmek için kadına yönelik şiddet üzerinde durulacaktır. Ancak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, yukarıda da belirtildiği gibi, sadece kadınla sınırlı olmayıp, erkeğe yönelik şiddeti ve çocuklara yönelik şiddeti de içermektedir. Diğer yandan kadına yönelik toplumsal cinsiyet şiddetinin de anlamı, kadınların asla şiddete başvurmadıkları anlamına gelmez. Aksine kadınlar da yakın ilişkide şiddete başvurmaktadır (Russo-Pirlott, 2006: 179). Ayrıca erkekler başlıca şiddet uygulayan olmasına rağmen, kadınlar sadece mağdur değildir. Kadınlar da geleneklerin devam etmesi ve kadınlara dair, örneğin tecavüz mitleri gibi, mitlerin devam etmesinde ve bunları desteklemekte başlıca rolü oynamaktadırlar (O'Toole-Schiffman, 1997: 7).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ataerkillikle ilişkisini belirtiniz.

SIRA SİZDE 2

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI OLARAK KADINA YÖNELİK ŞİDDET

AMAÇ 2 ***Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olarak kadına yönelik şiddeti ayırt edebilmek.***

Kadına yönelik şiddet toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir türüdür. Yukarıda belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler "Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge"de, kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyete dayanan şiddet olduğu belirtilmektedir.

"Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW)"de kadına yönelik şiddete ilişkin özel bir madde yoktur. Ancak şiddet sözleşmede tanımlanan ayrımcılık kapsamında değerlendirilmiştir. CEDAW Komitesi'nin 12 numaralı Tavsiye Kararı (1989), kadınların şiddetten korunmasının üye devletlerin yükümlülüğünde olduğunu belirtilmiş ve ülke raporlarında bu yönde geliştirilen tedbirlerin rapor edilmesi istenmiştir. Komitenin 19 numaralı tavsiye kararında (1992) ise, kadına yönelik şiddetin cinsiyete dayalı ayrımcılığın bir sonucu olduğu açıkça beyan edilmiş ve şiddetin en önemli sebeplerinden birinin kadına yönelik ayrımcılık olduğu vurgulanmıştır.

2011 tarihli Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi kadına yönelik şiddeti "ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik acı veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem veya bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma" olarak tanımlamıştır. Bu tanım da kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyete dayalı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Sözleşme'de toplumsal cinsiyete dayalı kadına yönelik şiddet de tanımlanmaktadır. Buna göre kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, doğrudan doğruya kadınlara yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya orantısız bir şekilde kadınları etkileyen şiddet anlamına gelmektedir.

Bu tanım, açıkça kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca tanımda şiddet türleri olarak da fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet belirtilmiştir. Genel olarak günümüzde kabul edilen bu şiddet türlerinden ekonomik şiddet kadınların hem kamusal hem de özel alanda ekonomik sömürüsü anlamına gelmektedir. Kadınların seks işçisi olarak zorla ve kötü koşullarda çalıştırılması ekonomik anlamda şiddetin bir görünümüdür. Diğer yandan literatürde, kültürel şiddetten de söz edilmektedir. Kültürel şiddet, kadınların kültürel anlamdaki geleneksel normlarla ikincilleştirilmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kadınların sünnet edilmesi kültürel şiddet olarak kabul edilmektedir (Coomaraswamy, 1995: 20).

Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin şiddet türleri arasında kültürel şiddeti belirtmese de, örneğin kadın sünneti, zorla evlendirme ve namus cinayetleri gibi başlıca kültürel şiddet türlerinin suç sayılması gerektiğini belirtmektedir.

Sözleşme, ayrıca kadına yönelik şiddettin insan hakları ihlali olduğunu ve ayrımcılık formu oluşturduğunu belirtmektedir. Sözleşme'nin ve diğer uluslararası belgelerin kadına yönelik şiddetin bu şekilde insan hakları ihlali ve ayrımcılık for-

mu olduğunu belirtmesi oldukça önemlidir. Zira kadına yönelik şiddet, insan hakları ihlali olarak değerlendirilmemiş ve eşitlikle ilgisi kurulmamıştır. Bunun başlıca nedeni kadına yönelik şiddetin kamusal mesele sayılmamasıdır.

Kamusal alan ve özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açan ve bu nedenle de toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti meşrulaştıran bir anlam taşımaktadır. Bu ayrım gereğince, kamusal alanda olan şiddetle devlet ilgilenmektedir. Özel alan ise mümkün olduğunca devletin dokunmadığı ve karışmadığı bir alan olarak belirlenmiştir. Örneğin birincil kuşak haklar da denilen sivil ve siyasal haklar, kamusal alandaki şiddetle ilgili olup, devlete sınırlandırma getiren haklar olarak ileri sürülmüştür. Bu durumda ise kadına yönelik şiddete dokunulmamış ve kadının bağımlı rolü doğal sayılmıştır (Veur, 2007: 49).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bu şekilde özelleştirilmesi, bu şiddetin kamusal boyutunu ve kamusal kurumlara olan bağlantısının görülmesini engellemektedir. Bütün toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kültürel, sosyal-ekonomik ve siyasal ilişkilerde yerleşmiş bulunan kadın ve erkek arasında iktidar ve kaynakların dengesizliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda kadına yönelik şiddet, özel veya kamusal kategori içinde görülemez. Çünkü sadece saldırgan ve mağdur arasındaki zorlayıcı bir ilişki değil, toplumsal cinsiyet şiddetini destekleyen sosyal ve siyasal iktidar sistemleriyle ilgilidir (Hall, 2000: 684).

Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşme'sinin giriş kısmında "kadına yönelik şiddetin, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitlikçi olmayan güç ilişkilerinin tarihsel bir tezahürü olduğunu ve bu güç ilişkisinin erkekler tarafından kadınlar üzerinde tahakküm kurulmasına ve kadınlara yönelik ayrımcılık yapılmasına yol açtığını ve kadınların ilerlemelerinin önünde engel olduğunu" belirtilmektedir.

Esasen ilk çağlardan modernliğe, modernlikte elde edilen bazı kazanımlara rağmen, kadınlar erkek kontrolüne ve şiddetine maruz kalmışlardır. Bu tür şiddet ve kontrol, ekonomik eşitsizlik, siyasi bakımdan temsil edilmeme, kültürel baskı ve cinsel şiddet şeklinde olmuştur. Kadına yönelik erkek şiddet adeta evrensel nitelikte bir problem olup, Batı toplumlarında bile yaygındır (Barzilai, 2004: 869).

Kadına yönelik şiddet, kadının davranışı ve bedeninin erkek tarafından kontrolü anlamına gelmektedir. Buradaki güç ilişkisini destekleyen başlıca şeyler ise kadınlık ve erkeklik rolleridir. Bu roller çerçevesinde de erkekliğin şiddet uygulayan ve kadının şiddete uğrayan olarak görülmesi söz konusudur. Bu şekilde toplumda şiddete karşı kadının mağdur edilebilirliği söz konusuyken, erkek için böyle bir şey söz konusu değildir. Potansiyel tehlikelilik erkekle birleştirilirken, kadınlıkla birleştirilmemektedir. Bu düşünceler sürekli ve yaygın olup, ilişkiler yoluyla da yeniden oluşturulmaktadır. Kadın bedenleri mağdur edilebilir ve diğerlerine karşı fiziksel güçsüzlük veya daha zayıf olması gibi nedenlerle tehlike oluşturmayan olarak tanımlanmaktadır. Erkek bedenleri ise diğerlerine karşı tehlikelidir. Çünkü daha büyük, güçlü ve cinsel şiddet uygulama potansiyeline sahiptir (Hollander, 2001: 84). Bu düşünceler sanki doğal bir şeymiş gibi toplumsal cinsiyet kavramında birleştirilmekte ve günlük yaşamlarımızda yer almaktadır. Erkeğin daha güçlü ve kadının cinsel mağduriyete uğrayan olarak algısı günlük konuşmalardadır. Kadın ve erkek bedenleri hakkındaki bu inançlar, gerçekliğin doğru tasarımları gibi toplumsal olarak oluşturulmaktadır (Hollander, 2001: 85).

Erkeklik ve kadınlık hakkındaki paylaşılan bu tür inançlar, erkeğin de kadın gibi şiddete uğrama riski bulunduğunu göz ardı etmektedir. Ayrıca kadına yönelik

şiddetin tek nedeni erkeğin fiziksel bakımdan güçlü olması değildir. Zira şiddet kontrolünün fiziki olması gerekmez. Birçok erkeğin kadınlardan daha güçlü olduğu doğrudur. Ancak erkeğin kadını kontrol etmesinin nedeni, fiziksel bakımdan güçlü oluşundan değil, ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Şiddet sadece, dövmek, yaralamak ve hatta öldürmek değildir. Şiddet, yukarıda şiddet türlerinde belirtildiği gibi, psikolojik ve ekonomik vasıtalarla da şiddete uğrayanı disipline etme yoludur (Barzilai, 2004: 869).

Diğer bir ifadeyle, ataerkil kültür toplumsal yapıyı belirlemektedir. Ayrıcalığını sürdürmek için güç kullanımı, ataerkil toplumlarda erkek davranışının başlıca özelliğidir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyete dayalı kadına yönelik şiddet, ekonomik ve sosyal eşitsizlik sistemlerinin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Tecavüz ve diğer fiziksel ve psikolojik şiddet türleri kadınları kontrol altında tutmak için kullanılan başlıca vasıtalardır. Kadınlara yönelik şiddet ve bu tür pratiklerle sosyal yapıları oluşturmak, kadının bağımlılığı ve ataerkilliğin kurumsallaşmasının başlıca örnekleridir. Kadınlığa ilişkin mağdur edilebilir, incinebilir, arzu edilir gibi imajlar geleneksel kültürdeki eş ve anne imajlarıyla desteklenmektedir. Kadına ilişkin kontrol eden değil, bağımlı olan rolü devam etmektedir. Tarihsel olarak da günümüzde de erkekliğin egemenliği toplumsal cinsiyet şiddetinin başlıca nedenidir (O'Toole-Schiffman, 1997: 8).

Bu bağlamda ataerkil toplumsal yapı, kadına yönelik şiddetle ilgili iki temel faktörü ortaya koymaktadır. Bunlar, kadının cinselliğini koruma ve kontrol etme ile erkeğin ve kadının fiziksel gücüyle ilgilidir (Jackman, 2006, 299). Bu iki faktör, kadın ve erkek bakımından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nedenlerini oluşturmaktadır. Feminist teorisyenler de erkeğin kadına yönelik şiddetinin eşitsizlik ve sosyal yapıyla ilişkisini vurgulamaktadırlar (Hollander, 2001: 86).

Kadına yönelik şiddet bakımından iktidar ve eşitsizlik ilişkisi, kaynakların elde edilmesi ve kullanılması bakımından söz konusudur. Erkekler fiziksel güçleri yanında sosyal, siyasal ve ekonomik kaynaklara da fazlasıyla hâkimdir. Kadınlar ise fiziksel ve kurumsal araçlardan yoksundur. Bu nedenle kadın ve erkeğin eşitsiz ilişkisi söz konusudur (Jackman, 2006: 308). Erkek biyolojik avantajı yanında, sosyal, siyasal ve ekonomik kurumların ona göre düzenlenmesi bakımından da başlangıçtan itibaren avantajlıdır. Bu nedenle kurumlar kadın bedenini erkeğin kontrol etmesine imkân veren kuralları oluşturmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliği de, erkeklerin kadınları korumakla ilgili paternalistik rollerini sürdürmelerini ve kadınların da bu korumanın nesneleri haline gelmesini mümkün kılmaktadır (Jackman, 2006: 310).

Bu şekilde kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olup, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgilidir. Kadına yönelik şiddet probleminin ele alınmasıyla birlikte artık günümüzde kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderecek şekilde önlenmesi çabası söz konusu olup, bu durumu hukuktaki başta uluslararası sözleşmeler olmak üzere, diğer hukuk kurallarında da görmek mümkündür.

Kadına yönelik şiddet ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkiyi belirtiniz.

SIRA SİZDE 3

KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE HUKUK

Hukukun Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşımı

Hukuk ve kadına yönelik şiddet arasındaki ilişkiyi saptayabilmek.

Hukuk bir toplum içindeki devletin temel yapısıyla ilgili kurumları, işleyişlerini, kurumlarda yer alanların yetki ve ödevlerini ve hepsinden önemlisi vatandaşların hak ve ödevlerini belirleyen normlar sistemi olarak, hepimizin yaşamlarında belirleyici ve etkili olmaktadır. Kadına yönelik şiddet bağlamında da hukukun belirleyici ve etkili rolünü görmek mümkündür.

Hukukun belirleyici ve etkileyici rolünü nasıl yerine getirdiği ise farklılık göstermektedir. Bu farklılığı hukuk politika ilişkisi çerçevesinde hukukun ataerkil ideolojiyi yansıtmasından başlatıp, günümüzde ise bu ideolojiden uzaklaşma çabası olarak iki aşamada incelemek mümkündür.

Tarihsel olarak bakıldığında kendisine kanun koyucu denilen hukuk kurallarını yaratanların ve bu kuralları uygulayanların, yani polisler, savcılar ve diğer hukuk uygulayıcılarının ataerkil ideoloji çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir. Bu nedenle, kadına yönelik şiddetin haklı gösterilmesi ve mazur görülmesinde toplumsal kültür yanında, hukuki düzenlemeler de başlıca rolü oynamaktadır. Örneğin hukuk kuralları kadınlara erkeklere göre ya hiç veya çok az hak tanımış ve açıkça kadının kocaya bağımlılığını meşrulaştırmıştır (Jackman, 2006: 300). Bu doğrultuda hukuk düzeninde korunmak istenen daha çok çekirdek aile ve onun başındaki temsilci olmuştur. Bunun bir örneği olarak eski Türk Medeni Kanun'daki aile reisinin erkek olduğuna ilişkin hüküm belirtilebilir.

Ataerkil ideolojiyi yansıtacak şekilde oluşturulan hukuk kuralları, genellikle kadınların dışlanması şeklinde olup, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle ilgilidirler. Özellikle ev-içi alana, özel alan olduğu için müdahale olmaması bunun tipik örneğidir (Hall, 2000: 679). Kadınların aksine erkekler sosyal, siyasal, ekonomik kaynaklarda ve iktidarla ilgili kamusal alanda yer alırlar. Bu nedenle tarihsel olarak kadına yönelik işlenen suçlar özel alan konusu sayılmış ve görmezden gelinmiştir (Hall, 2000: 685).

Diğer yandan hukukun kadına yönelik şiddete ilişkin tutumu değişmeye başlamıştır. Bu değişimde feministlerin etkilerini görmek mümkündür. 1970'lerde feminist hareketin bir parçası olarak kadınlar kendi yaşamlarındaki şiddeti dile getirmişlerdir. Feminist hareket, kadına yönelik şiddetin kamusal alanın dışında bırakılarak özel alan meselesi olarak görülmesine karşı başlamıştır (Frohmann-Mertz, 1994: 830). Bu amaçla dile getirilen reformların, kadına karşı şiddeti hoşgören kültürel ve siyasal ideolojiye yönelik yapılması isteniyordu. Reformcular, kadını kendi mağduriyetinden sorumlu kılan kurumsal uygulamaları, kadına karşı erkeğin şiddetini azaltmayı ve cinsler arasındaki iktidar ilişkisini yeniden yapılandırmayı ve değiştirmeyi amaçlıyordu (Frohmann-Mertz, 1994: 831). Bununla ilgili olarak ilk uzmanlar ve aktivistler, kadına yönelik şiddetle mücadelede toplumdaki güç ilişkileri yapısına ve kadına yönelik şiddete müsamaha eden ideolojiyi yasama, eğitim ve doğrudan hizmetler vasıtasıyla değiştirmeye çalıştılar. Bu hareket, tecavüz ve şiddete uğramayla ilgili hukuk kurallarının değiştirilmesine yol açmıştır (Frohmann-Mertz, 1994: 829).

Günümüzde uluslararası sözleşmeler yoluyla başta olmak üzere, kadına yönelik şiddet insan hakları ihlali olarak kabul edilmekte ve uluslararası belgelerde belirtilmektedir. Bu belgelerle devletler kadına yönelik şiddeti önlemekten sorumlu olduklarını kabul etmektedirler.

Bu belgeler sonucunda devletin pozitif ödevi çerçevesinde kadına yönelik şiddeti önlemek için yapması gerekenler üç noktada toplanmaktadır. Bunlar, kadına yönelik şiddete engel olma, şiddete uğrayanı koruma-destekleme ve şiddet uygulayanı yargılama-cezalandırmadır. Devletin belirtilen pozitif ödevinin gerektirdikleri de hukuk kuralları vasıtasıyla düzenlemektedir. Diğer bir ifadeyle hukuk kuralları kadına yönelik şiddeti önlemek için engel olma, koruma-destekleme ve yargılama-cezalandırmayla ilgili konuları düzenleyecektir. Engel olma, toplumda mevcut toplumsal cinsiyet algısını değiştirecek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini yerleştirecek başta eğitim programları olmak üzere programlar oluşturmayı gerektirmektedir. Koruma-destekleme ise şiddete uğrayanı derhal korumayla ilgili kuralların oluşturulmasını ve destek hizmetlerinin (sığınma evleri gibi) sağlanmasıyla ilgilidir. Yargılama-cezalandırma da, şiddet uygulayanın yargılanması ve kovuşturulmasını gerektirir.

Dünyada bu konuda yapılan gelişmelere bakıldığında, 1970'lerden itibaren sığınma evlerinin kurulduğu, ev-içi şiddet kurallarının çıkarıldığı, şiddet uygulayana yönelik öfke kontrol programları gibi programların geliştirildiği görülmektedir. Bu programlarla şiddet uygulayana şiddet uyguladığı kişiye eşit ve saygıya değer şekilde davranması eğitimi verilmektedir. Ayrıca, kadın merkezleri kadınları hakları konusunda bilgilendirmekte ve duygusal destek vermektedir (Merry, 2009: 48).

Türkiye'deki hukukla ilgili düzenlemelere bakıldığında, kadına yönelik şiddete ilişkin değişen tutum anlayışının 1990'lardan itibaren ortaya çıkmaya başladığı ve 21. yüzyılın başından itibaren de devam ettiği görülmektedir. Öncelikle yukarıda belirtilen üç gereklilikle ilgili hukuk kuralları hukuk sistemimizde de mevcuttur. Esasen TC Anayasasında yer alan devletin şeklinin sosyal devlet olması ve yine anayasada belirtilen eşitlik ilkesi, devletin kadına yönelik şiddeti önlemede pozitif yükümlülüğüne ilişkin dayanılacak başlıca hükümlerdir. Özellikle en son imzalanan ve henüz onaylanmamış bulunan Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi, bu üç gereklilikle ilgili yapılması gerekenlere açıkça yer vermektedir. Örneğin engel olmaya ilişkin yapılacaklar arasında eğitim, kadınların güçlendirilmesine ilişkin programları belirtmektedir. Koruma-desteklemeye ilişkin yapılacak olanlar arasında ise telefonla yardım hattı, sığınma evleri, koruma tedbirleri, hukuki destek sayılmakta ve yargılama-cezalandırma bakımından da toplumsal cinsiyete dayalı nedenlere yer verilmemesine dikkat çekilmektedir. Sonuncu gereklilikle ilgili olarak örneğin bir erkek bir kadına şiddet uyguladığında ve bunu "namusu" için yaptığını söylemesi durumunda, bu iddiasının hâkimler tarafından dikkate alınmaması gerekmektedir. Hukuk sistemimizde ayrıca 2006/17 sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler başlıklı Başbakanlık Genelgesi engel olma ve koruma-destekleme gerekliliklerine ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir. Bunun dışında şiddetten korumayla ilgili olarak 1998 yılında çıkarılmış bulunan Ailenin Korunmasına Dair Kanun bulunmaktadır.

Kadına Yönelik Şiddete Dair Belirli Şiddet Türleri Çerçevesinde Hukukun Yaklaşımı

AMAÇ 4

Kadına yönelik şiddetin örneklerinde hukukun toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı yaklaşımını değerlendirebilmek.

Ev-İçi Şiddet

Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne göre ev-içi şiddet, şiddete uğrayanın şiddet uygulayanla aynı evi paylaşıp paylaşmamasına bağlı olmayan, eski veya şimdiki eşler veya partnerler arasında meydan gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet anlamına gelmektedir. Ev-içi şiddetin temel özelliği, şiddete uğrayan ile şiddet uygulayan arasında yakın ilişki bulunmasıdır. Belirtilen tanım çerçevesinde şiddet uygulayan ile şiddete uğrayanın aynı evde yaşaması ve evli olmaları gerekmemektedir.

Ev-içi şiddet ile aile-içi şiddet aynı anlamda değildir. Ev-içi şiddet daha kapsamlı olup, aile içi şiddeti de kapsamaktadır. Yani aile bireylerine uygulanan şiddet de ev-içi şiddet kapsamındadır. Aile içi şiddet ise daha dar kapsamlı olup, yalnız aile bireylerine yönelik şiddetle ilgilidir.

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un 2007'de değiştirilen hükmüne göre aile içi şiddet "eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinden birinin veya mahkemece ayrılık kararı verilen veya yasal olarak ayrı yaşama hakkı olan veya evli olmalarına rağmen fiilen ayrı yaşayan aile bireylerinden birinin" işlediği şiddettir.

Resim 6.1

Boşandığı eşi tarafından öldürülen Ayşe Paşalı

SIRA SİZDE 4

Kadına yönelik şiddet, ev-içi şiddet ve aile içi şiddet terimlerini tanımlayınız.

Ayşe Paşalı boşandığı eski eşi İstikbal Yetkin'den sürekli şiddet görmüştür. Bu nedenle yetkili mahkemeden korunma talebinde bulunmuştur. Mahkeme tarafların boşanmış olmalarını yani "aile" olmadıklarını gerekçe göstererek 4320 sayılı yasanın bu olayda uygulanamayacağını belirtmiş ve Ayşe Paşalı'nın korunma talebini reddetmiştir. Bu kararın verilmesinden tam 32 gün sonra 7 Aralık 2010 tarihinde Ayşe Paşalı fail İstikbal Yetkin tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.

Ev-içi şiddet türleri de tanımda belirtildiği gibi, fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik olabilir. Fiziksel şiddet türleri arasında dövme, yaralama, tokat atma, nesneler fırlatma; psikolojik şiddet arasında, alay etme, küçük görme, bağırma, fiziksel şiddet uygulamayla tehdit etme, çocukları göstermemeyle tehdit etme; cinsel şiddet uygulama arasında tecavüz, taciz, istemediği şekilde cinsel ilişkiye zorlama, başkalarıyla cinsel ilişkiye zorlama; ekonomik şiddet arasında da para vermeme, kazancına el koyma gibi örnekler yer almaktadır (McCue, 2008: 6-9).

Şiddete uğrayan kadınlarla ilgili çeşitli mitler bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı kadının isterse şiddete son verebileceği ve eğitimli kadın şiddete uğruyorsa neden katlandığının anlaşılmadığına ilişkindir. Şiddete uğrayan, uğradığı şiddetin olumsuz psikolojik etkilerine maruz kalmakta ve kadının şiddete uğramaya devam etmesinin nedenleri farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bunlardan en bilinenleri öğrenilmiş çaresizlik ve Stockholm sendromudur.

Ev-içi şiddet uygulayanla ilgili olarak, eğitim durumu, sosyal-ekonomik düzey gibi ayrımlar önemli olmayıp, her düzeydeki kişi şiddet uygulayan olabilmektedir. Örneğin bir işsiz de iş sahibi de şiddet uygulayabilir. Kadına yönelik şiddetle ilgili olarak yukarıda belirtilenler burada da geçerlidir. Yani, şiddet uygulayan kadının davranışını kontrol etmek istemekte ve yakın ilişkiden dolayı sahiplenici rol üstlenmektedir. Bu anlamda ataerkil toplumun dayattığı rol modelleri ev-içinde kendini göstermekte ve ev reisi olarak erkek, kadını bağımlı kılmak amacıyla şiddet uygulamaktadır. Bu yöndeki şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgilidir. Diğer yandan erkeklerin neden şiddet uyguladığına ilişkin feminist teori yanında psikolojik teori, biyolojik teori, sosyal öğrenme teorisi ve aile sistemi teorisi gibi teoriler yer almaktadır. Bu teoriler farklı şekillerde şiddet uygulamanın nedenlerini açıklamaktadır. Psikolojik teori şiddet uygulamayı kişiye bağlarken, öğrenme teorisi çocukluktan başlayarak öğrenmeye ve biyolojik teori de çocuklukta geçirilen travma gibi nedenlere bakarak açıklamaya çalışmaktadırlar (McCue, 2008: 12).

Ev-içi şiddet oldukça karışık bir sorun olduğu için birçok disiplinin inceleme konusudur. Ancak vurgulanması gereken nokta, ev-içi şiddetin genellikle kadınlara yönelmiş olup, kadınları baskı altına almak için kullanıldığıdır. Dolayısıyla ev-içi şiddeti önlemek için bireysel davranış üzerinde durmak, tek başına yeterli olmayıp, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgisinin kurulması gerekir.

Esasen kadına yönelik şiddetin özel alan sayılıp, devlet tarafından müdahale edilmemesinin en bariz örneğini ev-içi şiddet oluşturmaktadır. Hukuk sistemlerinde aile içi şiddete uğrayan kadınlarla ilgili kuralların yer alması tarihsel olarak oldukça yenidir. Hukuk alanında kadına yönelik aile içi şiddeti görünmez kılınmasının nedenlerinden en önemlisi kamusal-özel alan ayrımıyla ilişkili olup, aile içi şiddetin özel alan konusu olarak görülmesine dayanmaktadır. Esasen liberal feministlerin savunduğu kamusal alan ve özel alan ayrımı, özel alanın ev içi alan olarak tanımlanmasıyla, kadının aile içinde uğradığı şiddeti yok sayılmasına yol açmıştır. Ev içi alana dokunulmaması gerektiği, özel yaşamın dokunulmazlığı ve aile yaşamının mahremiyeti gibi düşüncelerle de desteklenmiştir.

Ancak günümüzde artık aile içi şiddet kamusal mesele sayılmaktadır. Bizim ceza kanunumuzda, örneğin öldürme ve yaralama suçları aile bireylerine yönelik olduğunda daha fazla ağırlaştırıcı ceza verileceği hükmü yer almaktadır. Aile içi şiddetle ilgili 1998 yılında çıkarılan Ailenin Korunmasına Dair Kanun da şiddetten derhal korunmaya ilişkin koruma tedbirlerine yer vermektedir. Koruma tedbirleri, şiddeti derhal önlemeyle ilgili olduğu için önem göstermektedir.

Öğrenilmiş çaresizlik, şiddete uğrayan kadının kendini çaresiz hissetmesiyle ilgili olup, şiddete uğradığını reddetme, kendini suçlama gibi değişik şekillerde ortaya çıkmakta ve şiddete uğrayanın şiddete uğramaktan kaçma yolunu bulamayacağı inancına dayanmaktadır (McCue, 2008: 19).

Stockholm sendromu ise şiddete uğrayanın şiddet uygulayana bağımlı olmasıyla ilgilidir. Şiddete maruz kalanda şiddetten kaçamayacağı düşüncesi hakimdir. Şiddete uğrayan başkalarıyla görüşmemekte, sadece şiddet uygulayanın inisiyatifine bağlı kalmaktadır. Zaman geçtikçe de şiddete uğrayan durumunu normal olarak görmeye başlamaktadır (McCue, 2008: 20).

DİKKAT

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un 2007'de değiştirilen hükmüne göre hâkim şiddet uygulayan kişiye dair aşağıdaki tedbirlere karar verebilir:

a) Aile bireylerine karşı şiddete veya korkuya yönelik söz ve davranışlarda bulunmaması,
b) Müşterek evden uzaklaştırılarak bu evin diğer aile bireylerine tahsisi ile bu bireylerin birlikte ya da ayrı oturmakta olduğu eve veya işyerlerine yaklaşmaması,
c) Aile bireylerinin eşyalarına zarar vermemesi,
ç) Aile bireylerini iletişim araçları ile rahatsız etmemesi,
d) Varsa silah veya benzeri araçlarını genel kolluk kuvvetlerine teslim etmesi,
e) Alkollü veya uyuşturucu herhangi bir madde kullanılmış olarak şiddet mağdurunun yaşamakta olduğu konuta veya işyerine gelmemesi veya bu yerlerde bu maddeleri kullanmaması,
f) Bir sağlık kuruluşuna muayene veya tedavi için başvurması.

Desteklemeyle ilgili olarak da sığınma evleri ve ekonomik yardım, hukuk hizmetleri başvurulabilen yollar arasında yer almaktadır. 2006/17 sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler başlıklı Başbakanlık Genelgesi'nde sosyal ve ekonomik anlamda eşitsizliği gidermekle ilgili hükümler yer almaktadır. Örneğin eğitim yoluyla toplumsal algının değiştirilmesi, kadın istihdamının sağlanması gibi. Koruma ve destek olmayla ilgili de acil yardım hattı oluşturulması, sığınma evlerinin açılması gibi konular belirtilmektedir. 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelge'sine dayanılarak hazırlanan 11.01.2007 Tarihli ve 2007/6 Sayılı İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğünün Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesine Yönelik Tedbirlerin Koordinasyonu Konulu Genelgesinde yine engel olma ve koruma-desteklemeyle ilgili yapılacakları belirtmektedir. Bütün bunlar, devletin pozitif yükümlülüğü olarak aile içi şiddeti önlemekten sorumlu olduğunun hukuk sistemimizde kabul edildiğinin başlıca örneklerini oluşturmaktadır.

Anayasa Mahkemesi de verdiği 2005/151 Esas ve 2008/37 Kararında aile içi işlenen suçlarda devletin bireyin maddi ve manevi varlığını koruma ödevi olduğundan hareketle şikayet aranmamasını hükme bağlamıştır (Oder, 2010: 230).

"Toplumun temelini oluşturan ailede bireylerin, maddi ve manevi varlıklarını geliştirebilmelerinin huzur ve güven ortamının sağlanmasına bağlı olduğu, bunun için de öncelikle aile içi şiddetin önlenmesi gerektiği açıktır. Yasa koyucunun, itiraz konusu kuralla ceza hukuku alanında, anayasal sınırlar içinde takdir hakkını kullanarak, aile bireylerinin ve yakın akrabaların üçüncü kişilere nazaran daha ayrıcalıklı korunması yönünde bir tercih yaptığı anlaşılmaktadır. Toplumun temeli olan ailenin, fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı bireylerden oluşması amacıyla yasa koyucunun itiraz konusu kuralda belirtilen aile bireylerinin birbirlerine karşı işledikleri kasten yaralama suçlarında şikâyet aramaması ve bu yolda düzenleme yapmasında, Anayasa'nın 41. maddesinde belirtilen ailenin korunması ilkesine aykırılık bulunmamaktadır. Devlet, toplumun ve ailenin temel taşı olan bireyin maddi ve manevi varlığını her türlü tehlikeden, tehditten ve şiddetten korumakla yükümlüdür. Bu bağlamda itiraz konusu kural, Anayasa'nın 17. maddesiyle devlete yüklenen pozitif yükümlülüğün ceza hukuku alanındaki yansımalarından birisini oluşturmaktadır".

Ancak ev-içi şiddetin önemi kavranıp hukuk kurallarıyla düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da, iki önemli konuda ataerkil direnme kendini göstermektedir. Bunlardan ilki ev-içi şiddetin kamusal bir mesele olduğunu anlamaya ilişkin direnme vardır. Bu direnme ev-içi alana müdahale etmeme şeklinde ki yaklaşımı, hukuk uygulayıcıları, yani polisler, savcılar, avukatlar ve hâkimler düzeyinde sürdürmektedir. İkinci direnme ise ev-içi şiddeti sadece bireysel düzeyde anlamayla ilgilidir. Bu noktada sadece şiddet uygulayanın davranışları düzeltilmeye çalışılmaktadır. Oysa ev-içi şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunudur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadan, ev-içi şiddeti önlemek de pek mümkün değildir.

SIRA SİZDE 5

Ev içi şiddet ile kamusal-özel alan ayrımı arasındaki ilişkiyi anlatınız.

Tecavüz

Tecavüz, daha önce belirtilen şiddet türlerinden de cinsel şiddet arasında yer almaktadır. Tecavüzün psikolojik anlamda veya toplumsal anlamda başka zararlarından söz edilebilirse de esas olarak cinsellikle ilişkili fiziksel bütünlüğün veya vücut dokunulmazlığının ihlal edilmesiyle ilgilidir (Cahill, 2001: 197).

Tecavüz, genellikle rızaya dayalı olmayan ve zor kullanılarak yapılan cinsel ilişki anlamına gelmektedir. Bu anlamda tecavüzü suç haline getiren başlıca şey, rızanın olmaması olarak belirlenmektedir. Ama rıza kavramı oldukça problemlidir. Örneğin birçok davranış için rıza göstermemenin başlıca yolu "hayır" demek olduğu kabul edilirken, cinsel ilişki için rıza göstermemede "hayır" demek yeterli olmamaktadır. Failler mağdurların "hayır" derken aslında "evet" demek istediklerini belirtmektedirler (Scully, 1994: 126).

Bunun temel nedeni olarak, feminist hukukçu *Carol Smart* tecavüz davalarında faillerin genellikle mağdurların tecavüzden zevk aldıklarını düşündüklerini belirtmektedir. Bu şekilde düşünmelerinin arkasında kadınların her türlü cinsel birleşmeden zevk aldıklarına ilişkin varsayım yatmaktadır. Onlara göre cinsel birleşme olduğu için tecavüz kadınlar için zevk vericidir (Smart, 1989: 28).

Ayrıca, şiddete karşı koymanın anlamını da erkekler belirlemektedir. Ceza hukukuna göre şiddete karşı durmak, erkeklerin erkeklere karşı şiddete cevap verdiği şekilde algılanmaktadır. Oysa *Susan Estrich*'e göre cinsellikte kadınların şiddete karşılık vermeleri erkeklerden farklıdır. Kimi zaman sessiz kalmaları onların şiddeti onayladıkları anlamına gelmemektedir (Whitman, 1997: 295-305).

"Hayır hayır demektir" feminist sloganı da söz konusu algıya karşı olarak doğmuştur. Bu konu özellikle yabancı olmayan -eş, akraba, sevgili- kişiler tarafından tecavüz eylemi, gerçekleştiğinde tartışılmaktadır. Yabancılar tarafından cinsel saldırı eylemi gerçekleştiğinde genellikle mağdurun "hayır" demesi "hayır" olarak kabul edilirken, yabancı olmayanlar tarafından gerçekleştiğinde mağdurun hayır demesi genellikle "evet" olarak anlaşılmaktadır (Abbott ve Wallece, 1996: 250).

Tecavüze ilişkin olarak da doğal-biyolojik faktörler ve sosyal faktörler yaklaşımları vardır. Tecavüz genel olarak erkek cinsel dürtüsünün doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Erkeklerin kontrol edilemeyen cinsel dürtüleri olduğundan söz edilmektedir. Ancak birçok feminist tecavüzün biyolojik tanımlamalarını reddetmektedirler. Feministler ataerkil ideoloji tarafından belirlenmiş toplumsal cinsiyet rollerinin kadınları erkeklerin cinsel zevklerinin objesi olarak belirlediğini ve bunun tecavüzü doğurduğunu belirtmektedirler. Erkekler kadınlar üzerinde tahakküm kurmak için kendi amaçları doğrultusunda kadınların cinselliklerini kontrol etmek isterler. Tecavüz failleri genellikle savunmalarında mağdurların kışkırtıcı davranışlar içinde bulunduklarını ifade etmekte ve suçlarını inkâr etmektedirler. ABD'de yapılan bir araştırmaya göre inkârcıların %31 tecavüzden mağdurları sorumlu tutmaktadırlar (Scully, 1994: 124).

Tecavüze ilişkin hukukun yaklaşımına bakıldığında ataerkil kültür çerçevesinde belirlenen anlama paralel şekilde tecavüz suçunun düzenlendiği görülmektedir. Kadın bir babanın kızı olarak ya da bir erkeğin karısı olarak onun mülkiyeti altında kabul edilmekte, kadına yönelik herhangi bir cinsel saldırı erkeğin mülkiyetine zarar verdiği için hukuki olarak suç olarak kabul edilmekte ve cezalandırılmaktadır (Abbott ve Wallece, 1996: 249). Örneğin 765 sayılı eski Türk Ceza Kanununda tecavüz suçu "Adabı Umumiye ve Nizamı Aile Aleyhine Cürümler" başlığı altında düzenlenmiştir (Resmi Gazete(RG) Tarihi: 13.03.1926; RG Sayısı: 320). Burada korunan, genel ahlak ve aile düzenidir. Genel ahlak tecavüz konusunda ataerkil bakış açısını onaylamakta ve desteklemektedir. Dolayısıyla söz konusu hukuksal düzenlemede korunan özerk bir birey olan kadının cinsel dokunulmazlığı değil, kadını erkeğin mülkiyeti altında nesnesi olarak kabul eden genel ahlak anlayışıdır.

Tecavüz hukuksal anlamda uzun yıllardır- yaklaşık 2000 yıldır- yaptırıma bağlanmış bir eylemdir. Ancak diğer kadına ilişkin sorunlarda olduğu gibi tecavüz de

erkekler tarafından tanımlanmış ve erkek egemen bakış açısıyla hukuki alanda düzenlenmiştir. Örneğin eski Türk Ceza Kanununda (TCK) tecavüz olgusu "ırza geçme suçu" çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemede Yargıtay'ın getirdiği ölçüt "erkeğin cinsel organını kadının vücuduna normal ya da anormal yolla menisi boşaltacak biçimde kısmen ya da tamamen sokmasıdır" (5. CD 14.11. 1952, 3034/3036; YCGK 4.6. 1990, 101/156). Kadının cinsel organına cinsel organ dışında bir organ ya da sair cisim sokulması ise tecavüz için yeterli bulunmuyordu. Bütün bu eylemler kadının cinsel dokunulmazlığına müdahale olduğu halde sadece belirli şekillerde olursa ırza geçme suçu gerçekleşebiliyordu. Bu yaklaşım erkek bakış açısıyla ceza kanunu düzenlemesinin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak günümüzde kadın hareketinin güçlenmesi ve feminist hukukçuların çabaları sonucunda tecavüz farklı şekilde düzenlenmektedir (Rhode, 1991: 244). Örneğin ülkemizde yeni Türk Ceza Kanunu tecavüzü cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiştir. Bu şekilde kadının özerk bir varlık olarak vücut dokunulmazlığına sahip olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca yeni Ceza Kanununda başka türlü gerçekleşen cinsel dokunulmazlığa müdahale yollarının da tecavüz kapsamında değerlendirilmesi mümkün kılınmıştır.

Kadına Karşı Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin getirdiği tecavüz tanımı da bazı sakıncaları önleyecek niteliktedir. Yukarıda belirtildiği gibi rıza kavramının anlaşılması sadece erkek bakış açısıyla yapıldığı zaman problemlere yol açmaktadır. Bununla ilgili sözleşme rızanın olup olmadığının içinde bulunulan şartlara göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Diğer yandan tecavüz suçu hem kamusal alanda hem de özel alanda gerçekleşebilir. Yukarıda belirtilen düzenlemeler kamusal alanda gerçekleşen tecavüz suçuyla ilgilidir. Özel alanda gerçekleşen tecavüz suçunu ise hukuk uzun süre suç saymamıştır. Diğer bir değişle hukuk neredeyse iki bin yıldır kamusal alandaki tecavüzü suç sayarken, özel alandaki tecavüzü suç sayması son otuz yılda, örneğin bizim ülkemizde 21. yüzyılda, söz konusu olmuştur. Esasen, hukukun bu tavrı hiç de şaşırtıcı değildir. Zira yukarıda belirtildiği gibi, kamusal alanda tecavüzün suç sayılmasının nedeni, bir başkasının (babasının veya kocasının) mülkiyetinde olan nesneye zarar verilmesiyle ilgiliydi.

Eski Türk Ceza Kanununda karısının rızası dışında kocanın normal yoldan gerçekleştirdiği cinsel ilişkinin cezalandırılmamasının başlıca nedeni de budur. Yani, evliliğin kocaya karısının vücudu üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi verdiğinin kabul edilmesidir. Kadını bir hak süjesi değil, kocalık yetkisinin tasarruf objesi olarak algılayan bu yaklaşım toplumsal cinsiyete dayana şiddetin hukuken meşrulaştırılmasının bir diğer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Sözüer, 2006: 260). Ancak günümüzde yeni Türk Ceza Kanunuyla, evlilik içi tecavüz suç olarak düzenlenmiştir.

Tecavüz olgusunun yapılan yeni pozitif hukuk düzenlemeleriyle yaptırıma bağlanması, sorunun çözümünde önemli bir adım olmakla beraber, uygulamada hakimlerin, savcıların söz konusu düzenlemeleri yorumlanmalarında da şiddeti meşrulaştıran öğeler içermektedir. Aynı zamanda kolluk güçlerinin tecavüz mağdurlarına yaklaşımı, sorgulama süreci, hem dünyada hem de Türkiye'de kadına yönelik şiddetin hukuki görünümü olarak devam etmektedir.

Namus Cinayetleri

Toplumsal cinsiyet kültürleri toplumlardan topluma değiştiği gibi, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet de kültürlere göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Afrika'da kadın sünneti, Hindistan'da kocası ölen kadınların eşleriyle birlikte yakılması gibi

(O'Toole-Schiffman, 1997: 6). Namus cinayetleri de kültürel şiddettin başlıca örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın her yerinde kadınlar çeşitli nedenlerle öldürülmektedir. Bu cinayetlerden bir kısmı namus saikiyle işlenmektedir. Namus saikiye işlenen cinayetlere namus cinayetleri denilmektedir. Ancak literatürde namus cinayeti olgusu farklı kavramlarla da tanımlanmaktadır. Töre, şeref, haysiyet öldürmeleri bunlar arasındadır. Namus cinayeti olgusu toplumsal cinsiyete dayanan şiddet türlerinden birisi olup, hatta bir tür yargısız infaz olduğu da ileri sürülmektedir (Pervizat, 2006: 207). Namus nedeniyle işlenen suçların hepsi namus cinayetiyle sonuçlanmaz. Örneğin kadınların cinselliklerini kontrol altına almak amacıyla yapılan bekâret kontrolleri de namus saikiyle işlenen suçlar arasındadır (Pazartesi Dergisi, 2001: 10-11).

Yunanca *nomos* kelimesinden gelme *namus* kelimesi ahlak, şeref ve haysiyet kavramlarıyla ilişkili kullanılmaktadır. (Güriz, 2003: 126) Namus toplumun zaman içinde ürettiği kültürel değer yargısıdır.

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun tahminlerine göre her yıl dünyada 5000'den fazla kadın namus saikiyle öldürülmektedir. Namus cinayetlerinin genelde ülkelerin Müslüman nüfusları içinde daha yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Ancak namus cinayetleri ile İslamiyet arasında doğrudan ilişki kurmak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Zira sorunun nedeni ataerkil toplumsal yapısı olup, bunun kökeni İslamiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Namus cinayetlerinin nedeni olan ataerkil sistem, yine bu cinayetlerle mevcut erkek egemen yapının sürdürülmesine hizmet etmektedir (Töre ve Namus Cinayetlerini ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2006: 109).

Türkiye'de namus cinayetlerinin işlendiği ülkelerden birisidir. Ancak henüz namus cinayetlerinin ülke içindeki yaygınlığı, dağılımı ve nedenleri üzerine kapsamlı veriler sağlanmamıştır. Ancak herkesin birleştiği bir husus vardır ki, o da namus cinayetlerinin mağdurlarının her zaman kadınlar olduğudur. Bu gerçeklikten hareketle, Türkiye'de feminist hukukçular namus cinayetlerinin önlenmesi amacıyla Türk Ceza Kanununda bir takım değişiklik önerilerinde bulunmuş ve alanda mücadele etmişlerdir. Aynı zamanda namus cinayeti davalarında ücretsiz avukatlık hizmeti de vermişlerdir. Avukat Şenal Saruhan, "Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü"nün (KSSGM) düzenlediği "Töre Cinayetleri" panelinde, namus cinayeti davalarında karşılaştığı zorlukları şu şekilde dile getirmektedir:

".....kurban yakınları, kurbanın suç işlediğine kesinlikle emindirler. Bu öldürme ile onların da namusları temizlenmişti. Bu nedenle, onlara gerçeği gösterebilmek, yaşama hakkının önemini anlatabilmek, insan doğasında cinsler arası sevginin olağan ve doğal bir durum olduğunu ifade edebilmek çok güçtü. Bu nedenle fazlasıyla dil dökmek gerekiyordu. Bir başka etken de, onlara yardım amacıyla gittiğimizde sizin avukat olarak para kazanmayı hedeflediğinizi düşünüyor olmalarıydı. Bu sorunu aşabilmek için öncelikle, anılan davaları ücretsiz izleyeceğimizi ilan ettik. Böylece dava sahibi, bizim ticaret değil, değerli bir amaç için uğraştığımızı kabul etmiş olacaktı. Bundan sonrası ise, aile içinde düşünceleri daha aydın olan birilerine ulaşabilmekle mümkün oldu. Küçük bir kapı açılınca, o kapıdan girmek olanakları ve ittifakı geliştirmek kolaylaştı (Saruhan, 1999: 67)".

Diğer yandan Türk Ceza Kanunun 82. Maddesinde töre cinayetinin insan öldürmenin ağırlaştırıcı nedenleri arasında olduğu belirtilmiştir. Bu tür düzenleme namus cinayetlerini önlemek adına olumlu bir yaklaşım olarak belirtilebilir. Ancak hukuk uygulayıcılarında, örneğin hakimler tarafından, erkek egemen ideolojinin dışına çıkarak bu konunun nasıl yorumlanacağı problemlidir. Örneğin yargı kararlarında töre ve namus cinayetleri arasında ayrım yapıldığına rastlanmaktadır. Yar-

gıtay bir kararında öldürme eylemi aile meclisi kararıyla alındığında töre kapsamından çıkarmış ve ağırlaştırıcı neden olarak nitelendirilmemiştir (T.C. Yargıtay 1. Ceza Dairesi, E. 2007/6700,K. 2008/1986,T. 14.3.2008). Ancak daha sonra Yargıtay verdiği başka bir kararda töre ve namus cinayetlerini aynı anlamda kullanarak bu hatalı uygulamayı ortadan kaldırmıştır (T.C.Yargıtay 1. Ceza Dairesi, E. 2008/248, K. 2009/3287, T. 8.6.2009).

2006/17 Sayılı Genelge, namus cinayetlerini önlemek için yapılacaklar arasında şunu belirtmektedir: "Sistematik bir zihniyet dönüşümü için ders kitaplarında, günlük konuşmalarda, görsel ve yazılı basında, sinema filmlerinde hatta akademik çalışmalarda, vaaz ve hutbelerde kullanılan geleneksel cinsiyet rol ve kalıplarını erkek egemen zihniyetin hakim olduğu toplumsal yapının yarattığı olumsuzlukları vurgulayan bir söylem geliştirilmelidir".

Diğer yandan cezaların arttırılması da yeterli olmamaktadır. Zira toplum baskısı ağır basmakta ve insanlar namusu korumak adına hapis cezasına razı olmaktadırlar. Ayrıca cezaevinde de yapılan davranışın desteklenmesi devam etmektedir (Kardam, 2006: 238). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algısının değiştirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması, yani namus cinayetine ilişkin olarak, yukarıda ev-içi şiddette belirtildiği gibi devlet politikası oluşturulması gerekmektedir. Başbakanlık 2006/17 sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler başlıklı Genelge hukukumuz bakımından devletin namus cinayetine engel olma ve koruma-desteklemeyle ilgili yapacaklarını belirtmesi açısından önem taşımaktadır. 11.01.2007 Tarihli ve 2007/6 Sayılı İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğünün Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesine Yönelik Tedbirlerin Koordinasyonu Konulu Genelgesi ise Başbakanlık Genelge'si uzantısında hazırlanmış olup yine engel olma ve koruma-desteklemeyle ilgili yapılacakları belirtmektedir.

DİKKAT

2007/6 sayılı İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Genelgesi'nde ise koruma-desteklemeyle ilgili yapılacaklardan biri olarak şu belirtilmektedir: "Çeşitli sebeplerle töre veya namus cinayetine maruz kalabileceğini beyan eden/edilen veya aile içi şiddete maruz kalmış kadınlar ve çocuklarla ilgili her türlü koruma tedbirinin, İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri, ilçelerde ise sosyal hizmet yürüten birim ya da varsa Sosyal Hizmetler Şube Müdürlükleri haberdar edilmek suretiyle ivedilikle alınması sağlanacak, SHÇEK'e veya belediyelere bağlı kadın sığınma evlerinde koruma altına alınan bu kişilerin bulundukları yerlerle ilgili gizlilik esaslarına en üst seviyede riayet edilecektir".

SIRA SİZDE 6

Toplumsal cinsiyete dayanan şiddet olarak kadına yönelik şiddeti önlemek ile hukuk arasındaki ilişkiyi ortaya koyunuz.

Özet

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti açıklayabilmek.
Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, toplumdaki cinsiyetle ilgili rol ayrımları çerçevesinde ortaya çıkan, kadın ve erkek, erkek ile erkek ve kadın ile kadın arasında söz konusu olabilen, fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve sosyo-kültürel şiddettir. Bu tür şiddet daha çok kadın ve kız çocuklarına yönelik olup, kadınlarla ilgili başlıca fonksiyonu kadınlıkla ilgili bağımlılık ve ikincillik rollerinin sürdürülmesini sağlamaktır. Bu anlamda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgilidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise ataerkil ideolojiyle ilgilidir. Bu ideoloji çerçevesinde toplumda kadının ikincil konumu söz konusu olmakta, bu durum kaynakların dağılımında da eşitsizliğe yol açmaktadır. Bu anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadının erkek karşısında sosyal, siyasi ve ekonomik bakımdan eşitsizliği demektir

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olarak kadına yönelik şiddeti ayırt edebilmek.
Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir türüdür. Bu bağlamda kadına yönelik şiddet toplumsal cinsiyet eşitsizliği demek olup, sadece şiddetten ibaret değildir. Kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisinin kurulması bu şiddeti önlemek için getirilecek düzenlemeler bakımından önemlidir.
Kadına yönelik şiddet, kadın bedeninin erkek tarafından kontrolünü sağlamakta ve kadının ikincil konumunu sürdürülmesine yol açmaktadır. Kadına yönelik şiddetin kadın ve erkek arasındaki biyolojikten farklılıktan kaynaklandığı belirtilse de cinsiyet kavramının toplumsal olarak oluşturulması söz konusudur. Toplumsal olarak oluşturulan bu kavram da kadına yönelik şiddeti desteklemekte ve hatta meşrulaştırmaktadır. Ancak günümüzde kadına yönelik şiddet anlayışında değişiklik söz konusu olmakta, bu şiddetin bir insan hakları ihlali olduğu ve ayrımcılık formu olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda da kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olduğu da kabul edilmektedir.
Kadına yönelik şiddeti günümüzde önlem çabası söz konusu olup, bu çabada da engel olma, koruma-destekleme ve yargılama-cezalandırma ilkelerine göre hareket edilmektedir.

Hukuk ve kadına yönelik şiddet arasındaki ilişkiyi saptayabilmek.
Hukuk, toplumdaki kültürel normlar gibi kadına yönelik şiddeti başlıca meşrulaştırma vasıtası olmuştur. Bu anlamda hukukun açıkça eşitliğe aykırı normlar oluşturup, kadını ikincilleştirip, bağımlı kıldığı görülmüştür. Hukukun bu şekilde ataerkil ideolojiyi yansıtmasının başlıca nedeni, hukuku yapanların ve uygulayanların hep erkek olmasıdır. Bu anlamda hukuk erkek bakış açısını yansıtmıştır. Erkek bakış açısıyla da sadece kamusal alandaki şiddet suç sayılmış, kadın bu alanda olmadığı için ve özel alanda yer aldığı için kadına yönelik şiddet suç sayılmamıştır. Kamusal alanda kadına yönelik suçlar da, erkek üzerinden tanımlanmış ve kadınlıkla ilişkilendirilmemiştir. Günümüzde hukukun ataerkil ideolojiyi yansıtan bu görünümünde uzaklaşmaya başlayıp, eşitliğe doğru düzenlemeler yapması aşaması söz konusudur. Bu aşamada da hukukta yapılan düzenlemeler, kadına yönelik şiddeti sadece şiddet düzeyinde değil, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili görmektedirler.

Kadına yönelik şiddetin örneklerinde hukukun toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı yaklaşımını değerlendirebilmek.
Kadına yönelik şiddetin belirgin örnekleri olan ev-içi şiddet, tecavüz ve namus cinayetleri kadın ve erkeklik rollerinin farklılığına işaret eden başlıca suç örnekleridir. Ev-içi şiddet yakın ilişki şiddeti demek olup, bu ilişkide kadınlık ve erkeklik rollerine dayalı olarak şiddet ortaya çıkmaktadır. Erkeğe verilen koruma ve sahiplenme rolü ve karar verici olarak belirlenmesi, kadının kontrol edilmesi ve bağımlı kılınması anlamına gelmektedir. Bu durumda erkek sadece kendi bireysel özelliklerinde değil, toplumsal kültürün kendisine yüklediği rolden dolayı şiddet uygulamaktadır. Bu şiddet uygulama nedenleri evlilik içi tecavüz ve namus cinayetleri bakımından da geçerlidir. Kamusal alandaki toplumsal cinsiyete dayalı şiddette, örneğin tecavüzde de yine erkeklik rolü söz konusu olup, erkek kendi tanımladığı cinsellik anlayışına göre hareket etmektedir. Burada da yine tecavüz edilebilirliğin kadınlıkla özdeşleştirilmesi ortaya çıkmaktadır. Bütün belirtilen suçlarla ilgili hukuk, günümüzde ataerkil yaklaşımdan uzaklaşarak, daha eşitlikçi bir temelde bu şiddeti önlemeye çalışmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin özelliği **değildir?**
a. Kadının bağımlılığına yol açması
b. Toplumsal cinsiyet rollerine dayanması
c. Sadece kadınlara yönelik olması
d. Fiziksel ve psikolojik zarar yol açması
e. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olması

2. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik şiddet örneklerinden biri **değildir?**
a. Kadının çalışmasına kocanın izin vermemesi
b. Kadına kocanın para vermemesi
c. Kadının aldığı ücretin erkekten az olması
d. Kadına ayrıldığı eşin nafaka vermemesi
e. Kadına kocanın bağırması

3. Aşağıdakilerden hangisi kadına yönelik kültürel şiddet kapsamında **değildir?**
a. Namus cinayetleri
b. Kadın sünneti
c. Kız çocuklarının erken yaşta evlenmeye zorlanması
d. Kadının ölen kocasının cesediyle birlikte diri diri yakılması
e. Taciz

4. Aşağıdakilerden hangisi cinsiyetle ilgili yanlış ifadedir?
a. Toplumsal cinsiyet kapsamında sadece kadınlar yoktur.
b. Toplumsal cinsiyet erkeklerle de ilgilidir.
c. Gey, lezbiyen, biseksüel ve transeksüel insanlar da toplumsal cinsiyet kapsamındadır.
d. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ataerkillikle ilgilidir.
e. Toplumsal cinsiyet sadece ekonomik şiddetle ilgilidir.

5. Aşağıdakilerden hangisi hukukun toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti meşrulaştırmasının örneklerinden birisi **değildir?**
a. Medeni Kanunda aile reisliğinin erkek olarak belirlenmesi
b. Ceza Kanununda eşler arasındaki tecavüzün suç olarak düzenlenmemesi
c. Gey, lezbiyen, biseksüel veya transseksüel derneklerinin mahkeme kararıyla kapatılması
d. Namus cinayetlerinde faillerin haksız tahrik indiriminden yararlanması
e. Evliliğin eşler arasında eşitliğe dayandığının belirtilmesi

6. Uluslar arası insan hakları belgeleri doğrultusunda kadınlara yönelik şiddet konusunda devletlerin sorumluluğu aşağıdakilerden hangisi **değildir?**
a. Kadına yönelik şiddeti engelleme
b. Ev içi şiddeti özel alan meselesi kabul etme
c. Şiddete uğrayan kadınları koruma
d. Şiddet uygulayanları yargılama
e. Şiddet uygulayanlara tedavi programları oluşturma

7. Kanun koyucuların ev-içi şiddeti engellemek konusundaki isteksizliklerinin arkasındaki temel neden nedir?
a. Kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi
b. Hukuki eşitlik ilkesi
c. Özel alan meselesi olarak kabul edilmesi
d. Toplumsal barışı sağlamak
e. Şiddet uygulayanı ıslah etmek

8. Aşağıdakilerden hangisi kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayanan şiddet **değildir?**
a. Kadına yönelik ev-içi şiddet
b. Kadınların tecavüze uğraması
c. Kadınların cinsel tacize maruz kalması
d. Namus cinayetleri
e. Soygun sırasında kadına silah doğrultulması

9. Aşağıdakilerden hangisi hukuki anlamda tecavüzün kadın bakış düzenlenmesine örnektir?
a. Fuhuşu kendine meslek edinmiş kişilere tecavüz edilmesi halinde failin ceza indirimi alması
b. Evlilik içi tecavüzün suç olarak kabul edilmemesi
c. Tecavüzü ispat yükünün tecavüz mağdurunda olması
d. Tecavüzün genel ahlaka aykırılık nedeniyle cezalandırılması
e. Tecavüzde rıza kavramının durumun özelliklerine ve kadın deneyimine göre belirlenmesi

10. Aşağıdaki toplumsal cinsiyete dayanan şiddet türlerinden hangisi sadece özel alan meselesi sayılmıştır?
a. Ev-içi şiddet
b. Tecavüz
c. Cinsel taciz
d. Ekonomik şiddet
e. Dayak

Okuma Parçası

Resim 6.2: *Kardeşi tarafından kurşunlanarak öldürülen Güldünya Tören*

Güldünya Tören, Şubat 2004'te öldürüldüğünde 22 yaşındaydı. Tecavüze uğrayarak hamile kaldığı gerekçesiyle İstanbul'un göbeğinde öz kardeşlerince ve 14 saat arayla 2 kez kurşunlanan Güldünya'nın dramı, bütün Türkiye'yi yasa boğmuş dünya basının da ilgi odağı olmuştu. Cinayeti iki kardeşten yaşı küçük olan F.T. üstlendi. Anlattığına göre tecavüze uğrayıp hamile kaldığı için ablasını sokak ortasında vurmuş, ancak öldürmeyi başaramamıştı. Daha sonra da kaldırıldığı hastaneye ziyaretçi gibi girmiş ve ablasını yatağında yatarken kafasına ateş ederek öldürmüştü. İrfan Tören ise susma hakkını kullanmıştı. Bebeğini doğurduktan sonra öldürüleceğini anlayan Güldünya'nın hamileyken polise sığındığı da ortaya çıkmış ve olay tartışmalara neden olmuştu (Milliyet, 15 Ekim 2005).

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlışsa "Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlışsa "Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlışsa "Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlışsa "Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlışsa "Hukuk ve Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlışsa "Hukukun Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşımı" konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlışsa "Ev-içi Şiddet" bölümü gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlışsa "Belirli Şiddet Türleri Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddete Hukukun Yaklaşımı" konusunu gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlışsa "Tecavüz" konusunu gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlışsa "Ev-içi Şiddet" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik zarar veren ve fiziksel, ekonomik, psikolojik, cinsel veya sosyo-kültürel şiddet biçiminde ortaya çıkan şiddettir. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadınlar arasında, erkekler arasında veya kadın ile erkek arasında olabileceği gibi, kamusal alanda ve özel alanda da olabilir.

Sıra Sizde 2

Ataerkil ideoloji bir takım şiddet içeren eylemleri kadın ve erkek toplumsal cinsiyetleri açısından farklı şekilde tanımlamaktadır. Örneğin erkeklerin ev-içinde kadınlara uyguladığı şiddet eylemleri ataerkil ideoloji tarafından şiddet olarak anlamlandırılmazken, kadının erkeğe itiraz etmesi şiddet olarak kabul edilip, erkeğin şiddetini meşru kılmaktadır. Bu bağlamda ataerkil ideolojinin belirlediği toplumsal cinsiyet rolleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin başlıca nedenini oluşturmaktadır.

Sıra Sizde 3

Kadına yönelik şiddet sadece şiddet olmayıp, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgilidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği erkek ve kadın arasında kaynakların dağılımı bakımından söz konusu olup, kadının sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan eşitsizliği anlamına gelmektedir. Erkeğin kadın karşısında egemen konumu kaynakların dağılımını belirlemekte ve bu dağılım da kadının bağımlı rolüne göre söz konusu olmaktadır. Kadına yönelik şiddet de kadınlık rolüyle ilgili olduğu için toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili boyutu söz konusudur.

Sıra Sizde 4

Kadına Karşı Şiddet ve Ev-İçi Şiddeti Önleme ve Mücadele Etme Avrupa Konseyi Sözleşmesi, kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddeti tanımlamaktadır. Bu tanımlara göre, kadına yönelik şiddet "ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik acı veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem veya bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelip, bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılık formudur". Ev-içi şiddet ise aynı evin paylaşılıp paylaşılmasına bağlı olmayan, önceki veya şimdiki eşler arasında ya da partnerler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet anlamına gelmektedir. Kadına yönelik şiddet ev-içi şiddetten daha geniştir. Şöyle ki, ev-içi şiddet kadına yönelik şiddetin sadece bir türüdür. Kadınlar, ev-içi şiddet dışında, sokakta ve işte de şiddete uğrayabilmektedirler. Aile içi şiddet ise yakın ilişki şiddeti olması dolayısıyla ev-içi şiddete benzemektedir. Ancak ev-içi şiddet, aile-içi şiddetten daha kapsayıcıdır. Aile içi şiddet kısaca evli olan veya boşanmış olan eşler arasında veya diğer aile bireylerine yönelik olarak meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet anlamına gelmektedir.

Sıra Sizde 5

Kamusal alan-özel alan ayrımı, liberal düşünceye ait bir ayrım olup, özel alan devletin dokunmaması, karışmaması gereken alan olarak tanımlanmaktadır. Bu ayrım çerçevesinde aile de özel alanda yer aldığı için devletin bu alana müdahale etmemesi yaklaşımı söz konusu olmuş ve böylece ev-içi şiddete devlet dokunmamış ve karışmamıştır. Bu tutum da ev-içi şiddetin meşruluk kazanmasına yol açmıştır.

Sıra Sizde 6

Kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet hukuk kuralları tarafından meşrulaştırılmaktadır. Kanun koyucular ataerkil ideolojiyi hukuk kuralları aracılığıyla somutlaştırmaktadırlar. Aynı zaman hukuk kurallarını uygulayan ve bunları yorumlayan hakim, savcı ve polislerinde ataerkil dünya görüşüne sahip olmaları doğrultusunda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet hukuk tarafından pekiştirilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Abbott, P. ve Wallace, C. (1996). **An Introduction to Sociology-Feminist Perspectives**. London-New York: Routledge.

Allan, J. (2007). **The Gender Knot.** Yeni Delhi: Baba Parkha Nath Printers.

Barzilai, G. (2004). "Culture of Patriarchy in Law: Violence from Antiquity to Modernity", **Law&Society Review,** cilt 38, s.867-883.

Cahill, A.J. (2001). **Rethinking Rape.** New York: Cornell University.

Clark, L. ve Lewis, D. (1977). **Rape: The Price of Coercive Sexuality.** Toronto: The Women's Press.

Coomaraswamy, R. (1995). "Some Reflections on Violence Against Women", **Canadian Woman Studies**, cilt 15, sayı: 2-3, s. 16-23.

Güriz, V. (2003). **Hukuk Başlangıcı.** Ankara: Siyasal Kitapevi.

Hall, C.J. (2001). "The Link Between Public and Private Harm: Is There Hope for Gender-Based Violence as a Ground for Asylum in the United States?", **Immigration and Nationality Law Review,** s.679-699.

Hollander, J.A. (2001). "Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender through Conservation about Violence", **Gender and Society,** cilt 15, s.83-109.

Frohmann, L.-Mertz, E. (1994). "Legal Reform and Social Construction: Violence, Gender and the Law", **Law and Social Inquiry,** s.829-851.

Jackman, M.R. (2006). "Gender, Violence and Harrasment", **Handbook of the Sociology of the Gender.** (Der. J.S.Chafetz,) New York: Springer, s.275-321.

Kardam, F. (2006). "Namus Cinayetlerine Meşruiyet Zemini Hazırlayan Algılama ve Yaklaşımlar", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı.** Ankara: Ankara Barosu Yayını, s. 227-238.

McCue. M.L. (2008). **Domestic Violence: A Reference Handbook.** California.

Merry, S.E. (2009). **Gender Violence: A Cultural Perspective.** Oxford: Blackwell Publishing.

Olsen, F. (1986). "From False Paternalism to False Equality: Judicial Assaults on Feminist Community", **Michigan Law Review,** s.1518-1541.

O'Toole, L.L.-Schiffman, J. R. (1997): **Gender Violence: Interdiscplinary Perspectives**. New York: New York University Press.

Pervizat, L. (2006)."Namus Cinayetlerinin Kavramsal Tartışması", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı**. Ankara: Ankara Barosu Yayını, s. 207-224.

Rhode, D.L. (1991). **Justice and Gender.** USA: Harvard University Press.

Russo, N.F.-Pirlott, A. (2006). "Gender-Based Violence: Concepts, Methods, and Findings", **Annals of the New York Academy of Sciences,** Vol.1087, s.178-205.

Saruhan, Ş. (1999). "Namus Cinayetlerinde Avukatların Sorumluluğu", **T.C. Başbakanlık KSSGM Töre Cinayetleri Panel Bildirileri.** Aralık, Ankara, s. 60-68.

Scully, D. (1994).**Tecavüz-Cinsel Şiddeti Anlamak.** İstanbul: Metis Yayınları Veur, D. V.

Segal, L. (1987). **Is The Future Female?.** London: Virago.

Smart, C. (1989). **Feminism and the Power of Law.** London-New York: Routledge.

Sözüer, A. (2006). "Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Cinsellikle İlgili Suçlar", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı.** Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 255-268.

Tepe, H. (1998): "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik:", **Doğu Batı,** sayı 4, s. 9-24.

Uygur, G. (2008). "Genel Ahlakın Vazgeçilmezliği (mi?)", **Güncel Hukuk,** sayı 60, s. 12-14.

Veur, D. (2007). **Gender Matters: A Manual on Addressing Gender-Based Violence Affecting Young People.** Budapeşte: Council Of Europe.

Wharton, A.S. (2005). **The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research.** Oxford: Blackwell Publishing.

Whitman, C. (1997): "Feminist Jurisprudence", der: Karen J. Maschke, **Gender and American Law,** New York & London: Garland Publishing, Inc., s. 493-507.

Wykes, M.-Welsh, K. (2009): **Violence, Gender and Justice.** London: Sage Publication.

Pazartesi dergisi, sayı 80, Aralık 2001, s. 10-11.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Beden-ruh ikiliğinin kurulumuna ve bedenin siyasal bir özne hâline gelişini ifade edebilecek,
- Kompleks yaratma ve pazarlama sektörü olarak güzellik sektörünün beden üzerindeki politikalarını açıklayabilecek,
- Cinsellik politikalarıyla kadın bedeni üzerinde kurulan iktidarın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini saptayabilecek,
- Kadının duygulanım biçimlerinin tıbbileştirilme süreçleri ve kadını baskılayan toplumsal normların tıp aracılığıyla meşrulaştırılmasının örneklerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kadın Bedeni
- İkilicilik
- Biyopolitika
- Tıbbileştirme (Medikalizasyon)
- Güzellik Endüstrisi
- Bekâret
- Vajinusmus ve Cinsel İktidarsızlık
- Modern Tıp
- Kürtaj
- Doğurganlık

İçindekiler

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları → Cinsellik ve Beden

- GİRİŞ
- BEDENİN TARİHSEL SERÜVENİNE BAKIŞ
- GÜZELLİK POLİTİKALARI
- CİNSELLİK VE İKTİDAR
- MODERN TIBBIN KADIN BEDENİNE YAKLAŞIMI

Cinsellik ve Beden

GİRİŞ

Beden, zevk ve bilgi temelinde sınıfsal bir üstünlük, bir iktidar olanağıdır; sınıfı zevk ve beğeniler düzeyinde okumayı sağlar (Baudrillard, 2008: 163). Her şeyin *bedenleştirildiği* (somatizasyon), yani "bedenin, her türlü kazanımın kaynağı ve kanıtı olduğu" çağımızda toplum tarafından idealize edilen bir bedene sahip olmak, özellikle kadınlar için ulaşılması zor kılınan pek çok kaynağa kısa yoldan ulaşım olanağının sağlanması anlamına geliyor. Bakımlı olmanın kendine güveni simgelemesi, "dış görünüş"ün insanlar arası ilişkilerin hemen her biçiminde giderek daha belirleyici hâle gelmesi *bedenselleşme*nin somut örnekleri olarak düşünülebilir. Simgesel olanın/görüntünün bu denli öne çıkması, bireyin dış dünya ile kurduğu ilişkinin sınırının onun bedensel varlığına indirgendiğini gösteriyor (Nihan Mortaş, 2009: 174). Bedenselleşen varlığımız, "bizi" anlatmaz hâle geliyor.

Gündelik hayatın estetikleştirilmesini hedefleyen tüketim kültüründe "gündelik hayatın politikası"nın düzenlenmesinde beden, merkezî bir konum teşkil etmektedir. Bu açıdan bedeni anlamak, farklı düzey ve içerikteki toplumsal ilişkileri anlayabilmek ve belki de onarabilmek açısından kilit bir önem taşır. Bedenimiz, sınıfımızın, cinsiyetimizin, mesleğimizin, inandığımız ideolojinin vs. görüntüsü gibidir. "Doğrudan" beden temelli toplumsal kategoriler (kadın, erkek, seks işçisi, genç, yaşlı, çocuk, sakat, transeksüel) ya da beden çağrışımlı, "dolaylı" toplumsal kategoriler (kürt-laz, sekreter-mühendis-manken) toplumsal bir varlık olarak bedenin etki alanının genişliğini açıkça göstermektedir. Bu anlamda beden, özellikle pek çok ayrımcılığa kaynaklık etmesi ve bu ayrımcılıklara karşı mücadelenin örgütlendiği çıkış noktası olması açısından büyük önem taşır.

Bryan Turner'a göre beden, yorumlama ve temsiliyetlerin dış yüzeyi, yapı ve düzenlemelerin de iç çerçevesidir (Turner, 2001). Yani tüketim toplumunda hem bedenin korunmasına (iç beden) hem de bedenin görünümüne (dış beden) yönelik mekanizmalar işlemektedir. Bu süreç, bedenin kozmetikten tıbbileşmeye çeşitli biçimlerde düzenlendiği bir süreç olarak güzellik, cinsellik, sağlık gibi konular üzerinde tartışmayı beraberinde getirmektedir. Toplumsal yargılar bakire olmayı, belli sayılarda çocuk doğurmayı, çekici olmayı, sağlıklı olmayı "norm" olarak kabul ederek bunun dışındaki durumları kişinin bilgisizliği, ahlaksızlığı, beceriksizliği ve hatta bereketli olmadığı şeklinde etiketleyip kişi üzerinde baskı kurulmasına yol açabilir. Bunun dışındaki alternatif yaşama biçimlerinin mutsuzluğa yol açan ya da kişisel zaaflardan kaynaklanan istisnalar olduğunu iddia etmek, bireyin norm-

lara uyması için kullanılan yaygın tehditlerden biridir. İşte bu noktada insanların kendilerini yalnız hissetmeyeceği, toplumsal açıdan "farklı" görünen deneyimlerini paylaşabilecekleri sosyal ya da kurumsal dayanışma ağları içerisinde olmaları önem kazanır.

Bu bölümde yukarıda kısaca bahsetmiş olduğumuz konuları derinleştirme olanağı bulacak, öncelikle bedenin tarihsel serüvenine kısaca göz atarak nasıl siyasal politikanın konusu hâline geldiğine bakacağız. Buradan güzellik politikalarına geçiş yaptıktan sonra cinsellik konusunu bekâret, vajinusmus ve iktidarsızlık, üreme odaklı cinsellik ve kısırlık gibi konuların seyri üzerinden feminist bakış açısıyla tartışacağız. Son olarak cinselliğin kaydının tutulduğu modern tıp politikalarının gündelik hayattaki yansımalarına bakarak modern tıp ile erkek egemen toplumsal yargıların buluşma noktalarını *kısır*lık, kürtaj, menopoz gibi konular yoluyla ele alacağız.

BEDENİN TARİHSEL SERÜVENİNE BAKIŞ

Beden-ruh ikiliğinin kurulumuna ve bedenin siyasal bir özne hâline gelişini ifade edebilmek.

Tarihin bedeni ilk konumlandırışı, onu akıl karşısında öteleyerek gerçekleşir. Sahnenin ardına itilen beden, dinin sadece dışarıda bırakmadığı, aynı zamanda vehmettiği, karşısında korkuya kapılıp tedirgin olmayı öğütlediği bir tuzak olarak arz edilir. Descartes tarafından ortaya atılan bu iki kutuplu düşünceye göre insanın gerçek boyutu, mânâ (ruh) yönüdür. Aklın dengi olarak görülen ruh erkekle, doğanın dengi olarak görülen beden kadınla özdeşleştirilir fakat bu ikisi arasındaki karşıtlık birbirine denk iki gücün rekabeti olarak değil, bedenin (kadın) ruhu (erkeği) baştan çıkarma çabaları ile ruhun bu duruma karşı koyma iradesi arasındaki çatışma olarak ifade bulur. Bu karşıtlığın sadece Batı düşüncesinde kurulmuş olduğu düşünülmemelidir, Ruh ve beden arasındaki ayrım İslami düşüncede Şehadet âlemi (gözle görülen alem) ile berzah alemi (ölümden sonra başlayıp da kıyametin kopmasına kadar devam eden özel zaman dilimi) arasındaki ayrım olarak vuku bulur. Kilisenin hükümlerini bilimsel düşüncenin önünde engel sayan aydınlanma dönemi de bu karşıtlıklar ideolojisinden muaf değildir. Aynı ikili ayrım, modern düşüncede de karşımıza çıkar. "Bilgi iktidardır' diyen [modern bilimin kurucusu sayılan] Bacon aklı eril, doğayı dişil ilke olarak görür. Bedenden tamamen soyutlanmış akıl ile tanrısal niteliğinden tamamen soyutlanıp salt mekanik-ruhsuz ve özel ile genel maddeye indirgenmiş olan doğa arasındaki ilişki, ancak bir ele geçirme, fethetme, ayartma ilişkisi olabilir. Yani zorla sırlarına vakıf olmak, onu kendine yararlı kılmak için girişilen saldırgan bir ilişki. Bu yoğun cinsiyetçi metafor kullanımı, modern bilimin kuruluşunda, özne ile nesne, akıl ile doğa, tin ile akıl, akıl ile beden, madde ile tin arasında ne kadar güçlü bir ikili karşıtlıklar sisteminin geçerli olduğunu ve tüm bu ayrımların çok güçlü bir eril ile dişil olan ayrımına yaslandığını kanıtlamaktadır (Özkazanç, 2010: 19). "Fakat sekülerleşme süreci Aydınlanmacı geleneğin aklı bedenin önüne koyan hükmünün zedeleneceği, aklın tabiyet alanında tanımlanan bedene özerk bir alan ayrılacağı bir dönemi de getirecektir. Buradaki değişim Foucault'nun Platoncu-Hıristiyan tanımın "Beden ruhun hapishanesidir." iddiasını tersine çevirerek sunduğu o ünlü uyarısı ile ifade bulur: Artık ruh bedenin hapishanesidir! Baudrillard ise bu durumu "Günümüzde ruhu sar-

malayan bedendir." şeklinde ifade edecektir (Baudrillard, 2008: 164). Sekülerleşme ile başlayan bu değişimde, geçmişte benimsenmiş olan pek çok edimin tıbbileştirilerek (medikalizasyon) kategorize edilmesinin çok etkisi olacaktır. Bu, dini pek çok ritüelin tıbbın alanına çekilmesi anlamına gelir. Örneğin Turner'a göre, tek tanrılı dinlerde (ve özellikle de Hıristiyan din kültüründe) diyet rejimleri, ruhu korumak adına bir beden kontrolü olarak belirmiş ve bireyi topluma bağlama işlevi görmüştür. Fakat toplumların sekülerleşmesi ve din kurumunun etkisini yitirmesiyle birlikte diyet, dinî sistemlerin alanından çıkarak medikal sistemlerin alanına dâhil olmuştur (Turner, 2001).

Dini bir ritüel olan "çilecilik" anlamına gelen "asceticism" kavramı, aketes (keşiş, inzivaya çekilen kişi) ile askeo (egzersiz) kavramının birleşiminden oluşur. Nitekim sonraları bu kavram "estetik(aesthetic)" biçiminde yeni bir anlam kazandırılarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu alanda çok önemli çalışmaları bulunan Bryan Turner'a göre ise beden, sosyal kaygı ve sosyal örgütlenmenin yayılmasında bir metafor, kültürel ve politik etkinliklerin öncelikli alanı olarak işlev gördüğü somatik topluma ait bir kavramdır (Turner: 1992, 12). Foucault ve takipçileri bedeni, politik gözetim ve denetimin öncelikli aracı olarak alır. Foucault 18. yy'da devletin bedeni tıp, eğitim sistemi, psikiyatri ve hukuk gibi kurumlar aracılığıyla disipline ettiğini ve cezalandırma yoluyla bedeni ekonomik, politik anlamda kullanışlı ve verimli hâle getirdiğini yazarak önemli bir tartışmayı başlatmıştır

Foucault'un "biyopolitika" olarak kavramsallaştırdığı tezi açıklayınız.

SIRA SİZDE 1

Beden Konusu Neden Öne Çıktı?

Toplumcu olarak tanımlanan ideolojilerin yerini bireye odaklanan liberal ve muhafazakar ideolojilerin almasının ardından "toplumun ya da topluluğun bir üyesi olarak birey"den "*modern insan* olarak birey"e geçiş, bir yandan kişi ile bedeni arasındaki ilişkinin güçlenmesi gerektiğini öğütlerken bir yandan da toplumsal kimliklerin üzerini örtüyordu. Bireyci yaklaşımın bireyi büyük ölçüde sınıfsız ve cinsiyetsiz bir yapı olarak gördüğü toplumun bir üyesi olarak kurgulaması nedeniyle, bireyler bir grubun ya da topluluğun üyesi olarak varlıklarının görünmezleştirildiği iddiasında bulunarak çeşitli kimlikler temsilinde seslerini yükseltmeye başladı. Bu süreç, "bedenin kimlikleşmesi" diye özetleyebileceğimiz, beden temelli toplumsal kategorilerin bireylerin ana kimlikleri hâline geldiği bir süreç olarak düşünülmelidir.

Diğer yandan bedenin bir araştırma konusu olarak ele alınmasında feminizm gibi toplumsal hareketler çok etkili olmuştur. On sekizinci yüzyıldan itibaren yazarların, cinsiyetler arasındaki kültürel ve politik farklılıklar için biyolojik gerekçeler araması (Laqueur, 1997: 228), insan biyolojisinin farklılıkların kaynağı olup olmadığı tartışmasını gündeme getirir. Bedenin biyolojik olarak toplumsal üzerinde belirleyici olduğu iddiasına ve heteroseksüaliteyi genetik bir norm olarak kabul eden görüşe karşı en esaslı cevaplar, 1970'lerde eşcinsel hareketin ortaya çıkışının da etkisiyle ikinci dalga feministler tarafından yapılmıştır. Feministler, sosyobiyolojik yaklaşımın sosyal davranışların kaynağının biyolojik olduğu iddiasının tersine, sosyal davranış ve beklentilerin de biyolojik dönüşümlere yol açabileceği tezini ortaya koymuş, buradan hareketle toplumsal düzenlemenin esaslarından biri olarak erkeğin kadın bedeni üzerindeki baskı ve denetimini deşifre etmişlerdir. Böylelikle; tarihsel eşitsizliklerin insan bedeninden yola çıkılarak doğallaştırılması, kadın bedeninin kadına uygulanan şiddetin gerekçesi olarak sunumu vb. meseleler eleştiri konusu edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak tartışmalar bedenin sadece biyolojik değil, yanı sıra toplumsal bir varlık olarak kabulüyle yeni bir mecraya doğru kayacak, böylelikle biyolojik olanla toplumsal olan arasındaki ilişki gündeme gelecektir.

KİTAP **Gülnur Acar Savran (2004) Beden, Emek, Tarih, İstanbul: Kanat Yayınları.**

Bryan Turner bilim ve akademi çevresinde beden konusuna ağırlık verilmesini ise sosyal bilimlerde antropolojinin ağırlık kazanması ile başlayan bir süreç ile açıklar. İlk dönemlerde antropoloji, bedene yönelik çalışmalarını "en güçlü olanın hayatta kalacağı" şeklinde kabaca özetlenen Darvinist bir bakışla sınırlı tutuyordu. İlk toplumlarda sosyal statünün neredeyse tek kaynağı olan bedene yönelik çalışmalar, sosyobiyoloji disiplininden yazarların bedeni toplumsal davranışların çıkış noktası olarak konumlandıran yazıları ile sınırlıydı. Burada sosyal bilim tarafından bedenin çalışma konusu olarak benimsemesinde yine en büyük etkenlerden biri feminizmin antropolojinin "insan"ının temelde "erkek" kalıbı ile ele alındığına yönelik eleştirisidir. Burada kastedilen, antropolojinin inceleme ögesi olarak sadece erkeğe odaklanmasından çok, kadını daha ziyade doğurganlık rolleri ile sınırlı bir yaklaşımla değerlendirmesidir. Bu iddiaya göre antropoloji, beden aracılığıyla kurulan hiyerarşi ve iktidarı "doğuştan gelen yetenekler"le açıklamaya çalışarak görmezden gelmiştir.

GÜZELLİK POLİTİKALARI

AMAÇ 2 ***Kompleks yaratma ve pazarlama sektörü olarak güzellik sektörünün beden üzerindeki politikalarını açıklayabilmek.***

SPOT:

Tarık Bey- "O kadar güzelsiniz ki bu güzelliğiniz benim için çok mukaddes olan çalışma prensiplerimi incitiyor küçük hanım. Sevimlisiniz, naziksiniz, çok güzel kokuyorsunuz. Her dakikamın bir saniyesini sizin cazibenize feda etmek zorunda kalıyorum... Böyle bir şeye hakkınız var mı? Sadece bir kadın olarak işe yararsınız küçük hanım"

Küçük hanım - "Bu o kadar fena bi'şey mi?"

Tarık Bey - "Beni ilgilendirmez, kadınlar en fazla günde bir saat işe yararlar. O da her zaman değil. Halbuki bir memur olarak size günde 10 saat ihtiyacım var. Lütfen personele uğrayın ilişiğinizi kessinler."

Küçük hanım - "Ama Tarık bey !"

Bir yöneticinin sekreterine söylediği bu replik "Öp Annenin Elini" isimli filmden... (Yönetmen Memduh Ün , Senaryo: Atıf Yılmaz, 1964)

"İradeli olmayı" toplumsal yapının bütün dinamiklerinden bağımsız bir biçimde kişisel başarının anahtarı olarak sunan kültürel ideoloji, bir yandan da bedeni bu kişisel kontrolün merkezine yerleştirir. Başka bir ifadeyle kendine güven, kadınlarda ve erkeklerde ama elbette çoğunlukla kadınlarda beden temelli bir hâle gelmektedir. Kadınlar ancak bedenlerine ilişkin göstergeleri kontrol edebildikleri sürece başkaları tarafından onaylanıyor ya da beğeniliyor olmanın kıskacında güçlükle hareket eder. Francette Pacteau güzelliğin kadınlar üzerindeki bu boyunduruğunu bir romanda tutuklu hakkında verilen hükmün tutuklunun etine kazınması örneğinden yola çıkarak "Kadınlar her gün estetik orantı hükmünün benzer kayıtlarına boyun eğerler." (Pacteau, 2005: 114) cümlesiyle özetler. Kafka'nın Dava

isimli kitabından alınan bu örnekte hüküm mahkûmun etine kazındıkça mahkum ölecektir. Devamında şöyle der Pacteau:

"Güzellik, küçüklüğünden itibaren, engellenemez bir biçimde ya kadına atfedilecek ya da ondan esirgenecektir. (Kadın) eğer güzelliğe sahip değilse onu elde etmeyi umabilir; eğer sahipse kesinlikle kaybedecektir." (Pacteau, 2005: 17).

Bu açıdan zayıf kalmak isteyen kadınların yediklerini daha sonra kusması ve bir metafor olarak "güzelleşmek için kusmak", kadınların bedenleri ile mücadelelerini oldukça iyi özetlemektedir.

Şekil 7.1

İşkence Aleti Gibi Güzellik Ürünü

Güzellik sektörü ürünlerini çoğunlukla sağlık vurgusuyla pazarlar. Şampuan reklamlarında duyduğumuz "sağlıkla ışıldayan saçlar" ya da bir vücut sabunu reklamında söylenen "sağlıktan gelen güzellik" sloganları güzellik ve sağlık sektörünün nasıl iç içe geçtiğinin ifadesidir. El kremleri ve parfümler eczanelerde de satılırken örneğin esasen bir sağlık malzemesi olan kadın pedleri marketlerden alınır. Estetik ameliyatlar (ağır bir bedensel kusurun düzeltimi) ile kozmetik ameliyatlar (mevcut olanın güzelleştirilmesi) arasındaki mesafe daralır. Estetik yapılacak bölge, tıpta "deforme" kelimesi ile ifade edilir. Deforme (biçim bozukluğu) kavramı daha çok hastalıklı olma durumunu çağrıştırmakta; deformasyon, çirkinlik ve hastalık aynı kümenin öğeleri gibi düşünülmektedir (Şahinoğlu, 1994: 68). Öte taraftan yaş ilerledikçe sağlık vurgusu cinsellik zemininde kendini gösterir. Özellikle yaşlı çiftlerin kullanıldığı görsellerde sağlık, "bu yaşlarında seks yapabilecek kadar sağlıklı olan çiftler" arka planıyla sunulur. Mutluluk ve sağlık, cinsel olarak kurgulanır.

"Daha önce cildi gençleştirdiği iddiasıyla piyasaya sürülen ama güzellik ürününden çok Ortaçağ'dan kalma bir işkence aletini andıran.... [ürün] geliştirildi" (Radikal, 30.03.2010).

Kadınlığın ve erkekliğin her iki cins için ayrı ayrı öngörülen bedensel normlara yaklaşıldıkça pekiştiği, dolayısıyla bu bedensel normlardan uzaklaşmanın kadınlığın ve erkekliğin yitimi anlamına geleceği düşünülür. Bu nedenle kaslı bir vücuda sahip olmamak bir erkek için "oğlanlık", iri yarı bir kadın olmak ise 'erkek fatma'lık alaylarına muhatap olabilir. Orta sınıfta yer alan erkek ve kadınlar üzerine yapılmış bir çalışma (Saltonstall, 1993) iki cinsiyetin beden algıları arasındaki farka ilişkin birtakım bilgiler ortaya koymuştur. Çalışmaya göre erkekler bedenleri üzerinde kontrol kurabildiklerini, bedenlerine "sahip olduklarını" söylerken kadınlar özellikle konu diyet meselelerine geldiğinde bedenlerini "iflah olmaz" olarak tanımlamışlardır (Lupton, 2003: 28). Depresyon eğilimlerini ele alan bir başka çalışmada ise kadınların depresyon oranının erkeklerin iki katı olduğu belirtildikten sonra kadınların depresif bozukluklarının yüzde 95'inin yeme bozukluklarından kaynaklandığı bilgisi verilmiştir (Mervat Nasser ve diğerleri, 2007: 5).

Naomi Wolf'un yapmış olduğu çalışmada ise kadın nüfusun geniş bir bölümünün "kusursuz kadın bedeni"ne sahip olan az sayıdaki kadına benzeme uğraşı, ka-

dınlar arasında inşa edilen derin farklılıklara dikkat çekerek rakamlara dökülmüştür. Çalışmaya göre bir kuşak önce, modellik yapmayan ortalama bir kadın ile modellik yapan bir kadın arasında yüzde 8'lik bir kilo farkı varken bir jenerasyon sonra ise bu oran yüzde 23'e çıkmıştı. Bir model, dansçı veya aktris ülkedeki kadınların yüzde 95'inden daha zayıftı (Wolf: 1992). Yine kadınlarla yapılan bir başka çalışmada ise kadınların sadece yüzde 30'unun bedenleri ile ilgili bir sorunu olmadığını söylediği ortaya çıkmış, genç kadınlarda zayıf olma isteği çoğunlukla uzun olma isteği ile birlikte sunularak az ya da normal görülebilecek bir kilo artışı, katılımcılarca "sağlıksız" yerine "cinsel olarak itici" kelimeleriyle değerlendirilmiştir (Henderson ve Vickers, 1995: 66- 67).

Kör olmayı obezliğe tercih ediyorlar: ABD'de Arizona Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmada, her 6 kadından birinin obez olmaktansa kör olmayı tercih ettiği ortaya çıktı.

Kaynak: (http://www.saglikaktuel.com/haber/kor-olmayi-obezlige-tercih-ediyorlar-17443.htm).

Yiyecek, kadın için ötekilere vermesi ama kendini yoksun bırakması gereken bir şeydir (Susie Orbach, 1998: 17). Kadın her yemek yediğinde sınırı aşmaması gerektiği uyarısı ile denetim altındadır. Yemek yemek, sınavdır. Öyle ki geniş bir kitlenin hedefi, tıbbi açıdan sağlıksız olduğu belirtilen "sıfır beden"e ulaşmaktır. Her yıl azımsanamayacak sayıda kadın zayıflama hapları vb. uygulamalar nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Bu yeni tip modellerin çok zayıf ve kırılgan görünüşü, "kimsesiz görünüşlü (waif look)" olarak kategorilendirilerek 'onure edilmiştir'. Bazı modeller yağlanmış saçlar, dağılmış siyah ojeler ile birlikte "sunularak" kimilerinin "eroin şıklığı" dediği bir imaj da yaratılmıştır. Ölümle güzelliğin bu buluşması hakkında "eski modellerden Zoe Fleischauer şöyle der: Modellerin eroinmanlar gibi görünmesini istiyorlardı. Ne kadar zayıf ve ne kadar kafayı üşütük görünürsen insanlar senin o kadar harika göründüğünü düşünüyorlardı (Bordo' (1997) dan akt. Gülnur Elçik, 2011)".

Zayıflama hapı, katili oldu!: Karın ağrısı, ishal ve kusma şikayetleri sonrası tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybeden 23 yaşındaki Dinçer'in kullandığı "Pepper Time", Sağlık Bakanlığı tarafından toplatıldı.

Kaynak: (http://www.ntvmsnbc.com/id/25120253/, 04.06. 2010).

Kadınların güzellik konusunda karşılaştıkları taleplerle/baskılarla ilişkisini anlamak için burada birkaç not düşmemiz gerekiyor: Baskının içselleştirilmesi, yani içsel hegemonya diyebileceğimiz süreç, bir sistemin sürekliliğinde en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar. Kişinin sömürüsüne yol açan herhangi bir durumun o kişiye dışarıdan dayatılması gerekmez. Sömürünün illaki baskı aracılığı ile gerçekleştirileceği inanışı ya da sömürünün ancak baskıyla gerçekleştirilmesi durumunda görünürlük kazanması nedeniyle aksi durumlarda sömürü görünmezleşir. Yani dışsal hegemonyanın uzantısı olarak içte kurulan hegemonya, mevcut yapı içerisinde var olmak için verilen tavizleri kişinin tercihi gibi yansıtma iki yüzlüğünü getirmektedir. Bugün pek çok kadının saat kaçta, nerede "olmaması gerektiği", nerede ve hangi davranış ve iddiaların hoş karşılanmayacağı, nasıl bir görünüme sahip olması gerektiği gibi konularda geliştirdiği içsel hegemonya nedeniyle sağlanan uyum, olası bir çatışmayı ortadan kaldırarak erkek egemen sömürünün çeşitli biçimlerini görünmezleştirir. Böylelikle düğünden önce diyete başlamak gibi uygulamalar; vücutları bozulmasın diye erken doğum yapma ya da çocuk doğduktan sonra çocuğu emzirme, paleontology (estetik ameliyat bağımlılığı) gibi sonuçlara kadar varır. Üstelik güzelleşmek bakımlı olmak için yeterli değildir; kültürlü olmak, sağlığına dikkat etmek, kibar olmak da bir bakım paketinin parçalarıymış gibi sunulur ve satılır.

Bu nedenle örneğin kadınların evde de makyajlı olmayı "başkaları için değil kendi için süslenmek" olarak ifade etmesi, "miskin görünmemek için süslendiklerini" söylemeleri, üzerine düşünülmesi gereken bir nottur. Bu durum kadınların makyajsız görünmeyi, yani kendi-gerçek yüzlerini hastalıklı, yorgun olarak gördüğünü, artık başkaları için süslenmenin bile yeterli olmadığı bir tatminsizlik sürece girildiğini de gösteriyor. Ancak, bu noktada kadın ve erkek karşısında takınılan ikircikli bakışın ifşası da gerekir: Liberalizmin öncelikli belirleyen olarak kurduğu

bireysel irade erkek tarafından sekteye uğratıldığında yapısal durumun boyun eğdiren gücüne, özellikle estetik baskılarının yorumlanmasında kadın tarafından sekteye uğratıldığında ise (kadının) irade(si)nin zayıflığına, ram edişinin kalıtsallığına vurgu yapılır (Elçik, 2011).

Beden Direnişin Öznesi Olabilir mi?

Güzellik yarışmaları, bir yandan ülke modernleşmesinin sembolü olarak "milli" bir anlam kazanırken bir yandan da hak talebinin öznesi olan kişiyi "görselleştirerek" görünür kılmayı hedefleyen bir hak mücadelesi biçimi halini almaktadır. Bu nedenle Arap dünyasında son dönemlerde ortaya çıkan Arap Dünyası Güzeli, Filistin Güzeli yarışmaları Arap ülkeleri ile modernleşme arasında bir bağ kurmayı hedeflerken Kamboçya'da mayınlardan kolunu ve/veya bacağını yitiren kadınların katılması için düzenlenmesi hedeflenen ve fakat sonra "kurbanlara hakaret olacağı" gerekçesiyle iptal edilen Kara Mayını Güzeli yarışması, Suudi Arabistan'da tesettürlü, yüzleri peçeli kadınlar arasında düzenlenen "Ruh Güzeli" yarışması, kendini "yeni barış hareketi" olarak duyuran şişman güzellik yarışmaları gibi örnekler, güzelliğin tek biçimliliğine güzellik yarışmaları aracılığıyla karşı çıkmakla "farklılık" olarak görülen bazı özelliklerin kadınları özgürleştirme iddiasıyla güzellik yarışmalarında sunumuna ilişkin çelişkileri ortaya koymaktadır. Oysa hak mücadelelerinde genel olarak gözlenen bu görselleşme eğilimi, öznelerin görüntü ideolojisi etrafında temsil edilmesine yol açarak modern dünyanın özgürlük söylemini öznenin(kadının) cinselleştirmesi üzerine kurmaktadır.

Güzellik yarışmalarını izliyoruz, peki, biraz da bu yarışmaların jürilerine bakalım (!) Türkiye örneğinden yola çıkarak güzellik yarışmalarında jürilerin genel olarak kimlerden oluştuğunu değerlendirmeye çalışalım.

SIRA SİZDE 2

Bu nedenle kadınları ilgilendiren hak taleplerinin radikal bir feminist çerçeveye oturtulması ayrıca önem kazanmakta, eşitlikçi bir karşı koyuş yerine daha temelden, radikal bir karşı çıkışı hedeflemek önem kazanmaktadır.

Diğer yandan estetik ameliyatlar ya da makyaj, kaş alma gibi bazı uygulamalara karşı çıkan söylemlerin bir kısmı da modernizmin güzel beden baskısına yönelik eleştiri üzerinden kadınların cinselliğini hedef alan baskılar olarak tezahür etmekte ya da bu bakış açısının izlerini taşımaktadır. İran devlet televizyonunda makyajın yasaklanmasının (http://www.kazete.com.tr/ haber_detay.php?hid=3589), kaş alımı ve diğer süslenme pratiklerinin günah olup olmadığı konusunda yürütülen tartışmaların sebebi de budur. Bütün bunlar temelde "kadın bedeninin baştan çıkarıcı" olduğu yanılsamasından hareket eden tartışmalardır. Dahası, bir yandan bu iddialar sunulurken, bir yandan da kadın bedeninin müdahale edilmemiş hâli "bakımsızlık" olarak eleştirilir.

Bakınız: " Kaşlar Güzel Görünmek İçin İnceltilebilir mi?" www.kurankursumezunlari.com/.../kas_guzel_gorunmek_icin_inceltilebilirmi-t6963.0.html
Bakınız: "Giyinme ve Süslenme", İlmihal 2: İslam ve Toplum (içinde), Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2008, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/web_kitap.asp?yid=36.

DİKKAT

CİNSELLİK VE İKTİDAR

AMAÇ 3 ***Cinsellik politikalarıyla kadın bedeni üzerinde kurulan iktidarın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini saptayabilmek.***

Cinselliğin çoğunlukla "iki kişinin arasındaki mesele" olarak, insanın 'özel'inde kalması gerektiği düşünülür. Kişinin kendi cinselliğini ilgilendiren detayları başkalarıyla paylaşması "ayıp" sayılır. Mahremiyet, kişinin kendi bedeni ve cinselliği ile ilgili her şeyi başkalarının kararlarından uzak tutabilmesi olarak işlev göreceği yerde, namus gibi gerekçelerle bedenine uygulanan baskının meşrulaştırılmasına ve herkesin bildiği bir sır olarak" kalmasına sebep olan bir sınır hâline gelir. Bu nedenle evlilik içi tecavüzler, ensestler, ev içinde ya da özel ilişkilerde uygulanan şiddet "Kol kırılır yen içinde kalır." mantığıyla görünmezleştirilir. Bu nedenle feminizm, politikanın dışında olduğu farz edilen özel alana dair bu gibi deneyimlerin "gündelik hayatın politikasının" inşasında önemli bir yeri olduğunu, özel alanın aslında kamusal olandan hiç de sanıldığı kadar ayrı olmadığını ifade eder. Feminist bir ilk söz olarak "Özel olan (da) politiktir." bunu ifade eder. Bu açıdan özelin kamusalla kavuşması, öznelin nesnelle, kişiselin toplumsalla, duygusal olanın akılcı olanla kavuşması anlamına gelir.

Örneğin Jelto Drenth 2007 yılında kaleme aldığı kitabında Hollanda'nın bu "evli bir kadının kocasını cinsel tatminden esirgeyemeyeceği" ilkesini ceza yasasından "henüz" çıkarmış olduğunu yazar (Drenth, 2007).

Kadın bedeni öylesine cinselleştirilmiştir ki kadınların cinsel bir varlık olarak algılanmaları için çoğu kez orada bir kadın olarak bulunmaları yeterlidir. Örneğin bir kahvehanede, daha çok erkeklerin kullandığı halka açık parklarda oturan bir kadının varlığı bile bizzat cinsel bir çağrının aracısı olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle pek çok ülkede kadınların toplumsal alanda var olabilmelerinin aracı aile ya da din (örneğin kutsal mekânlar) olmaktadır. Türkiye'de bazı cinsel taciz vakalarında kadının kendisine cinsel tacizde bulunan erkekle "barda tanışmış olmasının" ona karşı verdiği mücadelede karşısına hep bir engel olarak çıkmasının sebebi de budur.

Kadının kendi bedenini bilme ve öğrenme çabası da utanç ve korku ile çevrelenir. Gerek kendi bedeni gerekse başkasının bedeni ile ilişkisinde ona atfedilen rol edilgenliktir. Bu nedenle cinsellik, kadınlar için bir zevk değil, bir hizmet olarak öğütlenir. Evliliklerin bitmesinde ilk ortaya atılan sebeplerden biri "kadının kadınlık yapmaması" yani cinsel olarak erkeği yeterince memnun etmemesidir. Öyle ki azımsanmayacak sayıda ülkenin ceza yasası "evli bir kadının kocasını cinsel tatminden esirgeyemeyeceği" ilkesine dayanır. Bu nedenle pek çok kadın, kendisini kocası ya da sevgilinin işkenceye varan fantezilerine boyun eğmek zorunda hisseder.

Kadın bedeninin cinselleştirilmesinin örnekleri dile de yansır. Mesela meme çatalının görünmesi "dekolte" kelimesiyle ayrı bir kavramsallaştırmaya tabi tutulur. Bu kelime, göğüs çatalınızın görünmesinin sizin niyetinizden bağımsız olarak cinsel bir çağrı olduğunu ifade eder. Sizin ne istediğinizi söyleyen, diliniz değil, bedeninizdir! Ya da magazinsel basında sık sık karşımıza çıktığı gibi, bir kadının iç çamaşırının görünmesi "frikik" olarak duyurulurken erkeğin aynı durumda kalması "fermuarını açık unutması vb." şekillerde yorumlanır; erkekler frikik vermez, bedeninin hangi kısımları görünürse görünsün giyimleri dekolte olarak adlandırılmaz. Bu, kadınlar açısından cinselliğin erkekler için olduğundan çok daha kapsamlı bir bütüne işaret ettiğini gösterir. Örneğin "Kızların (okullardaki) kuralların dışına çıkan serbest kıyafetleri daha çok cinselliğin dışavurumu olarak kodlanırken erkeklerinki daha önemsiz bir tür dağınıklık ve serserilik olarak görülü(r)" (Özka-

zanç ve Sayılan, 2009: 70). "Kadınsı olmak" yoğun bir cinsel çağrışım içerirken "erkeksi olmak" güç ve ehliyet ile ilişkilendirilir; kadınsı olmak daha çok beden odaklı iken erkeksi olmak akıllı karar verebilme, soğukkanlılık gibi düşünsel becerilerle referans edilir.

Kadınlık ve eşcinsellik cinsellikle içiçe geçirilmiştir. Kadın bedeninin baştan çıkarıcılığın yuvası olarak görülmesi ya da bu iddiaya karşılık kadın bedeninin tahrik edici olmadığının söylenmesi (yani kadın bedeninin herhangi bir biçimde cinsellik üzerinden kategorize edilmesi), eşcinselliğin bir cinsiyet olarak görülmekten çok sürekli sevişme arzusunu barındıran bir cinsellik biçimi olarak anlaşılması bu yaklaşımın dışavurumlarında sık sık karşımıza çıkar. Dilek Kurban devletin cinsel kimliği üreme organlarına hapseden yaklaşımı ile ilgili olarak şu cümleleri söylemektedir: "Devlet, salt 'biyolojik' bedeni esas alan, kaba bir cinsel kimlik anlayışıyla, ameliyat olmuş transların kadınlar tarafından yıkanmalarına izin verirken, ameliyat ol(a)mamış transları, kendilerini kadın hissetmelerine, kadın olmalarına rağmen zorla erkeklere yıkatıyor" (Dilek Kurban, 2010). Bu anlamda ameliyat olmamış transkadınlara travesti, olmuş olanlara ise transeksüel denmesi bedenin nasıl cinsiyetçi olarak sınıflandırılabileceğini göstermektedir.

Cinselliğin sınıfsal karakteri son derece baskındır. Erkekler çoğunlukla cinsel zevklerini tatmin için aşağı sınıftan kadınlara yönelirler. Kadınlığı belirleyen öge cinselliğe olan mesafedir. Fakat burada erkeğin talebi, kadının kendisi ile "isteksizmiş gibi görünerek" birlikte olmasıdır; "fantezisi olmayan ama sevişen" kadındır. Bu, erkekliğin ikiyüzlü dünyasında erkeğin birbiriyle talepleri için kadınları nasıl sınıflandırdığını gösterir. "Patriyarkanın tarih boyunca kadınlara yönelik olarak başvurduğu beden politikaları, doğrusal bir gelişme gibi görünmekle birlikte, aslında bu politikaların birbirinin üstüne yığıldığı bir süreçtir ve günümüzde çok katmanlı bir beden politikasına tekabül eder. Kadın bedeni artık hem günahkâr ve kışkırtıcıdır, hem namus simgesidir; hem kutsal anneliğin taşıyıcısıdır, hem pornografi nesnesidir; ince ama dolgun göğüslü ve kalçalı olmak zorundadır" (Acar Savran, 2010: 23).

Sermaye Olarak Beden

Geçmişte çoğunlukla üst pozisyonlardaki meslekler için talep edilen prezentabl (iyi görünümlü) olma koşulu, bugün iş sektöründe en yaygın taleplerden biri hâline geldi. "İyi görüntünün" işyerinin girdilerini artıracak bir unsur olarak hizmet etmesi, bedenin işyerinin kazanımını arttıracak faktörlerden biri olarak düzenlenmesini getirmektedir. Ekonomik olarak üretilenin değil tüketilenin hâkim değer olduğu tüketim kültüründe, bedenin "tüketimin üretimcisi", işyerine cinsel çekim ile kâr sağlayacak bir meta hâline gelmesi sürecidir yaşanan. Unutmamak gerekir ki kapitalist toplumda üretim faaliyetinin temel amacı, insanların "ihtiyaçlarını" karşılamak değil, kâr elde etmektir. Değişimin gerçekleştirildiği parasal ilişkilere konu olmayan ürünler mal, değişim amacı ile üretilen ürünler ise metadır. Kadın bedeni öylesine parasal ilişkilerin konusu olmuş, öylesine metalaşmıştır ki X sanatçı poposunu, Y sanatçı memelerini sigortalatarak markalaşan organlarını korumak için önlem alır hâle gelmiştir.

Meta nedir? "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta birikimi' olarak kendini gösterir... Meta, her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir. Bu gereksinmelerin niteliği, örneğin ister mideden, ister hayalden çıkmış olsun, bir şey değiştirmez" (Marks, 1997: 49).

DİKKAT

Görselliğin gündelik hayatın geniş bir alanında farklı beklentilerle karşılık bulması, aşağı sınıfın işi olarak kabul edilen beden işçiliğinde bile bedenin görselliği ile ilgili taleplerin devre dışı kalmasına izin vermez. Bazı durumlarda ise işçinin bedeninin, adeta markanın cisimleşmiş hâli olması beklenir.

DİKKAT

"Köpekleri, koltukları kadar değerimiz yok!": Gülhan B.:. Kiloluysan almıyor, 'çok yer bu' diyor, 'zayıfa iş yapamaz' diyor, örtülü arkadaşlarımızı istemeyen oluyor ya da mesela beni esmerim diye işe almıyor.... İşveren seni makyajlı, güzel giyinmiş, onunla eşit görmek istemiyor. Paspal da olmayacaksın ama onun gibi de olmayacaksın, kim olduğunu bileceksin. Elif Türkölmez (röp)"Köpekleri, Koltukları Kadar Değerimiz Yok!" Radikal, 25.09.2010.

DİKKAT

"THY şişman hostesi işten çıkardı": Türk Hava Yolları'nda (THY), boy-kilo ölçüleri arasında şirketin belirlediği sınırı aşan kadın kabin memurunun işine son verildi. http://www.medyantalya.com/manset/thy-sisman-hostesi-isten-cikardi.html, Erişim tarihi 22.07.2011.

Güzellik-beden ilişkisine yönelik sorunlar hâlâ toplumun geniş bir kesiminde orta sınıf takıntıları olarak görülmektedir. Oysa birbirinden çok farklı konumlardaki pek çok kadın güzellik hükmünün taleplerine farklı ölçülerde de olsa boyun eğmek durumunda kalır, aynı kusursuz kadın imajına özendirilir. Kuşkusuz ki, güzellik sınıfsal varoluşlara göre düzenlenebilen bir biçim kazanmıştır; "marka giyinebilmek" başlı başına güzelliği, cinsel çekiciliği temsil etmektedir. Özellikle, reklam görsellerinde "satın alabilecek durumda olmak cinsel bakımdan istenir olmakla eşitlenir... çoğu zaman gizlenir mesaj: bu ürünü satın alabiliyorsanız sevilen biri olacaksınız" (Berger, 1997: 144). Ancak burada asıl sorun, her sınıftan kadının kendi ile bedeni arasında bir mesafenin oluşması, bedenini düzenlenebilir bir meta olarak görmeye başlamasıdır. Öte yandan "güzellik tiranlığını" tüketimin karakterinin bir malın tüketilebilmesi ya da tüketilememesinden, bir malın iyisinin ya da kötüsünün tüketilmesine doğru kaydığı notu ile birlikte düşündüğümüzde, güzellik sektörünün ucuza satabileceği kanserojen etkili kozmetik malzemeleri yoksul mahallelerde pazarlama stratejisinin sebepleri de fark edilecektir. Beden sosyal sınıf farklılaşmasında kilit bir konuma yerleşmiş, geçmişte belirleyici olan yetenek, eğitim, kurnazlık gibi faktörlerin yerini almıştır. Bu nedenle bedeni görsel olarak talebe uygun biçimde düzenleyecek her detay, tıpkı sanatçı Kibariye'nin seslendirdiği banka kredisi reklamlarındaki gibi "ihtiyaç" olarak sunulmaktadır ("İhtiyacım var yeni bir ruja"). İhtiyacın kapsamı beden lüksünü kapsayacak şekilde genişler. Öte yandan bedenin görselliği sadece güzelliği kapsamaz, davranışlar ve mimikler sınıfların yeniden üretimini sağlayan önemli detaylardır. Beden dilinin iyi okunması meselesinin son dönem kişisel gelişim kitaplarında sıklıkla işlenmesinin sebebi de budur. "Beğeniler, bireylerin sosyal konumlarının birer kazanımı olarak bedenlerinde cisimlenir, simgesel ve ortak dillere dönüşür... Beden sınıfsal beğeninin maddileşmesidir... Bedenle ilişkinin örgütlenme tarzı toplumsal ilişkilerin örgütlenme tarzını yansıtır" (Bourdeau, 2008: 163).

Pek çok Avrupa ülkesinde, Amerika'da ve Japonya'da ihtiyaç olarak görüldüğü için makyaj ürünlerinden lüks tüketim vergisi alınmamakta, Türkiye dahil diğer ülkelerde ise alınmaktadır. Bu durum makyaj ürünlerinin fiyatını artırdığından Türkiyeli makyaj-sever blokçularca eleştirilmektedir.

Öte yandan beden, ne kadar modern olduğumuzun simgesel bir cevabı olarak modernleşme tartışmalarında sıklıkla gündeme getirilerek politikanın konusu yapılır. Özellikle Türkiye'de batılı hayat tarzının yaygın olarak "gardırop devrimi", "modern"in "moda" olarak anlaşılması bu durumu perçinlemiştir. Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin başladığı dönemde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in bıyıklarının tartış-

ma konusu edilişi (Çizmeci, 2004) ya da Washington merkezli bir derneğin başkanının Amerikalı Türklerce yapılan yürüyüşlerde ''kocaman bıyıklı bu insanlar yanlış imaj oluşturuyor" çıkışı (Uluç, 2002) bu yaklaşıma ilişkin örneklerdendir. Modernlik tartışmasının kadın bedenindeki temsili ise çoğunlukla cinsellikle ilişkilendirilir. Doğuyu batıdan ayıracak anekdot, kadının "yaşam tarzı" olarak anılan cinsel hayatıdır.

Kadınların beklenen davranış normlarının dışına çıkması karşısındaki önlemler cinsel şiddetle ve tehdidiyle sağlama alınmıştır. Cinsel şiddet, kadınların dolaşım hakkını kısıtlayıcı bir uyarıcı olarak kullanıldığı gibi, özellikle kız çocukları ve genç kadınları yaşamları ile ilgili planlar konusunda motive etmek için kullanılan bir taktik olarak da karşımıza çıkar. Ancak bu noktada sınıfsal farklılık çoğunlukla ayrımcılığın muhatabının kim olacağı konusunda belirleyici bir değişken olarak devreye girer. "Alt sınıf kızların kılık, kıyafet ve flört ilişkilerindeki serbestleşme damgalanırken, orta sınıf kızların bu konularda daha rahat davranması serbest karşılanabil(mektedir)" (Özkazanç ve Sayılan, 2009: 70).

Eski ve yeni Türk Ceza Kanunlarının taciz, tecavüz gibi cinsel şiddet içeren suçlara yönelik yaklaşımları arasındaki farkı değerlendirin.

SIRA SİZDE 3

Cinsel şiddetin en görünür yüzü ise kadınları seks hizmetçileri olarak gösteren, kadın bedenini parçalardan oluşan kopuk bir bütünmüş gibi sunarak lime lime eden, cinselliği erkek edimleri ile tanımlayan pornografidir.

Bekâret, Vajinusmus ve İktidarsızlık

Cinsellik kadınlar için bütünüyle heteroseksüel bir ilişki olarak kurgulanmıştır. Buna göre cinsel birleşme ancak kadın ve erkek, vajina ve penis arasında gerçekleşen bir ilişkidir. Kızlık zarı denilen himenin yırtılması kadın olmak anlamına geleceğinden, *himen*in yırtılmadığı bir lezbiyen ilişkide iki tarafın da kadın olma, daha doğru ifadeyle "kadın sayılma" imkânları yoktur. "Birçok kadın bedeninde fiziksel bir varlığı olan himenin bile, bekaretle olan ilişkisinden dolayı bulunduğunu değil, icat edildiğini söyleyebiliriz. Vajina gibi bol katlı kıvrımlı bir organda, kolayca gözden kaçırılabilecek, varla yok arası, incecik bir zara 'himen' adını vererek, tıp bilimi özünde işlevsiz bir zar parçasını, isimli ve işlevli hâle getirmiştir" (Ergun. 2008: 15). Hatta bazı kadınlarda "vajina"nın bile bulunmadığı bilinmektedir.

"Doğuştan kadınlık organı bulunmayan bir genç kıza 15 santimlik doku nakliyle vajina yapıldı". "Genç Kızı Hayatla Barıştıran Ameliyat", Sabah, 14.06.2006.

DİKKAT

Peki vajina nedir? Vajina kelime anlamı olarak Latince'de "kılıcın kını" anlamına gelir. Yine heteroseksüel ilişki esas alınarak kurgulanmış bu kavramsallaştırmada erkek penisi "kılıç", kadın vajinası ise "kın" olarak metaforlaştırılmıştır (http://www.medterms.com/script/main/art.asp?articlekey=5951). Kadın bedeninin tanımlanmasında başvurulan kavramsallaştırmalar erkek egemen bakışın ürünüdür, kadın bedeni erkeğin önceliklerine göre tanımlanmıştır. Kadınların cinsel organı için çeşitli lakaplar da kullanılır, "kutu" en bilinen örnektir. Kutu kelimesi, bir utanç ve gizem deposu olarak kadın cinsel organının varlığına işaret eder. Kadının cinsel organı ile arasına koyduğu mesafe bu kelime ile dile yansır. "Kadının cinsel organı için halihazırda kullanılan terimlerin küfürlerde kullanılmaları da cinsel organların tabu sayılmalarına yol açmış olabilir (Drenth, 2007: 11)". Laqueur'e

göre, penis ve vajina önceleri tek bir cinsel organ olarak düşünülüyordu. Kadın cinsel organı erkek cinsel organının içerideki uzantısıydı (Laqueur, 1990: 26). Sonraki bir dönemde erkek anüsü, tıbbi olarak değil ama toplumsal olarak kadın vajinasına eşit görüldü. (Laqueur, 55). Laqueur'a göre bildiğimiz şekliyle cinsiyet 18 yy'da icat edildi. Kadınların üreme organını erkek üreme organının içerdeki parçası, erkek testislerinin bir uzantısı olarak gören yaklaşım terk edilerek üreme organları birbirinden farklı iki organ olarak tayin edildi, bu aynı zamanda erkek ve kadın iskeletlerinin ve sinir sistemlerinin de birbirinden farklı olarak konumlandırılmasını getirdi. Bu bakış açısında kadınlar cinsel organları tarafından yönetilen sevgisiz varlıklar olarak görüldü, ancak yumurtalıkları olan birinin kadın olabileceği yaklaşımı da bu dönemde ortaya çıktı. Kadının davranışlarının cinsel organları tarafından belirlendiği inancından dolayı histeri, nemfomani (kadında cinsel doyumsuzluk) gibi "kadın hastalıkları" olarak görülen durumların tedavisi için 1870 yılından sonra (1/3'ü ölümle sonuçlanan) kısırlaştırmalar başladı. Bu yaklaşımlar ta ki yumurtalıkların biyolojik işlevi anlaşılıncaya kadar devam etti (Elçik, 2010b: 5).

SIRA SİZDE 4

Kadın sünneti nedir? Araştırınız.

DİKKAT

KAOS GL Dergisi, Dosya konusu: "Beden", Sayı: 20, Mart - Nisan 2004.

Tıbbın kadınların cinselliğine ilişkin tanımları, çoğu kez bu konudaki baskıyı meşrulaştıran otoritenin varlığı şeklinde tecelli etmiştir. Örneğin gerdek gecesinin ardından yapılan ritüeller arasında kanlı iç çamaşırının bir tepsiye konulup sergilenmesinin yanı sıra, bir doktordan alınmış bekâret raporunun toplu iğne ile iç çamaşıra iliştirilmesi gibi uygulamalar da bulunmaktadır (Mernissi, 1998: 68). Sıklıkla duyulan "evlenilecek kadın-eğlenilecek kadın" ayrımının temelinde hep bu bekaret-namus-beden arasında doğrudan bir ilişki kuran bu mantık vardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), gözaltına alınan 16 yaşındaki bir kızın, rızası dışında ve refakatsiz jinekolojik muayeneden geçirilmesiyle ilgili şikayet başvurusunda, insan hakları ihlalinde bulunulduğuna hükmederek Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir. Bu, 'zorla bekaret kontrolü' konusunda Türkiye'nin aldığı üçüncü cezadır ("Bir 'bekâret' cezası daha", *Radikal*, 02.02.2011). Bir başka örnek Mısır'daki isyan sırasında gözaltına alınan kadınların askerler tarafından "bekaret testine" zorlanması ("Mısır'da Bekaret Kontrolü Öfkesi", Akşam, 31.05. 2011) ve İngiltere havaalanında İngiliz yetkililerin, evlilik yoluyla ülkeye gelmeye çalışan Asyalı kadınlara havaalanında bekaret testi yapılmasıdır ("Havaalanında Bekaret Testi!", *Sabah*, 11.05.2001). Görüldüğü gibi, bekaret tabusu toplumsal alanda görünür olan kadınların önüne bir set olarak çekilmektedir. Bu nedenle pek çok ülkenin yasasında bakire olmamak, tecavüz suçunu hafifleten bir etken olarak görülür. Eski Türk Ceza Kanunu'nda bekâr ve dolayısıyla bakire olduğu varsayılan kadını kaçırmanın cezasının evli bir kadını kaçırmaktan daha fazla olması bu bakışın ürünüdür. Hatta yasalarda bakire olmamak hafifletici unsur kabul edilmese de yargıçların içselleştirdiği erkek egemen zihniyet yasanın önüne geçebilir. Bekaret kontrolünü tamamen kaldırmış olmasa da yetkili hakim ya da savcının kararına bağlayan 2005 tarihli Türk Ceza Kanunu'na aykırı olmasına rağmen, üniversite yurtlarındaki bazı genç kadınlara bekaret kontrolü testlerinin yapılması toplumun mantığı ve hukuksal gelişme arasındaki kopukluğu gösteren başka bir örnektir.

2008 yılı içerisinde pek çok çocuğa tecavüz ettiği ortaya çıkan, gazetelere "kasklı sapık" olarak yansıyan Ş.Ö'nün daha öncesinde aynı suçlamadan mahkemeye çıktığı ancak tecavüz ettiği kadının bakire olmaması dolayısıyla beraat ettiği ortaya çıktı. '4 kıza daha tecavüz etti!', Milliyet, 29.10.2008.

2010 yılında görev yaptığı yerde bir davada verdiği mahkumiyet kararının ardından hakkında 'fazla ruj sürdüğü', 'mini etek giydiği', 'odasına bir avukatı alıp

kapıyı kapattığı', 'farklı erkeklerle yemek yediği' iddialarıyla ihbar mektupları gönderilen ve bu sebeple görevden alınan kadın hakimin, kendini savunmak için 'bekâret raporu' almak zorunda kalması bu anlamda üzerine düşünülmesi gereken bir örnektir (Bkz "Kadın Yargıca Bekâret Kontrolü", Taraf, 23.10.2010). Ancak bu durum Türkiye'ye özgü olarak görülmemelidir. Örneğin İtalya'da 2006 yılında "kot pantolon giyen kadınların tecavüze uğrayamayacağı" kararının ardından 14 yaşındaki üvey kızına tecavüz eden bir adama, kız bakire olmadığı için cezasında indirim hakkı tanınmıştır.

Bakire olmama durumunun bekaretini "kaybetme", "yitirme", bekaretin "bozulması" gibi fiillerle ifade edilmesi de, himenin varlığın kaybolan kutsal bir parçası olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Bekaret ile saflık, masumiyet ve temizlik arasında bağ kurulmaktadır; "el değmemişlik", tecrübesiz ve toy olmak kadınlığın kalitesini yükselten özellikler olarak kabul edilir. Kadına telkin edilen şey, bekaretini "doğanın hükmünü kıracak" olan erkeğe saklanmasıdır. Erkeklerde ise tam tersi geçerlidir. Cinsel deneyim sahibi olmak, erkekliğin rüştünü ispat etmesi anlamına gelir. Bu nedenle bekarete yüklenen bunca anlama karşın bekaret, erkek tarafından bir evlilikle, bazen bir parayla alınabilecek kadar da kolay elde edilebilir. Geçmişteki başlık parası uygulamaları bunun açık örnekleridir. Hâlâ bazı yerlerde bakire olmayan kadınların "fakirlere gelin edildiği" de bilinmektedir ("Lebibe", http://sosyalistfeministkolektif.org/index.php?option=com_content&view=article&id=147:lebbe). Emek Ergun bir hatırlatmada bulunarak bekâret kelimesini bekâr-et olarak okumayı önerir. Buna göre "ataerkil düzende bakire kadın bedeni, henüz evlilikle sahiplenilmemiş bir et parçasıdır (Ergun, 2008: 14). Bekarete atfedilen bu "kutsallık" elbette himenin yırtılmasını cinsel bir fantezi hâline de getirmektedir. Bu nedenle günümüzde bazı kadınlar bekaretlerini satışa çıkarmakta ya da yapay zar ameliyatına zorlanmaktadır. Erkek cinselliğinin bir "sahip olma" ilişkisi olarak görülmesine ilişkin en dikkat çeken örnek erkeğin cinsel edimlerinin kavga sırasında küfür olarak kullanılmasıdır.

Öte yandan cinsellikte erkeğe verilen aktif rol, cinsel performansın "erkek olmak" anlamı içerisinde yoğrulması erkekler açısından da ciddi baskılar yaratmaktadır. İktidarsızlık olarak tarif edilen durum, toplumun cinsellik konusunda kendisine yüklediği bu rolün gereğini yerine getirememe korkusu ile birebir ilişkilidir. Ki cinsel birliktelikteki bu aksamanın "iktidarsızlık" kelimesi ile karşılanıyor olması bile, başlı başına erkeklik-cinsellik ve iktidar arasında kurulan ilişkinin sembolik ifadesidir. Bunun öbür ucunda, hayatı boyunca cinselliğin bir erkek için en önemli şey olduğu, bunu yerine getiremeyen kadının "erkeğini elden kaçıracağı" ya da kendi bedenine dokunmanın yani cinsel şehvet duymanın kadınlar için onaylanmayan bir davranış olduğu bilgisiyle yetişen kadınların sorunu hâline gelen vajinismus bulunmaktadır.

DİKKAT

Vajinismus: Kadınların cinsel ilişkiden korkması sonucu olarak ortaya çıkan, halk arasında "kilitlenme" olarak bilinen olay.

Bekaret konusundaki tabular devam ettiği sürece tek tek vakalar çözülse bile, sorun başka kadınlar üzerinden devam edecektir. Bu nedenle, baskının kaldırılması toplumun bütünün sorumluluğundadır. Böylesi bir bakış aynı zamanda "bekaret kontrolüne hayır" diyerek, Gülnur Acar Savran'ın ifadesiyle savunmacı bir feminist tavır geliştirmek yerine, bekaret sınıflandırmasının ta kendisine karşı çıkarak daha radikal, özgürleştirici bir feminizmi benimsemeyi gerektirir.

MODERN TIBBIN KADIN BEDENİNE YAKLAŞIMI

AMAÇ 4

Kadının duygulanım biçimlerinin tıbbileştirilme süreçleri ve kadını baskılayan toplumsal normların tıp aracılığıyla meşrulaştırılmasının örneklerini değerlendirebilmek.

Şekil 7.2

Karikatür (Karikatürist: Hikmet Cerrah)

Bu başlıkta sağlık yerine modern tıp ifadesinin seçilmesinin sebebi, insan sağlığın korunmasında önemli bir yer tutan şifacı kadınları ve onların emeklerine modern tıp tarafından nasıl el konduğunu hatırlamaktır.

Sağlık bilgisi modern tıbbın ortaya çıkışına kadar kadınlar arasında kuşaktan kuşağa aktarılan deneyimlerin bilgisinden ibaretti. *Kadın Şifacılar* kitabında Jeanne Achterberg, Batı uygarlığının en karanlık günlerinde kız kardeşliğin, kadın şifacıları bir arada tutan bağ olduğunu, şifacılıktaki en büyük ilerlemenin de 1960'larda, yani feminist hareketler ortaya çıktığında gerçekleştiğini belirtir (Achterberg, 2009). 1850'de doğan Abdülaziz Bey de "Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri" adlı kitabında Osmanlı sarayındaki çadırlarda mesleğin annelerden kızlarına aktarıldığı "hekim hanımlar"dan bahseder. İngiliz seyyah, Lady Mary Montagu'nun bugünkü şöhreti ise "hem kendisinin Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gezileri sırasında yazmış olduğu mektuplar hem de İngiltere'de çiçek hastalığına karşı aşının kullanımını ilk başlatan kişi olmasından (gelmektedir)".

Tarihte şifacılar, cadılar, kocakarılar, ebeler kadınların doğurganlık ve sağaltım özelliklerinin (erkek gücüne muhalif) tanrısal bir güç olarak görülmesi nedeniyle, gerek Hıristiyan toplumlardaki cadı avları ile gerek Müslüman toplumlardaki vajina sünnetleri ile cezalandırılmışlardır. Kadınların yeteneklerini ev dışında başkaları ile paylaşması yerine bakireliklerini ve hizmetle dolu bir yaşamı evin içinde kocalarına adamaları beklenir. Kadınlara yardımcı olan ebe ve şifacı kadınlar cezalandırılır. "Cadı bilimsel akılcılığın olanakları ötesinde gizil güçlere sahip akıl dışı kadındır. O hâlde (cadı), akılcıların korktuğu ve boyun eğdirmeyi arzuladıkları ÖTEKİ dünyayı temsil etmiştir" (Merchant (1980)'tan Akt Josephine Donovan, 1997: 64). Şifacılık, çocuk düşürtme, doğum kontrol etmeye yönelik pratiklerin cezalan-

dırılması her ne kadar bugün muhafazakâr geleneksel bir bakışın ürünü gibi görünseler de aslında yasalaşmanın ilk dönemine ait uygulamalar olarak düşünülmelidir. Yani toplumsal hayatın hukuk yasaları ile düzenlenişi, kadınların gündelik edimlerinin pek çoğunun cezalandırılması yoluyla kadınların dışlanmasına sebep olmuştu.

Kadınlar sağaltım konusundaki köklü tecrübelerine karşın ve aslında bu sebeple erkeklerce el konulan tıbbi alana alınmamışlardır. Yakın denilebilecek bir tarihe kadar tıp okulları kadınlara kapalı olmuştur. Hatta bu nedenle eski Yunan'da (M.Ö.4.yy) Agnodice, erkek elbiseleri giyip hekimlik icra ettiği için halk mahkemesine çıkarılıp yargılanır. "1856 Kırım Savaşı'ndan sonra, Florence Nightingale'in öncülüğünde meslekten hastabakıcı, yani erkek hekimin yardımcısı statüsünü kazanmak için mücadele vermişlerdir. Tıp fakültelerinin kapılarını kadınlara açması yenidir" (Tekeli, 2010: 11).

Tıbbileştirme (Medikalizasyon)

Modern tıbbın doğuşu, tıbbın bedeni dinin elinden alarak kategorilendirme süreci olarak görülmelidir. Sosyolojik süreçlerin, insan davranışının yanıtlarını bedende arayan tıp, bedene ayrıcalıklı bir konum atfederek insan davranışının bir ürünü olan tarihi biyolojik güdülenmelere dayandırarak doğallaştırmıştır. Tıbbileştirme sürecini başlatan temel etkenlerden biri kamu sağlığı tartışmalarında bedenin tehlikeli ve kontrolü zor olarak görülmesi ve bu nedenle bedenin kamusal sağlığı adına çoğunlukla baskıcı bir biçimde denetim altına alınmasıdır. 18. yüzyıl başlarından 20. yy sonlarına kadar bir hanedeki ferdin bulaşıcı hastalık kapması durumunda hane halkının dışarı çıkışı yasaklanmış veya karantinaya alınmıştır. İşçi sınıfı ve kadınlar ise kamu sağlığı kurumları tarafından görmezden gelinmiştir. Böylelikle kamu sağlığını korumak adına yapılan düzenlemeler insan bedenine doğrudan müdahale hakkını meşrulaştırmıştır. Foucault iktidarın bedenin suç unsuru olarak sayılması, tıbbileştirilmesi yoluyla kendini nasıl ürettiğini açıklarken "Büyük Kapatılma" tezi ile insanların belli ölçütlere göre sınıflandırıldığını, bu sınıflandırmanın dışında kalanların ise hasta ya da suçlu ilan edilerek kapatıldığını ortaya koydu (Foucault, 2000). Toplumsal normların çoğunun biyolojik temelli müdahalelerle oluşturulması, örneğin kürtaj ve doğurganlık yoluyla anneliğin, sağlıklı olma söylemleri yoluyla güzelliğin düzenlenmesi iktidarın modern tıp ile ittifakının politik etkileridir. Nitekim kadın kuşağı programlarının sağlık kuşağı programlarına dönüşmesi, her kadının hangi besinin nasıl yararları olduğunu ayrıntılarıyla bilen sağlık (ve güzellik) uzmanları haline gelmesi, bu söylemde vücut bulan düzenlemelerdir.

Tıp bilimine yönelik feminist eleştiriler hastalık deneyimleri, doktor ve hasta arasındaki hiyerarşi, hastalıkların sosyal denetim amacıyla kullanımı gibi konularda ilerlemekle birlikte son yüzyılda tıbbın homoseksüelliğin sebebini araştırmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermesi nedeniyle homoseksüel bedeni detaylı ve yoğun tıbbi incelemelere maruz bırakması da eleştiri konusu edilmiştir.

Uzun süre anatomi derslerinde insan anatomisinin erkek bedeni üzerinden anlatılması, kadın bedeninin ise çoğunlukla sadece üreme organı dolayısıyla tıbbın konusu edilmesi feminist tıpçıların karşı çıktıkları uygulamalar olmuştu. Tıp, uzun süre hastalıkları bastırılmış arzuların kendini beden üzerinden dışarı vurması şeklinde tanımlayarak ruh-beden ayrımına dayanan yaklaşımı takip etmişti. Eril ve dişil arasındaki bedensel farklara odaklanılarak dişilin "eksik erkek bedeni" etiketiyle değerlendirilmesi yaygındı. Bastırılmış arzular, erkeklerden ziyade kadınlara biçilmiş olan role oturtulduğundan, kadınların çeşitli duygu durumlarının hastalık

olarak etiketlenmesi çok zaman almadı"....Tıp bir cinsiyet kurgusunun yaratılmasında her zaman söz sahibiydi, fakat cinsiyet hiçbir zaman modern tıpta olduğu kadar bedenlere tıkıştırılmamıştı (Köse, 2009: 71)". Ancak bu noktada cinsiyete dayalı yargının ifşasında, "kadın miti"nin kadınlarca da sahiplenilen bir bilinç olduğunu hatırlamak ve bu durumun etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu nedenle kadınların kendilerini "hasta" olarak ifade etme eğilimlerinin yaygınlığı da göz ardı edilmemeli, hatta bu durum erkeklerin hastalıklarını kabullenmek konusundaki dirençleri ile ilişkilendirerek ele alınmalıdır.

DİKKAT

"Kadınların kendilerini "hasta" olarak ifade etme eğilimlerinin yaygınlığı" ile ilgili bakınız: "Women More Likely To Report Ill Health Than Men", http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/8588686.stm, 26.03.2010.

Nitekim erkeklerin kadınlardan daha erken yaşta ölümü -ki sıklıkla "kadınların erkekleri çenesiyle, beklentileriyle erken yaşta yaşlandırdığı" gibi cinsiyetçi şaka ve yargılarla karşılık bulur- erkeklerin hastalıkları ile ilgili belirtilerin daha az farkında olması, hasta olduklarında yardım isteme ve doktora gitme konusunda daha pasif olması ile ilişkilendirilir. Bu nedenle bazı ülkelerde erkeklerin sağlıkları ile ilgili problemlerini açıkça ifade edebilmelerini kolaylaştıracak programlar uygulanmaya çalışılmaktadır.

DİKKAT

Erkeklerin hasta olduklarında doktora gitme konusunda pasif olmaları ile ilgili bakınız: Men's Health Forum, http://www.menshealthforum.org.uk/

Erkekler için hastalığın görmezden gelinmesi, erkeksiliğin gereklerindendir. Yardıma ihtiyaç duyulan, kırılganlık ve güçsüzlüğe yol açan, kişinin bedeni üzerindeki kontrolünü devre dışı bırakan bir durum olarak hasta olmak, "kadınsılık" için biçilen özelliklerdir. Tıbbın cinsiyetler üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdığı ilk zamanlarda sağlıklı olmayı erkeksiliği belirleyen koşullardan biri olarak kabul etmesi bu zihniyeti nasıl sindirmiş olduğunu açıkça gözler önüne serer (Annandale ve Hunt, 1990: 42).

Medikalizasyonun önemli en önemli etkisi, toplumsal işbölümünden kaynaklanan hiyerarşileri tıbbi terimlerle ifadelendirerek görünmez kılmasıdır. Örneğin doğumun ardından annenin kendi yaşamı ve artan iş yükü konusunda yaşadığı gerilim "doğum sonrası sendrom" olarak ifade edilerek biyolojik bir dönüşümün bileşeni olarak sunulur. Benzer şekilde, sıradan cinsel isteksizliklerin "hastalık" olarak tarifiyle birlikte, belirgin bir evlilik çatışması olan kadına cinsel sorununun evliliğinden kaynaklandığını anlatmak zorlaşır (Kayır, 2010: 312). "Oluşturulan yeni 'kadınlık' normu, kadınların üreme ve yeniden üretim emeğini biyolojik bir süreç olarak kurmaktadır" (Savran, 27). Kadınların âdet süreci, gebelik/doğurma ve menopoz bu patolojikleştirmeden en çok nasibini alan biyolojik süreçlerdir. "Kadınların âdet öncesi yaşadıkları tekil belirtiler ve rahatsızlıklar, PMT ya da PMD (premenstrual tension ya da premenstrual syndrome: adet öncesi gerginlik ya da âdet öncesi sendromu) olarak birleştirilir ve bir hastalık olarak kodlanır. Bu paketin içinde sıralanan belirti ya da rahatsızlıkların bazıları, baş ağrısı, göğüslerin ağrıması, cinsel isteğin artması, cinsel isteğin azalması, ani duygusal patlamalar, fobik panik ataklar, çabuk sinirlenme, şiddete başvurmadır. (Oysa) günlük yaşamımızda çeşitli geçici rahatsızlıklar yaşadığımızda bunların her birini bir sendromun bileşeni olarak algılamayız" (Savran, 2010: 29). Ay hâlinin ve ay hâli sancılarının kadınları ce-

zalandırmak için tanrı tarafından kadınlara verildiğine olan inanç da yüzyıllarca etkisini sürdürmüş, kadınlar bu dönemi günahlarının kefaretini ödedikleri bir ibadet olarak görmüştür. Sonraki yüzyıllarda menopozun psikolojik bir hastalık olarak kabul edilmesi ve fiziksel semptomlarının görmezden gelinmesi bu durumun bir örneğidir. Bu nedenle kadınların çoğu terleme, vajinal kuruluk gibi şikayetlerini menopozdan kaynaklanan, çözülebilir semptomlar olarak görmemiştir (Lewis: 1993, 40).

Tıbbileştirme sürecinin hastanın bedenini kayıtsız şartsız doktora teslimine sebep olması hastanın mahremiyet sınırlarının bütünüyle doktorun inisiyatifine kalmasına da yol açabilmektedir. Bu durumda, hastanın cinsiyeti ile ilgili toplumsal yargılar sağlıkla ilgili meselenin önüne geçebilmektedir.

"Bir hastanede vajinal bir muayene için kabinde soyunup beklerken birden içeri doluşan 10 kadar genç erkek öğrencinin, bir vajinama bir yüzüme bakarak gülümsediklerini hatırlıyorum. Bu deneyimin belli ki onlar için de yeni olması beni öncelikle 'vajinalı bir kadın' olarak algılamaları sonucunu doğurmuştu. Doktor ise bu prosedür için benden izin alma gereğini bile hissetmemişti" (Elçik, yayınlanmamış deneyim aktarımı).

Sağlığın dilinin yeni ve alışık olmadık bir anlam ve kelime dizisi üzerinden ilerlemesi kadınların, ancak sağlık uzmanların bilebildiği tıbbın soğuk dili karşısında kendilerini çaresiz ve cahil hissetmelerine neden olur. Doğum kontrol hapı yerine oral kontraseptif kelimelerinin kullanılması gibi örnekler, kadınların önlenebilecek düzeydeki hastalıklar konusunda bile bilgi sahibi olamamasına ve doktora ulaşma olanağının kısıtlı olduğu durumlarda hastalıklarının ilerlemesi sonucuna yol açtığı gibi; kadınların anlayamadığı, dilini bilmediği bir alana güven duymasını da güçleştirmektedir. Ann Oakley, sigara içmenin hamilelik üzerindeki etkilerini medikal sosyoloji bağlamında değerlendirdiği yazısında önemli notlar sıralamaktadır. Oakley kadınların sigara kullanma oranının erkeklere göre yüksekliğine karşın, sigara kullanımının kadın sağlığına olan zararlarının hamilelikte sigara kullanmanın bebeğe olan zararları çerçevesinde ele alınmış olduğunu belirttikten sonra, bebeğe olan zararların ciddiyetinin tespit edilmesine karşın kadınlar arasında sigara kullanımı yaygınlığının devam etmesini kadınların sağlıkçılar tarafından sunulan kanıtlara olan güvensizliğine, daha önemlisi sigara içmenin stresle başa çıkmada nadir seçeneklerden biri olarak görülmesine bağlamaktadır (Oakley, 1989: 320).

Tıbbileşme sürecinin hastalıkların değerlendirilmesinde cinsiyet, sınıf gibi sosyal kriterlerden oluşabilecek önyargıları, sağladığı standardizasyonla devre dışı bıraktığı/bırakacağı iddiası sıklıkla sunulmaktadır. Ancak tıbbileşme süreci ile iddia edilen muafiyetin sağlanması bir yana, bilakis, söz konusu yargıların pekiştiği örneklerle karşılaşılmaktadır. Kürtajın gerekli olup olmadığını belirlemede kadının geldiği sosyal sınıfın belirleyici olduğu, yasal olarak talep edilmediği halde kocalarının bilgisinin talep edildiği, hastalık tanısının konulmasında cinsiyetler açısından farkı uygulamaların ortaya çıktığı bilinmektedir. Ferraro ve Holland tarafından yapılmış bir çalışma kadın hastaların erkek hastalara oranla doktorları tarafından daha fazla "obez" olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Üstelik Beden Kitle Endeksleri 30'u geçmese bile!).

Kadın Bedeninin Doğurganlığa Hapsedilişi

Fizyoloji ve anatomi başta olmak üzere bilimsel bilginin üretiminde yaşanan patlama neticesinde erkekler ebelikle ilgilenmeye başlamıştır. Bu "erkek hemşire"lerin hekim ve cerrah olarak alana müdahaleleri, hemşireliğin doğasında ve yöntemin-

de değişikliklere yol açmış (Towler ve Bramall, 1986); böylelikle akıl ve beden ayrımına dayanarak bedeni bir mekanizma olarak ele alan Kartezyen düşüncenin de etkisiyle bakım ve tedavi süreçleri birbirinden ayrılmıştır. Bu geçişi olanaklı kılan temel anlayış; bilimsel bilginin objektif, kişisel olmayan, değer dışı (value-free), teorik, genellenebilir ve evrensel olma ölçütlerine uymayan diğer bütün bilgi türlerinden, dolayısıyla kadınlar arasında nesilden nesile aktarılan bilgiden de daha önemli olarak görülmesidir. Tıbbileştirme sürecinin pek çok hastalık riskini azaltması, fetus ve annenin hayatta kalma ihtimalini güçlendirmesi gibi yararlarının dışında, kontrol hapları dolayısıyla kadınların hamilelik sürecine müdahale edebilmesini olanaklı hâle getirerek biyolojinin toplumsal davranışları belirleyici olduğu düşüncesinin kudretini kırması gibi yararları da söz konusudur. Kadınlar, böylelikle, tarihte ilk defa biyolojik kaderlerinde temel bir değişiklik yapabilir hale gelmişlerdir (Challoner, 1999).

Ancak erkeklerin bilimci olarak bu sürece müdahaleleriyle, doktorlar fetus ile ilgili ölçümler yapmaya başladılar ve fetus önemli bir etken hâline geldi (Oakley,1993). İlk ebelik kitapları o dönem çoğunlukla erkek doktorlarca yazıldı. Ulusal Sağlık Servis'leri ile ise bu teknik ve yaklaşımlar resmi düzeyde düzenlemeye başlandı. Genel olarak bu dönüşüm, hamilelik öncesi, hamilelik ve hamilelik sonrası dönem olarak hamilelik sürecinin ayrı ayrı inceleme alanlarının ve müdahalelerin konusu olması anlamına geliyordu. Bu süreç içerisinde doğum, "sosyal doğum"dan "tıbbi doğum"a doğru evrilmiş; evde yapılan doğumların yerini hastanede yapılan doğumlar almıştır (Cindoğlu ve Cengiz, 2010: 53). Başlarda yüksek riskli doğum sancıları için tasarlanan fakat şimdi en risksiz doğumlarda dahi kullanılan ağrısız doğum olarak da ifade edilen epidural analjezide olduğu gibi, medikal tercihler "normal" doğum süreçlerine tercih edilmeye başlanmıştır. Annede oluşabilecek stres, korku, endişe gibi durumlar, duygusal destek vermek yerine bu gibi uygulamalarla aşılmaya çalışılır. Sonuç olarak "annelik" medikal bir süreç olarak düzenlenir.

Bilimin ataerkil yapısı ve erkek egemen bir toplumda kadınlar için karar verme konusundaki korkuları düşünüldüğünde, kadınların daha güvenli bir yol olarak sunulan medikal süreçlere başvurması son derece anlaşılırdır. Bütün hamilelikleri tehlike potansiyeli ile tanımlayan doğumbilim terminolojisi, hemşireliğin odak noktasının "normal", doğumbilimin odak noktasının ise "anormal" olması, doğum yapacak annenin, hasta olarak hastaneye kaydı ve doğumun başlayıp bitecek bir dönem olarak değil, öncesi ve sonrası şeklinde bir parçalı bir süreçle anlatmaktadır. Biyotıp ve üreme sağlığı teknolojisinin altında yatan kapitalizm kadınlara kendi çocuğuna "sahip olma (kapitalist bir kavram) olarak yansımaktadır (Oakley, 1993).

DİKKAT **"Burç' uğruna sezeryan yaptırıyorlar", (*Zaman,* 19 .06. 2009).**

DİKKAT **"Anne adayları özellikle eşinin doğum gününü istiyor", *(http://www.populergazete.com/21664/dogum-yapmak-icin-en-populer-gun/).***

DİKKAT **İspanya'da anne adaylarının erken doğum çabası : İspanya'da bazı hamile kadınlar 31 Aralık gece yarısı uygulamadan kalkacak olan bebek yardımına yetişmek için vaktinden daha önce doğum yapmaya çalışıyor (Radikal, 31.12.2010).**

Ann Oakley *Essays on Women, Medicine and Health* isimli kitabında kadınlara çok az alanda, çocukları ile ilgili durumlarda karar verebilme tanındığını, bu durumun kadınların çocukları ile ilişkisinde yükümlülükleri ile söz söyleyebilme olanaklarını birbirinden ayrılamaz bir biçimde kurduğunu hatırlatır (Oakley, 1993). Modern tıbbın ortaya çıkışında kadınlara atfedilen bilgisizliğin ilerlemeci aydınlanmaya oluşturduğu engel özellikle çocuk bakımının devlete aktarımı ile aşılmaya çalışılmıştır. Fakat kadınların çalışmasını sağlayacak politikaların üretilememesi, kadınların aile fertlerini de kapsayacak şekilde ev yaşamının sorumlulukları ile muhatap tutulması, bu politikaların işlerlik kazanmasının önüne geçmiştir. Fakat çocuk doğurmanın bu kadar annenin yükümlülüğüne bırakılması bir açıdan da anne adayının hazırlanmasına yardım edecek birçok kurum, ilgili kitap, alıştırma grupları ve arkadaşı olanaklı kılmasına rağmen, baba adayının bu konuda teşvik edileceği ve destek alacağı ortamların oluşumuna engel oluşturmuştur.

Öte yandan bazı kadınlar için hastanede doğum yapmış olmak ya da sezeryanla doğum yapmış olmak bir statü göstergesi de olabilir (Béhague (2002)'den akt. Cindoğlu ve Cengiz, 2010: 54). Doktorlar açısından ise sezeryanla doğum; daha risksiz olması, randevulu olması bir iş dolayısıyla normal bir doğumdan daha kısa ve belli bir zaman aralığını kapsaması nedeniyle tercih edilmektedir. Bu zaman kazanımı maddi anlamda da sezeryan doğumu daha kârlı hâle getirmektedir.

sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/açsap40.pdf adresinden Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan "Üreme Sağlığına Giriş" kitapçığını okuyabilirsiniz.

İNTERNET

Üreme kadınlar için bir sosyal statü kaynağıdır, anne ve babaanne olmak bilhassa alt sınıflarda kadın için dikkate alınmak için bir fırsat olarak görülür. Ayrıca doğurganlık cinselliği görünür kılan, kadının cinselliğini meşrulaştıran, kadınlığı tamamlayan bir arac olarak kabul edilir. Bir yandan anne olmak aile olmanın gerekleri arasında başat unsur olarak sayılırken bir yandan da anneliğin ancak doğurmak ile edinilebilecek bir sıfat olduğu kabul edilir. Bu nedenle çocuk doğurma özelliği olmayan ya da bu özelliğini yitirmiş olan kadınların cinsellikleri ve dolayısıyla kadınlıkları iptal edilir. Nüfus planlamasının sorumluluğu ise ya sadece kadınlara ya da kadın ve erkeğe ortak olarak yüklenir ama hiçbir zaman tek başına erkeğin sorumluluğu olarak görülmez. Devlet yetkilileri "Bizim kadınlarımız..." diye başlayan cümlelerle düşük ya da fazla nüfusun ülke ekonomisine etkilerini değerlendirir.

Cinsel hakların üreme haklarına indirgenmesi kadınların cinsel hakları ile ilgili yaklaşımlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Oysa güvenli ve doyurucu cinsel yaşam ve cinsel tercihi ifade edebilme cinsel hakların kapsamına işaret ederken üremeyle ilgili her türlü konuda seçimi yapabilme üreme haklarının kapsamındadır.

DİKKAT

Günümüzde cinselliğin üreme odaklı olması, istenmeyen gebelikleri sorun hâline getirmekte, çocuğun yetiştirilmesinde sorumlulukların neredeyse kadına yüklenmesinin etkileri gözardı edilerek mesele fetusun hakları tartışmasına indirgenmektedir. Oysa üreme hakları insanların üreme yetenekleri var ise bu yeteneği kullanıp kullanmayacakları ve ne zaman, ne sıklıkta kullanacakları konusunda karar verme özgürlükleri olması demektir (http://www.bilkent.edu.tr/~bilheal/uremesagligi/uremehaklari.html). Buna karşın yakın zamanlarda UNFPA, UNICEF, BM Kadın, WHO, ve OHCHR'in yaptığı ortak bir çalışmanın sonuçları ise kürtajın bile

erkek egemen bir toplumda hangi değerlerin beslenmesine hizmet edebileceğini göstermiştir. Rapora göre Güney, Doğu ve Orta Asya'da cinsiyet seçimine dayalı kürtaj nedeniyle bebek doğumlarında cinsiyetler açısından dengesizlik oluşmaktadır; her gün yüz kız çocuğuna karşılık, 130 erkek çocuk doğumu gerçekleşmektedir (UNFPA Basın Açıklaması, 2011).

"Kullanışlı" Kadın Bedeni

Kadın bedeninin nasıl cinselleştirilmiş olduğunu daha önceki bölümümüzde görmüştük, kadın bedeni konusundaki bir başka yaklaşım ise beden ile ilgili kimi durumlarda tıbbi ya da toplumsal olarak "kullanışlılığın" esas alınmasıdır. Örneğin Ayşecan Terzioğlu'nun yaptığı çalışmada çocuk doğurmuş bir kadının artık emzirmek için ihtiyaç duymadığı memelerinin alınmasını pek önemsemediği, evde iş görmek için ihtiyacı olan kollarının yerinde olmasından duyduğu memnuniyetini aktardığı örnek oldukça çarpıcıdır (Terzioğlu, 2010: 43). Gereksiz jinekolojik ve göğüs ameliyatları, meme kanserlerinde memenin tamamının alınması dışındaki alternatiflerin tartışılmaması gibi örnekler de tıbbın kadın bedenini işlevsellik kategorisinde nasıl cinsiyetsizleştirdiğini ortaya koymaktadır.

SIRA SİZDE 5

Sizce "kadın" yerine "bayan" denmesi ile "meme" yerine "göğüs" denmesi arasındaki bağlantı nedir?

Terzioğlu Susan Sontag'ın, kanserin toplum içinde konuşulması konusundaki çekimserliğin hastalığın bedenin mahrem (rahim, meme) özdeşleşmesinden ileri geldiği tespitini hatırlatarak (Sontag, 2004) bu kelimelerden kaçınma çabası yüzünden yara kelimesinin hastalık anlatılarında çoğu zaman alınmış meme veya rahim anlamında kullanıldığını belirtir. Bu yaklaşımın etkisiyle pek çok kadın üreme organları ile ilgili muayene olmaktan çekindiği için ya da bunu damgalanma olarak algıladığı için tıbbi tedavi görmek yerine kendi kendini tedavi etmeye çalışmaktadır ve çoğu kadın kendini bu şekilde evdeki cinsel yaşama devam etmek zorunda hissedebilir. Bu nedenle kadınların tıbbi alandaki konumlarının farklılaşması kadına yönelik güncel politik süreçlerle de doğrudan ilgilidir. Fahişelikle tecavüz, kadının bilgisizliği ile bilimin *üstten* dili, kürtaj ile anneliğin kutsanması vs. arasındaki bağları kurabilmek bütün bu sorunlara yapısal ve bütünsel bir direniş sergilemek açısından kilit önem taşır.

Özet

Beden-ruh ikiliğinin kurulumuna ve bedenin siyasal bir özne haline gelişini ifade edebilmek.

Erkek egemen bir toplumsallığın temel özelliklerinden olan ikilik anlayışı, gerek kadın ve erkeği birbirinin kutbu olarak kurarken gerekse bedenin dizginlenmesi gereken bir iblis olduğu düşüncesini ortaya atarken bedenin politik düzenlemelerin konusu hâline getirilmesinin temellerini döşüyordu. Bedenin dizginlenmesi gereken bir iblis olduğu düşüncesi ortaya atılırken bedenin politik düzenlemelerin konusu hâline getirilmesinin sinyalleri de verilmiş oluyordu. Böylelikle insan biyolojisi gerek söylemsel, gerekse kurumsal olarak, toplumu belli normlar etrafında toparlamanın, cinsiyetler, sınıflar ve ırklar arasında yaratılmış olan farklılıkları doğallaştırmanın gerekçesi olarak kullanılacaktı.

Kompleks yaratma ve pazarlama sektörü olarak güzellik sektörünün beden üzerindeki politikalarını açıklayabilmek.

Güzelliğin bir sektör hâline gelişi bütün kadınlara uymak için kendilerini çeşitli biçimde zorlayacakları "standart bir güzellik" yaratmıştır. Bu durum, kompleks ve kendine güvensizliğin üretimi yoluyla kadınlar arası rekabeti kışkırtma ve kadınları sektöre bağlama politikasının odağını oluşturmaktadır.

Cinsellik politikalarıyla kadın bedeni üzerinde kurulan iktidarın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini saptayabilmek.

Kadın bedeninin tahrik edici bir mekanizma olarak cinselleştirilmesi kadının bir cinsiyet olarak cinselliğin öznesi hâline getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylelikle kadın bedeni kadına uygulanan cinsel şiddetin gerekçesi olarak sunulmakta, pornografik bir öğe olarak pazarlayarak metalaştırmaktadır.

Kadının duygulanım biçimlerinin tıbbileştirilme süreçleri ve kadını baskılayan toplumsal normların tıp aracılığıyla meşrulaştırılmasının örneklerini değerlendirebilmek.

İnsan biyolojisinin toplumsal süreçlerin düzenlenmesi ve denetimindeki etkisi tıbba geniş bir iktidar olanağı sunmuştur. Bu düzenleme pratikleri erkek egemen toplumdaki mevcut kalıp yargılardan beslenerek onları yeniden üretmenin yeni bir biçimi olarak işlev görmüştür. Kadınların yardıma muhtaç, duygusal varlıklar olarak tanımlanması pek çok duygusal ve doğal sürecin patolojik vakalar olarak tıbbın hâkimiyet alanına alınması ile sonuçlanmış, tıbbın üssten soğuk dili karşısında kadınlar çoğu kez modern toplumun düzeyini geriye çeken cahil özneler olmaktan öteye geçememiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisiruh-beden ayrılığına dayanan Kartezyen düşünceyi ortaya atan düşünürdür?

a. Platon
b. David Hume
c. Sokrates
d. Foucault
e. Descartes

2. Bryan Turner "beden, yorumlama ve temsiliyetlerin dış yüzeyi, yapı ve düzenlemelerin de iç çerçevesidir" cümlesi ile ne demek istemiştir?

a. Bedenin bir bütün olarak denetim altında tutulması gerektiğini
b. Bedenin görünüşü kadar sağlıklı olmasının da önemli olduğunu
c. Beden politikalarının bedenin hem dışına hem de içine yönelik düzenlemeler içerdiğini
d. Bedenin çok çeşitli şekillerde yorumlanabileceğini
e. Toplumsal düzenlemelerden bedenin esas alınması gerektiği

3. Laqueur'un cinsiyetlerin ortaya çıkışı ile ilgili tezi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Erkek cinsiyetinin 18. yy'a kadar kadın cinsiyetinden aşağı görüldüğü
b. Kadın cinsiyetinin erkek cinsiyetinden doğduğu
c. 18. yy'a kadar cinsiyet diye bir şeyin olmadığı
d. Bildiğimiz anlamda cinsiyetin 18. yy'da ortaya çıktığı
e. Hiçbiri

4. Aşağıdakilerden hangisi bu bölümde erkek ve kadınların beden algıları arasındaki farklardan biri **değildir?**

a. Erkeklerin kendi bedenlerini "sahip oldukları" bir şey olarak tanımlamalarına karşılık, kadınların kendi bedenleri için "iflah olmaz" ifadesini kullandıkları
b. Erkek ve kadın bedenleri arasında fiziksel güç olarak farklılıklar bulunması
c. Kadınlarda depresyon oranlarının yüksekliğinde yeme bozukluklarının önemli bir yer tutması
d. Kadınların güzellik konusunda kendilerini erkeklere karşı sorumlu hissetmeleri, erkeklerde böyle bir durumun varlığından söz edilememesi
e. Kadınların erkeklerden daha çok hasta oldukları için bedenlerini daha az sevdikleri

5. Aşağıdakilerden hangisi erkeklerin beklentilerinin kadın bedeni üzerindeki belirleyiciliğine ilişkin örneklerden biri **değildir?**

a. Vajina kelimesinin anlamı
b. Vajinusmus hastalığı
c. Bekaret tabusu
d. Translığın cinsel organın varlığı ya da yokluğuna göre sınıflandırılması
e. Kadın kısırlığı

6. Ann Oakley, anne adaylarının sigara içme davranışlarını incelediği çalışmasında bebeğe olan zararların ciddiyetinin tespit edilmesine karşın, kadınlar arasında sigara kullanımı yaygınlığının devam etmesini aşağıdakilerden hangisine bağlamaktadır?

a. Kadınların tıbba olan güvensizliği ve stresle başa çıkma seçeneklerinin az olmasına
b. Kadınların bilinçsizliğine
c. Yeterli eğitimin verilmemiş olmasına
d. Sigaranın ciddi zararlarının bulunmamasına
e. Kadınların genç ve cesaretli olmasına

7. Aşağıdakilerden hangisi medikalizasyonla erkek egemen toplumun baskılarının tıbbi terimlerle ifadelendirilerek görünmez kılındığına bir örnek teşkil **etmez?**

a. Vajinusmus
b. Meme kanseri
c. Eşcinsellik
d. Histeri
e. Doğum sonrası sendrom

8. Kadınların doğurganlık ve sağaltım özellikleri aşağıdaki hangi nedenden dolayı şifacıların, cadıların, kocakarıların ve ebelerin cezalandırılma sebebi olarak öne sürülür?

a. Erkeğin gücüne muhalif tanrısal güç olarak görülmesi
b. Batıl uygulamalar olması
c. Yeteneklerini yalnızca ev içinde kullanmaları
d. Bakire olmamaları
e. Kendilerini kocalarına adamaları

9. Aşağıdakilerden hangisi iktidarın modern tıp ile ittifakın politik etkilerinden birisi **değildir?**

a. Doğurganlık yoluyla anneliğin düzenlenmesi
b. Sağlıklı olmak söylemiyle güzelliğin düzenlenmesi
c. Kürtaj yoluyla anneliğin düzenlenmesi
d. Kadın kuşağı proğramlarının sağlık kuşağına dönüşmesi
e. Beden üzerindeki denetimin kaldırılması

10. Aşağıdakilerden hangisi tıbbileştirmenin toplumsal işbölümünden kaynaklanan hiyerarşileri tıbbi terimlerle ifade ederek görünmez kıldığı süreçlerden birisi **değildir?**

a. Doğum sonrası sendrom.
b. Cinsel isteksizliklerin evlilik çatışmasından kaynaklanması.
c. Adet döneminin patolojikleştirilmesi.
d. Gebelik/doğurmanın patolojikleştirilmesi.
e. Kadınların üreme ve yeniden üretim emeğini biyolojik bir süreç olarak kurmak.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Bedenin Tarihsel Serüvenine Bakış" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" yazısına göz atınız.
3. d	Yanıtınız yanlış ise " Bekaret, Vajinusmus ve İktidarsızlık " başlıklı alt bölümü gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Güzellik Politikaları" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise " Cinsellik ve İktidar " başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Modern Tıbbın Kadın Bedenine Yaklaşımı" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise Modern Tıbbın Kadın Bedenine Yaklaşımı" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Modern Tıbbın Kadın Bedenine Yaklaşımı" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Tıbbileştirme" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Tıbbileştirme" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Filozof Michel Foucault'nun ilk kez derslerinde kullandığı ve sonra yazılı olarak ilk kez Cinselliğin Tarihi adlı kitabının ilk cildinde değindiği bu terimin temel amacı 18. yy'dan sonra ortaya çıktığını iddia ettiği iktidar biçiminin düzenleme pratiğini açıklamaktı. Foucault'ya göre önceki iktidarlar kendini toprak üzerinden var eden despotik yönetimlerdi, ancak modern iktidar insana odaklanarak insan yaşamını siyasi bir kategori olarak düzenledi. Bu anlamda modern devletler nüfus sayımları, sağlık sigortaları gibi düzenleyici teknolojiler aracılığıyla bedenleri çeşitli şekillerde kayıt altına alıp zaptediyordu.

Sıra Sizde 2

Güzelden en iyi zengin ve çapkın "para babalarının" anladığı düşüncesi nedeniyle güzellik yarışması jürileri çoğunlukla o ülkede "çapkın" olarak bilinen zengin erkek işverenlerden oluşur. Fakat güzel olma uğraşı toplumun geniş bir kesiminde benimsenir hâle geldiğinden, ilk olarak Fransa'da olmak üzere güzeller halk tarafından seçilmeye başlanmıştır.

Bkz. "En güzel Fransız'ı bu kez halk seçti", *Radikal,* 07. 12. 2009.

Sıra Sizde 3

Eski TCK'da "namusa saldırı" şeklinde ifade edilen tecavüz suçunun düzenlenişi, toplumun ahlakçı anlayışının bir yansımalarını barındırıyordu. Bu, kadının birey olarak görülmediğini kadın bedeninin toplumun malı olarak görüldüğünü gösteriyordu. Yeni TCK'da ise cinsel suçlar "Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar" başlığı altında kadına karşı işlenen suçlar olarak düzenlendi. Yine Eski TCK'da evlilik içi tecavüz diye bir suç bulunmazken yeni TCK'da bu durum, cezaya tabi tutuldu. Nasıl yorumlamak gerekir?

Sıra Sizde 4

Kadın sünneti olarak bilinen "genital mutilasyon" 3 ayrı şekilde uygulanmaktadır. Bazen klitoris tümüyle kesilmekte, bazen klitoris ile birlikte küçük ve bir kısım büyük dudaklar kesilmekte ve bazen de klitoris ile küçük ve büyük dudaklar tümüyle kesilmektedir. Narkoz kullanılmadan, sünnet sırasında kızın elleri ve ayakları sıkıca tutulduktan sonra ağzına bez parçası yerleştirilerek yapılan kadın sünnetinin amacı kadınların cinselliklerini kontrol altına almak, bekâreti korumak ve erkeğin cinsel birleşmeden daha fazla zevk almasıdır.

Sıra Sizde 5

Kadın kelimesinin kullanılmasındaki çekimserlik, kadın cinsiyetinin bizzat cinsellik odaklı olarak anlaşılmasından, "bekaretini kaybetmiş kız"ın bütünüyle cinselleşmiş bir varlık şeklinde kavranmasından kaynaklanır. Bu yüzden "bazı" kadınlar için kadın yerine "bayan" hitabı kullanılarak bu cinselleştirmenin aşıldığı, böylelikle kadınlara saygınlık atfedildiği düşünülür. Aynı şekilde bedenin bazı bölümleri de cinsel çekiciliğin merkezleri hâline getirilmiş, erkek egemen bir bakışın ürünü olan bu cinselleştirmenin aşılması gerektiği zamanlarda kadınların organları için yeni isimler icat edilmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Achterberg, J. (2009). **Kadın Şifacılar.** (Çev: Bilgi Altınok), İstanbul: Everest Yayınları.

Akşit, E. E. (2010). "Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Nüfus Politikaları", **II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Annandale, E. ve Hunt, K. (1990). "Masculinity, Femininity And Sex: An Exploration

Of Their Relative Contribution To Explaining Gender Differences In Health", **Sociology of Health & Illness,** 12 (1).

Baudrillard, J. (2008 [1970]). **Tüketim Toplumu.** (Çev: Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Üçüncü Basım, İstanbul: Metis.

Behague, D. P. (2002). "Beyond The Simple Economics Of Cesarean Section Birthing:

Women's Resistance To Social İnequality", *Culture, Medicine and Psychiatry,* 26,

473-507.

Blank, H. (2008). **Bekaretin El Değmemiş Tarihi.** (Çev: Emek Ergun), Birinci Basım, İstanbul: İletişim.

Bordo, S. (1997). **Twilight Zones: The Hidden Life of Cultural Images form Plato to O.J..** London: University of California Press.

Cindoğlu, D (2010). "Türkiye'de Doğumların Medikalizasyonu; Feminist Bir Bakışla Sezaryen Problemini Düşünmek", **II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Cindoglu, D. ve Cengiz, F. S. (2010). " Medicalization Discourse and Modernity: Contested Meanings Over Childbirth in Contemporary Turkey", **Health Care for Women International,** 31: 221-243.

Challoner, J. (1999). **The Baby Makers: The History Of Artifical Conception.,** London: Channel 4 Books.

Çizmeci, Ş. (2004). "Muasır Medeniyet ve Erkek Bedeni", **Radikal,** 30.10.2004.

Donovan, J. (1997). **Feminist Teori.** (Çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk ve Fevziye Sayılan), Birinci Baskı, İstanbul: İletişim.

Drenth, J. (2007). **Dünyanın Kökeni: Vajina.** (Çev: Mefkure Bayatlı), İstanbul: Agora.

Elçik, G. (2010b) "Biyolojinin Marifetleri", **İktisat Dergisi,** 514: 3-10.

Elçik, G. (2011). "İmgeleri Dikizlemek", (Der. Gamze Toksoy). Kalkedon Yayınları, (Yayınlanacak).

Ergun, E. (2008). "Önsöz", (Yazar: Hanne Blank), **Bekaretin "El Değmemiş Tarihi.** (Çev: Emek Ergun), Birinci Basım, İstanbul: İletişim.

Foucault, M. (1975). **The Birth of the Clinic: an Archaeology of Medical Perception.** New York, NY: Vintage Books.

Foucault, M. (1992 [1979]). **Cinselliğin Tarihi I.** (Çev: Hülya Doğan), Birinci Basım, İstanbul: Afa.

Foucault, M. (2000). **Büyük Kapatılma.** (Çev: Ferda Keskin, Işıl Kasapoğlu), Birinci Basım, İstanbul: Ayrıntı.

Haraway, D. (1989). "The Biopolitics Of Postmodern Bodies: Determinations Of Self In Ommune System Discourse", **Differences,** 1 (1): 3-44.

Henderson, L. ve Vickers , P. (1995). "Health Or Beauty? A Survey Of Dundee Women's Attitudes To Body Size", **Health Education Journal,** 54(61).

Him, M. S. (2010). "Kürt Göçmen Kadın Devlet Ataerkilliği ile Karşı Karşıya: Sağlık Politikasının Kadının Üreme Pratikleri Üzerindeki Etkisi", I**I. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Illich, I. (1996) .**Gender.** (Çev : Ahmet Fethi), Ankara: Ayraç.

Kayır, A. (2010 [1990]). "Kadın ve Cinsel Sorunları", (Yay. Haz. Şirin Tekeli), **1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar.** 4. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 311- 325.

Köse, E. (2009). "Bir Keşif Olarak Modern Kadınlık: Tıp, Beden ve Cinsellik", **Fe Dergi,** 1(2): 71-78.

Köse, E. (2010). "Bedene Zimmetlenmiş Cinsiyet ve Tıp: Homo Sexus", **II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, s. 153-156.

Lewis, J. (1993). "The Menopause and Hormone Replacement Therapy", **Feminist Review,** 43: 38-56.

Laqueur, T. (1986). "Orgasm, Generation and the Politics of Reproductive Biology", (Der. Roger N. Lancaster and Miceale di Leonardo), **The Gender/ Sexuality Reader: Culture, History, Political Economy.** New York: Routledge.

Laqueur, T. (1990). **Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud.** Harvard: Harward UP.

Marks, K. (1997). **Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci.** (Çev: Alaattin Bilgi). İstanbul: Sol Yayınları.

Merchant C (1980). **The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution,** San Francisco: Harper & Row.

Mernissi, F. (1998). **Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza.** (Çev: Aytül Kantarcı), Birinci Basım, İstanbul: Epos.

Mortaş, N. (2009). "Bedenle Mücadeleye Dönüşen Bir Yaşlanma Pratiği", **Doğu Batı,** 48: 173-182.

Oakley, A. (1989). "Smoking In Pregnancy: Smokescreen Or Risk Factor? Towards A Materialist Analysis", **Sociology of Health & Illness,** 11(4).

Oakley, A. (1993). **Essays on Women, Health and Medicine.** Edinburg: Edinburg University Press.

Orbach, S. (1998). **Kadınlar Nasıl Zayıflar?**.(Çev: Ali Çakıroğlu), Birinci Basım, İstanbul: Kuraldışı.

Orbach, S. ve Etcoff, N. (2002). **True You: A Mom's Introduction to the Mothers & Daughters Activity Guide.** Dove Searching.

Pacteau, F. (2005). **Güzellik Semptomu.** (Çev: Banu Erol), Birinci Basım, İstanbul: Ayrıntı.

Özkan, S., Demir, Ü, (2002). "15-49 Yaş Doğurganlık Çağı Kadınlarda Vajinitisin Tanımlanmasında Hemşirenin Etkinliğinin Belirlenmesi Ve Vajinitisin Oluşmasına Neden Olan Faktörlerin İncelenmesi", **Sağlık ve Toplum,** 12(4):54-61. (Akt. Karatay ve Özvarış).

Özkazanç, A. ve Sayılan, F. (2009). "İktidar ve Direniş Bağlamında Toplumsal Cinsiyet: Bir Okul Etnografisi", **Toplum ve Bilim,** 114.

Özkazanç, A. (2010). "Bilim ve Toplumsal Cinsiyet", **II. Kadın Hekimlik Ve Kadın Sağlığı Kongresi "Kadını Görmeyen Bilim Ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Pelin ,Ş. S. (1994). "Etik Açısından Tıpta Estetik Sorunları", **Ankara Tıp Mecmuası,** 47: 65-74.

Saltonstall, R. (1993). 'Healthy Bodies, Social Bodies: Men's And Women's Concepts And Practices Of Health İn Everyday Life', **Social Science & Medicine,** 36 (1):7-14.

Savran, G. (2010). "Modern Tıp ve Bilimin Kadın Bedenini Denetleme Biçimi", **II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Scheper-Hughes, N. and Lock, M. (1987). "The Mindful Body: A Prolegomenon To

Future Work in Medical Anthropology", **Medical Anthropology Quarterly,** 1: 6-41.

Sontag, S. (2004). **Bir Metafor Olarak Hastalık.** (Çev: Osman Akınhay), Birinci Basım, İstanbul: Agora.

Turner, B. (1992). **Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology.** London: Routledge.

Turner, B. (1996). **The Body and Society: Explorations in Social Theory.** İkinci Basım, London: Sage.

Tekeli, Ş. (2010). "Bilimin Konusu Olarak Kadın Bedeni ", **II. Kadın Hekimlik Ve Kadın Sağlığı Kongresi, "Kadını Görmeyen Bilim Ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Terzioğlu, A. (2010). "Kadın Bedeni Üzerine Tıbbi Çeşitlemeler: Kanserli Kadınlar Rahim ve Meme Kaybı Süreçlerini Nasıl Anlatıyor?", **II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları.** Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Turner, B. (1996) "The Discourse of Diet", (Eds. Mike Fearherstone ve diğerleri), **The Body** .London: Sage Publications, s. 157- 170.

Wolf, N. (1992). **The Beauty Myth.** New York: Anchor.

Uluç, D. (2002). "Kılıç Kalkan da Bizim Bıyık da", **Hürriyet,** 21 Nisan 2002.

Yararlanılan İnternet Adresleri

"İran Devlet TV'si Kadınların Makyaj Yapması Yasakladı", 02.12.2009. http://www.kazete.com.tr/haber_detay.php?hid=3589.

"Definition of Vagina", http://www.medterms.com/script/main/art.asp?articlekey=5951, Erişim tarihi 16.06.2011.

UNFPA Basın Açıklaması: "Preventing Gender-Based Sex Selection: An Interagency" , http://www.feminist.org/news/newsbyte/uswirestory.asp?id=13061, 14.06.2011.

TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Modern toplumlarda cinsiyet farklarının ne tür iktidar ilişkilerine yol açtığını ifade edebilecek,
- Modern toplumlarda cinsiyet farklarının erkek egemenliğine yol açmasının nedenlerini açıklayabilecek,
- Modern endüstri toplumlarında erkek işgücü ile aile reisliği arasındaki ilişkiyi özetleyebilecek,
- Egemen erkeklik değerlerinin güç, beden, spor arasında kurduğu ilişkinin biçimlerini ifade edebilecek,
- Erkeklik ile şiddet arasındaki ilişkiyi tanımlayabilecek,
- Endüstri-sonrası toplumlarda erkek egemenliğinin nasıl değiştiğini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Cinsiyet farkları rejimi
- Erkek egemen toplum
- Farklı erkekliklerin toplumsal inşası
- Egemen erkeklik değerleri
- Hegemonik erkeklik
- Eril şiddet
- Eril tahakküm
- Eril bedenin inşası
- Yeni alt-sınıf erkeklik.

İçindekiler

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları → Erkeklik

- MODERN TOPLUMLARDA CİNSİYET FARKLARI VE TOPLUMSAL İKTİDAR İLİŞKİSİ
- ERKEK EGEMEN TOPLUM
- ENDÜSTRİLEŞME, ERKEK EMEĞİ VE MODERN ERKEKLİK
- BEDENİN CİNSİYETİ VE ERKEKLİK
- ERKEKLİK VE ŞİDDET İLİŞKİSİ
- ERKEK EGEMENLİĞİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ

Erkeklik

MODERN TOPLUMLARDA CİNSİYET FARKLARI VE TOPLUMSAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

AMAÇ 1 ***Modern toplumlarda cinsiyet farklarının ne tür iktidar ilişkilerine yol açtığını ifade edebilmek.***

Bu ünitede modern toplumların önemli ekonomik, mali, siyasi, askeri konumları, statüleri ve makamlarında neden erkeklerin çoğunlukta olduğunu ve neden toplumsal kaynaklardan yararlanmada erkeklerin öncelikli ve ayrıcalıklı görüldüklerini anlamaya çalışacağız.

Toplumsal Eşitsizlikler, Cinsiyet Farkları ve Toplumsal İktidar İlişkileri Arasındaki İlişki

Biliyoruz ki toplumsal ilişkiler, taşıdıkları anlamlar ve bu anlamların bütünleşip eklemlendiği iktidar ilişkileri ile var olurlar. Toplumsal iktidar ilişkileri, yani farklı toplumsal konumlar arasında eşitsizlikler, hiyerarşiler, öncelikler, bağımlılıklar oluşturan ilişkiler, toplumsal sınıf, yaş, etnik köken farkı, bölgesel aidiyet, ırk ve cinsiyet gibi faktörlere bağlı olarak şekillenir. Modern toplumlarda her tür toplumsal iktidar ilişkisi cinsiyet farklarına dayalı anlamların oluşumu ile iç içe geçerek birlikte gerçekleşir; birbirini oluşturur ve besler. Cinsiyet farklarının varlığının -bu ünitede açıklayacağımız nedenlerle- doğal ve kaçınılmaz olduğunu düşündüğümüz için birçok başka toplumsal farkın da eşitsizlik yaratmasını normal karşılarız. Buna **toplumsal iktidar ilişkileri düzeni** diyebiliriz. Cinsiyet farkları bu iktidar ilişkilerinin oluşumunda temel kurucu rol oynar.

Cinsiyet farklarının kaçınılmazlığını ve erkeklere ait özelliklerin önemli ve üstün olduğunu düşünmek, cinsiyeti toplumsal iktidar ilişkisi olarak düşünmektir. Örneğin, kadınların duygusal ve dayanıksız, erkeklerin ise akılcı, çıkarcı ve güçlü olduğunu kabul ettiğimiz için hayatımız hakkında önemli kararları verenlerin çoğunlukla erkek olmasını normal karşılayabiliriz.

Modern Toplumlar ve 'Cinsiyet Farkları Rejimi'

İçinde yaşadığımız toplumlarda cinsler arası ilişkiler, kadınlar ve erkeklerin birbirine zıt, dışlayıcı, ikili karşıtlıklar olarak tanımlanan özellikleri olduğu görüşüne dayanıyor. Bir yandan cinsiyetin doğuştan gelen bir biyolojik özellik olduğu düşünülüyor, diğer yandan kadınlara ve erkelere ait cinsiyet özellikleri toplumsal davranış farkları olarak tanımlanıyor. Erkekler akılcı, çıkarcı ve güçlü, kadınlar duygusal, yumuşak ve zayıf... İlaveten, bu cinsiyet özellikleri birbiri karşısında daha üstün, daha güçlü ya da zayıf ya da daha önemli veya önemsiz olarak anlam kazanıyor. Sonuçta erkekler ve kadınlar arasında toplumsal statü ve fırsatların paylaşı-

mında eşitsizlikler oluşuyor. Toplumsal değerler *erkeksi* ve *kadınsı* diye ayrışıp erkeksi olanlar değerli oluyor. Toplumsal olgular *eril-dişil* anlamlar kazanıyor ve cinsiyet eşitsizlikleri ile diğer toplumsal eşitsizlikler birbirine eklemleniyor; sınıf, cinsiyet, ırk, etnik aidiyet gibi farklı toplumsal eşitsizlik biçimlerinin birbirini besleyen bir iktidar düzeni içinde var olmasına yol açıyor (Sancar, 2009: 175-88).

Erkeklerin ve kadınların sahip olduğu düşünülen özellikler aynı zamanda bazı toplumsal ilişkilere de atfedilir. Bu nedenle toplumsal olgular da cinsiyet özellikleri kazanır yani **cinsiyetlenir.**

Yönetmek ve karar almak *eril*, bağlanmak ve tabi olmak *dişil* anlamlar taşır. Cinsiyetin tek tek insanların 'biyolojik' özelliklerinden çıkarak toplumsal anlamlar sistemine aktarılması ile toplumsal iktidar ilişkileri de, aynı cinsiyet ilişkileri gibi, hiyerarşiler olarak işleyen 'doğal bir düzen' haline gelir (Bourdieu, 1990).

Cinslerin birbirinden farklı psikolojik, bedensel, toplumsal ve sosyal özellikleri olduğu fikri elbette ki modern toplumlara özgü değildir. Ama endüstrileşme ve kapitalizmin dünya çapındaki gelişimi (sömürgecilik ve emperyalizm) yeni ve modern bir cinsiyet farkları düzeni yarattı. Çalışıp para kazanan, ailesini geçindiren erkek nasıl işsiz ve bekar erkekten üstün ise, iş adamı işçi erkekten, kentli kadın köylü kadından, beyaz Batılı erkek Doğulu 'etnik' erkekten daha üstün görülmeye başlandı. Çıkarlarını iyi bilmek ve kazanmak için hareket etmek, başkalarını yönetebilmek, teknolojiyi ve bilimi üretim için, insanların refahı ve toplumların istikrarı için kullanmayı becermek gibi modern değerler aslında dünya ölçeğinde erkeklerin yaptıkları işleri anlatır. Akıl, rasyonel düşünme becerisi, rekabeti göze alma ve doğru karar alma yeteneği.... Bunlar modern toplumların ***eril*** değerleridir ve diğer toplumsal değerlere göre üstünlük ve ayrıcalık atfedilen değerlerdir. Öte yandan duygusallık, merhamet, başkaları için fedakârlık yapmak, uyumlu ve itaatkar olmak gibi davranışlar ***dişil*** değerlerdir ve yaygın düşünme biçimine göre modern toplumsal ilişkilerde bu tür davranışlar insanın güçlü ve başarılı olmasını sağlamada geçerli ve arzulanan davranışlar olamaz; *dişil değerler* ancak özel yaşamda, aile ve çocuklarla ilişkilerde, cinsellik ve dostluk ilişkilerinde geçerli davranışlar olabilir. Bu davranış ve bunlarla ilişkili değer farklarının aynı zamanda cinsiyet farkları tanımlarıyla ilişkili olduğunu, kadınların ve erkeklerin sahip oldukları özellikler olarak kabul edildiğini biliyoruz. İşte bu cinsiyet farklarının toplumsal ilişkilerde ayrımlara, hiyerarşilere, içerme-dışlama pratiklerine yol açan yapısına **cinsiyet farkları rejimi** diyoruz. Cinsiyet farkları rejimi gündelik yaşamımızda birçok şeyi cinsiyet farklarına bağlıyor: örneğin araba kullanmanın neden erkeksi, çamaşır yıkamanın neden kadınsı olduğunu rasyonel bir sorgulama ile değil, ancak bu cinsiyet farkları rejimini işleyişini bilerek anlayabiliyoruz.

ERKEK EGEMEN TOPLUM

AMAÇ 2 ***Modern toplumlarda cinsiyet farklarının erkek egemenliğine yol açmasının nedenlerini açıklayabilmek.***

Egemen Erkeklik Değerleri Toplumsal Düzenin Devamını Sağlar

Modern toplumların toplumsal iktidar ilişkilerini anlamak için, egemen erkeklik değerleri ve bunları ayakta tutan toplumsal kurumların işleyişini anlamak gerekir. Modern toplumlarda erkekler nasıl olmalı sorusu ile ilgili değerlere baktığımızda erkekliğin, sahip olunan/ yitirilen bir meta gibi düşünüldüğünü ve 'erkek olan erkek' ve 'erkek olamayan erkek' gibi ayrımların yapıldığını görürüz. Diğer deyişle erkeklik, sınırları ve kaybedilme koşulları her zaman belirsiz, değişken, geçişli bir insan olma halidir. Örneğin zengin bir iş adamı aranan, tercih edilen bir erkektir ama iflas etmiş işadamı saygınlığını yitirir, acınarak bakılır. Duygusal ve yumuşak huylu bir erkek 'kadın gibi olmak'la eleştirilir ve alaycı davranışlara muhatap olur. Doğulu, azgelişmiş topluluk mensubu erkekler barbar, cahil, uygarlıktan nasibini almamış, tecavüzcü yaratıklar olarak tanımlanabilir. Bir aileyi geçindirecek yeterli

parayı kazanamayan yoksul bir erkek, diğer erkekler tarafından itilip kakılıp horlanarak 'erkek olmayan' muamelesi görebilir... Bu davranışlara hepimiz şahit oluruz ve çoğu zaman ses çıkarmayız (Brod, 1987; Carrigan, T., B. Connell, J. Lee, 1985). Bu anlamda egemen erkekliğin inşasına herkes katılır ve bu durum erkeklik inşasını kolektif bir üzüntüye, eğlenceye, çoğu zaman da bir ritüele dönüştürerek, herkesi bu 'inşa'ya ortak eder.

Durum bize gösteriyor ki erkek olmak sabit, değişmez biyolojik özellikler değildir; toplumun değer atfettiği özelliklere sahip olma-olamama ile belirlenen değişken bir toplumsal konumdur.

Erkeklik: Biyolojik Yapı mı Kültürel/Toplumsal İnşa mı?

Çoğu kişi erkekliğin doğuştan sahip olunan *biyolojik, genetik, hormonal* bir özellik, yani 'doğal' bir hal olduğunu düşünür. Erkeklik değerlerinin -hormonal yapının ötesinde erkeklerin doğru-yanlış davranışları- oluşumu ve tek tek her erkek tarafından benimsenmesi toplumsal bağlamda şekillenen bir şeydir.

Sosyal bilimlerde *erkeklik araştırmaları* adıyla gelişen yeni araştırmalara göre modern toplumlarda yaygın olarak benimsenen egemen erkeklik değerleri tarihte ancak yakın zamanlarda, endüstri toplumlarının gelişimi ile oluştuğu ortaya çıkar (Kimmel ve Messner, 2001).

Egemen Erkeklik Nedir?

Modern toplumlarda çok farklı erkekler ve onların farklı yaşam biçimleri oluşmuştur. Bu kadar farklılığa rağmen egemen erkeklik değerlerinin varlığından nasıl söz ediyoruz? **Egemen erkekliği, dünya çapında iktidarı elde tutanların sahip olduğu değerler, yönettikleri kurumlar ve geliştirdikleri mekanizma ve politikalar** olarak tanımlayabiliriz. Güçlü olmak, başarmak, sorunları ikna ederek değil şiddet kullanarak çözmek, duygularına göre değil çıkarlarına göre davranmak, rekabete ve hiyerarşiye dayalı ilişkileri kurumlaştırmak, bağımsız davranmayı önemsemek, başkalarını yönetmeyi bilmek, vb. davranışlar egemen erkeklik değerleridir ve bu tür davranışlarla şekillenen toplumsal olguların da *eril* olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin para kazanmak ile erkek olmak arasındaki özdeşliğin egemen erkeklik değerleri ile ilişkili olduğu açıktır. Tersine işsiz erkek, güçsüz erkektir; yani erkekler topluluğuna girmeyi hak kazanmamış erkektir.r (Clatterbaugh, 1998; Donaldson, 1993).

Egemen erkeklik değerlerini benimsemeyen farklı erkekliklerin ve farklı erkeklik değerlerinin olduğunu ama bunların azınlıkta, sessiz ya da dışlanmış kaldığını bize araştırmalar gösterir (Kimmel ve Messner, 2001).

DİKKAT

Erillik-Dişillik Karşıtlığı: Güçlü ve akıllı olmak, aktiflik, çatışmadan kaçmamak, şiddet uygulayabilmek, rekabet becerisi ve başarı tutkusu, teknolojik bilgiye ve uzmanlığa sahip olma, risk alma ve macera peşinde koşma arzusu ve kahramanlık istencine sahip olmak eril davranışlar olarak kabul edilir. Öte yandan duygusallık, pasiflik, barışçılık, anlayışlı ve şefkatli olmak, macera değil garanti ve güvenceler arama, yerleşikliğe, ortaklaşmaya önem vermek gibi özellikler de dişil davranışlar olarak tanımlanır.

Egemen Erkeklik Karşısında Farklı Erkeklikler Mümkün mü?

Biyolojik ve tıbbi ölçütler erkek cinsel organı olan herkesi erkek olarak niteler; devletin nüfus ve istatistik daireleri onları 'erkek' olarak kaydeder; okullar, camiler ve komşuluk-mahalle ilişkileri bu insanları 'erkek' olarak adlandırır; tuvaletlerin ayrılmasından başlayan ve cinsiyet temelli askere alınmada olduğu gibi önemli hukuki, siyasal ve sosyal kurumlar ve örgütsel pratikler ağı içinde devam eden uygulamalarla insanları ya erkek ya da kadın olarak ikiye ayırırız; böylece bir cinse ait olarak tanımlanmış oluruz.

Egemen erkeklik değerlerine ve bunu destekleyen kurumların pratiklerine uymayı reddeden, ya da sessizce farklı olmayı seçen erkeklik tarzlarının varlığı da açıktır. Farklı sınıfsal konumların, inançların, düşünce akımlarının, etnik kimliklerin farklı erkeklik değerlerinin geçerliliğine etkisi vardır. Farklı erkekliklerin oluşum dinamikleri dikkate alındığında işçi sınıfı ve orta sınıf erkeklik yanı sıra burju-

va erkekliği; aile reisi, işsiz, serseri, efendi, eşcinsel, pro-feminist erkekler vardır. Zenci, Asyalı ya da dindar, Müslüman erkeklik gibi farklı kültürel/siyasal dinamiklerle oluşan farklı erkeklikler olabilir. Farklı erkekliklerin nasıl oluştuğunu anlamak (Gardiner, 2002) ve bu oluşum içinde daha tahakkümcü ve egemen tarzların, daha itaatkâr, tâbi ya da muhalif erkekliklerin ayrışımını görmek toplumsal ilişkileri anlamamızı kolaylaştırır (farklı erkeliklerin nasıl oluştuğuna ilişkin detaylar için bkn: Sancar, 2009: 267-296).

SIRA SİZDE 1

Egemen erkeklik değerlerini benimsemek istemeyen ve doğru bulmayan önemli bir erkek nüfus olabilir. Bu tür erkeklerin farklı sosyalleşme ve kendilerini dönüştürme deneyimlerini etrafınızda gözlemleyiniz. Sancar 2009, bölüm 9: "Erkek egemenliğine karşı erkekler", s. 267-96 okuyunuz ve farklı erkeklerin neden ve hangi alanlarda farklı olabileceğini yanıtlayınız.

Egemen Toplumu Nasıl Tanımlayabiliriz?

Erkek egemen toplum, iktidar aygıtlarının egemen erkeklik değerlerine sahip erkeklerin denetiminde olmasını ve onların temsil edip yönettiği bir toplumsal düzeni anlatır. Erkek egemen toplum birbirinden çok farklı erkeklik tarzlarının merkezinde egemen erkeklik değerlerinin olduğu ve her tür farklı erkeklik ve kadınlık konumunun da buna göre denetim altında tutulduğu bir iktidar düzenini anlatır. Erkek egemen toplum kavramı aynı zamanda o toplumda yaşayan her tür erkeğin -yaşam biçimi, tercihi ne olursa olsun- kadınlardan üstün kılınmasından bir yararı olduğunu iddia eder. Yani erkek egemen toplumlarda her tür erkek, konumu ve statüsü ne olursa olsun- egemen erkeklik değerlerini sürdürme ya da en azından sessizce onaylamanın yararına olduğunu bilir ve bu nedenle bu değerlerin sürdürülmesi için işbirliği yapar ya da uzlaşır.

Egemen erkeklik değerleri aile reisliği, namus koruyuculuğu, erkek çok-eşliliği, para ile kadın satın alma/fuhuş gibi meşru görülen ve erkeklere tanınan ayrıcalıklar olarak kurumlaşır; bunlar çoğu zaman yasalar tarafından da korunan ya da hoş görülen davranışlardır. Bu davranışlar *eril* iktidar yapıları ile bütünleşmiştir; aile hukuku, heteroseksüelliğin zorunluluğu, babalık hakları, erkeklerden oluşan ordular ve piyasayı yöneten şirketlerin patronları olarak işadamları... Egemen erkeklik değerleri toplumsal konumlara atfedilen anlamlara kadar siner: örneğin, öğretmenlik ve çocuk bakıcılığının 'kadın işi', vinç operatörlüğünün 'erkek işi' olarak görülmesi sonucu için ilkine düşük statü ve ücret ödenmesi olağan karşılanır. Erkekler arası arkadaşlık ve dostluk ilişkileri kadınlara kapalı bar, pavyon, meyhane, spor salonu, halı futbol sahası gibi *homososyal* erkek mekânlarında yaşanır. Buralarda erkek eğlence dünyasının eril tarzını, spor salonlarında 'eril beden inşası'nı, iş görüşmelerindeki erkek-erkeğe işbirliği ve pazarlık dilini görebiliriz. Erkek *homososyal* ortamlarında kadınları ve kadınsılığı 'aşağılama' veya 'cinsel nesneleştirme' yoluyla eğlenme ve rahatlama, *homofobik* 'erkek eğlenceleri'nin güçlü-zayıf erkek ayrımı yapan söylemlerine tanık olabiliriz. Sportmen görünüş, kadınlar tarafından arzulanır ölçüde yakışıklı olmak, şık ve zengin olmak, meşhur sanatçı, artist ya da siyaset lideri olmak gibi konumlar egemen erkeklik değerlerini yansıtır; temsil eder ve yeniden üretir.

Homososyal: aynı cinsten insanlardan oluşan topluluk

Homofobik: eşcinsel insanları dışlama, aşağılama davranışı

Erkek egemen toplum kavramı, aynı zamanda, farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşi ve iktidar mücadelelerine dikkat çeker ve erkek egemenliğinin devlet, ordu, işgücü piyasası gibi *kurumlaşmış eril iktidar* alanlarındaki yapılanmış özelliğine vurgu yapar. Eril iktidarın stratejik özneleri olan sermaye, devlet ve aile gibi ku-

rumlar erkekleri öncelikli ve ayrıcalıklı kılan mekanizmaların yaratılıp beslenmesini destekleyen stratejikleri içerirler. Bu kurumların yanı sıra medya, spor, paraya dayalı gündelik yaşam ve eğlence kurumları erkek egemenliğini yeniden üreten ilişkileri barındırır.

Askere gitme, sünnet olma, kız isteme gibi egemen erkeklik değerlerinin aile, ordu, evlilik gibi temel kurumlarla ilişkisini gösteren önemli ve kurucu erkeklik pratikleridir.

Farklı Erkeklik Çıkarlarının İşbirliği: Hegemonik Erkeklik Düzeni

Egemen erkeklik nedir ve nasıl anlaşılması gerekir sorusuna verilen yanıtlar arasında en çok benimsenen görüşlerin yazarı R. W. Connell'dir. Connell'in iki önemli çalışması -*Gender and Power* (1987) ve *Masculinities* (1995)- bu alanda öncüdür. Connell, bu çalışmalarında farklı erkeklikleri ortak paydada toplayan şeyin kadınlar üzerinde sağlanan iktidar (kadınların baskı altında tutulup bağımlı kılınması) olduğunu söyleyen *hegemonik erkeklik* kavramını geliştirdi. *Hegemonik erkeklik*, en genel anlamıyla, "iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değer ve yapılarının toplumun geri kalanına, erkeklere ve kadınlara, farklı biçimlerde özendirilerek, zorlanarak, dışlanarak ya da paylaşılarak kabul ettirilmesini sağlayan bir düzenin adıdır.

Connell'e göre hegemonik erkeklik, genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en azından birisini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkekliğin toplumdaki üstün konumların ve statülerin dağıtımını belirlemesidir (Connell, 1987 ve 1995).

R. W. Connell evrensel olarak var olan ve erkeklerin iktidar ilişkilerini denetleyip nimetlerinden yararlandıkları bir cinsiyet sisteminden bahseder. Connell'e göre bu sistemin işleyişini sağlayan üç temel mekanizma vardır: İlk olarak, kadınların ve erkeklerin farklı işler yaparak farklı konumlar, statüler ve getiriler elde etmelerine yol açan *cinsiyete dayalı işbölümü* önemlidir. Bu işbölümü kadınların ev-aile işleriyle sınırlandırılarak ücretsiz eviçi emekçiler olarak çalıştırılmalarına yol açar. Erkekler de genel anlamda kamu alanlarının denetimini ellerinde tutmalarını sağlayacak biçimde özel şirketleri, ticareti, bürokrasiyi, orduyu yöneterek bu cinsiyet rejiminin sürekliliğini sağlarlar. İkinci olarak, sınıf, ırk, etnisite, bölgesel gelişmişlik farklılıklarına dayalı iktidar ilişkileri ile cinsiyet farklarına ilişkin toplumsal ilişkilerin içiçe geçtiğini ve bunun da toplumsal cinsiyetin mevcut iktidar ilişkileri ile eklemlenmesine yol açtığını belirtir. Connell üçüncü olarak, *cathexis* dediği cinselliğin ve cinsel arzunun şekillendiği toplumsal ilişkilerin oynadığı rolü vurgular. Erkek egemen cinsellik, kadın-erkek ilişkilerinde karşılıklılığın, denkliğin ve mahremiyetin değil de erkek üstünlüğünün ve cinsel zevk ile şiddetin içiçe geçtiği cinsel arzular alanının, yani *cathexis'in* alanıdır. Connell'e göre bu faktörlerin oluşturduğu *toplumsal cinsiyet* sistemi kadınların boyun eğdirildiği, erkeklere tabi kılındığı bir yapıyı oluşturur ve sürekli kılar.

Hegemonik erkeklik düzeni farklı sınıf, etnik ve sosyal/kültürel gruplara mensup erkeklerin egemen erkeklik değerlerini ortak olarak benimsemelerine yol açar ve bu sayede oluşan *hegemonik* ilişkiler içinde eril tahakküm olanaklı hale gelir. Yani, *hegemonik erkeklik* kendi kendine varlığını sürdüren ve sadece kültürel pratikler, geleneksel alışkanlıklar içine gömülü olan 'erkeklik refleksleri'nden ve davranışlardan doğmaz; **hegemonik erkekliği üreten olmazsa olmaz kurumlar**ın varlığı önemlidir. Devlet, yasalar, ticari şirketler, işçi sendikaları, heteroseksüel aile, ulusal ordu, erkek sporları gibi yapı ve kurumlar sayesinde ekonomik ve kamusal faaliyetler homofobik-heteroseksüel erkeklik değerleri ile yoğrularak meşru ve arzulanır ilan edilip ödüllendirilir.

Hegemonik erkeklik kavramı, küçük bir azınlık erkeğin nasıl bütün iktidar ve güç pozisyonlarını ellerinde tuttuğunu; bunu nasıl meşrulaştırıp tahakkümün yeniden var edildiğini açıklamaya çalışır. İktidarı elinde tutan erkek grubu sayıca çok azdır; ama bu durum geniş bir erkek kesiminin onayı ve işbirliği ile beslenen *he-*

Alt-sınıf erkeklere bazı şiddet kullanma ayrıcalıkları tanınır; azınlık etnik grup erkeklerinin ünlü sporcular, şarkıcılar olabilmesi ile hegemonik erkeklik içinde temsiline zemin oluşturulur. Örneğin İbrahim Tatlıses sınıfsal ve etnik olarak iktidar paylaşımında söz sahibi olamayan bir toplum kesiminin güçlüler arasına sokabildiği erkek örneğidir.

gemonik bir oluşumdur. Çünkü hegemonik erkeklik pratiklerini onaylama, katılma ya da ses çıkarmama karşılığında farklı erkekliklere maddi kazançlar ve ayrıcalıklar sunulur. Eril fanteziler yoluyla zevk almayı odağına alan erkek eğlenceleri, kadınsı-eşcinsel erkekleri aşağılama ve dışlama özgürlüğü, alt-sınıf erkeklerin kızgınlıklarını boşaltmak için barlarda, sokaklarda, futbol maçlarında taşkınlık yapmalarına hoşgörü gösterme, evlilik, kocalık/babalık, namus değerleri gibi bağlamlarla erkeklerin kadınlar üzerinde sağladığı iktidardan yararlanma ayrıcalığı erkeklere bu sayede sağlanır (Sancar, 2009: 31-41).

Demetriou (2001) hegemonya kavramının -Gramsci'den bu yana- hibritlik yani farklı ve çatışan çıkarların bir anlamda eklemlenmesi, sentezlenmesi anlamına da geldiğini hatırlatır. Hegemonik erkeklik, ikincil ve tabi erkekliklerin bazı öğelerini yanına çeker ve öne çıkartır. Çünkü hegemonya bu farklı erkeklik tarzlarının melezleşmesi/ 'hibrit'leşmesi ile kurulur; böylece erkek egemenliği yeniden üretilir; alt-sınıf, üst-sınıf, etnik azınlık vb erkekliklerin farklı öğeleri birbirine eklemlenir.

Hegemonik erkeklik kavramının gelişimine katkıda bulunan bir başka düşünür olan Jeff Hearn (2004), hegemonik erkeklikten değil, *'erkek hegemonyası'*ndan bahsetmek gerektiğini söyler. Hegemonik erkekliği beyaz, orta-sınıf, orta-yaş, heteroseksüel, homofobik, Anglosakson, Hıristiyan, Batılı, bedensel olarak aktif erkek olarak tanımlar. Buna ilaveten egemen erkeklik değerlerinin risk almaktan kaçınmama, fiziksel sertlik ve dayanıklılık, ısrarcı ve sebatkâr olma, saldırgan ve atak olmaktan çekinmeme, homofobik bir heteroseksüellik, duygusal olmayan bir mantıklılık, acıya katlanma ve şikâyet etmeme, egosentriklik (benmerkezlilik) olduğunu vurgular (Collinson ve Hearn, 2005). Hearn, hegemonik erkekliğin farklı erkeklik türleri arasındaki stratejik çıkar birliği olduğunu söyler: *işbirlikçi, tabi kılınmış* ya da *marjinal erkeklikler* gibi farklı erkeklikler vardır ve bunlar arasında hiyerarşik bir işbirliği oluşur. Öte yandan hegemonik erkeklik düzeninin kurulmasında kadınların, egemen erkeklik değerlerini onaylamalarının büyük önemi vardır; kadınlar onaylamadan hegemonik erkeklik düzeni oluşamaz. Bazı kadınlar bu değerlere verdikleri onay sayesinde eril iktidardan pay alırlar. Böylece işbirlikçi kadınlıklar, öteki erkeklikler, farklı cinsel yönelimler, farklı içerme-dışlama ve farklı pay alma ilişkileri ile hegemonik erkeklik düzeninde konumlanırlar (Connell, 2002b).

ENDÜSTRİLEŞME, ERKEK EMEĞİ VE MODERN ERKEKLİK

Modern endüstri toplumlarında erkek işgücü ile aile reisliği arasındaki ilişkiyi özetleyebilmek.

Endüstriyel kapitalizmin 'fabrika sistemi' temel bir ayrımın gerçekleşmesi ile tarih sahnesine çıktı: çalışma-üretim alanı ile ev/hane iki ayrı toplumsal alan haline geldi. Bu durum ekonomik, kurumsal, ideolojik ve giderek politik bir ayrım olarak 'piyasa' ve 'hane'nin, toplum ile aile yaşamının birbirinden sadece mekân olarak ayrışmasına değil, aynı zamanda geçerli değerler, normlar, hukuki haklar ve özgürlükler olarak da ayrışmasına yol açtı. Hane ile toplumsal yaşam hiyerarşik öncelikler-üstünlükler ile tanımlanarak ayrıştı; modern öncesi toplumlardan farklı olarak, yeniden şekillendi. Bu ayrışma aynı zamanda cinslerin rollerinin de ayrışması anlamına geldi; aile ve toplum, daha doğru deyişle kamusal alan ile özel alan arasında ayrım oluşurken birincisi öncelikli ve belirleyici hale geldi (Sancar, 2009: 46-62)

Endüstriyel Üretim, Erkek Kas Gücü, Aile Reisliği

Modern endüstriyel üretim yapan makineler ile erkek bedeninin kas gücü arasında imgesel, fiziki ve ideolojik bir ilişki vardır. Mekanik işlerdeki becerisi ile tanımlanan erkek bedeninin kas gücü endüstriyel işçi olma şartı olarak tanımlanır; o da bir erkektir ve aynı zamanda, ailedeki 'erkek üstünlüğü'ne dayalı otoriteyi de ele geçirmiştir. Bu gelişme önemli istihdam alanlarından kadın emeğinin dışlanmasına paralel oluştu. Ondokuzuncu yüzyılın işçi sendikaları kadınların da çalışma yaşamına katılması için değil, kadınların evde oturması ve erkek işçiye 'aile geçim ücreti' ödenmesi için mücadele ettiler. Endüstriyel kapitalist toplumlarda çalışarak endüstrinin çarklarını döndürecek erkeğin aynı zamanda aile geçindirme sorumluluğu yüklenen erkek oluşu, modern erkek egemenliğine dayalı cinsiyet rejiminin temeli oldu. Modern toplumlar erkeklerin ve kadınların farklı işler yaparak ayrı mekanlarda ve ayrı değer yargılarına tabi olarak yaşamasına yol açan bir düzeni modern öncesi ataerkilliği üzerine yeniden inşa etti. 19. yüzyılda ortaya çıkan endüstriyel kapitalist fabrika düzeninin yarattığı istihdam modeli modern yaşam tarzının, modern ailenin ve onun cinsiyet rejiminin temeli olan egemen erkeklik tarzlarının yaratıcısı oldu.

Modern Aile: Çalışan Erkek ve Ev Kadını

Endüstriyel kapitalist toplumlarda ücretli erkek işgücü evrensel bir nitelik gösterir: çalışma süresi boyunca ilerleyen 'iş öğrenme', tam-gün ve uzun süreli çalışma ve çalışamaz olunca emeklilik hakkına sahip erkek ve bu erkeğe eşlik eden 'ücretsiz ev-içi emekçisi' olan 'yeniden üretim'den sorumlu kadın/eş/anne. Bu açıdan bakıldığında *eril kamu, dişil özel alan (aile-hane)* ayrımı modern endüstriyel kapitalist toplumların kurucu unsurudur. **Özel-kamu** ayrımına paralel olarak var olan **üretim-yeniden üretim** ayrımının da sınıf temelli olduğu kadar, hatta esas olarak cinsiyet temelli bir ayrım olduğu ve sınıfsal ayrımların cinsiyet ayrımları ile iç içe geçtiğinin örneğidir.

Modern aile fikrinin dünyada ve Türkiye'de tarihsel gelişimi hakkında bilgi almak için Aytaç, 2007, IV. Bölüm: "Yeni aile fikrinin ortaya çıkması", s. 153-95 okuyunuz.

DİKKAT

Kapitalizmin Çalışma Ahlakı ve Çalışarak Kendini Yaratan Erkek

Endüstriyel kapitalizm çağında 'modern' erkeklik değerlerinin kurulduğu en önemli yerlerden biri bu anlamda 'çalışma yaşamı'dır. Erkekliğin önemli boyutlarının bir kısmı 'işyeri'nde kurulur. Çalışma ilişkileri, ev, aile, işyeri, kamusal dünya ve devlet gibi çok değişik alanların içiçe geçtiği bir ilişkiler ağıdır. 'Çalışma', yani üretim sadece ekonomik bir iş olarak tanımlanamaz; tersine her zaman toplumsal yaşamın içinde en yararlı çalışanı en yukarı taşıyan hiyerarşiler, iktidar ilişkileri ve statülerin var olduğu ve bunlar için yarışılan, mücadele edilen toplumsal dünyalardır.

Çalışma biçimleri (tam-günlü ömür boyu çalışmadan esnek ve belirsiz zamanlı çalışma biçimlerine doğru) değiştikçe erkeklik kimliğinin inşa stratejileri de bu değişimden etkilenir. Bunu anlamak için endüstriyel kapitalist toplumlarda 'çalışma'nın *erkek olmak-hissetmek-kabul edilmek* açısından ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu kavramak gerekir. Erkek olmak aslında herkes tarafından kabul edilecek bir çalışma ahlakına sahip olmak ve bu sayede 'çalışan erkek' olmayı başarmaktır (Kimmel, 2002).

DİKKAT

Endüstriyel kapitalizmin 'modern' çalışma yaşamı, ücret karşılığı yapılan, kurumlaşmış işyerlerinde gerçekleşen, uzun-dönemli istihdam sözleşmeleri ile hukukileşen, 'nitelikli' işçilik anlayışına dayalı, örgütlenmiş üretim ilişkileridir. Bu ilişkiler sadece işyerlerinde gerçekleşen bir üretim faaliyeti değildir; aile, evlilik, babalık, ebeveynlik gibi 'özel' yaşama bağlı gereksinmeler tarafından da belirlenir.

Çalışma yaşamı, kamusal yaşamdaki toplumsal çatışmaların, çıkarların örgütlenme biçimlerini de belirler. Çalışma yaşamını anlamak demek, sadece teknik/ekonomik gerekleri değil, evde ücretsiz çalışan ev-kadını ile dışarıda tam-gün, kesintisiz, emekli olana kadar çalışan erkek işgücünün ve bu tür çalışma süreçlerini yönetecek olan 'sermaye aklı'nın nasıl örgütlendiğini anlamak demektir. Diğer bir deyişle, cinsiyet farkları ve hiyerarşileri inşası ile gerçekleşen cinsiyet rejiminin, metaların üretim rejimi ile nasıl birlikte var olduğunu ve nasıl karşılıklı işlediğini de anlamak demektir.

İşyerinde kurulan erkeklik her şeyden önce para kazanarak ailenin geçimini sağlamanın bir iktidar göstergesi olarak kurulmasına bağlıdır. İşyerinin 'eril' kimliği, orada üretilen toplumsal statünün üstünlüğüne dayalıdır. İşyerinde kurulan otorite, hiyerarşi, işbirliği, yardımlaşma, çatışma, itaat, uyum, yaratıcılık, çalışkanlık, üretkenlik gibi değerler farklı erkeklik konumlarının, farklı erkeklik iktidarlarının kurucuları olarak işlev görür. Mülk ve sermaye sahipleri, girişimciler, liderler, yöneticiler, gözetmenler, takım kaptanları, usta-başları, işçiler, işsizler farklı erkeklik konumları ve modelleri olarak bu süreçte var olurlar. Endüstriyel kapitalizmin ücretli tam-gün çalışma düzeni sadece işçi erkeği değil, çalışma ilişkileri içinde, başta patron ve sermayedar erkek olmak üzere, en aşağıdaki niteliksiz işleri yapan işçilere kadar farklı erkeklikler yaratarak var olur (Collinson ve Hearn, 2005).

DİKKAT

Endüstriyel çalışma düzeni fabrikadaki makineyle bütünleşip üretim sürecine eklemlenecek erkek işçinin kas gücüne, diğer yandan sermayenin ve mülkün sahibi olan erkeğin aklına dayanır. İnsanın bedensel gücünün temsili olarak 'kas' ile yine insanın üstün yeteneklerinin temsilcisi olan 'akıl'ın iki ayrı ve çatışan sınıfı temsil etmesi yanı sıra ikisi de ayrı ayrı 'eril güç' ü tanımlar.

BEDENİN CİNSİYETİ VE ERKEKLİK

AMAÇ 4

Egemen erkeklik değerlerinin güç, beden, spor arasında kurduğu ilişkinin biçimlerini ifade edebilmek.

Modern düşüncede cinsiyet farkları, karşıtlıklar olarak tanımlanan bedenlerde cisimleşir. Modern beden söylemine göre beden doğal bir makinedir ve sürekli cinsiyet farkları üretir; hormonlar, farklı genetik programlamalarla ilgilidir ve bu da üremede farklı rollere tekabül eder. Bu hormonlar da bedenin diğer bütün davranış ve duygularını, hatta algılarını bile belirler. Bu bakış açısı cinsiyeti bir tür 'değiştirilemez' biyolojik gerçekler olarak kavrar; onu da -aslında onunla bağlantılı olmayan toplumsal rollere dönüştürür ve toplumsal kurumlara bağlar. Bu düşünceye göre örneğin erkekler hormonları gereği saldırgan ve şiddet yanlısıdır; kadınlar hormonları gereği şefkatli ve duygusaldır.

Modern insan bedeni, toplumsal ilişkilerin üzerine farklı anlamlar yazdığı sembolik bir mekandır; farklı anlamları taşımak üzere kültür ve ideolojik söylemler tarafından kodlanır. Örneğin modern kadın beden imgesi diyetler, kozmetik, moda, *fitness* programları ile estetikleştirilmiş, güzellik göstergeleri ile işaretlenmiş bir bedendir. Dişil beden bu anlamda 'eril göz'ün zevkini şekillendirir ve besler; eril-dişil ayrımının yerleştiği bir mekân haline dönüşür (Grogan ve Richards, 2002).

Erkek beden imgeleri de bize eril iktidarın nasıl inşa edildiğini gösterir. Örneğin, işçi sınıfı erkeğinin bedeni endüstrileşme tarihi boyunca bir makineye benzetilmiştir. Üretim aracı olan endüstriyel makinelerin bir uzantısı olarak konumlanan

erkek bedeninin iş yapma kapasitesi, kas gücü, dayanıklılığı, sağlamlığı vurgulanır. Bu formlar, edimler ve tarzlar *güçlü erkek* bedeni imgesini üretir. 'Eril beden'in özellikle milliyetçi edebiyatta bir silah olarak tanımladığı bile görülür (Nagel, 1998). Orta-sınıfa mensup yönetiçi-işadamı erkek bedeni ise modern teknolojiyi ve yönetim aklını temsil eder; güçlü işadamları masa başında, bilgisayar ve en son teknoloji ürünü makineleri kullanarak dünyayı yönetirken resmedilir (Connell ve Wood, 2005; Catano 2000).

Modern Tıbbın Erilliği

Testesteron erkeksi özellikleri yaratan erkeklik hormonudur.

Modern tıbbın kuruluşuna öncülük etmiş bazı görüşler -erkek egemen söylemden hareket ederek- erkek bedeninin hormonlar ve *testesteron* yapısı nedeniyle şiddet yanlısı ve tahakkümcü olmaya yatkın olduğunu vurgulayan bir görüşü savundular. Onlara göre erkeklik genetik olarak kodlanmıştır; *saldırganlık, üstün gelme arzusu erkeğin biyogramıdır*. Buna bazı kuramcılar *erkekliğin endokrinolojik kuramı* diyor (Connell, 1995: 47-50). Bu görüşler bugün modern toplumlarda çok yaygın olarak 'Erkek doğası' adı altında benimsenebiliyor.

Kadın bedeninin erkek bedeninden farklı, daha aşağı, güçsüz ve sadece doğurganlığa yönelik olarak algılanmaya başlanmasında modern tıp biliminin sorumluluğu büyüktür. Bu konuda '*anatomik farklar söylemi*'nin belirleyiciliğine araştırmacılar özellikle dikkat çekerler. Bu söylem içinde kadınların erkeklerden farklı ve onlara göre güçsüz oldukları iddiası modern tıp biliminden bazı destekler bulmuştur. 'Cinsiyet farkları'nın doğal ve kaçınılmaz olarak toplumsal yaşamda cinsler arası farklar ve hiyerarşiler yaratacağı iddiası tıbbi örneklerde kanıtlanmaya çalışılır. Howson, bu görüşlerin ondokuzuncu yüzyıldan itibaren kadınların yükselen eşitlik ve hak taleplerine duyulan tepki ile onların ev-işi ve çocuk yetiştirmeyle sınırlanmasını arzulayan modern eril tahakkümün bakış açısıyla şekillendiğini söyler (Howson, 2004: 45).

Erkek Bedeni ve Bedensel Özgürlük

Erkek bedeni üzerindeki her tür kültürel kurgu bir yerde serbestçe hareket hakkının varlığına işaret eder. Erkek egemenliği ve üstünlüğü erkeklerin bedenleriyle olan ilişkisinde yani bedenin jestleri, duruşları, mekânda yer kaplama tarzları, aktif hareket biçimleri, fiziksel ilişkilenme tarzları oluşur. Erkek bedeni evrende bir yer kaplayan aktif bir bedene sahip olduğu algısını geliştiren sonsuz bedensel edim ve eylem ile kendi sınırlarının farkına varma açısından serbestlik içerir(Sancar, 2009: 244-250). Erkeklerin kamusal alanda varoluş-duruş biçimlerine baktığımızda, bunun sayısız örneklerini görebiliriz. Örneğin bacakları açıp bedeni yayarak oturmanın anlamı bu serbestliği simgeler. Erkek bedeninin önemini vurgulayan ve güç sembolü haline getirilişini sağlayan 'erkek sporları' kurucu bir işleve sahiptir (Hill, 2005).

Eril İktidarın Pratiği: Bakma-Bakılma İlişkisi

Simone de Beauvoir 1949 tarihli öncü çalışması olan *İkinci Cins*'de, kadın bedeninin bakılan ve sorgulanan bir nesne olduğunun altını çiziyordu. Günümüzün imge kuramcıları arasında öncü bir yeri olan John Berger (1972, *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları) ise, "erkekler yapar, kadınlar görünür" (men act, women appear) demişti. Bu yazarların söylediğine göre, eril iktidarın en büyük başarısı *kadınlığı 'kendini bakılacak' bir nesne konumu olarak kurgulama*ktır. Berger, modern sanat tarihinin gelişimine bakarak, kadın bedeninin erkek gözler için resmedildiğini,

özellikle '*nü*'(çıplak kadın bedenini resmeden resim türü) resmin gelişimi ile gerçekleşen 'seyreden erkek' halinin modern eril iktidarın inşasında çok stratejik olduğunu söyler (Skelton, 2002). Kadın bedenleri bir yandan erkeklerin serbestçe bakabilecekleri, zevk almak ve rahatlamak için özellikle seyretmeleri gereken bir estetik-zevk nesnesi, fantezilerin veya fetişleştirilmiş popüler kültürün araçları olarak kurgulanır. Ama öte yandan modern psikoloji-psikiyatri de -Freud'da olduğu gibi- kadın bedeninin -erkek bedeninden farklı olarak- düzensiz, disipline gelmez, kaotik ve anlaşılması zor bir gizemlilik ile tanımlanmasına yol açmıştır.

Tanınmış feminist kuramcı Iris Marian Young (1990), sosyal bilimlerin 'nötr' beden tanımı yapmaya çalışmasını ve modern düşüncenin beden-akıl ayrımını eleştirerek, kadın bedeninin bir iktidar nesnesi haline getiriliş örneklerini göstererek erkek egemen toplumlarda insan bedeninin 'nötr' olamayacağını vurgular. Young'a göre modern toplumlarda dişil beden, kendi bedenini aktif olarak kullanmaktan caydırılır; fiziksel hareketlere yeterli katılma fırsatı sunulmaz; oğlanlarla kızlar arasında bedensel oyunlara katılma ayrımcılığı yapılarak kız çocukları - erkeklerden farklı olarak bedeni hakkında güvensizliğe alıştırılır (bu konuda bkn. Koca ve Bulgu, 2004).

Kadınların, erkek bakışlarının nesnesi olmaya özendirilmesi söz konusudur ve 'eril göz'ün kadın bedenini disipline edici bir işlevi vardır. Bu eril bakış kadın bedenini itaatkâr hale getirir. Bourdieu, eril tahakkümün kuruluşunda 'namusun korunması' görevinin erkeklere verilmesi sayesinde erkeklerin gözetleme hakkının eril şiddeti meşrulaştıran önemli bir faktör olduğunu vurgular (Bourdieu, 1990).

Genç bir erkek bakma-bakılma ilişkisiyle ilgili deneyimlerini şöyle samimi bir dille anlatıyor;

> *Başka erkeğin senin yanındaki kadına bakmasının kötü tarafı, hani kelimenin tam anlamıyla insana bir iktidarsızlık hissi veriyor; yani ben bir şey yapamıyorum; yanımdakine bakılıyor. Böyle düşünmek doğru mu? Değil, rahatsız olunacak bir şey yok aslında. Ben buna 'korumak, kollamak' diyorum. Yani ona bakılıyor sonuçta ve bu beni ezip geçmek oluyor. Bunun temel nedeni diğer erkeklerin beni rahatsız etmesi. Yoksa bakmakla hiçbir şey olmayacağını, onun niyetinin apayrı olduğunu, bakan kişinin bir anlık bakmasının hiç önemli olmadığını biliyorum. Ama yanınızda bir kız varsa, hele ki o kız sizin kız arkadaşınızsa ve biri bakıyorsa, orada bir başarısızlık, bir panik hali oluyor. Bu aslında çok kolay cevap verilecek bir şey değil... (Sancar, 2009: 251-252).*

Erkek Homososyalliği ve Erkek Cemaatleri

Erkekler sadece erkeklerden oluşan arkadaş, iş, spor ve eğlence amaçlı gruplara katılarak sosyalleşiyorlar. Bu tür erkek ortamlarında ya da askerlik gibi sadece erkeklerden oluşan meslekler/hizmetler üzerine yapılan araştırmalar buraların birçok egemen erkeklik davranışının öğrenildiği, öğretildiği ve dönüştürüldüğü yerler olduğunu gösteriyor. Tek-cinsiyetli (homososyal) erkek grupları erkek egemen toplumlarda '*cinsiyetlendirilmiş 'erkek mekanları*'nın yaratılması aracılığıyla cinsiyet farkları rejimini yeniden yeniden üretiyor (Sancar, 2009: 259-264).

Türkiye'de erkek *homososyal*liğini inşa eden mekânların başında erkek kahveleri geliyor. Kahvehane veya kıraathaneler erkeklerin kendi aralarındaki iktidar ilişkilerini görünmez kılarak toplumsal cinsiyet konumlarına bağlı engellemelerden ve sıkıntılardan kaçıp kendilerini terapi ettikleri, kendi aralarında mahremiyet ilişkilerini inşa ettikleri ve kadınlara kapalılığı nedeniyle bir tür erkeklik travmalarının sağaltıldıkları yerler (Polat, 2008; Demren, 2006). Cinsiyetlenmiş erkek mekânları arasında pavyon, meyhane, genelev, yatılı erkek okulları, erkek yurtları ve

asker koğuşlarını da saymak gerekir. Buralarda egemen erkeklik kalıplarına uygun erkek arkadaş grupları çok kolaylıkla ortaya çıkıyor ve farklı erkeklik değerlerini bastırıp dışlayarak erkekleri egemen erkeklik davranışlarına uyumlu kılmada önemli işlevleri yerine getiriyor.

Erkek Sporları 'Eril Beden'in İnşasında Nasıl bir Rol Oynar?

Erkekliğin erkek bedeninin eylem ve işlevleri dolayımıyla toplumsal olarak inşa edilmesini sağlayan önemli mekanizmaların başında 'erkek sporları' gelir: Boks, futbol, karate, güreş, halter, vb... Erkekler tarafından yapılan sporlar erkek gücünü ve dayanıklılığını temsil eder (Howson, 2004: 50). Erkek sporları eril bedenin 'iktidarının göstergesi' olur ve egemen erkeklik değerlerinin yeniden üretimini sağlar. Bu tür sporlarda amaç bedenin korunması ve gelişimini sağlamak değildir; fizik güç ve fiziki dayanıklılık eğitimidir; 'gücün sembolü erkek' göstergesini kurar.

Erkek sporları, aynı zamanda, erkek ve kadın bedenleri arasındaki farkların kas gücü ve dayanıklılık açısından hiyerarşilendirilmesi ve hangisinin daha güçlü olduğunun yeniden yeniden üretilmesidir.

Sporun Eril İçeriği, Erkek Bedeni-Kadın Bedeni Arasında Nasıl bir Hiyerarşi Kurar?

Spor aracılığıyla bedensel kapasitenin kas gücü ve fiziki aktivite becerisi olarak tanımlanması ve bunun da erkek bedeni ile özdeşleştirilmesi eril anlamlara üstünlük kazandırır. Kas gücü ile bedensel güç ve onunla da toplumsal güç özdeşleşir; bu da erkeklik ile eşleşir ve kadınların bedensel kapasitelerine karşıt anlamlar üretir. Güçlü-zayıf, dayanıklı-dayanıksız, aktif-pasif vb bedensel kapasitelere ait tanımlar cinsiyetçi anlamlar taşımaya başlar. Erkek bedenine atfedilen özellikler aynı zamanda toplumda öncelik ve ayrıcalık talep edilen özelliklerdir: Ağır işleri yapma beceresi, dayanıklılık, sert ve şiddet içeren davranışlara yatkınlık nedeniyle savaşçı olabilme, vb toplumun önem ve öncelik verdiği değerler haline dönüşür. Kadın bedeninin özellikleri -doğurganlık, ince işler yapma becerisi, hastalıklara dayanıklılık vb- önemsiz ve ikincil görülür (Gorely, 2003; Messner, 2001).

Kas gücü ile özdeşleşen erkek bedeni, güçlülüğü ve kahramanlığa gönderme yapar. Nagel erkek bedeninde somutlanan eril iktidarı *koruma, dölleme ve geçindime* işlevlerini tekeline almak olarak tanımlar (Nagel, 1998).

Erkek bedenine erkek sporları aracılığıyla yazılan *cinsiyet farkları söylemi*nin iyi bir örneğini okullardaki beden eğitimi derslerinde görebiliriz. Beden eğitimi dersleri sürekli eril ve dişil beden tanımı yaparak genç yaşta insanları beden farkları ve kapasitelerine göre sınıflandırır; ayrıştırır; birini diğerine ikincil ve önemsiz kılar. Kız çocuklarının yapamayacakları sporlar ile erkek çocukların gelişimleri için yapmaları gereken sporlar birbirinden ayrıştırılır ve kızlar bazı 'zor' ve 'sert' bedensel aktiviteleri 'beceremeyecekleri' ileri sürülerek bedensel pasifliğe yöneltilirler (Young, 1990). Örneğin futbol, basketbol, dağcılık, araba yarışçılığı, boks, güreş, halter gibi 'sert' sporlar erkekler içindir; kadınlar bedenlerinin yumuşaklığı ve narinliğini bozmayacak atletizm, bale, voleybol gibi 'yumuşak' sporlar yapmalıdır!

DİKKAT

Eril bedenin bir 'güç imgesi' olarak üretilmesinde takım sporlarının önemli rolü vardır. Örneğin futbol, 'sembolleştirilmiş' çatışma ile kurgulanmış erkek dayanışmasını, rekabeti ve çatışmayı dostluk, arkadaşlık, yoldaşlık formlarına dönüştürmeyi öğretir. Futbolun erkek dünyasında saygınlık kazanmak için yarışmayı ve kazanmayı kolektif bir eylem olarak algılamayı öğreten bir içeriği vardır.

Okullarda beden eğitimi dersleri üzerine yapılan bir araştırmada bu derslerin çoğu zaman kız öğrencilere daha az önem verdiği, kızları ikincilleştiren ve ayrımcı davranan biçimde örgütlendiği ve yönetildiği görülmüş. Bu tür araştırmalar, okullardaki beden eğitimi dersleri aracılığı ile, erkek ve kız çocuklarının bedensel kapasite farklarını, birbirine zıt, üstünlük ve acizlik içeren bir hiyerarşi içinde, spor

faaliyetleri aracılığıyla öğrendiklerini bize gösteriyor. Okullarda erkek öğrenci gruplarında spor yapmayan, özellikle erkeksi sayılan spor oyunlarına katılmayı reddeden erkek çocuklarının aşağılanıp taciz edilerek dışlandığı saptanmış. Erkeklerin spor dallarında başarılı olması beklentisinin egemen erkeklik değerlerinin üretiminde önemli bir yeri var. Çünkü spor erkeklerin "kas gücü"nün öneminin altını çiziyor; kas gücü de erkeklerin kadınlardan üstün ve güçlü olduğu söylemini yaratıyor (Gorely, et.all, 2003).

ERKEKLİK VE ŞİDDET İLİŞKİSİ

AMAÇ 5 ***Erkeklik ile şiddet arasındaki ilişkiyi tanımlayabilmek.***

Bir biyolojik 'kapasite' olarak her tür canlının 'yaşama refleksi' içinde kendini koruma gerektiğinde şiddet uygulama eğilimi vardır. Bir canlı türü olarak insanlar da bir refleks olarak kendilerini koruma durumunda başkasına zarar verecek şiddet davranışları gösterebilirler. Ama insan topluluklarında yaşanan şiddetin büyük çoğunluğu kendini koruma amacıyla değil, başkasına boyun eğdirme ve itaat ettirme amacıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca, ister örgütlü ya da tekil biçimde gerçekleşsin, ister kadınlara ve çocuklara ve diğer erkeklere yönelsin, şiddet davranışlarının çok önemli bir kısmı erkekler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Şiddet Erkeklere Mahsus Bir Özellik midir?

Şiddet olaylarında failin genellikle erkek olması, şiddetin 'erkek doğası'nın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu düşündürüyor ve bunun tersi olarak da kadınların 'doğaları' gereği barışçıl olduğuna inanılıyor. Bu açıkça 'özcü' ve 'indirgemeci' bir görüştür.

Erkeklerin 'şiddet kullanabilir cins' olarak tanımlanması kolay kabullenilebilir bir klişedir. Bunun nedeni erkeklerin, -kadınlardan farklı olarak- biyolojik/genetik/hormonal yapıları gereği şiddet kullanmaya yatkın olduklarına dair yaygın inançtır. Erkeklerin doğasında şiddetin var olduğu iddiası ya 'kromozom'lar ya da 'hormon'lar gerekçe gösterilerek açıklanır. Bu konudaki kabullerin çoğu, aslında 'sosyo-biyolojist'lerin iddialarından beslenir. Sosyo-biyolojistlere göre, erkek türünün doğal evrim sonucu, hayatta kalmak için sürdürdüğü mücadelenin bir sonucu olarak saldırganlık genleri oluşmuştur ve yaşadığı toprağı koruma içgüdüsüyle şiddet kullanma ve çatışmayı göze alma gibi 'türsel özellik' kazandığı iddia edilir. Bazı 'hormon' bilimciler de bu iddiayı pekiştirecek şekilde, erkeklik hormonu olan 'testesteron'u, hayatta kalma için 'öldürme içgüdüsü' gibi eğilimlere yol açtığını söyleyerek *'saldırgan testesteron'* iddiasını ileri sürerler (bu görüşleri öğrenmek için bkn: Sancar, 2009: 214-220). Sosyo-biyologların bakış açısına göre avcılık-toplayıcılık döneminden gelen bir 'evrim' ile erkekler savaşçıdırlar ve hayatta kalma için savaşmaları gerektiğine dair bir tür 'içgüdü' geliştirmişlerdir. Konunun otorite isimlerinden Harwardlı profesör Edward O. Wilson, Sociobiology: *The New Synthesis* (1975) ve bu alanda Pulitzer ödülü alan *On Human Nature* (1978) adlı iki temel çalışmasında bu tezleri eleştirerek saldırgan davranışların içgüdü veya herhangi bir içsel yönlendirme ile ilişkili olmadığını ve sosyo-kültürel koşulların şiddeti öğretip yönlendirdiğini açıkça gösterdi: şiddet, toplumsal faktörlerin kışkırtması ile 'öğrenilen şiddet'tir-dolayısıyla değiştirilebilir bir gerçekliktir.

Erkek saldırganlığını araştıran bir başka önemli çalışma John Money ve Anke Ehrhardt'in *Man and Woman, Boy and Girl* (1975) isimli araştırmasıdır. Bu araştırma kültürel faktörlerin *testesteron* düzeyini aktive etmede çok etkili olduğunu ve gösteriyor. Genç erkeklerin kültürel alışkanlıklar gereği saldırganlığa teşvik edildiğini gösteriyor.

DİKKAT

Ciddi bilimsel araştırmalar erkeklik hormonlarının şiddeti yarattığı iddiasını doğrulamıyor. Örneğin psikolog Eleanor Maccoby ve Carol Jacklin bu alandaki otorite kabul edilen *The Psychology of Sex Differences* (1973) adlı çalışmalarında saldırganlığın evrensel olarak erkeklerde görülen bir 'cins/tür' davranışı olduğunu; ama bunun hormonlarla değil, hormonları aktifliğe teşvik eden toplumsal beklentiler, ahlaki zorlamalar ve 'erkeklik kültürü' ile açıklanabileceğini söylüyorlar.

Eril Şiddet Her Erkeğin Yararına mıdır? Connell ve 'Ataerkil Pay' Tartışması

Yaşadığımız topluma baktığımızda her erkeğin şiddet uygulamayı kabullenmediğini veya bunu itirazsız gerçekleştirmediğini görüyoruz. Öte yandan zaman zaman bazı kadınların da şiddet kullanarak bundan bir yarar umdukları gerçeği ortadadır. Anlaşılması gereken şey 'eril şiddet' ile boyun eğdirilen, itaatkar hale getirilen insanlar ve bunun karşısında şiddet uygulayanların ne kazanç elde ettiğidir.

Erkeklik ve şiddet ilişkisini açıklamaya çalışan yaklaşımlara göre, modern erkek egemen toplumların temelinde, şiddet kullanmanın erkeklere bir ayrıcalık olarak sunulduğu fikri yatar; her bir erkek, kendisi şiddet kullanmasa bile, uygulanan 'eril şiddet'in getirilerinden yararlanır. Bu yararlanma farklı ulus, sınıf, etnisiteden ve farklı erkeklik *habitus*una sahip erkekler arasında eşit dağılmayabilir. Ama eril şiddetin olanaklı kıldığı şey, kadınların sindirilerek, ikincilleştirilerek, dışlanarak, ayrımcılığa tabi tutularak topyekun 'itaat'inin sağlanmasıdır. Bu 'eril şiddet'ten her erkek isterse kendine düşen 'ataerkil pay'ı alabilir (Connell, 1998). Bekaret, namus adına kadınların bastırılması, annelik ve evlilik adına kadınların ev içi emeğine karşılıksız el koyabilme, kadın bedeni ticareti eril şiddet olmadan işleyebilecek eril iktidar pratikleri değildir.

Eril şiddet, kadınlar ve erkekler arasında eşitsiz ilişkiler yaratarak bütün erkeklere, -doğrudan eril şiddete bulaşmamış olsalar dahi-, 'ataerkil pay'dan bir hisse dağıttır. Bütün kadınlar da, az ya da çok, bu eril şiddetin yarattığı erkek üstünlüğünün ayrıcalıklı alanlarından zarar görür; her türden kadın yaşamı bir biçimde egemen erkeklik değerlerine tabi olma tehdidi altına girer.

Eril Şiddetin Kurumsal Temeli Var mıdır?

Modern toplumlara baktığımızda çok sayıda nedenle ve farklı biçimlerde erkeklerin şiddete kışkırtıldığını ve bu şiddetin değişik mekanizmalarla disipline edilerek değişik iktidar yapılarına dönüştüğünü görüyoruz. Eril şiddet, yaş, sınıf, cinsiyet ve etnik kökene dayalı hiyerarşilerle yapılandırılmış ve en güçlünün kazanacağı biçimde örgütlenmiş bir davranışlar bütünüdür (Bowker, 1998; Archer; 1994; Savran, 1998). Eril şiddet toplumda kaçınılmaz görünen 'düzen', 'disiplin', 'terbiye', 'namus-şerefi koruma' 'vatanı koruma' gibi ahlaki değerler adına uygulanan '*disipline-edici şiddet*' ile ilişkili olarak ortaya çıkar ve çoğu zaman toplumsal düzen ve istikrar adına meşru görülür.

Eril şiddet tek tek bireylerin kendi arzu ve istekleri ya da psikolojik bozuklukları sonucu sistematik hale gelmez. Şiddeti güvenlik, eğitim, spor, zevk adına gerekli, kaçınılmaz ve meşru gören, göz yuman, seyreden toplumsal kurumlar vardır. Devletin egemenlik iddiası, piyasanın kazanç hırsı, aile ve heteroseksüel evliliğin sürdürülmesi uğruna kadınların, eşcinsellerin ve çocukların disipline edilmesi, erkeklerin mutlu edilmesi adına kadın bedeni ticareti ve fuhuş gibi yapılanmış ve kurumlaşmış ilişkiler içinde şiddeti kaçınılmaz ve haklı görürüz. Ayrıca, erkeklere toplumsal görev olarak yüklenen namusun korunması, aile reisliğine dayalı evlilik ve aile, militarizmin *savaşçı-kahraman erkek miti* gibi toplumsal ve siyasal pratikler şiddeti erkeklerin yaşamında normal ve gerekli bir araç olarak gösterir (Kaufman, 2001; ayrıca farklı erkek şiddeti türleri için bkn: Sancar, 2009: 225-40).

Vicdani ret hakkının ne olduğunu araştırınız? Bunun için Çarklardaki Kum:Vicdani Red:Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, (haz. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci, İletişim Yayınları, 2008 kitabının s. 69-100 bölümlerini okuyunuz.

SIRA SİZDE 2

Eril Şiddetin Yaygın Türü: Aile İçi Şiddet

Modern toplumlarda eril şiddetin bildiğimiz en yaygın türü kadınlara yönelen -ve çocukları da kapsayan- 'ev/aile içi şiddet'tir. Ev/aile içi şiddet, aşk, evlilik, ebe-

veynlik ilişkileri bağlamında kadınların, çocukların ve aile mensubu genç erkeklerin egemen erkeklik değerlerine itaat ettirilmesi amacıyla, baba, koca, erkek kardeş ya da erkek akrabalar tarafından yöneltilen şiddettir. Ev-aile içi şiddetin 'aile reisi'ne özgü bir ayrıcalık olduğu fikri yaygındır. Erkeklerin aileyi geçindirip, ailenin namus ve şerefini korumak için kadınların yaşamını denetleme/yasaklama otoritesine sahip olduğu düşüncesi kaçınılmaz olarak şiddeti meşru kılar. Geçim sağlama uğruna birçok erkek her tür çalışma koşuluna katlandığını ileri sürerek, bunun karşılığında ailedeki kadınların, çocukların ve gençlerin yönetimini ve itaatini talep ediyor; 'aile reisi' olarak 'disiplin', 'namus', 'terbiye' adı altında şiddet kullanmaya kendini yetkili görüyor. Bu tür şiddet, erkeğin koruma-kollama-denetleme-geçindirme görevi olduğunu ve bu görevleri yaparken yasaklama, zorlama, cezalandırma amacıyla şiddet kullanma serbestliği olduğunu düşünen bir anlayışın sonucu olarak ortaya çıkıyor.

KİTAP

Türkiye'de kadınlara yönelik şiddet konusunda yapılmış önemli ve güvenilir bir araştırma için bu kaynağı okuyunuz: Ayşegül Altınay ve Yeşim Arat, 2007, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul.http://research.sabanciuniv.edu/7029/1/TurkiyedeKadinaYonelikSiddet.pdf

Erkekler kadınlara nasıl şiddet uyguladıklarını anlatırken farklı hikayeler ve gerekçeler gösteriyorlar. Bu hikaye ve gerekçelerden bazı örnekler görelim:

Önce uyarı sonra dayak: *Çevremizden gördüğümüz yetişme tarzımıza göre, ilk defada dayak olmaz. Hata yaparsa birincisinde ikaz edersin, ikinci defa olduğu zaman tek laf edilmez. Yeri geldi, eşimi de kız kardeşimi de dövdüğüm günler oldu.*

Genç ve işsizdim, karımı dövdüm: *İlk evlendiğimizde benim işlerimin düzensiz gittiği zamanlarda karımı dövdüğüm oldu. Sebep düzenli bir işimin olmadığından, bir de cahillik... Mesela gelirdim evde bulamazdım. "Nerdeydin?", "anamdaydım". "Kızım ne işin var ananda, otursana evinde". Bu bir oldu, iki oldu, artık bende bir süre sonra ipler koptu, dayak oldu. Sonra nasıl değişti? Konuşurken konuşurken, konuşa konuşa anlaştık yani.*

Babam, kız kardeşim gezse döverdi: *Mesela ben bir kızla gezdiğim zaman babam "aferin oğlum büyümüşsün" derdi. Ama kız kardeşlerimin gezdiğini görse onları döverdi. Ama kız gezdiği zaman olmaz, erkek gezdiği zaman 'aferin oğlum' derdi.*

Babam, annemi dövüyordu: *Annemle babamın ilişkisi ben çok küçükken iyi değildi. Mesela dövdüğüne ben şahit oldum, korkmuştum bayağı. O zaman çok ufaktım. Çok zoruma gitmişti, kova ile falan vurmuştu. (Sancar, 2009: 241-3)*

ERKEK EGEMENLİĞİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ

AMAÇ 6

Endüstri-sonrası toplumlarda erkek egemenliğinin nasıl değiştiğini özetleyebilmek.

20. yüzyılın sonuna doğru, başta feminist kuramcılar olmak üzere, önemli sosyal bilimciler eril tahakkümün niteliksel bir değişim yaşadığını, artık ataerkillikten değil, yeni türde bir *erkek egemenliği*nden bahsetmek gerektiğini tartışıyorlar. Bu iddialar, söz konusu değişimin nedenini farklı tarihsel zaman ve dinamiklerle temellendirseler de, sonuçta aynı olgulara işaret ederek şunu söylüyorlar: Artık erkeklerin kadınlardan daha üstün ve önde olmasını meşrulaştıracak biyolojik, kültürel, ekonomik ya da ide-

olojik kökenli bir neden söz konusu olmaktan çıktı. Tıbbın, teknolojinin ve toplumsal değerlerin bugün geldiği noktada böyle bir görüş dayanak bulamıyor; giderek güçsüzleşip marjinalleşiyor. Bunu bazı düşünürler *erkekliğin krizi,* bazıları ise *ataerkilliğin sonu* gibi adlandırmalarla açıklasalar da, işaret edilen dönüşümler çoğu zaman erkekler ve kadınlar arasındaki hiyerarşinin doğuştan gelen biyolojik/genetik/yaratılış/fıtrat farkına dayandırılarak savunulamaz hale gelişinden kaynaklanıyor.

Bu tartışmaların bir kaç rotada ilerlediğini görüyoruz. Örneğin, ataerkil modele dayalı, toprakta yerleşik, geçimlik tarım ekonomilerindeki geçim stratejileri ile birlikte var olan cinsiyet ve yaş hiyerarşilerinden beslenen *geleneksel (klasik)* ataerkilliğin çözülüşündeki hızlanma bunun önemli bir nedeni olarak ortaya çıkar. Türkiye'de *pederşahilik* olarak da bilinen, büyük ve yaşlı erkek-babanın tartışmasız bütün genç erkekler, kadınlar ve çocuklar üzerindeki otoritesini tanımlayan *pederşahi erkeklik* hızla yok oluyor. *Kandaşlık kültürü*nün yaşlı erkeğe verdiği aileyi/ cemaati/aşireti yönetme görevi, toprağa ve kana dayalı yaşam biçimlerinin önemini yitirmesine paralel olarak, kendini bir sonraki kuşağa dahi devredemeyecek şekilde ortadan kalkıyor.

Göran Therborn'a göre (2004) çağımızda cinsiyet rejimlerinde temel bir değişim yaşanıyor. Görev, hak ve sorumlulukların değişmez biçimde tanımlandığı ' kurum' olarak aileden, karşılıklı aşk, sevgi, arzu, birlikte yaşam isteği ve mahremiyetin paylaşımına dayalı yeni bir aileye doğru bir değişim gözleniyor.

Therborn, ataerkinin kökeninde Roma Hukuku'nun 'aile babası' tanımının yattığını ve aile babasının *manus* (karısı üzerindeki hakkı) *potestas* (çocukları üzerindeki hakkı), *dominium* (mülk ve mallar üzerindeki hakkı) olmak üzere üç tür hakkının yasal ve geçerli olduğunu hatırlatıyor.

Therborn, ataerkilliği aile reisi olarak kocanın ve genel olarak erkeğin karar yetkisi, karısının faaliyet ve hareketlerini denetleme hak ve görevi, erkeğin çok eşliliğinin ya da başka kadınlarla ilişkisinin hoş görülmesi, cinsel ahlakta çifte standart, kız çocuklara karşı ayrımcılık, erkek cinsinin gereksinmeleri lehine kadınlardan fedakârlık beklemek (kadınların namus nedeniyle evden dışarı fazla çıkmaması, kadın sünneti, bekâretin korunması, erkek öfke ve saldırganlığının doğal görülmesi,vb.) olarak tanımlıyor. Therborn, *toplumsal cinsiyet ayrımcılığının* ve *toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin* (gender inequality) ataerkiden farklı bir olgu olduğunu ve dünyanın birçok yerinde artık ataerkillikten değil bir tür *post-ataerkillik*ten bahsedilebileceğini söylüyor. Yeni düzenin doğrudan erkek üstünlüğüne değil, cinsiyet farklarına dayalı ayrımcılıklarla işleyen bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğunu söylüyor (Therborn, 2004: 13).

Erkekliğin Krizi mi?

Bugün için erkeklerin üstünlüğüne yol açan cinsiyetçi işbölümünün, yani kadınların yapabileceği işler ve erkeklerin yapabileceği işler ayrımı; cinslere farklı haklar, farklı güçler ve yetkiler atfederek ve çoğunlukla biyolojik farklara dayandırılarak sürdürülen cinsiyet farkları rejimleri meşruluğunu giderek yitiriyor (MacInnes, 1998). Modernlik öncesi ataerkil dönemden kalma arkaik bir düşünce olan erkeğin doğal üstünlüğü fikri, modern zamanlarda insanların eşitliği ilkesi ile çatışmalı hale geldi. Feminizmin eşitlik mücadelesi bu gerilimi tanımlayarak açığa çıkarttı. Bu gelişim artık bir kuşaktan diğerine devredilecek 'erkeklik ayrıcalıkları'nın olmadığını ve bunun karşısında duyulan korku ve endişeleri görünür hale getiriyor.

Türkiye'de bu değişimi kendi yaşam deneyimi içinden anlatan genç bir erkek şöyle konuşuyor:

> ***Babamdan harçlık alırdım:*** *Biz üç kardeş ne kadar çalışırsak, ne kadar kazancımız olduysa babamın eline teslim ederdik. Tabi bu son iki yıla kadar öyleydi. Mesela, ben evlendim, askerden geldikten sonra, benim kızım doğdu doğacak, anasının karnında, ben babamdan para isteyemezdim. Anneme derdim, "anne bize babamdan harçlık al" diye. Bizim orda eğer ki o an için ev reisi olmadınsa o toplumda söz söylemeye hakkın yoktur.(Sancar, 2009: 114)*

Endüstri-Sonrası Kapitalizmde Hane, Piyasa ve Cinsiyet İlişkilerinde Değişimler

Endüstri-sonrası topluma doğru değişim, hem üretim tarzının fabrikadan esnek-üretime, hem de imalat sektöründen hizmetlere kayması ile ortaya çıkan toplumsal oluşumlarla şekilleniyor. Endüstri toplumlarının tam-gün çalışan erkek- ev işlerini karşılıksız üstlenen kadın ikiliğine dayalı cinsiyet farkları modeli dünya çapında yaygınlık ve süreklilik gösteren bir aile modeli olamıyor. Evli kadının işgücü piyasasına katılımı, yarı-zamanlı çalışmanın yaygınlaşması, iki çalışanlı/çift ebeveynli aile modeli zaten endüstrileşme ilerledikçe kaçınılmaz hale geliyor. Ama endüstri-sonrası denen toplum biçiminin gelişimi aile biçimlerini başka yönde değiştiriyor ve farklı hane tiplerini ortaya çıkartıyor. Bu değişimi yaratan nedenler erkeklerin geçici ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalması ve erkeklerin sürekli işsizliği gibi yeni olgulardır. İşçi sınıfının yeni ortaya çıkan parçaları -enformel emek, esnek-zamanlı çalışanlar, kaçak çalışanlar vb.- ağırlıklı olarak kadınlardan ve göçmen/azınlık erkeklerden oluşur. Bu durumda eski ve yeni işçi sınıfı arasındaki gerilimler siyasetin yeni biçimlerini (sınıf siyaseti yerine kimlik siyaseti gibi) doğuruyor. 'İki çalışanlı aile' hatta giderek sadece kadının çalıştığı aileler ortaya çıkıyor. Bu yeni olgular toplumsal sınıflar arasındaki iktidar ilişkileri ile cinsler arası iktidar ilişkilerini yeniden harmanlıyor; şekillendiriyor (Baxter ve Western, 2001: 6).

Ortaya çıkan yeni sınıfsal özellikler gereği ailelerde erkeklerin aile içi otoritelerinin sarsılmakta olduğu ve bu nedenle giderek artan ölçüde şiddete başvurdukları iddia ediliyor. Yakın dönem araştırmalara göre şiddet uygulayan erkeklerin genellikle alt-sınıf, eğitimsiz, taşralı olduğunu dair bulgular artıyor. Şiddet uygulayan erkeklerin genellikle alt-sınıf mensubu olduğu iddiası alt-sınıf erkeklerin kas gücüne dayalı işleri yaptığı ve bu nedenle kas gücünün 'kontrol dışı şiddeti' yani bir tür 'istenmeyen sonuç' yarattığı düşüncesine dayanır. Kas gücüyle çalışan erkekler taşkınlık yapar, yumrukları ile dövüşür, küfreder, kadınlara kötü davranır. Yeterli 'uygarlık eğitimi' almamış olan tür erkek enerjisinin taşkınlığı disipline edilmeli ve bu erkeğin 'doğal saldırganlık gücü' 'üretken güç'e dönüştürülmelidir (Zinn, 2001). Buna karşılık, sermaye sınıfına mensup erkeklerin 'eğitilmiş' ve şiddetten arınmış olduğu kabul edilir. Bu görüşe göre üst sınıfların bu tür 'steril' erkek kültürü fizik şiddeti hoş görmez; centilmenlik, rekabete dayalı başarı, kadınlara saygı gibi erkeklik değerlerinin öne çıktığı iddia edilir. Sermaye sınıfı erkekleri şiddeti ancak sembolik ya da ekonomik şiddet formunda kullanabilirler; onlar zaten paraları ve güçleri ile herkesi boyun eğdirirler; ya da zaten devletin 'zor' kurumlarının şiddeti onlar adına gerekli hizmetleri sunuyordur (Morgan, 2005).

Endüstri-sonrası toplumsallığın gelişimi ve yeni işçi sınıfının (alt-sınıfın) ortaya çıkışı ile bu kabuller yeniden sorgulandı ve eleştirildi. Çünkü post-endüstriyel kapitalizmin esnek-üretim koşulları erkeklerin tam-gün çalışma garantisi ve aile reisliğini olanaksız hale getirir (Pease, 2000). Post-endüstriyel dönemde çalışmak isteyen erkek için artık tam-gün ve emeklilik garantisi olan bir fabrika işi bulma giderek zorlaşıyor. Bunun yerine emeklilik garantisi dahi olmayan, ancak geçici ve yarı-zamanlı işler bulabilen geniş erkek nüfusun oranı artıyor. Bu tür istihdam edilen erkeklerin ailede ve toplumdaki statü ve otoritesi büyük ölçüde yok oluyor. Çünkü bu durumdaki erkeklerin örneğin evlenmek için kız bulmaları, aile geçindirecek bir gelir garantisi olmadığı için imkansız hale gelir (Sancar, 2009: 99-110). Yeni alt-sınıf ya da sınıf-dışı (under-class) olarak nitelenen bu toplum kesimlerinde erkeklerin bir tür erkeklik kaybına uğradıkları ve bir 'erkeklik krizi' yaşadıkları, bu

nedenle daha sık şiddete başvurdukları iddia ediliyor. Futbol fanatizmi, sokak çeteciliği, mafyalaşma, yükselen 'maço'izm, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı bu yeni tür erkek şiddet'nin örnekleri olarak gösteriliyor. Kimmel bu tür erkekliğe **madun erkeklik** (subaltern masculinities) diyor (Kimmel 2005).

ABD'de yeni-esnek istihdam biçimlerinin geçerli olmaya başladığı, endüstri-sonrası bir bölgede yaşayan ve düzenli bir işi olmayan genç erkekler kendi yaşadıkları krizi şöyle anlatıyorlar: (Marusa 1997'den aktaran Sancar, 2009: 103-104)

"Hala ailemle yaşıyorum çünkü ekonomik gücüm yetersiz. Kızlar benim yaşımda hala aileleriyle yaşayan erkeklere ilgi duymuyorlar. Babam benim yaşımdayken evlenebilmiş ve bir ev satın alabilmiş oysa..." (27 yaşında)
"İşimden nefret ediyorum. Ama kirayı ödemek için çalışmalısınız. Bir dairede erkek kardeşimle yaşıyorum. (...) Benim yaşımdayken babamın bir evi, bir karısı ve üç çocuğu varmış. Bense bunu başaramadım, çünkü artık iş yok..." (29 yaşında)
"Yarım zamanlı bir işim olduğunu söylediğimde, hiçbir kadın bana ilgi göstermiyor."
"Evleneceğimi sanmıyorum, çünkü kadınlar benden alamayacağım şeyler istiyor."
"Buradaki kadınlar sadece satın almanızı, satın almanızı, satın almanızı istiyor. Eğer bir işim olmazsa nasıl evlenebilirim?"
"Kız arkadaşım beni işim olmadığı için terk etti."

Alt sınıf erkeklerin yaşadığı eril iktidar kaybının yarattığı psikolojik gerilimi şiddet kullanarak telafi ettikleri iddiası kuramcılar arasında önemli bir tartışma konusu haline geldi. Örneğin Steve Hall'a göre alt-sınıf erkeklerin artan şiddet eğilimleri ile yitirilen erkeklik ayrıcalıkları arasında bağ kurmak doğru değil. Hall'a göre alt-sınıf erkek şiddeti bir erkeklik ayrıcalığı değil, tersine çözümsüzlüğün yarattığı bir 'alt sınıf tepkisi'dir. Hall'a göre kapitalizm, şiddeti devlet tekeline alarak üst sınıf erkekleri sermaye yönetimine, alt sınıf erkekleri de üretme-kas gücü performansına yönlendirmiştir. Yeni-kapitalizm ise artık kas gücünün yerine makineleri ve robotları koyduğu ve kas gücüne dayalı çalışan erkekleri üretimden dışladığı için alt sınıf erkekleri bu sürece tepki olarak giderek artan ölçüde fizik şiddete başvururlar. Alt-sınıf erkekler için şiddet kullanabilme bir ayrıcalık değil, bir çözümsüzlük ve kandırmacadır. Erkek şiddeti endüstriyel kapitalizmin işçi sınıfı erkeği için yarattığı bir yanılsamadır. Alt-sınıf erkeği şiddet yoluyla iktidardan pay aldığı için değil, tersine kapitalizmin koşullarında kaybettiği ve hak ettiği payı alamadığı için tepkiseldir: bu durum erkeklerin çıkarlarını korumaz tersine yıkıcıdır (Hall, 2002).

Connell (2002b) bu tezi çok doğru bulmaz. Ataerkinin işçi sınıfı erkeklerine şiddet kullanmayı bir ayrıcalık olarak sunduğunu ve erkekliğin kuruluşunda bunun kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu söyler. Connell'e göre şiddet her erkek için maddi bir getiridir; şiddet ile egemen erkeklik arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Ayrıca kapitalizm üst sınıf erkekleri şiddetten arındırmış değildir; onlar da en azından ekonomik ve sembolik şiddet kullanma ayrıcalıklarını tekellerinde tutarlar. Zengin bir erkeğin şiddete değil para ile satın alabilecek şeylere gereksinmesi vardır; işçiler, kadınlar, dostlar, metalar... Connell'e göre erkek şiddetinin maddi ve kurumsal temelleri vardır ve eril şiddet sınıfsal eşitsizliklere rağmen, farklı sınıflara mensup erkekler arasında, erkek olma ayrıcalığına dayanarak toplumsal nimetleri paylaştırılır. Farklı sınıfsal kökenlere sahip erkekler aynı genel, evrensel erkeklik ayrıcalığından ve tahakkümünden pay alırlar. Alt sınıf erkek de şiddet kullanarak bu paydan kendine düşeni alır.

Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı

Alt-sınıf erkeklerin ekonomik durumlarındaki olumsuzluklar yüzünden öfkeli ama bunun nedenini ekonomik sistemin dışındaki nedenlere bağlama eğilimine yatkın oldukları yapılan araştırmalarda ortaya çıkan çarpıcı bir durumdur. Bireysel başarıyı fetişleştiren erkekler kendi başarısızlıklarını başkalarına, "öteki"lere bağlama eğiliminde oluyorlar: Kadınlar, zenciler, yabancı göçmenler, dış düşmanlar vb nedeniyle durumlarının kötüye gittiğine inananların sayısı artıyor. Bu erkekler sürekli mahalle düzenini korumaktan, asayişi sağlamaktan bahsediyorlar; bu korkular/arzular ile yeni ırkçılık, yabancı ve göçmen düşmanlığını kışkırtan siyasal düşüncelere yakınlaşıyorlar. Mevcut küçük işini ve gelirini korumak için yeni gelene/göçmene düşmanlık -yoksulun yoksula düşmanlığı- gelişiyor. Konumu korumak için en yakınındaki kendine benzerini yok edip rekabeti kazanma düşüncesi bu tür erkeklik değeri olarak ortaya çıkıyor; küçük esnaf, dükkanı önünde işportacılığa başlayan 'yeni gelen'e izin vermiyor. Bu gelişmeler yeni tür ırkçılıkları, mikro milliyetçilikleri ve yabancı/göçmen düşmanlığını körüklüyor (Marusa, 1997).

'Protest' ya da 'tepkici' diyebileceğimiz bu erkeklik halinin bazı toplumların genç erkek kesimlerinde hızla yayıldığını görüyoruz. Sokaklarda şiddet kullanan, okula gitmeyi küçümseyen, küçük suçlara karışarak polisle karşılaşmış olmayı bir tür 'racon' sayan, çok ve hızlı içki içmeyi üstün erkeklik becerisi olarak gören, geçici ve düşük statülü işleri bulduğu zaman çalışarak para kazanan bu genç erkeklerin kadınlarla ancak kısa süreli, düzensiz ilişkiler kurma fırsatları olabiliyor. Alt-sınıf mensubu olup, kendini tehdit altında hisseden, bu nedenle ırkçılığa, kadın düşmanlığına, şiddete yönelerek erkeklik korkularını ve kimliklerini bir tür sağaltma ya da yeniden güçlendirme arzusu duyan erkekler yenidünya düzeninin önemli bir parçası ve küresel ölçekte erkek egemen yeni bir cinsiyet rejiminin de işaretleri (Ferber, 2000).

SONUÇ

Modernlik düşüncesi kendi içinde iki çelişkili düşünceyi hep barındırır: bir yandan bütün insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu savunuldu. Öte yandan toplumsal düzen için merkezi bir otoritenin, devlet elinde disipline edilmiş bir şiddetin, savaşmanın ve egemenlik kurmak için şiddetin kaçınılmazlığı ve düzen adına kendi özgürlüklerinden vazgeçme gerektiği söylenir. Her zaman bu iki farklı felsefi düşünce geleneği çatışarak modernlik tarihini şekillendirdi. Özgürlük ve düzeni sağlama fikri her zaman çelişti; ama yenişemedi. Modern düşünce, benzer bir biçimde, bir yandan kadınlar ve erkeklerin eşit ve aynı olduğunu, öte yandan kadınlar ve erkeklerin farklı ve benzemez olduklarını, ailede ve toplumda düzeni sağlamak adına bir cinsin diğerini yönetmesi gerektiğini de söyledi. Kadın- erkek eşitsizliği bu düşüncenin bir ürünü ve insanların gündelik yaşamlarını mutsuzluklar, gerilimler ve çatışmalar ile tüketmesine yol açıyor.

Artık bu düşüncelerin önemli değişimler yaşadığı bir dönemle karşı karşıyayız. İnsanlar arasında ayrım yapan düşünceler -çağlara ve coğrafyalara göre farklılaşsalar da- sürekli olamadıkları ve tarih sahnesinden birer birer silindikleri de bir gerçek; sürekli yaşayan ve hiç ölmeyen düşünce ise insanların cins, sınıf, ırk, bölge ya da yaş farkları ne olursa olsun eşit ve özgür olması gerektiği fikri oldu. Bugün bu düşüncenin gerçekliğine insanlık tarihinin geçmişte kalan dönemleriyle karşılaştırdığımızda daha yakınız. Bu insanlık düşünün gerçekleşmesi önemli ölçüde erkeklerin erkek olmak için vazgeçtikleri, katlandıkları, yok saydıkları insanlık değerlerini ve gerçekleri tekrar görmeye başlamaları ile paralel olarak gelişiyor. Her erkeğin diğer erkeklerle çatışmadan, kadınlar ve çocuklarla duygusal ilişkiler kurmaktan korkmadan daha yakın insani ilişkiler yaşamayı göze almaları ve istemeleri geleceğin huzurlu demokrasilerinin kapısını açacak değişim olacaktır.

Özet

Modern toplumlarda cinsiyet farklarının ne tür iktidar ilişkilerine yol açtığını ifade edebilmek,

Modern toplumlarda egemen cinsiyetçi düşünce kadın ve erkekleri birbirine zıt, karşıt özelliklerle tanımlar; erkekler güçlü, kadınlar zayıf yaratıklardır gibi.... Bu cinsiyet farkları kadınlar ve erkekler arasında farklı sorumluluklar, görevler, haklar ve ayrıcalıklara dönüşür. Erkekleri kadınlardan; erkeklikle ilgili değerleri de kadınlıkla ilgili değerlerden üstün kılar. Bu tür bir toplumsal düzene **cinsiyet farkları rejimi** ya da düzeni diyoruz. Erkeklerin ve kadınların sahip olduğu düşünülen özellikler aynı zamanda bazı toplumsal ilişkilere de atfedilir. Bu nedenle toplumsal olgular da cinsiyet özellikleri kazanır yani cinsiyetlenir. Örneğin yönetmek ve karar almak eril, bağlanmak ve tabi olmak dişil anlamlar taşır. Cinsiyetin tek tek insanların 'biyolojik' özelliklerinden çıkarak toplumsal anlamlar sistemine aktarılması ile toplumsal iktidar ilişkilerine dönüşür.

Modern toplumlarda cinsiyet farklarının erkek egemenliğine yol açmasının nedenlerini açıklayabilmek.

Modern toplumlarda cinsiyet farkları rejiminin erkekleri ve erilliği temsil eden akli, psikolojik, duygusal yetenek, kapasite ve eğilimlere üstünlük, öncelik ve ayrıcalık tanıması erkek egemen toplumları yaratır. Bu tür erkeklik değerlerinin genel kabul gördüğü toplumlara **erkek egemen toplumlar** denir. Erkek egemen toplumlarda her erkek bu egemen erkeklik değerlerine sahip değildir; akıllı, güçlü, dayanıklı, riskleri göze alabilen, savaşçı....bu değerler zaten birçok erkek için gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Ama bu değerlere sahip görünen erkekler ayrıcalıklı ve öncelikli olur; önemli iktidar konumlarını ellerinde tutarlar. Diğer erkekler (işbirlikçi, dışlanmış, marjinal, sessiz onaylayıcı vb..) bu değerleri kabul eder ya da sessizce karşılayıp karşı çıkmazlar. Bazı kadınlar da -genel anlamda kadınları aşağılayan, dışlayan değerler olsa da) bunu onaylarlar ve bundan bir çıkar elde ederler. Bu tür toplumsal iktidar ilişkilerine **hegemonik erkeklik düzen**i denir.

Modern endüstri toplumlarında erkek işgücü ile aile reisliği arasındaki ilişkiyi özetleyebilmek.

Modern endüstri toplumlarında endüstriyel makine erkek bedeninin kas gücüne göre tasarlanmış ve onunla bütünleşmiştir. Endüstri işçisi bu nedenle genellikle erkek olmuş ve kadınlar endüstri üretiminden dışlanarak modern ailelerin ev kadınları haline gelmişlerdir. Çalışarak para kazanma ve ailesini geçindirme modern erkek kimliğinin ayrılmaz bir özelliğidir. Erkekler bunun karşılığı olarak 'aile reisi' olarak tanımlanmıştır. Kadınlar ise ev kadını ve anne olmuş ve bu nedenle ücretli olarak çalışsalar bile ya yarızamanlı çalışmışlar ve her koşulda da ev işlerinden sorumlu tutulmuşlardır.

Egemen erkeklik değerlerinin güç, beden, spor arasında kurduğu ilişkinin biçimlerini ifade edebilmek.

Modern toplumlarda erkek egemenliğinin kuruluşunda erkek bedeninin ve onun kas gücünün 'güç sembolü' olarak gösterilebilmesinin rolü önemlidir. Erkek bedeni, boks, güreş, karate, futbol gibi erkek sporları aracılığıyla disiplin altına alınır; sertlik, dayanıklılık, savaşçılık gibi davranışlara alıştırılır. Bu tür davranışları beceremeyen ya da katılmak istemeyen erkekler dışlanıp ikincilleştirilir. Kadın bedeni ise güçsüz ve zayıf olarak tanımlanarak birçok spor faaliyetlerinden dışlanır: pasifleştirilir. Kadınların ve erkeklerin bedensel kapasitelerinin güçlü-zayıf olarak ayrıştırılması en yaygın biçimde okullardaki spor derslerinde çocuklara ve gençlere öğretilir.

Erkeklik ile şiddet arasındaki ilişkiyi tanımlayabilmek.

Erkek egemen toplumlarda erkeklerin doğal yapıları gereği şiddet kullanmaya yatkın oldukları düşünülür. Erkeklik yapısının- hormonların- erkekleri şiddet kullanmaya ittiğine inanılır. Oysa ki bilimsel araştırmalar bunu doğrulamaz. Tersine erkekler çok küçük yaşlardan şiddeti öğrenerek yetiştirilirler. Erkeklerin şiddet kullanarak kendilerine toplumda, ailede yer açmaları ve itaat ettirmeyi öğrenmeleri birçok toplumsal kurumun desteğiyle olur. Şiddet erkeklere erkek sporları, askerlik hizmeti, ailenin/kadınların namusunu koruma gibi çok çeşitli nedenlere öğretilir. Eril şiddetin en yaygın biçimi eviçi-aile içi şiddettir.

Endüstri-sonrası toplumlarda erkek egemenliğinin nasıl değiştiğini özetleyebilmek.

Yaşadığımız toplumlar önemli değişimler geçiriyor. Endüstri toplumlarının esnek-üretim sistemlerine geçişiyle endüstri-sonrası toplumsal alanların ortaya çıkışı erkeklerin tam-gün ve emeklilik garantili istihdam koşullarını zorlaştırıyor; geçici, garantisiz işler ve esnek çalışma yaygınlaşıyor. Bir iş garantisi olmayan erkeğin aile kurma ve onu yönetme ile elde edeceği 'erkeklik konumu' krize girmiş oluyor. Bunun yanı sıra artan kadın istihdamı ve göçmen işçi oranı mevcut işlerin paylaşımında eski ve yeni işçiler arasında çatışmalara yol açıyor. Yabancı ve göçmen düşmanlığı yeni ırkçılık ve milliyetçi şiddet genç ve yoksul erkekler arasında yayılıyor. Statü ve gelir kaybı yaşayan alt-sınıf erkekler bu kayıplarını yeni erkelik tarzları ve şiddet gerekçeleri yaratarak telafi ediyorlar.

Kendimizi Sınayalım

1. Toplumsal cinsiyet nedir?
a. İnsanların doğuştan gelen cinsiyet özelliklerini anlatır.
b. Toplumdaki cinsel ilişkileri anlatır.
c. Cinsiyet kimliklerini toplumsal ilişkilere göre şekillendiğini anlatır.
d. Cinselliğin toplumsal mekanizmalarla denetimini anlatır.
e. Erkeklerin ve kadınların toplum içindeki davranışlarını anlatır.

2. Aşağıdakilerden hangisi cinsiyet farkları rejiminin tanımıdır?
a. Cinslerin yaratılıştan farklı yetenek ve kapasiteleri olmasından doğan ayrımlara denir.
b. Cinslerin farklı işler yapmalarından doğan yaşam biçimlerine denir.
c. Cinslere atfedilen farklı özelliklerin iktidar ilişkileri yaratması ile ortaya çıkan toplumsal düzendir.
d. Kadınlar ve erkekler arasındaki çatışmaları anlatır.
e. Erkeklerin ve kadınların toplumda birbirine zıt davranışlarını anlatır.

3. Aşağıdakilerden hangisi erkek egemen toplum tanımıdır?
a. Erkeklerin bütün işleri yaptığı toplumlara denir.
b. Erkeklerin kadınlar üzerindeki zor kullanma hakları olan toplumları anlatır.
c. Kadınların bütün işleri yaptığı ve erkeklerin sadece hükmettiği toplumlara denir
d. Erkeklere atfedilen özelliklerin ve erkeklik değerlerinin önemli, üstün ve ayrıcalıklı olduğu toplumlara denir.
e. Erkeklerin şiddet kullanarak kazandıkları düzenin adıdır.

4. Aşağıdakilerden hangisi Hegemonik erkeklik düzeninin tanımıdır?
a. Bütün erkeklerin bütün kadınlar üzerinde tahakküm kurduğu toplumsal düzenin adıdır.
b. Egemen erkeklik değerlerin temsil eden azınlık bir grup erkeğin iktidarının diğer erkeklerin ve kadınlara bir biçimde kabul ettirildiği toplumsal düzenin adıdır.
c. Her bir erkeğin her bir kadın hakkında karar verme, hükümde bulunma yetkisinin olduğu toplumsal düzenin adıdır.
d. Kadınların hiç bir söz ve karar yetkisine sahip olmadıkları toplumsal düzenin adıdır.
e. Erkekler arasında tam bir eşitliğin ve dayanışmanın sağlandığı toplumsal düzenin adıdır.

5. Aşağıdakilerden hangisi modern toplumlarda erkeklerden gelir getirici çalışma beklenmesinin nedenlerinden biridir?
a. Çünkü kadınlar çocuklara baktıkları için çalışamazlar, erkekler de kadınların ve çocukların geçimini sağlamak zorundadır.
b. Erkekler üretim için çalışmak üzere yaratılmıştır ve çalışmasalar başka işlerde başarılı olamazlar.
c. Erkekler paranın yönetimine yatkın ve bu konuda becerikli oldukları için para karşılığı çalışmayı tercih ederler.
d. Endüstri toplumu erkek kas gücünü endüstri makineleri ile birlikte üretime soktuğu için erkeklere verilen toplumsal sorumluluk bu tür çalışmaktır.
e. Tarihte her zaman zaten erkeler çalışıp kazanmıştır.

6. Modern ailenin oluşumunda erkekler neden -hukuki, ahlaki ve kültürel olarak- 'aile reisi' olmuştur?
a. Erkekler çalışarak para kazanma ile görevlendirilince bunun karşılığı olarak ailenin yönetimin üstlenmeleri de mümkün olmuştur.
b. Erkeklerin yönetme yeteneği olan insan türü olarak bu görevi yerine getirmesi doğaldır.
c. Kadınlar evin dışında işler yapmak istemedikleri için aileyi yönetmek erkeklere kalmıştır.
d. Erkekler geçmişten gelen üstünlükleri ile zaten hem aileyi hem toplumu yönetme hakkını ellerinde tutarlar.
e. Tarih boyunca erkekler yönetmiş kadınlar da çocuk yetiştirmiştir, başkası düşünülemez.

7. Modern toplumlarda 'güçlü olmak' neden mekanik iş yapabilme kapasitesi olarak erkek bedeninin kas yapısıyla ilişkilendirilmiştir?
a. Çünkü sadece kas ile yapılan işler güç sağlar.
b. Kadın bedeni güçsüzdür ve kas yapısı önemli işler yapmaya elverişli değildir.
c. Güçlü olmak kaslı bedene sahip olmak demektir, zaten güçlü olmayanlar kendilerini koruyamazlar, güçsüzdürler.
d. Erkek egemen değerler erkek bedeninin kas yapısını güç sembolü olarak tanımlar.
e. Öyledir çünkü erkeklerin iş yapma kapasitesi sayesinde toplumsal yaşam devam eder.

8. Okullardaki beden eğitimi dersleri kadın-erkek ayrımını güçlü beden-zayıf beden olarak nasıl kurar?

a. Bedeni zayıf olanlar zaten sporları gerektiği gibi yapamazlar, bu ayrım kaçınılmazdır.
b. Kız çocukları da istedikleri sporları yapabilirler, böyle bir ayrım yoktur.
c. Beden eğitimi dersleri erkek çocuklarını kas ve güç geliştirici sporlara, kız çocuklarını da bedenleri hafif ve zorlamayacak sporlara yönlendirirler. Bu nedenle güçlü-zayıf beden ayrımı kadın-erkek ayrımı ile ilişkilenir.
d. Zaten erkelerin bedenleri güçlüdür ve kadınların yapamayacakları sporları ancak erkekler yapabilir.
e. Bazı erkekler de ağır sporları yapamazlar.

9. Bilinen şiddet olaylarının büyük bir kısmında neden failler erkektir?

a. Erkekler şiddet kullanmak üzere eğitilir ve teşvik edilirler. Bu sayede erkek bedeni koruyucu, savaşçı, namus bekçisi olarak kullanılabilir.
b. Erkekler doğal yapıları gereği kaçınılmaz olarak şiddet kullanırlar.
c. Kadınlar evden dışarı çok çıkmadıkları için kavga ve çatışma olayları genellikle erkekler arasında geçer ve erkekler fail olarak görülür.
d. Kadınlar da en az erkekler kadar şiddet olaylarına karışırlar, bu nedenle soru doğru değildir.
e. Şiddet kullananlar sadece bazı erkeklerdir, tümüne genellenemez.

10. Ev-içi ya da aile-içi şiddetin failleri neden çoğunlukla erkeklerdir?

a. Kadınlar da çocuklara yönelik şiddet uygular. Bu nedenle ev-içi ya da aile-içi şiddet cinsiyet temelli değil kültürel temellidir.
b. Erkek egemen değerler ve kurumlar erkekleri ev ve aile ilişkilerinde üstün ve ayrıcalıklı kılmıştır. Bu nedenle erkekler kendilerine itaat edilmeyince şiddet uygularlar.
c. Kadınlar ve çocukların yönetimi aile reisi olarak erkeklere aittir. Bu nedenle kurallara uymayanların aile reisi tarafından cezalandırılması doğaldır.
d. Aile sevgi ve saygı ilişkilerinin olduğu yerdir, orada şiddet olmaz.
e. Aile ilişkilerinde sevgi de cezalandırma da doğaldır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Modern Toplumlarda Cinsiyet Farkları ve Toplumsal İktidar İlişkisi" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Modern Toplumlarda Cinsiyet Farkları ve Toplumsal İktidar İlişkisi" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Erkek Egemen Toplum" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Erkek Egemen Toplum" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Endüstrileşme, Erkek Emeği ve Modern Erkeklik" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Erkek Egemenliğinin Değişen Yüzü" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Bedenin Cinsiyeti ve Erkeklik" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Bedenin Cinsiyeti ve Erkeklik" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
9.a	Yanıtınız yanlış ise "Erkeklik ve Şiddet İlişkisi" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Erkeklik ve Şiddet İlişkisi" başlıklı bölümü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Egemen erkeklik değerlerine uyum sağlamak gerçekleşmesi çoğu zaman olanaksız, istenmeyebilecek davranışlar olabilir. Bazı erkekleri hemcinsleri ile çatışma yaşamak, kadınlarla uyumsuz olmak istemeyebilir. Bu nedenle birçok erkek bu tür değerlerin anlamsız olduğunu düşünür. Daha eşitlikçi ve şiddetsiz bir yaşamı tercih eder. Kendini bu yönde değiştirir. Bu tür değişimleri yaratan etkilerin başında şiddetsiz toplum ve şiddet karşıtı erkeklik ile ilgili düşünceler, kadınların eşitlik için mücadeleleri ve bunu erkeklere anlatıp kabul ettirmeleri gelir. Çocukluğunda ya da yetişkin yaşamında çok fazla şiddet yaşamış ve farklı nedenlerle dışlanmış erkeler her türlü eşitsizliğe ve şiddete karşı çıkacak bir bilinç geliştirebilirler. Muhalif, eşitlikçi, şiddet karşıtı, kadın dostu, pro-feminist erkekler olabilir.

Sıra Sizde 2

Bugün yaşadığımız toplumlarda çok sayıda erkeğin şiddet karşıtı olduğunu, kendini ve bedenini bir şiddet aracı olarak kullanmayı reddettiğini görüyoruz. Eline silah almayı reddeden, kadınlara karşı erkek şiddetini önlemek için örgütlenerek erkekleri şiddetten vazgeçirmeye çalışan erkeklerin sayısı artıyor. Birçok başka erke askere gitmeyi reddederek bunun yerine topluma yararlı bir hizmet yapma hakkının verilmesini istiyorlar. Vicdani red hakkı olarak tanımlanan bur hak artık günümüz demokratik toplumlarında kabul edilen temel bir insan hakkı haline geliyor. Birçok ülkede erkelere, askerlik hizmeti yerine, yaşlılara bakma, çevre projelerinde çalışma, temizlik ve yol işlerini yapma gibi seçenekler sunulabiliyor. Başka tür kamu hizmeti yaparak erkelere topluma karşı yükümlülüklerini yerine getirme hakkı verilmesine vicdani red diyoruz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Adams, R. ve D. Savran,(Eds.) (2002). **The Masculinity Studies Reader**. Oxford: Blackwell.

Archer, J. (Eds.) (1994). **Male Violance.** London: Routledge.

Atay, T. (2004). 'Erkeklik' En Çok Erkeği Ezer! **Toplum ve Bilim,** Güz (101).11-30.

Aytaç, A. M. (2007). **Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması.** İstanbul: Dipnot Yayınları.

Baxter, J. ve M. Western (eds) (2001). **Reconfigurations of Class and Gender.** California: Stanford University Press.

Bora, T. (2007). "Erkeklik ve Futbol", **KAOS-GL, Dosya: Erkeklik.** (32).

Brod, H. (1987). **The Making of Masculinities: The New Men's Studies.** Boston: Allen & Unwin.

Bowker, L. H. (eds.) (1998). **Masculinities and Violence.** California: Sage Publication.

Bourdieu, P. (1990). **Masculine Domination.** Cambridge: Polity Press.

Brickell, C. (2005). "Masculinities, Performativity, and Subversion", **Men & Masculinities**, 8(1), 24-43.

Carrigan, T., Connell, B. & J. Lee (1985). "Towards a New Sociology of Masculinity", **Theory and Society,** (14/5).

Catano, J. (2000). "Entrepreneurial masculinity: Re-tooling the self-made men", **Journal of American& Comparative Cultures,** (23/2). 1-8.

Clatterbaugh, K. (1998). "What is problematic about masculinities?" **Men and Masculinities,** (1/1), July. 24-45.

Cohen, D. (1995). **Erkek Olmak.** Çev. Yusuf Alogan. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Connell, R. W. (1987). **Gender and Power: Society, the person and sexual politics.** Stanford: Stanford University Press.

Connell, R. W. (1989).**Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. Çev.Cem Soydemir.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connell, R. W. (1995). **Masculinities.** Cambridge: Polity Press.

Connell, R. W. (1998). "Cashing out the patriarchal dividends: An interview with R. W. Connell, by L. Ouzgane ve D. Coleman", **Jouvert: A Journal of Postcolonial Studies,** (2/ 1).

Connell, R. W. (2002a). **Gender.** Cambridge: Polity Press.

Connell, R. W. (2002b). "On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall", **Theoretical Criminology,** (6/1). 89-99.

Connell, R.W. (2005a). "Growing up masculine: Rethinking the significance of adolescence in the making of masculinities", **Irish Journal of Sociology,** (14/2). 11-28.

Connell, R. W. (2005b). "Globalization, Imperialism, and masculinity", (Eds. M. Kimmel, J. Hearn, R.W. Connell). **Handbook of Studies on Men &Masculinities.** California: Sage.

Connell, R.W. & Wood, J. (2005). "Globalization and Business Masculinities, **Men & Masculinities,** (7/4), April. 347-64.

Connell, R.W., Hearn, J. & Kimmel, M. S. (eds.) (2005). **Handbook of Studies on Men & Masculinities.** California: Sage Publications.

Collinson, D. L. & Hearn, J. (1996). Breaking the Silence: On Men, Masculinities and Managements", **Men as Managers, Managers as Men.** California: Sage Publication.

Collinson, D. L. & Hearn, J. (2005). "Men, Masculinities in Work, Organizations, and Management", (Eds. M. Kimmel, J. Hearn & R.W. Connell). **Handbook of Studies on Men &Masculinities.** California: Sage Publication.

Cromptton, R. (2001). The Gendered Restructuring of the Middle Classes", (Eds. J. Baxter & M. Western). **Reconfigurations of Class and Gender.** California: Stanford University Press.

Demetriou, D. (2001). "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique", **Theory and Society,** (30).

Demren, Ç. (2006). **Erkeklik Arzusu ve Kahvehane: Ankara Yatıkevler Gecekondu Mahallesi'nde Erkekliğin İnşası.** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Donaldson, M. (1993). "What is Hegemonic Masculinity?", **Theory and Society,** (22).

Ferber, A. L. (2000). "Racial Warriors and Weekend Warriors: The Construction of the Masculinity in Mythopetetic and White Supremacist Discourse", **Men and Masculinities,** (3/1) July. 30-5.

Gardiner, J. K. (eds.) (2002). **Masculinity Studies &Feminist Theory.** New York: Columbia University Press.

Gorely, T., Holroyd R. & Kirk, D., (2003). Mascularity, the Habitus and Social Construction of Gender: Towards a Gender-Relevant Physical Education, **British Journal of Sociology of Education,** (24/4).

Grogan, S. & Richards, H. (2002). "Body Image: Focus Groups with Boys and Men", **Men and Masculinities,** (4/3), January. 219-232.

Hall, S. (2002). Daubing the Drudges of Fury: Men, Violence and the Piety of the 'Hegemonic Masculinity' Thesis, **Theoretical Criminology,** (6/1). 35-61.

Hearn, J. (1998). **The Violence of Men: How Men Talk about and How Agencies Respond to Men's Violence to Women.** California: Sage Publication.

Hearn, J. (2001). "Men and Gender Equality: Resistance, Responsibilities and Reaching out: Keynote Paper", **Men and Gender Equality,** 15-16 Mart 2001, İsveç.

Hearn, J. (2004). "From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men", **Feminist Theory,** (5/1). 49-72.

Hill, J. (2005). "Sports Stripped Bare: Deconstructing Working-Class Masculinity in This Sporting Life", **Men & Masculinities,** (7/4). 405-423.

Hobson, B. & Morgan, D. (2002). "Introduction", (Eds. B. Hobson). **Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood.** Cambridge: Cambridge University Press.

Howson, A. (2004). **The Body in Society.** Cambridge: Polity Press.

Kandiyoti, D. (1994). "Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar.** (Çev. Aksu Bora vd.). İstanbul: Metis Yayınları. ss. 169-180.

Kandiyoti, D. (1994). "Erkeklik Paradoksları: Ayrımcılığın Yaşandığı Toplumlar Üzerine Bazı Düşünceler", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar.** (Çev. Aksu Bora vd.). İstanbul: Metis Yayınları. s. 181-201.

Kaufman, M. (2001). "The Construction of Masculinity and the Triad of Men's Violence, (Eds. M.S. Kimmel & M.A. Messner), **Men's Lives.** (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Kimmel, M. S.,(1992). "Foreword", (Eds. Steve, Craig). **Men, Masculinity and the Media.** California: Sage Publication.

Kimmel, M. S. (2002). "The Birth of Self-Made Man", (Eds. R. Adams & D. Savran), **The Masculinity Studies Reader.** Oxford: Blackwell. 135-152.

Kimmel, M. S. (eds.), (2004). **The Gendered Society Reader.** New York: Oxford University Press.

Kimmel, M. S. (2005). "Globalization and its Mal(e) Contents", (Eds. R. W. Connell, J. Hearn, M. & Kimmel, M.), **Handbook of Studies on Men &Masculinities.** California: Sage Publication.

Kimmel, M.S. & Messner, M.A. (eds.), (2001). "Introduction", (Eds. M.S. Kimmel & M.A. Messner), **Men's Lives.** (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Koca, C. & Bulgu, N. (2004). "Spor ve Toplumsal Cinsiyet: Genel Bir Bakış", **Toplum ve Bilim** (103).163-184.

MacInnes, J. (1989). **The End of Masculinity: The Confusion of Sexual Genesis and Sexual Difference in Modern Society.** Buckingham: Open University Press.

Marusa, J. (1997). "Urban White Working Class Males and the Possibilities of Collective Anger: Patrolling the Riley Road", **The Urban Review,** (29/2). 97-112.

Messner, M. A. (2001). "Boyhood, Organized Sports, and the Construction of Masculinities" (Eds. M.S. Kimmel & M.A. Messner), **Men's Lives.** (5th ed.), Boston: Allyn and Bacon.

Morgan, D. (2005). "Class and Masculinity", (Eds. Connell, R. W., Hearn, J. & Kimmel, M.), **Handbook of Studies on Men &Masculinities.** California: Sage Publication.

Nagel, J. (1998). "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", (Der.) Ayşe Gül Altınay. **Vatan, Millet, Kadınlar.** (Çev. Aksu Bora). İstanbul: İletişim yayınları, 2000. 65-102.

Pease, B. (2000). **Recreating Men: Postmodern Masculinity Politics.** California: Sage Publication.

Polat, N. (2008). "Cinsiyet ve Mekan: Erkek kahveleri", **Toplum ve Bilim,** (112).

Sancar, S. (2009). **Erkeklik: İmkânsız İktidar/ Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler.** İstanbul: Metis Yayınları.

Segal, L. (1992). **Ağır Çekim- Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler.** Çev. V. Ersoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Selek, P. (2008). **Sürüne Sürüne Erkek Olmak,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Skelton, C. (2002). "Constructing Dominant Masculinity and Negotiating the 'Male Gaze'", **International Journal of Inclusive Education,** (6/1). 1-31.

Therborn, G. (2004). **Between Sex and Power, Family in the World 1900-2000.** London: Routledge.

Toplum ve Bilim, 2004, Erkeklik Özel Sayısı, Güz, (101).

Türker, Y. (2004). "Erk ile Erkek, **Toplum ve Bilim,** Erkeklik Özel Sayısı, Güz, (101). 8-10.

Young, I. M. (1990). **Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory.** Bloomington: University of Indiana Press.